

Kürt diyarınının
Bilinmeyen
Saklı Tarihi

Bilâd-ı Ekrâd:
Kürdistan

FARUK ARSLAN

FARUK ARSLAN

12 Nisan 1969'de Ankara'da doğdu. Aslen Çorumludur. 3 yıllık GATA Sağlık Astsubay Hazırlama Okulu'ndan mezun oldu. Azerbaycan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Hazar'ın Statüsü konusunda tez yazarak 1997'de 'Uluslararası Hukukçu' unvanını kazandı. Kanada'da Centennial College'den 2008'de 'Sosyal Toplumcu' diplomasıyla mezun oldu. Toronto'da York Üniversitesi'nde Sosyoloji bölümünde yüksek eğitim gördü ve 2011'de tamamladı.

Arslan, Karabağ, Çeçenistan ve Abhazya savaşlarını yakından takip etti. Hazar'ın enerji rezervleri ile ilgili yazdığı 3 binden fazla haber ve makale Türk ve yabancı basında yayımlandı. Azerbaycan Zaman gazetesinde muhabirlik, haber müdürlüğü ve köşe yazarlığı yaptı. CHA Azerbaycan temsilciliğini 3 yıl yürüttü. 2 yıl süresince Türkiye'de yayımlanan Zaman gazetesinde Bakü Mektubu adlı köşeyi yazdı. Azerbaycan'da yayımlanan ilk çocuk gazetesi Tomurcuk'un kurucularından oldu. Zaman gazetesinde 2000 yılı sonuna kadar Ankara'da diploması, dış politika ve enerji muhabirliğini yürüttü. 14 ülkede basılan Zaman gazetesine yönelik özel araştırma dosyaları hazırladı. Türk dünyası özel muhabirliği yaptı. Azerbaycan Gazeteciler Cemiyeti, Ankara Diploması Muhabirleri Derneği ve Kanada Etnik Gazeteciler Derneği üyesidir.

2000-2001'de Kanada'da Zaman gazetesi temsilciliği görevini üstlenirken, Toronto muhabiri olarak çalıştı. Kanada Türkleri'nin posta ile dağıtılan ücretsiz haber dergisi Sunrise'ı kurdu ve bir yıl boyunca editörlüğünü üstlendi. 1998-2004 periyodunda Ali Alperen mahlasıyla sırasıyla Gündüz, Muhelif, Gelecek gazetesi, Hür Gelecek gazetelerinde ve 2009'dan beri Milli Ocak'ta köşe yazısı yazdı. 2004 yılında Metafizik Magazin dergisinde yazıları yayımlandı. 2004'den beri Kanada'da beş bin tirajla yayımlanan ve ücretsiz dağıtılan Canada Türk'te 2006'dan beri köşe yazısı yazıyor. 2000'den beri ise, internet medyasında aralıksız köşe yazılarıyla haberciliğini sürdürüyor. Evli ve iki çocuk babası olan Arslan, Kanada ve Türkiye vatandaşı olarak Kanada'da gazetecilik yaşamına devam ediyor. Arslan, iyi derecede İngilizce, Almanca ve Azerbaycan Türkçesi biliyor.

Yayımlanmış Eserleri:

- Matrix'in 11 Eylül Kurgusu
- Hazar'ın Kurtlar Vadisi: Petrol İmparatorluğunda Güç Savaşları
- Net Kırılma: Evenjelik Harbin Kurgusu
- Petrol Satranç veya Hazar'da Petrol Kurdu
- Kanada'ya Gelmenin Yolları-Kurtar Bizi Kanada
- Mesih'in Hızır'ı Barnaba: Hristiyanlığın Gizli Tarihi
- Keşmir'de Hz. İsa Efsanesi
- September 11 Fiction of Matrix (English)
- Vadi'nin Şifresi Çözülüyor veya Kurtlar Vadisi Fenomeni
- Esra'rlı Sosyolojik Tahliller
- Karakutu Ergenekon'un Karanlık İsmi: Tuncay Güney
- Mason Bektaşiler
- Eşekler Sınıfı: Askeri Okulda İrtica Paranoyası
- İlk Muhacirler Azerbaycan
- Kanadalı Müslümanlar, Mühtediler, Türkler
- Narratives on Canadian Muslims, Reverts, Turks (English)
- Tevhid Havarisi Barnaba
- Sociological Writings in the Canadian Perspective (English)
- Merchant Splitting and Processing Plant: Business Plan (English)
- Teşkilât-ı Ergenekon
- Türkistan ve Ötesi : Gezdiklerim, Gördüklerim
- Aykırı Konuşmalar, 15 Tarihi Röportaj

İçindekiler

Takdim

Kürdistan 'ın ve Kürtlerin Kökeni

Antik Çağda Kürt Aşiretleri

Mezapotamya ve Kürtler

Tarihte Bilinmeyen Kürt Beylikleri

Merwanî Devleti

Bûwêyhan Kürt Devleti

Hamdanî Devleti

Şeddadî Devleti

Gorîyan Devleti

Eyyûbî Kürt Türk Devleti

Mahabad Kürt Cumhuriyeti

Orta Anadolu 'da ilk Kürt Yerleşim Bölgeleri

İdrisi Bitlisî ve Said Nursi 'nin Faaliyetleri

Kanuni Sultan Süleyman'ın fermanındaki Kürdistan

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde 16 ve 17. Yüzyıllarda

Kürdistan

Canbolat Kürtleri neden Osmanlı 'ya Başkaldırdı? [1605]

Şeyh Ubeydullah İsyasının Nedeni ve Belgeleri

Kürt Edebiyatı Tarihi

Marogulov'un Kürtçe alfabesi

Hürriyet Âşığı Bir Osmanlı Kürt Aydını

150'likler "Yüzellikler"

Kürt Özerkliği

Bo Şerif Paşa

Kürt Alevilerin Kürdistan hayali

Bugünkü Kürt meselesi 90 yıllık İngiliz planı mı?

Kürd Medreseleri

Yahudi Kürtlükten Nakşibendi - Halidi Şeyhliğine

Barzaniler

Son Kürt İsyanı: PKK

PKK Nereden Koşuyor

Takdim

Bu eserde, Kürtlerin kurduğu beylikleri, Kürt edebiyatını, Kürt dilini, Kürt aşiretlerini ve Kürt isyanlarını değişik bakış açıları ile derinlemesine inceliyoruz. Bilad-ı Ekrad: Kürt diyarı demektir. Osmanlı padişahlarının tabiriyle Kürdistan. 18 Ekim 1525 tarihli, Kanuni Sultan Süleyman'ın fermanında egemenlik alanı dile getirilirken Kürdistan ifadesi kullanılıyordu. Bizde Kürdistan tabusunu yıkarak bu kelimeyi kullanmaktan çekinmedik. Bugün çok korkulan bir kelime haline getirilen Kürdistan, tarihi bir realite ve gerçekliktir. Kürt sorunu, aslında II. Mahmut'la (1808-1839) başlayan modernleşme ve merkezileşme çalışmaları sırasında, Kürt bölgelerinin de özerk statüsü kaldırılmasıyla başlamıştır. Doğu ve Güneydoğu'da çok önemli faaliyetlerde bulunan İdris-i Bitlisî, Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'e mektubunda, Bilâd-ı Ekrâd denilen Kürtlerin asırlar boyunca Türkler et ile kemik gibi iç içe yaşadığını vurgulamıştır. Çünkü Kürtler hiç bir zaman azınlık görülmemiştir. Bitlisli İdris'in büyük himmet'i Osmanlı Hakanı Yavuz Selim'le beraber Anadolu'nun Osmanlı Birliğine katılmasında gösterdiği faaliyet ve eriştiği merhaledir. Öyle ki, Yavuz Selim, fethettiği Kudüs'e Onu muvakkat Vali olarak bırakmıştır. Osmanlı hizmetinden evvel Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanında bulunan Bitlis'li İdris, kendisi Şif hareketine karşı Osmanlı Sünnilerinin safına sokamayınca, İstanbul'a gelmiş ve İkinci Beyazıd'a vaziyeti anlatmış, tedbir istemiştir. Doğu Anadolu'da Osmanlı idaresini tesis, oğlu Yavuz'un zaferleri neticesi olunca, fikrin sahibi İdris, yeni hakanın güvenine sahip olmuş ve onun yakından bildiği mıntıkanın Osmanlı'nın bölünmez parçası olması için düşünce ve tavsiyelerinden sonuna kadar istifade etmiştir. Sadrazamların huzurunda titrediği celalli Osmanlı Hakan'ı Yavuz Selim'in kendisine "Fıkr-i vahdetin rehberi, birlik düşüncesinin öncüsü" dediğini oğlu Ebu Fazl Mehmed Efendi Heşt- Bihîşt'in zeylinde yazıyor. 1520'de İstanbul'da ölen Bitlisli İdris, Eyyub Sultan'da yatıyor.

Birbirinden tam 440 sene sonra hayata gözlerini kapayan ve ikincisi birincisine heyr'ul-halef iki üstad Bitlis'li İdris ile, o'nun mirasının devamı uğruna ömrünü vakfeden hemşehrisi Bedüzzaman Said Nursi'den Kürt sorununa çözümler sunuyoruz.

İkisi de Bitlis'in Hizan İlçesi'nde doğmuşlar...İdris'in babası beldesinin zahiri ve batını ilimlerde ma'rûf şahsiyetlerinden Hüsâmeddin Ali El Bitlisî Nur Bahşi Tarikatının kurucusu Muhammed Nurbahşi'nin halifesi... Bu Nurbahşi Tarikatı'nın, mefhum olarak ifadesi, ışık bahşeden ve dağıtan mâ'nâsı ile Nun hareketinin zaman ve mekân içindeki manevi irtibatını, mevzu üzerindeki salâhiyetler araştırabilirler.

Bitlis'li İdris'in elimizdeki on iki eseri, kendisinin tarih, tasavvuf, edebiyat ve siyaset sahasındaki kıymetinin âbideleri... Bunlar arasında, Osman Gazi'den başlayarak, sekizinci Osmanlı Hâkaâmı II. Bâyezid Hân Devri'ni anlatan Fârisî "Heşt-Bihîşt=Sekiz Cennet" tarihi, I. Sultan Mahmud'un emriyle Van'lı Abdülbaki Sa'di Efendi tarafından lisanımıza çevrilmiş. Hâlen Hamidiye Kütüphanesi'nde muhafaza ediliyor.

Büyük Osmanlı coğrafi çalışması olan Katib Çelebi'nin Cihannüma'sı ve Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Kürdistan gezilerini de anlatır. O yıllardaki resmi yazışmalarda Kürdistan idari birim olan bir eyelet adıydı. Çelebi'nin tarihçi Miğdisi (Mighdisi) 'den aktardığına göre, hala diyâr-ı Kürdistân'da isti'mâl olunan lisân-ı Kürd Hazret-i Nûh ümmetinden Melik Kürdim'den kalmıştır ve on iki güne lisan-ı Ekrâd vardır. Bitlis Kürt Hükümdarı tarafından, 1512'de yazılan Şerefname Kürt tarihi ile ilgili en önemli ve tek kaynaktır.

Kürt sorunun çözüm yolunu, iki milleti birleştiren asrın söz sultanı Bedüzzaman Said Nursi,

20. yüzyılda yazdı. Türklerin ve Kürtlerin benimsemesi gereken üç hakikatten bahsetti. Birincisi, Müslüman bir ülkede yaşayan insanla arasında azınlık-çoğunluk ayırımı asla yapılamaz. Bu ayırım Müslümanlar için, ancak gayr-ı müslimler, mesela Ermeniler açısından mümkün ve geçerlidir. Asırlarca ilây-ı kelimetullah uğruna cihadda beraber olmuş Müslüman Anadolu halkı için geçerli değildir. İkincisi, Doğu Anadolu halkı ile Anadolu'nun diğer belgelerindeki insanları birbirine bağlayan bağ, kuru bir ırkçılık değildir. Zira kuru bir ırkçılık fikri, Avrupa tarafından İslâm âlemini ve özellikle Osmanlı devletini parçalamak için içimize bir Frenk illeti olarak atılmıştır. Üçüncüsü, Biz Müslümanlar, indimizde ve yanımızda din ve milliyet, bizzat müttehiddir; bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Aralarında itibarî ve ârızî bir aynlık var. Belki din, milliyetin hayatı ve ruhudur. Biz şarklılar, garplılar gibi değiliz. İçimizde ve kalbimizde hâkim olan din duygusudur. Kaderin çoğu peygamberleri şarkta göndermesi işaret ediyor ki, şarkı uyandıracak ve terakki ettirecek sadece ve sadece din duygusudur. Asr-ı saadet ve Osmanlı dönemi bunun en bâriz misalidir.

Bu üç hakikati nazara aldığımızda, görülecektir ki, günümüzdeki Doğu ve Güneydoğu yaralarının merhemi, 400 seneye yakın Osmanlı devleti tarafından gayet mahirce kullanılan mezkur üç hakikattir. Avrupalı tarafından nifak tohumları ekildiğini hisseden Doğu Anadolu bölgesinden çıkmış İslâm âlimleri, tehlikeye zamanında dikkat çekmişler ve çaresini de bizzat göstermişlerdir. Şarktaki cehalet sebebiyle, eğer bu insanlardaki dinî duygular zayıflarsa, ancak anarşist olabileceklerini ve böylesi insanların devletin varlığı için büyük tehlike teşkil edeceklerini gören asrın sahibi Bediüzzaman, II. Abdülhamid zamanından beri, bölge halkının dinî ilimlerle mücehhez kılınmasını ve bunun temini için de bu bölgede bir üniversite açılmasını ısrarla teklif etmiştir. Bu proje sürekli engellenmiştir. Bölgenin kaderi halen değişmedi. Eğitimsizlik, yoksulluk ve ayrımcılık halen Kürt sorunun ana nedenleridir ve reçetesi bellidir.

Bu zamana kadar Ergenekoncu askerler, Mossad ile PKK işbirliği olmasaydı, çoktan terörün kökleri kurutulmuştu. PKK, 1980 ile 1987 arasında Diyarbakır Cezaevinde yapılan işkencelerle zorla doğurtuldu. Kasıt vardı. Daha sonra PKK'yı kullanmayan istihbarat örgütü kalmadı, 'Yedi Kocalı Hürmüz'e döndü. Devletin karanlık yüzü elini uyuşturucudan, insan kaçakçılığında, silah ticaretinden çekmeden PKK veya Kürt sorunu bitirilemez. Bölgede kimse kimseye güvenmiyor. Halkın korkusu bitirilip, belirsizlik devletine güvene dönüşmeden açılım ve yatırım paketleri hikayedir... O halde üçüncü yoldan başka mantıklı seçenek kalmıyor. Bölgeye gelecek beş bin kişilik özel eğitimli polis timlerinin aynı personeli, 2 yıl değil 10 yıl orada kalacak ve halk ile iç içe, kardeşçe yaşayacaktır. Öldürmeye değil yaşatmaya geliyorlar. Bu sefer, 1993 ile 1996 periyodunda 'bin operasyonla onbin kişiyi faili meçhul cinayet' ile yok eden Ergenekon'un silahlı örgütü JITEM yok! Ergenekon'un karanlık general ve subayları hapiste yargılanıyor. İsrail ülkemize batamıyor! ABD, Irak ve Afganistan'da çuvallamış, yeni maceradan uzak duruyor. Ekonomik krizlerle boğuşanlar, ekonomik patlama yapan ülkemizin dinamizmini pörsümüş PKK ile durduramaz... Bundan sonra, halkın dinine, inancına, gelenek ve göreneklerine saygılı, devletin gülen yüzünü gösterecek bir polis kuvveti görev başında olacak. Vatandaş yaşatırsan, devlet bölünmeden yaşar!.

Bu kitapta, Kürtlerin saklı kalmış tarihini ele alarak, kısılmış sesine ve asırlardır kardeş olan iki halkın ortak aklına kulak veriyoruz... Ulus devlet anlayışımızın inkar politikaları ülkemizi bölünme noktasına getirdi. Bu eserde yok sayılan Kürtlerin medeniyetini Kürt kaynaklarıyla ortaya çıkartıyoruz. Kürtlerin kimlik sorunu artık çözümlenmelidir. Yoksulluk ve eğitimsizlikte...

Faruk Arslan Toronto/ Kanada 17 Eylül 2011

Kürdistan'ın ve Kürtlerin Kökeni

Her nasıl radikal Türk milliyetçileri Türklerin tarihini elde hiç bir kanıt olmamasına rağmen Sümerlere götürüyorsa, aşırı milliyetçi militan Kürtlerde tarihlerinin başlangıcını Sümerlere dayandırıyor. Bugün çok yaygın olarak empoze edilen iddiaya göre, Kürt kelimesi Sümer dilindeki 'KURTİ' kelimesinden kaynaklanmaktadır. Kur kelimesi: 1 -Dağ 2-Derin manasına gelmektedir. Ti eki ise Kürtçede aidiyet belirten bir ektir. Sümerlerde Kurti= Dağlı anlamında kullanılmıştır. Dr. Asad Khailany'nin Kürtlerle ilgili yaptığı araştırmalar, Kürtleri evvela Sümerlerle özdeşleştirir. Eski dillerde Kürtler şöyle dillendirilmiştir: Karda, Kurti ve Guti, Babiller, Garda ve Karda, Asuriler, - Qurti ve Guti, Grekler- Kardukh ve Gordukh, Ermeniler- Kortukh ve Gortai-kh, Persler- Gurd veya Kurd, Süryaniler- Kardu ve Kurdaye, İbraniler ve Keldaniler- Kurdaye, Aramaik ve Nesturiler- Kadu, Erken İslamik dönemlerin Arap yazarları Kurd (çoğul Akrad), Avrupalılar ise M.S. 7. yüzyıldan itibaren- Kurd demişlerdir. Med İmparatorluğu dönemine kadar safkan olan kan bağıını en üstün bir değer olarak gören Kürtlerin Doğudan gelen Parsek (dilenci) lerle kaynaşması ve Pers imparatorluğunun kurulmasıyla saf kan olayı bitmiştir. Greko-Roma Kaynakları da Kurd kelimesini kullanır. (Bakınız: Herodotus Ksenefon Polybius Strabo Diodorus Siculus Titus Livius Pliny Plutarch Ptolemy Dio Cassius Ammianus Marcellinus Eutropius).

Kürtler (Kürtçe: tekil. Kurd دروک , çoğul. Kurdan نادروک), Orta Doğu'nun yerlilerinden olup doğuda Zagros dağlarından batıda Toros dağlarına, güneyde Hemrin dağlarından kuzeyde Kars-Erzurum platolarına kadar uzanan, Kürdistan olarak anılan coğrafi bölgede yoğun şekilde yaşar.

Kürtlerin nüfusu toplam 23 milyon ile 28,5 milyon arasındadır ([1] Zazalar dahil)[2]

Kürtlerin yaşadığı önemli ülkeler ve bölgeler şunlardır:

Türkiye 11.445.000 (yanlışlıkla[1] Zazalar dahil) - 15.000.000 [3][4][5]

İran 4.119.000 [6]

Irak 4.347.000 [7]

Suriye 1.411.000 [8]

Asya / Kafkasya, Afganistan 200.000 [9]

Azerbaycan 13.100 - 150.000 [10][9]

İsrail 100.000 [11]

Lübnan 75.000-100.000 [9][12]

Gürcistan 40.000 [13]

Ermenistan 45.000 [9]

Türkmenistan 50.000 [13]

Kürtler tahminen yaklaşık 20–25[14] veya 20–30[15] milyon kişiden oluşan ve Hint-Avrupa dili konuşan halklardan biri olan etnik gruptur. Bugün en büyük Kürt nüfusu Türkiye'de bulunurken (11-15 milyon kişi),[16] İran, Irak ve Suriye'de de kayda değer Kürt nüfusları bulunmaktadır. Gerek bölgedeki siyasi ve sosyal karmaşa ve sorunlar gerekse diğer sebepler dolayısıyla, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında oluşan göçlerle Batı Avrupa başta olmak üzere Kuzey Amerika ve Orta Asya gibi farklı coğrafi bölgelerde yerleşmiş bir Kürt diasporası da mevcuttur.[15] Kürt kültürü yüzyıllarca süren etkileşimin de sonucuyla diğer Orta Doğu kültürleriyle çeşitli benzerlikler barındırırken, Kürt dinî inancı oldukça senkretik bir biçimde gelişmiştir.[17] Bugün Kürtlerin çoğunluğu Şafii mezhebine bağlı Sünni Müslümanlarken, birçok farklı din ve inancın da mensuplarına rastlanır. Bunlara ek olarak

Kürtler arasında ortaya çıkan ve Kürt kültür ve dinî anlayışıyla karakterize çeşitli dinî mezhep, akım ve inançlar da mevcuttur; Yezidilik ve Ehl-i Hakk gibi.

Kürt (veya Kürd) sözcüğünün etimolojisi oldukça tartışmalı bir konudur ve tam olarak nasıl türediği kesin olarak bilinmemektedir.[18] Bazı bilim adamları Kürt sözcüğünü, MÖ 24. yüzyıldan kalma antik Sümer tabletlerinde geçen ve yine bir halkı tanımlamakta kullanılmış olan Guti sözcüğü ile ilişkilendirmiş, bazıları ise Kürt sözcüğünü, Xenophon'un yazılarında, bugün Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı bölgelerde bulunan bazı kabileleri tanımlamakta kullanılan Kardukhoi (ki bu Kardu sözcüğünün çoğulu sayılır zira son ektaki kh kısmı Ermenice çoğul ekinden gelmektedir ve Xenophon bu kabilelerin isimlerini Ermenilerden öğrendiğini belirtmektedir) sözcüğü ile ilişkilendirmektedir.[18][19] Daha sonraları Livy, Polybius ve Strabo'nun eserlerinde de Kyrtiae olarak anılan ve Kürtlerle ilişkilendirilen bir topluluk göze çarpmaktadır.[18] Bununla birlikte, çağdaş bağlamdaki Kürt sözcüğü İranîdir; nitekim Sasaniler döneminde yazılan Kârnamag î Ardashîr î Babagân destanında da bu sözcüğe rastlanır.[18] Kürd ismi büyük ihtimalle Farsça Gord yani "kahraman" isminden türemiştir.[18]

Özellikle erken dönem araştırmacılar Kürtleri Xenophon'un bahsettiği Kardukhoi ile ilişkilendirse de 20. yüzyılın başından itibaren bu görüşler tartışılmış ve önemini yitirmiştir.[18] Xenophon'un Kardukhoi olarak adlandırdığı halkın Kürtlerle özdeşleştirilmesinin nedenleri, yaşadıkları bölgenin bugün Kürdistan'ın içinde yer alıyor olması, alışkanlıklar ve çeşitli dış özelliklerdir. Bununla birlikte, bu sonuç bugün Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı Kürdistan'da her daim Kürtlerin yaşamış olduğu ve tarih içinde bölgede gerçekleşen göçlerin göz önünde bulundurulmaması gibi sorunlu öncüllere dayanmaktaydı. Aynı zamanda belirli bir bölgede yaşayan toplulukların zaman içinde etnik kökenleri gibi özellikleri haricinde benzer yaşama şekilleri göstermeleri beklenen bir gelişmedir.[18] Genel olarak eski kaynaklarda geçen ve tarihte zaman zaman Kürtlerle ilişkilendirilmiş olan Kardu, Kyrtiae gibi halkların konumu da tartışma konusudur ve dilbilimcilerin genel kanısı bu isimlerin Kürt isminden farklı oldukları yönündedir. Bu görüşün en büyük sebebi bu sözcüklerin sonunda yer alan ve sözcüklerin kökünün de bir parçası olan kısa ünlü harfidir. Özellikle Kardu sözcüğü çok tartışmalıdır; bu sözcüğün ilk harfinin K harfinden ziyade Q harfini tarif etmesi olasıdır ki bu olasılık da Semitik "QRD" ("cesur" veya "güçlü" anlamında) kökünü işaret eder;[18] bunu savunan dilbilimciler olduğu gibi eleştiren ve reddedenler de olmuştur.[20] Bunun dışında Kardu sözcüğünün Gürcüler için kullanılan özgün bir isim olan Kart'veli ile ilişkili olabileceği ortaya atılmıştır. Ayrıca, eğer Kürd sözcüğünün Farsça Gord sözcüğünden türediği kabul edilirse, Gord sözcüğünün yöresel Kardu (veya Qardu) gibi bir ismin İranîleştirilmiş bir formu gibi görülmesi de mümkündür.[18]

Kürtlerin kökenine dair birçok sav ortaya atılmıştır. Bazısı bilimsel bazısı ise bilimsel olmayan dayanakları kaynak gösteren bu savlar oldukça çeşitlidir ve Kürtlerin kökeni Asurlulardan Gürcülere kadar birçok farklı topluluk ve medeniyete atfedilmiştir.[18] Genel kabul gören köken İranî olsa da Kürt topluluklarının homojen bir yapıdan uzak olduğu ve linguistik bütünlüklerinin ötesinde, etnik anlamda çok çeşitli olduğu, tanınmış Kürdolog Vladimir Minorsky dahil birçok bilim adamı tarafından kabul edilmektedir.[18] Bununla birlikte tarihte kökenlerinin Arabî olduğunu savunan Kürt toplulukları da olmuştur.[18][20] Müslüman bazı tarihçiler Kürtlerin kökenini Perslere dayandırır; bundaki en büyük dayanaklardan biri Şahname'de geçen Demirci Kawa Efsanesidir.[20] Birçok Kürt, kökenlerini Medlere atfetmiştir;[19] nitekim Medler ile Kürtler arasında ne coğrafi ne de dilbilimsel bir ayırmadan söz edebilmeyi olanaklı kılabilecek kanıt ve temel bulunmamakta, aksine

olası bir ilişkiye dair dilbilimsel ve coğrafi kanıtlar bulunmaktadır; örneğin her ne kadar Med dili örneği sayısı az olsa da eldeki bulgularla yapılan araştırmalar Med dilinin antik Pers dili ile olan ilişkisinin çağdaş Kürtçenin çağdaş Pers dili ile olan ilişkisiyle aynı olduğunu ortaya koymuştur.[18] Bununla birlikte Medler hakkında pek az şey bilinmektedir[18] ve akademik anlamda Medler-Kürtler bağlantısının genel kabul gördüğü söylenemez.[19] Kürtler, Medlerin dışında kendilerini Urartular ve Neo-Babililer ile de ilişkilendirmişlerdir.[19]

Kürt sözcüğü tarih boyunca Persler ve Araplar tarafından sıklıkla herhangi bir etnik vurgu veya anlam içermeksizin göçebe anlamında kullanılmıştır ve bunun bir sonucu olarak tarihte Kürt olarak anılmış bazı toplulukların etnik anlamda Kürt olup olmadıkları tartışılmıştır; örneğin İslam tarihçilerinin eserlerinde söz edilen ve Fars Kürtleri olarak anılan, güney ve güneybatı İran'da yaşamış olan bazı toplulukların Kürt olmadığı, bu bölgelerde yaşayan göçebe topluluklar olduğu çeşitli dilbilimsel kanıtlar eşliğinde ortaya atılmıştır.[18]

Tüm bunlar sebebiyle Kürtlerin kökeni ve ilk dönemlerine dair kesin bilgilerden ve net bir tarihten söz etmek mümkün değildir; genel kanı Kürtlerin Doğu'dan Batı'ya Zagros dağlarına doğru göçen kuzeybatı İranlı toplulukların bölgedeki İranî olmayan yerli halklarla birleşmesi ile oluştuğudur.[18] Böylece, Arapların ve İslam ordularının bölgenin fethine başladığı dönemde, Kürt olarak anılan topluluk oldukça heterojendi; yerli halklardan, Sami halklara ve bazı Ermeni topluluklarına kadar, İranileştirilmiş birçok farklı halktan oluşuyordu. [20]

Bölgeye yapılan İslam akınları ve bölgenin İslam devletine dahil olmasından sonraki dönemde, Kürtlerin rolü ve yeri hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur. İslam akınları sonrası Kürtler özellikle siyasi ve sosyal arenada yükselişe geçmişler ve dönemin siyasi olaylarında önemli bir rol oynamışlardır. Bu dönemde ilk kez Kürtler üzerine araştırma yapan ve ayrıntılı bilgiler veren iki önemli yazar Mesûdî ve İstahrî'dir. İki yazar da farklı Kürt aşiretlerinin buldukları şehirlere göre çetelesini çıkarmışlardır ki bu Kürt tarihi için önemli bir bilgidir. İstahrî, Fars'taki Kürt bölgelerinden ve aşiretlerinden ayrıntılı bir biçimde bahsetmiştir; yaklaşık olarak 1107 tarihli olan Farsname'de ise Fars'taki en büyük Kürt topluluğunun Fars ordusuyla birlikte İslam akınlarına karşı savaştığını, büyük oranda yok olduğunu, kalanların ise Müslüman olduğunu belirtir.[20] Sayılarının 500.000'i bulduğuna inanılan bu büyük topluluğun tamamının yok olduğu çağdaş kaynaklarca olası bulunmasa da bu büyük topluluğun (ve kalanların) diğer gruplarla birleşmesi vb. sosyal değişikliklerin olası olduğu düşünülmektedir. Nitekim Fars'taki bu toplulukların Kürt olup olmadıkları da tartışmalıdır.[18] Kürtlerin o dönemde çoğunlukta yaşadığı bölgelerin istilası ve ele geçirilmesi sonrasında, el-Zavzan'daki Kürt yönetimi 640 yılında haraç karşılığında özerk bir yönetim olmayı garanti altına almış, diğer birçok bölgelerde, örneğin Fars'ta, Kürtler Perslerle birlikte Arap ordularına karşı savaşmış, bu dönem içerisinde İslam Devleti kontrolündeki birçok farklı merkezde de, örneğin Basra gibi, ayaklanmışlardır.[20]

Kürtlerin yönetim karşıtı tutumları Emeviler ve Abbasiler döneminde de devam etmiş, örneğin 685 yılında Emeviler döneminde, Kürtlere karşı savaşması amacıyla bir vali atanmış, fakat atamayı yapan dönemin Emevi liderinin kısa bir zaman dilimi içerisindeki ölümü, bu hedefin gerçekleşmesine mani olmuş, bir başka seferde Kürtlerin 708 yılında Fars'ı talan etmeleri sonucu Haccac tarafından cezalandırıldıkları kaydedilmiştir; Abbasiler dönemindeyse, 764'te Ermenistan'ın Hazarlarca istilası çeşitli ayaklanmalara yol açmış, Kürt ayaklanmaları artan şiddetlerde devam etmiş, birçok Kürt Azerbaycan taraflarına göçmüştür, bu nedenle de, bu dönem bazı büyük Kürt aşiretlerinin yükselişine sahne olmuştur.[20] Örneğin daha sonra Eyyubîlerin çıkacağı aile soyu olan Ravvadîlerden Muhammed Şaddad bin Kartu Tebriz ve çevresinde bağımsız vali olmuştur ki o dönemde bu bölgelerde (kuzey batı İran)

çeşitli bağımsız valilikler ortaya çıkmıştır.

Zaman içinde büyük Kürt aşiretleriyle yönetim arasında çeşitli yakınlaşmalar da olmuştur; örneğin Hasnaviler'in başı olan, Kürt liderlerinden Bedir bin Hasanveyh dönemin Abbasi halifesi tarafından Nasrüddin unvanına lâıyk görülmüştür; nitekim Bedir bin Hasanveyh halkın eğitimine verdiği önem gibi hususlardan dolayı genel olarak sevilmiş ve övülmüş liderlerden olmuştur.[20]

Diyarbakır merkezli bir Kürt hanedanı olan Mervaniler tarafından 11. yüzyılda, Dicle Nehri üzerine yapılmış köprü Diyarbakır'ın Silvan yolu üzerindedir.

Bölgedeki güçlü Büveyhoğulları'nın emirlerinden Ruknüddevle'nin hükümdarlığında Kürtlerle gelişen ilişkiler, halefi Adudüddevle döneminde değişmiş, Adudüddevle'nin hükümdarlığındaki ayaklanmalar şiddetli bir şekilde bastırılmış, Kürtlere karşı çeşitli seferler düzenlenmiştir. Büveyhoğulları ile ilişkisi bulunan Mervaniler de bu çağın önemli Kürt güçlerindedir; Doğu Anadolu'da önemli fetihler yapmış olan Mervaniler Diyarbakır merkezliydi.

Kürtler bölgedeki önemlerini 6. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar uzun bir süre korumuşlardır. Öyle ki 11. yüzyılın başlarında hâlâ Kürtlere karşı seferler vs. rastlanır. Bununla birlikte, bölgedeki Kürt grupların rolü ve önemi Türk ve Moğol istilalarıyla zayıflamıştır; nitekim bu istilalar başladığında Kürt kuvvetleri yıllardır süregelen iç ve dış çatışmalardan büyük oranda zarar görmüş bir haldeydiler.[20]

Oğuzların bölgeye girişiyle birlikte, Oğuzlar ile bölgedeki, arasında Kürtlerin de bulunduğu diğer halklar arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Oğuzlar bölgede ilerlerken, Hasnaviler'in de çöküşü gerçekleşmiş, Annaziler yükselişe geçmiştir. Selçuk Beyi Tuğrul'un bölgeye saldırmasıyla Annaziler de sonunda Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. Selçukluların yükselişi, Malazgirt'teki başarıları sonrası Ermenistan'ın da hâkimiyetlerine açılması, bölgedeki Kürt topluluklarının ve hanedanların çöküşüne yol açmış, Kürt toplulukların yerini Türk toplulukları almaya başlamıştır.[20] Sonraki dönemlerde Selçukluların Kürt topluluklara karşı çeşitli saldırıları olsa da, Kürt ve Arapların zaman zaman Selçuklu ordusuyla askerî harekâtlarda yer aldıkları da bilinmektedir.[20] Tarihî kaynaklarda bu dönemlerde Kürtlerin adı sıklıkla Suriye ve çevresindeki bölgede geçmektedir; nitekim Selçuklu döneminin en önemli olaylarından birisi de Kürdistan isminin ilk kez Selçuklularca ortaya atılması, Selçuklu sultanı Sencer'in hâkimiyetinde resmî Kürdistan eyaletinin ortaya çıkmasıdır.[20][21][22][23]

Bazı Atabeylerin, özellikle de Atabey İmameddin Zengi'nin fetihleri ve gerek Kürtlere karşı gerek Kürtlerle birlikte giriştiği çatışmalar Kürt tarihi ve coğrafyanın şekillenmesinde önemli bir yer tutmuş, genel olarak bölgedeki Türkler ile Kürtlerin ilişkileri gelecek dönemlerde sıcaklığını ve önemini korumuştur.[20] Nitekim, Kürt kökenli olduğu sağlam kanıtlara dayanan Eyyübî hanedanlığı ortaya çıktığında ve zaman içerisinde köklü Türk toplulukları Eyyübî tebasına dahil olsalar da kendi topraklarında hükmetmeye devam etmişlerdir; Zengîlerin Musul'daki hâkimiyeti buna örnek gösterilebilir. Özellikle Mısır ve Suriye'de aktif olan Eyyübîlerin ordusunun çoğunluğu Türklerden oluşmaktaydı. Bu durum hanedanlığın Kürt kimliğini azaltmasa da hanedanlıkla Kürt grupların her daim ortak yolda yürüdükleri de söylenemez, hanedanın tarihi boyunca çeşitli önemli noktalarda bazı Kürt gruplarının hanedana karşı çıktığı da bilinmektedir; örneğin kendisi de Kürt kökenli olan[24][25][26] Selahaddin'in tahta çıkmasına çeşitli Kürt gruplar karşı çıkmıştı.[20] Kuzey Afrika, Arabistan, Suriye ve Mezopotamya'daki önemli ve birçoğu başarılı fetihler sonrasında hâkimiyetini genişleten Eyyübîler, Selahaddin'in ölümünden sonra hanedanlığın merkezî bir yönetimden uzak olan farklı özerk bölgeleri tek bir sultanlık altında birleştiren sistemi[27] sonucu sorunlar

yaşanmış, saltanat kavgaları baş göstermiş, farklı güçlerin ortaya çıkışı, örneğin Harezmsahların doğudaki yükselişi, daha sonra Yemen'in kaybedilmesi, Mısır-Suriye yönetsel ihtilafı ve ayrışması gibi durumlar sonucu hanedanlığın gücü ve etkisi gittikçe azalmış, Memlüklerin yükselişi ve Mısır'ın düşmesiyle hanedanlık çöküşe geçmiştir. 13. yüzyıl boyunca Kürt toplulukları açısından en önemli gelişme, Orta Doğu'daki diğer topluluklar için olduğu gibi, Moğol istilalarıydı. Nitekim Harezmsahların lideri Celaeddin Harezmsah'ın Moğollardan kaçtığı Diyarbakır'da, tahminlere göre büyük olasılıkla bir Kürt tarafından 1231'de öldürülmesinden sonra Moğollar Diyarbakır ve Ahlat'ı talan edip yıkmışlardır.[20] Diyarbakır daha sonra 1252'de tekrar talan edilirken, Şahrizur 1245'te istila edilerek yıkılmış, Erbil ise bu dönem boyunca üç kez istila edilmiştir.[20] Kürtler genel olarak Moğollara karşı durmuş, sıklıkla Memlüklerin yanında yer almış, Moğollara karşı direniş hareketinde rol almışlardır. Nitekim Memlük sultanı Baybars'ın ordusunda Türk ve Arapların yanı sıra Kürtlerin olduğu da bilinmektedir.[20][28] Her ne kadar Moğol İlhanlılar yönetimi altında Kürtlerden pek bahsedilmese de, Moğolların Kürdistan bölgesini 13. yüzyılın ilk yarısında fethettikleri ve yönetimleri altına aldıkları, özellikle Erbil'de yıllar boyu ihtilafın sürdüğü ve sık sık Kürtler dahil olmak üzere şehirdeki etnik grupları da içine alan ayaklanmaların, katliamların ve genel olarak sorunların yaşandığı, bölgenin genel durumunun Selçuklu yönetimindeki durumuna göre gerilediği bilinmektedir. Yine bu dönemde bölgenin başkenti Bahar'dan Çemçemal'e taşınmıştır.[20] Moğollar sonrasında Kürtlerin yaşadığı bölgeler farklı Türk toplulukları, beylikleri arasında ihtilaf meselesi olmuş, bu topluluklar zaman zaman Kürtlerle birlikte çalışırken, zaman zaman Kürtlere karşı politikalar izlemişlerdir. Bu toplulukların içerisinde Kürtlerin özellikle Diyarbakır merkezli Akkoyunlular ile olumsuz ilişkileri olmuş, birçok kaynağa göre "Akkoyunlular sistematik bir şekilde önemli Kürt aşiretlerini ortadan kaldırmışlardır."[20]

Orta Çağ sonlarından 20. yüzyıla Kürtler

16. yüzyılda kaleme alınmış olan Şerefname Kürt tarihi açısından önemli bir belgedir ve gerek o dönemin gerekse öncesinin olaylarına ve gelişmelerine dair birçok bilgi sunmaktadır. Bilinen o ki 16. yüzyıl ile birlikte bölgedeki iki ana güç olan Safeviler ve Osmanlıların arasındaki ihtilaf Kürt topluluklarının tarihi açısından çok büyük önem arz etmiştir. Özellikle Şah İsmail'in başarılı askerî politikalarıyla birlikte birçok Kürt topluluğu Safeviler hükümdarlığı altına girmiştir; bununla birlikte Safevi Devleti'nin bu topluluklarla ilişkisi genellikle olumsuz olmuş, Şii olan Safeviler diğer Şii Türk liderleri, Sünni olan Kürt liderlerine değişmişlerdir.[20]

Buna karşılık, Sünni Türklerin başta olduğu Osmanlılar ise, Kürtlere karşı daha yapıcı bir politika izlemiş, bölgedeki Kürt liderleriyle anlaşmalar yapmış, daha sonra Safevilere karşı gerçekleşen savaşlarda ve sonrasında bölgedeki Kürt topluluklarının çoğunluğunun desteğini almışlardır. Nitekim bu desteğin alınmasında ve Kürtlerin Safevilere karşı Osmanlı saflarına dahil edilmesinde kendisi de Kürt olan Osmanlı siyasetçilerinden İdris-i Bitlisi önemli bir rol oynamıştır.[20] Safevilerden alınan bölgelerde kurulan vilayetlerde Türklerin yanı sıra Kürtlere de önemli liderlikler verilmiş, birçoğu babadan oğula geçen bu önemli derebeylik benzeri pozisyonlar daha sonra da devam etmiştir.[20] 17. yüzyılın sonuna kadar Kürtlerin bölgedeki konumu bu iki devletin ihtilaflarıyla belirlenmiş, sonunda Safevilerin tamamen mağlup olup Zagros Dağları'nın ötesinde kalacak şekilde bölgeden çekilmesiyle gerek Kürtler için gerek bölge için yeni bir dönem başlamıştır. 17. yüzyıldan itibaren zaman zaman geçici sürelerle

bölgede İran etkisi ve saldırıları görülse de, Kürdistan bölgesi barındırdığı Kürt halklar ile birlikte genel olarak Osmanlı kontrolünde kalmıştır. Genel olarak Kürtler Osmanlı himayesinde Osmanlı ile birlikte dış etmenlere karşı koymuşlarsa da, İranlıların Kürtlerle ilişkisinin olmadığını söylemek yanlış olur; örneğin Nadir Şah'ın ölümünden sonra kısa süreliğine de olsa ülkeyi yöneten, Zend hanedanına mensup Kerim Han olmuştur. 19. yüzyıl ile birlikte İran - Osmanlı gerginliği tekrar yükselmiş, Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerden Zuhab ve Süleymaniye bu gerilimin odak noktaları olmuştur. 19. yüzyıldaki bir diğer önemli gelişme de Osmanlı topraklarındaki çeşitli Kürt beylerinin ayaklanmasıdır. 1830'lu yıllarda Bedirhan Bey, Said Bey, İsmail Bey ve Revanduzlu Muhammed gibi isimler ayaklanmış, bölgede önemli bir güce ulaşmış, aldıkları çeşitli yerlerde Hristiyan topluluklar ve Yezidî Kürt topluluklar katledilmiştir.[20] Aynı dönemde eski sadrazamlardan Sivas valisi Reşid Mehmed Paşa ayaklanan Kürtlerin üzerine, bölgeyi yatıştırması için gönderilmiştir. Uğraşlar sonucu ayaklanmaların önder ismi Muhammed Paşa 1836 yılında yakalanmıştır. Bununla birlikte bölgedeki gerilim dağılmamış, aksine 1839'daki Nizip Muharebesi'nde Osmanlı Devleti'nin yenilmesi sonrası bölgede ayaklanmalar tekrar baş göstermiş, 1843 yılı dolaylarında Cizre emiri Bedirhan Bey ile Hakkâri emiri Nurullah Bey ayaklanmıştır. Bu dönemdeki önemli olaylardan biri de kendilerine uygulanan baskıdan şikâyetlenmiş olan Hakkâri Nasturilerin Nurullah Bey tarafından katledilmeleridir.[20] 1840'ların sonuna doğru Osmanlı bunların üzerine bir ordu yollamış, yenilen liderler sürgün edilmiştir. Kürt ayaklanmalarıyla ilgili önemli bir husus da, 19. yüzyılda Osmanlı ile savaş içerisinde olan Rus ordularında bir Kürt alayının tertip edilmesidir ki nitekim Kırım Savaşı'nda Rusların iki Kürt alayı seferber ettikleri bilinmektedir.[20] 1800'lü yılların sonunda Hakkâri ve çevresindeki bölgede tekrar Kürt ayaklanmaları olmuş, bu ayaklanmalar Osmanlı tarafından belirli bir süre içerisinde yatıştırılmış, bu dönemde ayrıca Osmanlı tarafından Hamidiye Alayları olarak anılan Kürt alayları kurulmuştur ki bu alayların kurulması Kürt aşiretleri arasında ihtilafa ve hatta çatışmalara yol açmıştır.[20] Ayrıca 1800'lerin başında Osmanlı topraklarında bağımsızlık hareketinin güçlendiği bir başka topluluk olan Ermeniler ile Kürtler arasında gelişen iyi ilişkiler, 1800'lerin son yıllarında düşüşe geçmiş, çeşitli yerlerde Ermeni ayaklanmalarının bastırılmasında Kürtler aktif rol oynamışlardır.[20]

Çağdaş Orta Doğu'da Kürtler ve Kürdistan

Kürdistan Kürtlerin tarih boyunca yaşadığı coğrafi ve etnik bölge için kullanılan Kürdistan terimine ilk kez Selçuklular döneminde rastlanır;[29] 12. yüzyıldan itibaren Selçuklular, kendi hâkimiyetlerinde olan, bugün güney Kürdistan olarak görülen ve o dönemde bir yönetim birimi olan bölgeyi Kürdistan olarak anmaya başlamışlar ve bilinen literatürde ilk kez Kürdistan terimini kullananlar da onlar olmuşlardır.[22][30] Selçukluların hâkimiyetindeki Kürdistan yönetim bölümünün tam olarak sınırlarının ne olduğu, bu bölümün yönetsel özelliklerinin ayrıntıları gibi konular çok net bilinmemektedir. Bununla birlikte bu hususlarda çeşitli kanıtlar ve bilgiler de bulunmaktadır; örneğin 1340 yılında yazılmış olan Nezhetü'l Kulub isimli eserde Kürdistan vilayetine dair bilgiler yer almakta, vilayetin sınırları Arap Irak'ı, Huzistan, Pers Irak'ı, Azerbaycan ve Diyarbakır olarak verilmiştir.[31] Selçuklulardan önce bölgede hâkim olmuş olan Arapların bölgeyi Kürdistan olarak adlandırmadıkları bilinmektedir.[31] Kürdistan teriminin Selçuklularca ortaya atılmasından önce Kürtlerin yaşadığı bölgelere farklı adlar verilmekteydi. Örneğin, Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı bölgelerden olan ve bugünkü orta Kürdistan'a denk gelen bölgeye el-Zavzan

denmekteydi.[20] Bununla birlikte bu bölgenin tanımı pek kesin değildir; tam olarak nereden başlayarak nereye kadar uzandığı çok net değildir.

Bugün Kürtler yoğun olarak Toros ve Zagros dağlarının kesiştiği, Mezopotamya'yı da içine alan, Türkiye'nin Doğu Anadolu, Güneydoğu bölgeleri, Irak'ın kuzeyi, İran'ın Kürdistan, Batı Azerbaycan, Kermanshah ve Loristan eyaletlerinde yaşarlar. Kürtlerin yoğunlukta yaşadıkları Orta Doğu'daki bu bölge için hâlen Kürdistan terimi de kullanılmaktadır. Azerbaycan'ın Zengilan, Laçın, Kubadlı ve Kelbecer rayonlarında yaşayan Kürt nüfusu bölge Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından ele geçirildikten sonra Azerbaycan'ın içlerine göçmek durumunda kalmışlardır.[32] Ayrıca göçlerle oluşmuş bir Kürt diasporası mevcutsa da, Kürt nüfusunun ezici çoğunluğu bu coğrafyada yaşamaktadır; bazı tahminler coğrafyadaki Kürt nüfusunu 22 milyon olarak telaffuz etmiştir.[33] Bununla birlikte birçok kaynağa göre verilen rakamlar genellikle tahminîdir; sonuçta farklı tahminler baz alınarak Orta Doğu'da Türkiye, İran, Irak ve Suriye ile bunlara ek olarak Ermenistan'da bulunan Kürt topluluğunun toplam nüfusunun 20 milyonun üzerinde olduğu söylenebilir.[16]

Kürtlerin diyarı anlamında olan Kürdistan teriminin ilgili coğrafi bölgeyi tanımlamaktaki önemi ve kullanımının ötesinde, belirli bir etnik grubun ve kültürün yayıldığı bölgeyi tanımladığını ve bu sebeple sosyal ve siyasal bir kavram teşkil ettiğini ortaya atanlar da olmuştur.[34] Nitekim Kürdistan terimi (Kürt terimiyle birlikte) siyasal olarak 20. yüzyıla kadar kullanılmamıştır.[31] Çağdaş bağlamda Kürdistan isminin kullanımı çeşitli siyasi ihtilafları beraberinde getirmektedir; örneğin Türkiye devleti geleneksel olarak Kürdistan teriminin kullanımının bölücü bir ima taşıdığını öne sürmektedir.[35]

Ağrı dağının önünde bir Kürt kızı.

Orta Doğu'daki Kürt topluluklarının çoğunluğunun Türkiye'de yaşamasındandır ki Türkiye Orta Doğu'daki ülkeler arasında en büyük Kürt nüfusu barındıran ülke konumundadır.[16] Bununla birlikte Türkiye'deki Kürt nüfusun kesin sayısı da belirli değildir[16] ve çeşitli tahminler bulunmaktadır.[36] Devlet İstatistik Enstitüsü (2005'ten sonra 'Türkiye İstatistik Kurumu') tarafından 1965'te yapılan Genel Nüfus Sayımında, 1965'te 31.391.421 olan Türkiye nüfusu'nun 2.219.502'sinin anadili olarak Kürtçe'yi, 4'ünün Kurmanci'yi beyan ettiği ve 2.219.547'sinin nüfus kaydında Kürtçe'nin anadili olarak geçtiği, 1.752.858 kişinin Kürtçe'yi, 313 kişinin ise Kumanci'yi ikinci dili olarak beyan ettiği ve 1.753.161'inin nüfus kaydında Kürtçe'nin ikinci dil olarak geçtiği açıklanmıştır.[37] Buna göre nüfus kaydında Kürtçe'nin anadil ve ikinci dili olarak geçtiği kişi sayısı toplam nüfusun yüzde 12,65'ine tekabül etmektedir. Bununla birlikte 1965 sonrası nüfus sayımlarında ana dil mevzu bahis edilmediği için daha güncel verilere nüfus sayımları doğrultusunda ulaşmak mümkün değildir.[36][38] Ancak genelde sayımlarda Zazaların da bu gruba dahil edilmesi karşılıklı yol açmaktadır.[1]

2000'li yılların verilerine bakıldığında, CIA'ye göre, Türkiye'de yaklaşık 14-15 milyon[5] Kürt asıllı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yaşamaktadır. Etnik gruplarla ilgili bir proje olan Joshua Project ise Türkiye'deki, Türkçe konuşanlar dahil toplam Kürt nüfusunun 14 milyon civarında olduğunu belirtmektedir.[4] 2007'de Milliyet gazetesinin KONDA'ya yaptırdığı ankette yüz yüze görüşme yapılan yaklaşık 50 bin kişinin %13,4'i kendisini Kürt olarak tanımlamış ve 18 yaş altındaki nüfusun eklenmesiyle bu oranın %15,68'e çıkıp, toplam nüfusa adapte edildiğinde Kürt nüfusunun 11 milyon 445 bin kişi olabileceği tahmin edilmiştir.[3] Türkiye'deki Kürtler Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgesine yayılmış halde bulunur. Osmanlı döneminde Konya, Ankara, Kırşehir ve Aksaray gibi İç Anadolu'nun köylerine sürülmüş (Orta Anadolu Kürtleri Kürtçe: Kurdên Anatoliya Navîn) ve Cumhuriyet

döneminde İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Mersin, Samsun, Tokat, Amasya, Artvin ve Bursa gibi Türkiye'nin büyük kentlerine ve diğer ülkelere göç etmişlerdir.[38] Ekonomik ve sosyal sebeplerle, ülkenin görece daha gelişmiş olan metropollerine yaşanan göçlerin dışında, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yaşanan isyanlar sonucu birçok zorunlu göç de yaşanmış, 1990'larda bölgedeki gerilimin artması ve sıklıkla çatışmaların yaşanması sebebiyle birçok köy boşaltılmıştır.[38]

Bu nedenle, özellikle Anadolu'nun batısında yaşayan Kürt kökenli nüfusun, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya göre çok daha fazla olduğu tahmin edilmektedir; ancak yukarıda belirtildiği gibi, nüfus sayımlarında vatandaşlık esas alındığı ve etnik köken sorulmadığı için, Kürt kökenli nüfusun nerede daha yoğun olduğu konusunda kesin bir şey söylemek olanaksızdır.[36] Ayrıca evlenmeler sonucu da nüfus karışmıştır. Bir kısım Kürt kökenli Türkiye vatandaşı ise başta Almanya olmak üzere, çeşitli Batı Avrupa ülkelerine göç etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de, Suriye ve İran'daki gibi Kürt azınlığa yönelik çeşitli yasaklar konulmuş, resmî bir asimilasyon politikası yürütülmüştür.[20][31][38][39][40][41] Bazı sosyal bilimcilere göre asimilasyon politikaları daha sonra ortaya çıkan, özellikle 1970'ler ve 1980'lerde ivme kazanan Kürt etnik kimliği bazlı Kürt milliyetçisi akımları beslemiş, bunların ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.[31] Cumhuriyetin ilanından sonra Kürt kimliği reddedilmiş,[36] özellikle 1930'lar ve 1960'larda Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerde bulunan Kürtçe isimli birçok yerleşim birimi ve coğrafi ögenin ismi değiştirilmiş, Kürtçe isimlerin yerini Türkçe isimler almıştır.[38] Bunun dışında kültürel alanda da değişiklikler yapılmış, örneğin Osmanlı metinleri çağdaş Türkçeye çevrilirken veya kullanılırken bu metinlerde geçen Kürdistan, Kürd gibi sözcükler yok sayılmış, metinden çıkarılmış, Kürt kökenli birçok tanınmış Osmanlı vatandaşının kökeninin Türk olduğu öne sürülmüştür.[38] Kürt dilinden, Kürtçe isimlere, Kürt folklorüne kadar kültürün birçok alanında yasaklar konulmuştur.[36][41] Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki sıklık Menderes döneminde bir miktar rahatlasa, asimilasyon çabaları azalsa ve çeşitli alanlarda özgürlükler artsa da, özellikle 27 Mayıs Darbesi sonrası, yeni anayasanın daha geniş haklar tanınmasına rağmen bu özgürlükler pratikte azalmış, asimilasyon politikaları güçlenmiştir.[41] Kürt kimliğine yönelik hareket özellikle, 12 Eylül Darbesi sonrasında artmış; açık yerlerde Kürtçe konuşulması sıkı bir şekilde yasaklanmış ve Kürtlerin "Dağ Türkleri" olduğu iddia edilmiştir.[36][38][42] Asimilasyona yönelik olan ve bilimsel temeli bulunmayan bu iddia[43][44][45][46] T.C. Genelkurmay Başkanlığı tarafından desteklenmiş, bu kurum tarafından bastırılan "Beyaz Kitap"ta şu açıklama yer almıştır:[42]

« Dağların yüksek kısımlarında, tepelerde yaz kış erimeyen karlar vardı. Güneş açınca üzerleri buzlaşan camsı parlak bir tabaka ile örtülürdü karın yüzü. Üstü sert altı yumuşak olurdu. Bu karın üstünde yürününce, ayağın bastığı yer içeriye çöker, 'kirt-kürt' diye ses çıkarırdı. Doğulu Türkmenlere, Kürt denmesinin nedeni buydu. Bölücülerin Kürt dedikleri, yüksek yaylalarda, karlık bölgelerde yaşayan Türklerin karda yürürken ayaklarından çıkardıkları sesin adydı aslında. »

Benzeri bir iddia da Kürtçe için ortaya atılmış, Kürtçe'nin aslının Türkçe olduğu ve bu çeşitliliğin coğrafi şartlarla yaşam tarzının (dışarı ile temaslarının az olması) değişikliğinden meydana geldiği[47][48] ve Kürtçe'deki çoğu kelimenin Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli olduğu ileri sürülmüştür.[47][48] 12 Eylül'den sonra da Kürtler Kürt kimliği ile ortaya çıkamamışlardır; örneğin 1991'deki Körfez Savaşı sırasında devletin resmî televizyon kanalı TRT Kürtlere Kürt demektense, haberlerde "Irak'lı etnik gruplar" deyimini kullanıyordu.[49] 1970'ler ve sonrasında özellikle 1980'lerde yoğunluk kazanan ve 1990'larda devam eden Kürt

ayrılıkçı hareketi ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasında çatışmalar yaşanmış, Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı ve bu grupların faaliyetlerini yoğunlaştırdığı Türkiye'nin güneydoğusunda kalan bölgelerde olağanüstü hal ilan edilmiştir.[36][41] 1990'larda "Kürt meselesi" fikri reddedilmiş, örneğin TOBB için hazırlanan ve bu meseleyi ele alan 1995 tarihli rapor Doğu Sorunu olarak adlandırılmıştır.[38] Nitekim sorunun "Doğu Sorunu", "Güneydoğu Sorunu" veya "Terör Sorunu" olarak adlandırılması yaygınlık kazanmış, askeriye tarafından desteklenmiş, 2000'li yıllarda Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ilk kez "Kürt Sorunu" ifadesini kullanması da özellikle başlarda bu kesimlerde olumsuz tepkilere yol açmıştır.[50]

1996'da TRT, Kürtlerin bir Türk boyu olduğunu ve Kürtçenin uyduruk bir dil olduğunu savunan bir program yayımladı.[51] Bununla birlikte 1990'larda genel olarak Türkiye'de yaşayan Kürt azınlığın durumunda 80'lere ve öncesine oranla rahatlama kaydedildi, Turgut Özal Türkiye'de ilk defa resmen Kürt kelimesini telaffuz etti ve Kürtçe konuşma ve yayın yasağı kısmen kaldırıldı.[52][53] 2000'li yıllarla birlikte diğer bazı yasaklar da kısmen kaldırıldı, Kürt sorunu açık bir şekilde tartışılmaya başlandı ve gerek Türkiye Cumhuriyeti devleti gerekse sivil toplum kuruluşları gibi kurumlarca çeşitli açılımlar gerçekleştirildi.[39] örneğin, 1 Ocak 2009 tarihinde, ağırlıklı olarak Kürtçenin Kurmanci lehçesi ile yayın yapan TRT 6 yayın hayatına başladı. [54][55] Kanalın açılışında dönemin Başbakanı Erdoğan Kürtçe başarı dileğinde bulunarak ilk kez kamuya açık olarak Kürtçe konuşan Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı oldu.[56][57]

Türkiye'deki en büyük Kürt ayrılıkçı hareketi Kürdistan İşçi Partisi (PKK) Türkiye başta olmak üzere, Avrupa Birliği[58], ABD[59] ve NATO[60] da dahil olmak üzere 31 ülke ve bazı kuruluşlar tarafından terör örgütü kabul edilmektedir. Ayrılıkçı ve militan örgütlenmenin yanı sıra parlamenter seçimlere katılan çeşitli Kürt partileri de olmuş, bunların birçoğu PKK ile ilişkileri olduğu gerekçesiyle kapatılmış, bu siyasi geleneğin son partisi olan ve 2009 yılı itibarıyla aktif olan Demokratik Toplum Partisi (DTP)ne de aynı gerekçeyle kapatma davası açılmıştır.[61]

İran'da Kürtler

İran'da yaşayan Kürtler çoğunlukla İran-İrak ve İran-Türkiye sınırında yaşamaktadırlar. Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı, İran Kürdistanı olarak da adlandırılan bölge[62] Batı Azerbaycan, Kürdistan ve İlam eyaletlerinin büyük bölümünü kapsamaktadır. Gerek çeşitli Kürt hareketleri gerekse İran Irak Savaşı dolayısıyla kırsal kesimlerdeki Kürt nüfusunun azaldığı gözlemlense de, ayrıntılı araştırmalar yapılmadığı için net veya ayrıntılı bilgi mevcut değildir.[33]

Amerikan istihbarat kurumu CIA tarafından İran'da Kürt nüfusunun toplam nüfusun %7'sini bulduğu iddia edilmektedir. Aynı kuruma göre İran nüfusunun 66.429.284 olduğu göz önünde bulundurulursa bu oran (%7) 4 milyon 650 bin civarı bir sayı vermektedir.[63] Bazı tahminlerse 8 milyon civarındadır.[33]

İran'da, başka ülkelerden, örneğin Türkiye'den farklı olarak Kürt kimliği reddedilmemiş, bununla birlikte Farsî kimlik üst kimlik olarak vurgulanmış ve Kürt kimliği Fars kimliğine oranla daha alt bir kimlik olarak sunulmuştur.[64] Örneğin üst İranî kimliği vurgulamak adına Kürtçe sıklıkla Farsçanın bir lehçesi olarak sunulmaktadır.[64] Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı diğer bölgelerden farklı olarak İran'daki Kürtlerin bir özelliği de, İranlılar Şiiyken, Kürtlerin genelinin Sünni olmasıdır. Bu farklılık İran'daki Kürt kimliği açısından önemli bir yer

tutar.[64] Bununla birlikte özellikle Kermaşah'ta yaşıyan Kürt nüfusun önemli bir kesimi Şiidir; yine de bunlar genel Kürt nüfusta azınlık teşkil ederler ve Sünni Kürtler Kürt nüfusun yaklaşık %75'ini oluşturur.[65]

İran'daki Kürtler ve özellikle Irak'taki Kürtler arasında önemli bir etkileşim olmuş, bu da edebiyat ve dil alanında kendisini göstermiştir.[65] Benzeri bir etkileşim Türkiye'deki Kürtler ile mümkün olmamıştır; bunun en büyük sebebi İran'daki ve Irak'taki Kürtlerin büyük kısmının aynı güney Kürtçe lehçesini konuşmaları ve Kürtçeyi Arap alfabesiyle yazmalarındır; Türkiye'deki Kürtlerde ise farklı bir kuzey lehçesi yaygındır ve Latin harfleriyle yazılmaktadır.[65] 1940'lardan bu yana Kürtçe İran'da resmî olarak yasak olsa da, özellikle bazı İranlı radyoların kısmen Kürtçe yayın yapmaları gibi etkenler sebebiyle gelişimini sürdürmüş, çeşitli Kürtçe yayınlar gizlice yayımlanmıştır.[65]

İranlı Kürtler ve İran'da Kürt kültürünün gelişimi açısından önemli bir nokta da, 1946–1947 yılları arasında varlığını sürdüren ve Mahabad Cumhuriyeti veya Kürdistan Cumhuriyeti olarak anılan kısa süreli Kürt devletidir. Cumhuriyet Ocak 1946'da ilan edilmiş[65] olsa da bölge 1942 yılından beri Kürtlerin etkisi altındaydı ve Kürt komiteler çeşitli yönetsel işlevleri bir süredir karşılamaktaydı.[64]

1970'lerdeki devrimci hareketlerin birçoğu, Kürtlere ve Kürtlerin hak taleplerine olumlu yaklaşmış[65], Kürtler bu devrimci hareketlere destek vermiş ve bazı aşiret liderlerinin dışında Kürtlerin çoğunluğu 1979'daki devrimini de desteklemişlerdir.[66] Bununla birlikte devrim sonrasında Kürtlerin hak ve özgürlüklerinde olumlu yönde bir değişiklik olmamıştır.[66] İran'daki aktif ana Kürt partileri, federal bir İran'ı ve bu bağlamda Kürt ulusu haklarının ve kimliğinin tanınmasını savunan İran Kürdistan Demokrat Partisi (İKDP) ve Marksist Kürt İşçileri Devrimci Örgütü (KOMALA)dır. İki partinin görüşleri birbirinden farklı olsa da, ikisi de mevcut rejimin karşıtıdır.[67][68] İran dahil bölgede Kürtlerin yaşadığı birçok ülkede aktif faaliyet gösteren bir başka Kürt örgütlenme ise, özellikle Türkiye'de aktif olan PKK ile yakınlığıyla bilinen, ayrılıkçı Kürdistan Özgür Yaşam Partisi (PJAK)dır. Bu örgüt 2009 yılında ABD'deki Obama yönetimi tarafından terörist örgüt olarak adlandırılmış ve terör örgütlerine uygulanan yaptırımlar kapsamına alınmıştır.[69]

Suriye'de Kürtler

Suriye'deki Kürt nüfusu genellikle Suriye-Türkiye ve Suriye-Irak sınırlarına yakın bölgelerde, örneğin Kürtçe Sere Kaniye olarak anılan Ayn el-Arab ve Kürtçe Çiyayê Kurmênc olarak anılan Cebel el-Ekrad ("Kürtlerin Dağı") bölgelerinde, yaşamaktadır.[33][64] Birçok farklı kurum ve uzmanın tahminine göre nüfus 1 ila 2 milyon arasındadır.[33][64][70]

Suriye hükûmeti yaklaşık 120.000 kadar Kürdü, Kasım 1962'de yapılan özel bir nüfus sayımında "Türkiye'den ülkeye yeni girmiş yabancılar" olduklarını öne sürerek sayım dışı tutmuş ve Suriye vatandaşlığından ayırmıştır ki o zamandan beri birçok Suriyeli Kürt vatandaş haklarına sahip değildir ve Suriyeli kimliği, vatandaşlığı kendilerine verilmemektedir.[64][71][72] Vatandaşlık haklarına sahip olmayan, sayılarının yaklaşık olarak çeyrek milyon civarında olduğu düşünülen bu Kürt nüfusun yasal olarak evlenme, mülk edinme veya eğitim görme gibi hakları bulunmamaktadır.[72] Aynı zamanda Kürt bölgesini Araplaştırmak için bir Arap Kuşağı inşa edilmeye çalışılmış, 1963'te Baas Partisi hükûmeti "Cezire'nin Araplığını koruma" sloganını kullanarak Araplaştırma politikasını sürdürmüştür.[64][73] Örneğin; 1975 yılına gelindiğinde Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı Cezire bölgesinden 300.000 kadarlık bir Kürt nüfus yerlerinden olmuştur.[72] Bunların dışında Kürt

kültürüne yönelik de birçok devlet müdahalesi ve yasak söz konusudur; Kürtçenin yayınlarda kullanılması, resmi olarak konuşulması veya yazılması, öğrenim dili olması veya iş mekanlarında konuşulması yasaktır.[64] Her ne kadar uygulamada aksaklıklar yaşansa da, 1988 yılında düğünlerde Arapça olmayan şarkıların söylenmesini ve çalınmasını yasaklayan bir yasa çıkmıştır.[64]

Her ne kadar Suriye'deki ilk Kürt partisi olan Suriye Kürdistan Demokrat Partisi 1957 yılında kurulmuş olsa ve yasal olmamalarına, tanınmamalarına rağmen bugün birçok parti varlığını sürdürüyor olsa da Suriye'deki Kürt hareketi ile Türkiye ve Irak'taki arasında büyük fark vardır.[64][71] Suriye'deki hareketin çoğunluğu Suriye devletinin baskısıyla ayrılıkçı bir tondan özellikle uzak durmuşlardır;[71] Türkiye ve Irak'taki Kürt hareketlerinin daha güçlü olması da Kürt halkından desteğin Suriye'dekilerden ziyade komşu ülkelerdeki Kürt hareketlerine kaymasına sebep olmuştur.[71] Türkiye ve Irak ile karşılaştırıldığında Suriye'deki Kürt siyasal hareketinin oldukça zayıf olduğu ve diğer iki ülkeye oranla çok daha az ayrılıkçı unsur çıkardığı söylenebilir.[72]

Irak'da Kürtler

Bir ABD askeri ile Kürt peşmerge; Kürt Özerk Bölgesi başkenti Erbil'in dışı, Ağustos 2005.

Türkiye sınırına yakın bir tarlada çalışan Iraklı Kürt köylüler.

Özerk bölgeyle beraber Irak genelinde Kürt nüfusu Amerikan istihbaratı CIA'ye göre toplam nüfusun %15-20'lik bir kısmını oluşturur ki bu da, aynı kaynağın 2009 yılı için verdiği toplam Irak nüfusu (28.945.657) ile karşılaştırıldığında 4.341.848 - 5.789.131 arası bir Kürt nüfusa işaret eder.[74] Bazı tahminlerse yaklaşık 5,2 milyon civarındadır.[33]

Irak'ta Kürt nüfusunun geneli Irak Kürdistan Özerk Bölgesi sınırları dahilinde yaşamaktadır; Irak'ın kuzeyinde bulunan bu bölgede yaşayan Kürt nüfusun toplamda 3 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.[33] Geri kalan Kürt nüfusun büyük bir kısmı Bağdat'ta yaşamaktadır.[33] 1991 yılından beridir Bağdatlı Kürtler, 2002 yılından beridirse süregelen savaştan ve savaş sonrası Sünni-Şii geriliminden zarar gören Arapların önemli bir kısmı tehlikeden uzaklaşmak için Özerk bölgeye göç etmiş, bu sebeple Özerk bölgenin nüfusunda değişiklikler meydana gelmiştir.[75][76]

Kürtler 20. yüzyıl boyunca Irak'taki önemli bir siyasi ve sosyal güç olmuş, I. Dünya Savaşında yenilen Osmanlı Devleti'nin çekilişinden sorna 1919'da Mahmut Berzenci önderliğinde ayaklanmış, Irak'ın Birleşik Krallık Mezopotamya Mandası yönetim altındayken 1920'da Berzenci kendini "Kürdistan Şahı" ilan etmiş ve birkaç kez ayaklanmış (1923 ve 1932'de), bu ayaklanmalar güç kullanılarak bastırılmıştır. Bu ilk dönemle birlikte Irak Kürtleri arasında özellikle Barzani aşireti öne çıkmış ve Irak'taki Kürt halkının hakları ve bağımsızlığı için çalışmıştır. Nitekim bu çalışmaları yüzünden aşiretin etkili lideri Mustafa Barzani 1945'te sürgüne gönderilmiş, Barzani bir süre İran'daki Mahabad Cumhuriyeti'nde kalmış, bu devletin 1946'da son bulmasıyla SSCB'ye geçmiştir. 1958'de Irak'ta yaşanan darbe sonrası darbeyi gerçekleştiren Abdülkerim Kasım Kürtlerin siyasi gücünü kullanmak amacıyla, belirli bir oranda otonomi sözü vererek Barzani'yi Irak'a geri davet etmiş, fakat sonrasında otonomi sözünün gerçekleştirilmemesi üzerine Kürtler ile Irak yönetimi arasında yeni çatışmalar patlak vermişti. Her ne kadar bu arada başka darbeler yaşansa ve zaman zaman çeşitli ateşkesler imzalsansa da genel olarak anlaşmazlık ve çatışmalar devam etmiştir. 1968'de Baas Partisi'nin darbeye iktidara gelmiş, bir süre Kürt hareketi ile olan çatışmaları sürdürseler de sonunda barış imzalamayı seçmişlerdir. 1974'te Irak yönetimi Kürtlere karşı yeni bir saldırıya geçmiş,

bu sefer İran ile anlaşarak İran'ın daha önceden Kürtlere yapmakta olduğu yardımı da sonlandırmıştır. Bunun karşısında Barzani birçok yandaşıyla birlikte İran'a kaçarken Kürt hareketinden birçok kişi de toplu olarak teslim olmuştur. Bu dönemde Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı birçok bölge, özellikle de petrol zengini olan bölgeler, devlet eliyle Araplaştırılmıştır. Örneğin 1978-1979'da 200.000 kadar Kürt zorla ülkenin başka yerlerine sürülmüşlerdir.[77]

Irak yönetiminin Kürt karşıtı politikaları 1980'lerle birlikte hız kazanmış, İran Irak Savaşı sırasında da şiddetli bir şekilde devam etmiş, 1986'da başlayan ve 1989'da son bulan Enfal Operasyonu dahilinde 100.000 ile 150.000 (ve daha fazlası) civarında Kürdün katledildiği tahmin edilmiş,[64][78] Kürt halka karşı kimyasal silahlar kullanılmıştır;[79] örneğin Halepçe Katliamı olarak da anılan ve Mart 1988'de gerçekleşen Halepçe'ye zehirli gaz saldırısında 3200-5000 kişi olay anında ölmüş, 7000-10000 kişi yaralanmıştır.[78] Birinci Körfez Savaşı sonrası 1991'deki ayaklanmalarla birlikte, 1970'den beri kâğıt üzerinde geçerli olan Kürt Özerk Bölgesi de facto olarak da özerklik kazanmış, BM'nin koruması altına girmiştir. Bununla birlikte 1990'larda bölgedeki güçlü iki Kürt partisi Kürdistan Demokrat Partisi ve Kürdistan Yurtseverler Birliği arasındaki gerginlikler tırmanmış ve iç çatışma gerçekleşmiştir. Bu çatışmalar gerek çeşitli programların olumlu etkileri gerekse ABD'nin doğrudan müdahaleleri ve arabuluculuğu ile birlikte 1998'de sona ererken,[80] petrolden gelen kazanç bölgenin refah düzeyinin artmasına sebep olmuştur.[81]

Bahar 2003'de başlayan İkinci Körfez Savaşı'nda Kürt peşmergeler Çokuluslu Koalisyon Güçleriyle birlikte yer almış, savaş sonrası oluşan Irak hükümetinde Kürtler önemli bir rol oynamış ve müdehâle sonrası ilk Irak Başkanı önde gelen Kürt politikacı Celal Talabani olmuştur. Savaş sonrasında Kürdistan Özerk Bölgesi ülkenin kalanına oranla oldukça sakin bir siyasi ve sosyal atmosfere sahip olmuş ve bazılarınca "Irak'ın İsviçresi" olarak anılmıştır.[82] Gerek bölge gerekse bölgenin başkenti Erbil birçok sosyal ve ekonomik gelişmeye konu olmuş, örneğin inşaat sektöründe patlama yaşanmıştır.[82][83][84] Bölgede 2003'den beri birçok üniversite açılırken, başta Kürtçe olmak üzere Kürt kültürünün çoğu unsuru üzerine birçok gelişme kaydedilmiş, sayısız etkinlik yapılmıştır örneğin 2005 yılı itibarıyla bölgedeki beş devlet üniversitesi Kürtçe eğitim vermektedir.[85]

Ermenistan'da Kürtler

Ermenistan'da Amerikan istihbaratı CIA'ye göre Ermenistan nüfusu 2009 itibarıyla tahminen 2.967.004 iken, Kürt nüfûs bunun %1,3'ünü oluşturur ki bu da 38.571 gibi bir sayıya tekabül eder. Ermenistan'daki Kürt halkının çoğunluğu Yezidilerden oluşmaktadır. [86] Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin dağılımı sonrası Ermenistan'daki Kürtlerin kültürel imtiyazlarının ellerinden alınması sonucu bölgede süregelen bir göç eğilimi gözlemlenmiştir ve yıllar içerisinde Ermeni Kürtlerinin büyük bir bölümü Ermenistan'ı terk etmiş, özellikle Rusya ve Batı Avrupa'ya göç etmiştir.[33][87]

Afganistan'da Kürtler

Kürtler, zamanında Safevi hükûmdarı Şah Abbas tarafından binlerce Kürdün sürgüne gönderildiği İran'ın kuzeydoğusunda kalan bölge başta olmak üzere, günümüz Afganistan sınırlarındaki bölgelerde 1500'lerden beri yaşamaktadırlar.[88] Zamanında sürgüne gönderilmişlerin çoğunluğu nihayetinde Afganistan'ın içlerine ilerlemiş, Herat ve diğer batı

Afganistan şehirlerine yerleşmişlerdir. 16. yüzyılda Afganistan'daki Kürt kolonilerinin nüfusu on binleri bulmaktaydı.[65] Bazı Kürtler Afganistan içerisinde yüksek siyasi makamlara erişmişlerdir; örneğin Ali Mardan Han 1641 yılında Kabil valisi olmuştur.[89] Bölgedeki Kürtler, Afganlıların Safevi hükümdarlarıyla olan ihtilaflarında Afganlıların yanında almış, daha sonraları diğer bölgesel güçlerle olan ihtilaflarda da bu tutumu devam ettirmişlerdir.[90] Günümüzde Afganistan'da yaşayan Kürtlerin sayılarına dair kesin bir rakam söz konusu değildir; bununla birlikte Paris Kürt Enstitüsü takriben 200.000 civarında Kürt bulunduğunu iddia etmektedir.[9] Afganistan Kürtlerinin Kürtçeyi muhafaza edip etmedikleri ise bilinmemektedir.

Kürt diasporası

Kürt diasporası Kürdistan olarak anılan ve Orta Doğu'da bulunan coğrafi bölge dışındaki Kürt topluluklarını tanımlamaktadır ve genel olarak Türkiye, İran, Irak ve Suriye sınırlarında kalan coğrafi bölgedeki özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru gelişen siyasî çatışmalar ve ihtilaflar sebebiyle gerçekleşen göçlerin bir sonucudur.[15]

Göçler sonucu oluşan Kürt diasporası özellikle Batı Avrupa'da yoğunluktadır; Batı Avrupa dışında özellikle Orta Doğu'nun farklı bölgelerinde (Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı Kürdistan bölgesi hariç), Orta Asya ve Kuzey Amerika'da kayda değer Kürt toplulukları bulunmaktadır.[15][33]

Paris Kürt Enstitüsü'nün verdiği verilere göre Almanya'da 500.000 - 600.000, Fransa'da 100.000 - 120.000, Hollanda'da 70.000 - 80.000, İsviçre'de 60.000 - 70.000, Belçika'da 50.000 - 60.000, Avusturya'da 50.000 - 60.000, İsveç'te 25.000 - 30.000, Birleşik Krallık'ta 20.000 - 25.000, Yunanistan'da 20.000 - 25.000, Danimarka'da 8.000 - 10.000, Norveç'te 4.000 - 5.000, İtalya'da 3.000 - 4.000, Finlandiya'da 2.000 - 3.000, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaklaşık 15.000 - 20.000 ve Kanada'da 6.000'i aşkın Kürt yaşamaktadır.[9] Diasporalar Ansiklopedisi (Encyclopedia of Diasporas) de diaspora dağılımını, Paris Kürt Enstitüsü'nün sayılarına benzer sayılarla ifade etmiştir.[15] Orta Doğu'da, Lübnan ve İsrail'de de kayda değer Kürt toplulukları yaşamakta[33], Lübnan'daki Kürtlerin sayısının 75.000 - 100.000 arasında olduğu,[15] İsrail'deki Kürt Yahudilerin sayısının yaklaşık olarak 100.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.[33] Ayrıca 20. yüzyılın ikinci yarısında Sovyetler Birliği sayıları 500.000 olduğu sanılan bir Kürt topluluğuna ev sahipliği yapmaktaydı; bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bölgedeki Kürt toplulukları, gerek bölge içinde gerekse bölge dışında, farklı yerlere göç etmişlerdir. Bunun başlıca sebepleri arasında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası yaşanan Kafkaslarda oluşan bağımsız cumhuriyetlerdeki, özellikle de etnik temellere dayanan, silahlı çatışmalar büyük bir rol oynamıştır.[33] Bugün büyük bölümü göçmüş olan Ermenistan Kürtleri'nin yanı sıra Azerbaycan, Kırgızistan, Gürcistan gibi ülkelerdeki Kürtler de büyük oranda göçme eğilimindedirler; bölgede göç alan ülkelere örnek olarak Kazakistan ve Rusya verilebilir.[33] Bölgedeki Kürt toplulukları hakkında az sayıda güvenilir bilgi bulunmaktadır.[33] Özellikle Avrupa'daki ilk Kürt topluluklarının geçmişi daha erken dönemlere dayandırılabilse de, genel olarak Kürt diasporası özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan birçok siyasî gelişme, silahlı ihtilaf, savaş, şiddet olayı ve yıkım sebebiyle olmuştur. Örneğin, 1946'da Kürt Cumhuriyeti'nin İran tarafından mağlup edilmesi sonrasında bölgedeki birçok Kürt Irak'a ve Sovyetler Birliği'ne kaçmıştır. 1950'lerde gerçekleşen, 1953 tarihli İran'daki darbe ile 1958 tarihli Bağdat'ta gerçekleşen durumlar mültecilere yol açmış; İran'daki sonrasında bazı Kürtler

Sovyetler Birliği'ne ve Doğru Avrupa'ya kaçarken, Bağdat'taki sebebiyle bazı Kürtler Birleşik Krallık'a ve İran'a kaçmıştır. Sonrasında özellikle bağımsız bir Kürt devletini hedefleyen hareketlerin yenilgisi sonucu birçok Kürt Avrupa ve Kuzey Amerika gibi bölgelere, Batı'ya iltica etmiştir. Sayılarının 200.000 civarı olduğu tahmin edilen bu mltesi gruplarının Batı'daki Kürt diasporasının temelini oluşturduğu ve ilk kalıcı Kürt toplulukları olduğu düşünülmektedir.[15] 1990'lara doğru Irak'taki Kürt köylerinin yıkımı da Kürt diasporasının gelişiminde önemli bir rol oynamış birçok Kürt lke dışına kmıştır. Türkiye'de 1980 Askeri Darbesi ve sonrasında ortaya çıkan ve etkinliğini hâlen koruyan Kürt ayrılıki hareketi ve bu ortaya çıkan çatışmalar ve şiddet olayları sonucu birçok Kürt başta Avrupa olmak üzere Batı'ya göç etmiştir.[15] Aynı zamanda gerek zorunlu şehirleşme gerekse şiddet olayları sebebiyle ülkesi içinde yerinden edilen kişilerin sayılarının 1.7 milyon[91] ile 2,5 - 3 milyon[92] arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Genel olarak Kürt topluluklarının yaşadıkları ülkelerdeki asimilasyonuna yönelik çabalar Kürt topluluklarında birçok karşıt hareketin doğmasına sebep olmuş, meydana gelen şiddet olayları ve çatışmalar, İran'da 1979'dan, Türkiye'de ise 1984'ten bugüne kadar varlığını korumuş ve korumaya devam etmekteyken Irak'ta 1961'den 2003'e kadar varlığını srdrmştir.[15] Bununla birlikte Kürt diasporasının oluşumundaki tek faktör tarih coğrafi bölgelerindeki ihtilaflar ve siyasi gelişmeler değildir: Özellikle ekonomik sıkıntılar ve dünya ekonomisindeki çeşitli olaylar Kürt diasporasının oluşumunda önemli bir yere sahip olmuş; örneğin 1960'larda Batı Avrupa'da gerçekleşen ekonomik patlama bölgeye birçok Kürt topluluğun göçmesine sebep olmuştur.[15]

Kürt müzisyen şivan Perwer ve İşveli Kürt pop şarkıcısı Darin Zanyar, önemli, sanatçılarıdır. Kürt diasporası Kürt kültürüne önemli katkılarda bulunmuş, özellikle 1990'larla birlikte açılan Kürt yayın kuruluşlarıyla birlikte Kürt medya kültürünün temellerini atmıştır. Bununla birlikte Kürt diasporasındaki farklı yayınlar ve etkinlikler sıklıkla bu yayın ve etkinliklerin başındaki Kürt gruplardan etkilenmiştir. Kürt kültürünün farklı ülkelerin sınırlarındaki Kürt topluluklarının o ülkedeki eğilimler sebebiyle farklı birçok eğilimi içinde barındırması bu açıdan önemlidir; örneğin birçok Kürt dili lehçesinin mevcut olmasının yanı sıra Kürt dilleri, farklı ülkelerde, farklı alfabeler tercih edilerek yazılmaktadır. Latin harflerini kabul etmiş ve resmî dili olan Türkçe için Latin harflerinin kullanan Türkiye'deki Kürtler de Kürt dili için Latin harflerini kullanma eğilimindeyken, tam tersinin söz konusu olduğu İran ve Irak'taki Kürtler daha ziyade Arap harflerini kullanırlar. Bunun Kürt diasporasının etkinliklerindeki bir dışavurumuna şu örnek verilebilir: Birleşik Krallık'ta, 1995'te kurulmuş olan Med-TV, büyük oranda Türkiye kökenli Kürtlerin yönetiminde olmasının bir sonucu olarak, Kurmanci lehçesini ve Latin harflerinin kullanımını benimsemiştir.[15] Diasporanın blndğu devletlerin de yardımlarıyla Kürt diasporası birçok kültürel yayının kaynağı olmuş, bu hususta genellikle Orta Doğu'daki ana Kürt topluluklarını geçmiştir. Örneğin İşve'te 1971 ile 1997 tarihleri arasında Kurmanci dilinde 402 eser basılmıştır.[93] Bunda Orta Doğu'daki ana Kürt toplulukları üzerindeki çeşitli kültürel baskıların da etkisi olmuştur; rneğin Kürt diline dair çeşitli yasaklar Türkiye ve Irak gibi ülkelerdeki Kürt dilindeki yayınların önünü kesmiştir. Bununla birlikte 1990'lardan itibaren bu yasakların bertaraf edilmesi tersi yönde etki etmiş ve Türkiye ve Irak'ta Kürt dilindeki yayınların sayıları artarken, diasporanın bazı yayınlarının dştğu veya yayın merkezlerinin Orta Doğu'ya taşındığı bile gözlemlenmiştir.[15] Kürt sosyal yapısı Kürt diasporasında da etkinliğini srdrmştir. Ayrıca Kürt diasporasının oluşum sürecinde, farklı zamanlarda farklı sosyal gruplardan Kürtlerin ülkelere gelmesi önemli bir konudur. Örneğin 1970'lerin ortalarına kadar Batı'daki Kürt diasporasının

çoğunluğu ya işçi statüsüyle gelmiş kişilerdi (Almanya'daki "konuk işçi" olgusu) ya da siyasi mültecilerdi ki bu ikinci grup, yani siyasi mülteciler, sıklıkla orta sınıf mensubu kimselerdi. Bununla birlikte 1970'lerin ortalarından itibaren bir değişim başlamış, örneğin çiftçiler ve bunların yanı sıra bir dönem gerilla olarak savaşmış kişiler de bölgeye gelmiş ve büyük ölçüde diasporanın oluşum sürecine katılmıştır.[15] Batı medyasında dikkat çekmiş ve birçok kere konu edilmiş bir başka konu da ataerkil Kürt sosyal yapısının Kürt diasporasındaki çeşitli sonuçlarıdır; örneğin özellikle kadına karşı şiddet ve namus cinayetleri Batı'da tartışma konusu olmuştur.[15] Benzeri sosyal yapıya sahip diğer azınlıklarda da[94], örneğin Türklerde[95][96], benzeri namus cinayetleri gerçekleşmiş ve bunlar da Batı medyasında yankı bulmuştur.

Avrupa'da Kürtler

Kürt diasporasının en büyük bölümünü Avrupa'daki Kürt toplulukları oluşturmaktadırlar. Kıta Avrupası'ndaki Kürt diasporasının yaklaşık %55'nin Türkiye'den gelmiş göçmen ve mültecilerden oluştuğu tahmin edilmektedir.[33] Kıta Avrupası'ndaki Kürt diasporasında Türkiye kökenliler yaygınken, Birleşik Krallık'taki Kürt topluluğu büyük oranda Iraklı Kürtlerden oluşmaktadır.[33]

Avrupa'daki Kürt topluluklarının kökeni 19. yüzyılın sonlarına kadar sürülebilir; örneğin başlangıçta 1898'de Kahire'de kurulmuş olan ilk Kürt gazetesi, Kürdistan, çeşitli baskılar sonucu Cenevre'ye daha sonra da Birleşik Krallık'a taşınmıştır.[15] Bununla birlikte Avrupa'daki Kürt varlığı küçük sayılarda kalmış, 20. yüzyılın ilk dönemlerinde de etkin bir sayıya ulaşılmamıştır. Bununla birlikte zamanla Avrupa'daki sayıları artan Kürt topluluğu özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında bölgede etkin bir azınlık haline gelmiş örneğin 1948'ten itibaren bir süre boyunca Paris'te Bulletin du Centre d'Études Kurdes isimli yayını yayımlamışlardır.[15] 1960'lardaki Avrupa ekonomisinin büyümesiyle birlikte başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesine birçok Kürt işçi olarak gitmiş ve yerleşmiştir. Avrupa'daki Kürtlerin sayısı, diğer yerlerdeki Kürt diasporası gibi, Orta Doğu'daki çeşitli sebeplere dayanan, birbiriyle bağıntılı veya bağıntısız birçok şiddet olayı, savaş ve yıkım sebebiyle sonraki yıllarda giderek artmıştır. Zaman içinde Avrupa'daki Kürt diasporası birçok kültürel ve siyasi faaliyette bulunmuş, örneğin çeşitli TV kanalları kurmuş, büyük konserler gibi sanatsal etkinlikler tertip etmiş ve Avrupa siyasi arenasında yer almışlardır. Örneğin Kürt siyasetçi Feleknas Uca Almanya'dan Avrupa Parlamentosu milletvekili olmuştur.

Kuzey Amerika'da Kürtler

ABD ve Kanada'da 22-27 bin dolaylarında Kürt yaşamaktadır; bunların çoğunluğu (yaklaşık 15-20 bini) ABD'de ikâmet etmektedir.[15] Kuzey Amerika'da yaşayan Kürtler kendilerini bu bölgede temsil etmek adına, 1988 yılında, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olarak Kuzey Amerika Ulusal Kürt Kongresi'ni (Kurdish National Congress of North America) kurmuşlardır.[97] Benzeri bir şekilde Kuzey Amerika'da yaşayan genç Kürtleri temsil etmek ve bu gençlere yönelik faaliyetlerde bulunmak adına kâr amacı gütmeyen bir başka örgüt, Kürt Amerikan Gençliği (Kurdish American Youth) kurulmuştur.[98] Bunların dışında Kuzey Amerika'da bulunan Kürtler, Avrupa'dakiler gibi, çeşitli medya organları, örneğin Kürt bakış açısını ve haberlerini yansıtan çeşitli internet siteleri gibi, kurmuşlardır.

Orta Asya'da Kürtler

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Kafkaslardaki Kürtlerden bir kısmı Orta Asya'daki devletlere göç etmiş, Orta Asya'daki devletlerde hâli hazırda bulunan Kürtlerde de çeşitli göç eğilimleri gözlenmiştir.[33] Bugün Orta Asya'daki çeşitli devletlerde bulunan Kürtlerin toplam nüfusunun 100 bini aştığı tahmin edilmektedir; Kazakistan'da 30 bin civarı, Türkmenistan'da 50 bin civarı, Kırgızistan'da 20 bin civarı, Özbekistan'da 10 bin civarı, Tacikistan'da ise 3 bin civarı Kürt nüfusun bulunduğu düşünülmektedir.[15] Bununla birlikte net sayılar tartışmalıdır; örneğin Kazakistan'da resmî olarak 46 bin civarında Kürdün yaşadığı belirtilir, fakat ülkedeki Kürt topluluğu sayılarının bunun çok üzerinde olduğunu iddia etmiştir.[99]

Uzak Doğu

Bazı Kürtler Türkiye'deki şiddet olaylarından dolayı[100] Japonya'ya sığınmışlardır. Ancak şimdiye kadar Japonya hükûmeti tarafından siyasi mülteci olarak kabul edilen Türkiye kökenli Kürt yoktur.[101] "Warabistan" olarak anılan Saitama İli Warabi kentinde yoğun olarak oturmaktadırlar.[102]

Kürtçe konuşulan bölgeler

Kürtçe, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İrani kolunun kuzey-batı İrani grubuna ait bir dildir. Her ne kadar çeşitli bilim adamları ve Kürt milliyetçileri çağdaş Kürtçenin, İran-öncesi öncesi kalıntılara sahip olacağını umut etmiş veya iddia etmiş olsalar da, bilimsel olarak bunu gösteren hiçbir kanıt bulunmamaktadır.[103] İranî diller, özellikle de Kürtçe uzmanı olan David MacKenzie, çeşitli fonolojik tahliller sonrasında, Kürtçeyi köken açısından proto-Beluci ve Farsça arasına koyar ve Kürtçe ile Beluci dili arasında yaptığı karşılaştırmalarla, proto-Kürtçenin Güney Farsçası ile oldukça yakın temas halinde olduğunu ileri sürer[103] Kürtçe, dünyada tahminen 16[104][105][106]-26 milyon[107] insan tarafından konuşulmaktadır. Encyclopaedia Britannica'ya göre Kürtçenin iki ana lehçesi vardır: kuzey lehçesi olarak Kurmanci ve merkez lehçesi olarak Sorani.[108] Oxford'un yayımladığı Uluslararası Dilbilim Ansiklopedisi (International Encyclopedia of Linguistics) de bu şekilde bir ayrıma gitmiştir.[109] Kurmanci özellikle Musul'dan Kafkaslara doğru olan bölgede yerleşmiş Kürt halkları tarafından konuşulurken, Sorani Urmiye'den Kürdistan coğrafi bölgesinin daha güneyde kalan bölgelerine kadar uzanan bir coğrafyada yoğunluktadır. Aynı kaynağa göre, Zazaca ve Goranice de Kürtçenin alt-lehçeleri sayılırlar.[108] Bununla birlikte, hangi dillerin Kürtçenin lehçesi kabul edilip edilemeyeceği tartışma konusu olmuştur. Örneğin, bazı kaynaklara göre Zazaca bir lehçe değildir.[110] Zazacayı Kürtçe lehçesi olarak ele alanlar genelde Goranice ile birlikte üçüncü bir lehçe kolu, güney lehçe kolu gibi görürler.[111] Ortaya atılmış Güney Kürtçe lehçeleri gruplandırmalarından biri de şöyledir: Kelhuri, Feyli ve Goranice. Zazacadaki durumun bir benzeri Goranice için de geçerlidir; Goraniceyi Kürtçenin bir lehçesi olarak değil de ayrı bir dil olarak gören dilbilimci mevcuttur.[103] Kürtçenin en yaygın konuşulan lehçesi olan Kurmancinin yaklaşık olarak 15-17 milyon kişi tarafından konuşulduğu tahmin edilmektedir.[112] Türkiye başta olmak üzere Suriye, Ermenistan ve Azerbaycan gibi ülkelerde yaşayan Kürtlerin ve bu ülkelerden göçmüş olan Kürt diasporasının çoğunluğu Kurmanci konuşur. Kurmanci ayrıca İran ve Irak'taki Kürt topluluklarında nadiren konuşulur; Irak ve İran'daki Kürtlerin çoğunluğu Sorani lehçesini konuşmaktadır. Sorani lehçesinin Irak'ta yaklaşık olarak 4-6 milyon kişi tarafından, İran'da ise yaklaşık olarak 5-6 milyon kişi tarafından konuşulduğu düşünülmektedir.[112]

Kürtçe, Irak'ta resmî dil statüsü kazanmıştır.[74] Suriye'de ise Kürtçe yasaklanmıştır ve örneğin Kürtçe yayın yapılması yasaktır.[113] İran'da resmî dil statüsüne sahip olmasa da yasaklı değildir; Kürtçe yayın üretilmesi serbesttir. Her ne kadar Kürtçe yerel gazete ve benzeri yayınlarda kullanılsa da, okullarda kullanılmamaktadır.[114][115] Bunun da etkisiyle, İran'daki bazı Kürtler ana dillerinde eğitim görmek amacıyla Irak'a gitmişlerdir.[116] Türkiye'de Kürtçe uzun yıllar yasaklı kaldıktan sonra 90'lı yıllarla birlikte yasaklar çok az da olsa gevşemiştir. Kürtçe Türkiye'de resmî dil statüsünde olmamasına[5] ve ülkenin ana yasasına göre Türkçe dışında herhangi dilin eğitimde kullanılmasının yasak olmasına[117] karşın, özel televizyonlarda çeşitli birçok sınırlamalar dahilinde Kürtçe yayın yapılmasına 2006 yılından itibaren izin verilmiş, 2009 yılında ise devletin resmî televizyonu olan TRT, 24 saat Kürtçe yayın yapan bir kanal (TRT 6) açmıştır. 2010 yılında Gaziantep merkezli Türkiye'nin özel Kürtçe Tv olan Dünya Televizyonu yayına başlamıştır.

Kaynakça

Dipnotlar

1. Andrew, Peter Alford. A.g.e., s. 153.
2. "Great Commission Status of the Kurd People Cluster". Joshua Project. 24 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
3. "55 milyon kişi 'etnik olarak' Türk". 24 Haziran 2009 tarihinde erişildi.
4. Joshua Project
5. "CIA World Factbook: Turkey". CIA. 9 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
6. "Iran – People Groups". Joshua Project. 24 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
7. "Iraq - People Groups". Joshua Project. 24 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
8. "Syria - People Groups". Joshua Project.
9. "The Kurdish Diaspora". Paris Kürt Enstitüsü. 24 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
10. Dövlət Statistika Komitəsi. Əhalinin milli tərkibi (1999)
11. Lokman, I. Meho; Kelly Maglaughlin (2001). "The Kurds and Kurdistan: A General Background", Kurdish Culture and Society: An Annotated Bibliography. Greenwood Press.
12. Lokman, I. Meho; Kelly Maglaughlin (2001). "The Kurds in Lebanon: An overview", Kurdish Culture and Society: An Annotated Bibliography. Greenwood Press.
13. (1996) Kurds in the former Soviet Union. Londra: Kurdish Human Rights Project.
14. "Kurd". Encyclopædia Britannica. (2008). Encyclopædia Britannica Online. 16 Aralık 2008 tarihinde erişilmiştir.
15. "Kurdish Diaspora". Encyclopedia of Diasporas. (2005). Springer US. 18 Aralık 2008 tarihinde erişilmiştir.
16. Sirkeci, İbrahim. "Exploring the Kurdish Population in the Turkish Context". GENUS, An International Journal of Demography 56 (1-2): 149-175
17. Kreyenbroek, Philip G. (1996). "Religion and Religions in Kurdistan", Kurdish Culture and Identity. Zed Books Ltd.. ISBN 1856493296.
18. Limbert, John (1968). "The Origins and Appearance of the Kurds in Pre-Islamic Iran". Iranian Studies 1 (2): 41-51. 5 Ocak 2009 tarihinde erişildi.
19. Olson, Robert. (2002). "Kurds". Encyclopedia of Modern Asia 3: 412-415. Ed.

- Karen Christensen ve David Levinson. New York: Charles Scribner's Sons. 8 Mayıs 2009 tarihinde erişilmiştir.
20. Bois, Th.; Minorsky, V.; MacKenzie, D.N. (2009). "Kurds, Kurdistan". *Encyclopaedia of Islam*. Ed. P. Bearman , Th. Bianquis , C.E. Bosworth , E. van Donzel ve W.P. Heinrichs. Brill. Brill Online. 12 Şubat 2009 tarihinde erişilmiştir.
21. Kerim Yıldız, *Irak Kürtleri*, Belge Yayınları, İstanbul, Haziran 2005, ISBN 975-344-329-3, s. 21-22.
22. Nezan, Kendal. "Who are the Kurds?". Paris Kürt Enstitüsü. 26 Şubat 2009 tarihinde erişilmiştir.
23. Izady, Mehrdad R. (1992). *The Kurds: A Concise Handbook.*, 46, Taylor & Francis.
24. "Ayyubids and Mamluks". *Historical Atlas of the Islamic World*: 62-63. (2004). Derby, Birleşik Krallık: Cartographica. Gale.
25. Hillenbrand, Carole. (2004). "Sultanates: Ayyubid". *Encyclopedia of Islam and the Muslim World 2*: 657-660. Ed. Richard C. Martin. New York: Macmillan Reference USA.
26. Schultz, Warren C.. (2004). "Saladin (1137 or 1138–1193)". *Encyclopedia of Islam and the Muslim World 2*: 608. Ed. Richard C. Martin. New York: Macmillan Reference USA.
27. Shillington, Kevin (2005). *Encyclopedia of African history*, 438, CRC Press. ISBN 1579584535.
28. Daly, M.W.; Petry Carl F. (1998). "The Bahri Mamluk sultanate, 1250-1390", *The Cambridge history of Egypt (İngilizce dilinde)*, 260, Cambridge University Press. ISBN 0-521-47137-0.
29. Limbert, John (1968). "The Origins and Appearance of the Kurds in Pre-Islamic Iran". *Iranian Studies* 1 (2): 41-51
30. Izady, Mehrdad R. (1992). *The Kurds: A Concise Handbook*, 46, Taylor & Francis.
31. Özoğlu, Hakan (2004). *Kurdish notables and the Ottoman state: evolving identities, competing loyalties, and shifting boundaries*. SUNY Press. ISBN 0791459934.
32. Azerbaycan'da Göçmen Sorunu
33. Nezan, Kendal (1996). "The Kurds: Current Position and Historical Background", *Kurdish Culture and Identity*. Zed Books Ltd.. ISBN 1856493296.
34. Barzani, Mesud (2003). *Mustafa Barzani and the Kurdish liberation movement (1931-1961)*, 6-7, Palgrave Macmillan. ISBN 031229316X.
35. Koenig, Matthias (2007). *Democracy and human rights in multicultural societies*, 95, Ashgate Publishing, Ltd.. ISBN 0754670309.
36. Held, Colbert C.; Mildred McDonald Held (2000). "The Turkish Population", *Middle East patterns: places, peoples, and politics*. Westview Press. ISBN 0813334888.
37. Andrews, Peter Alford (Aralık 1992). *Türkiye'de Etnik Gruplar*, 152, İstanbul: ANT Yayınları. ISBN 3757350036.
38. Houston, Christopher. (2005). "Creating a Diaspora within a Country: Kurds in Turkey". *Encyclopedia of Diasporas II*: 403-414. Springer US.

39. Kinzer, Stephen (Ocak 2006). "Kurds in Turkey: The Big Change". The New York Review of Books 53 (1)
40. Gunter, Michael M. (1997). The Kurds and the future of Turkey. Palgrave Macmillan. ISBN 0312172656.
41. van Bruinessen, Martin (Şubat 1984). "The Kurds in Turkey". MERIP Reports 121: 6-12, 14
42. Aslandaş, Alper (1995). Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü, 66, İletişim Yayınları. ISBN 9754705100.
43. Gunter, Michael M. (1988). "The Kurdish Problem in Turkey". Middle East Journal 42: 389-406
44. Cottam, Martha L.; Beth Dietz-Uhler, Elena Mastors, Thomas Preston (2004). Introduction to political psychology, 210, Lawrence Erlbaum Associates. ISBN 0805837701.
45. Stavenhagen, Rodolfo; United Nations Research Institute for Social Development (1996). Ethnic conflicts and the nation-state, 193, Palgrave Macmillan. ISBN 0312159714.
46. Andreopoulos, George J. (1997). Genocide: conceptual and historical dimensions. University of Pennsylvania Press. ISBN 0812216164.
47. Süleyman Sabri Paşa (1982). Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler, sf. 62, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Ens..
48. Çankaya, Necati (2000). Çağlar Öncesinden Günümüze Doğu Anadolu, sf. 233, İstanbul: ABO Ajans. ISBN 975-97021-0-X.
49. Düzgören, Koray. (1996). "Türkiye'nin Kürt Sorunu". Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 13: 854. İletişim Yayınları.
50. Faltas, Sami (2006). Governance and the Military: Perspectives for Change in Turkey. The Centre of European Security Studies. ISBN 9076301212.
51. Düzgören, Koray. A.g.e., s. 854.
52. Blau, Joyce (1996). "Kurdish Written Literature", Kurdish Culture and Identity. Zed Books Ltd. ISBN 1856493296.
53. Dunn, Michael Collins (Haziran 1993). "Turkey Loses Ozal at A Crucial Moment". Washington Report on Middle East Affairs 64. 6 Ocak 2009 tarihinde erişildi.
54. "Çok Dilli Kanal Test Yayınında", Türkiye Radyo Televizyon Kurumu.
55. Romano, David (Ocak 2009). "Turkey Addresses PKK Challenge with Kurdish Language Reforms". Terrorism Focus 6 (1)<[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=34352](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=34352)>
56. "Turkey launches Kurdish-language television station". 13 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
57. "Başbakan 'TRT Şeş bi xwêr be' diyecek". 13 Haziran 2009 tarihinde erişildi.
58. (2006). "COUNCIL COMMON POSITION 2006/380/CFSP of 29 May 2006 updating Common Position 2001/931/CFSP on the application of specific measures to combat terrorism and repealing Common Position 2006/231/CFSP". Official Journal of the European Union. 25 Haziran 2009 tarihinde erişildi.
59. "Foreign Terrorist Organizations". Office of the Coordinator for Counterterrorism (Nisan 2008). 25 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
60. "NATO chief declares PKK terrorist group". People's Daily Online (Aralık 2005). 25 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.

61. "DTP'ye kapatma davası açıldı", NTVMSNBC. 15 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
62. "Iranian Kurdistan". Unrepresented Nations and Peoples Organization. 15 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
63. "CIA World Factbook: Iran". CIA. 15 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
64. McDowall, David (2004). A modern history of the Kurds. I.B.Tauris. ISBN 1850434166.
65. Chaliand, Gérard; Abdul Rahman Ghassemlou, Marco Pallis (1993). A People Without a Country: The Kurds and Kurdistan. Zed Books. ISBN 1856491943.
66. "Minorities At Risk Project : Assessment for Kurds in Iran". University of Maryland (Aralık 2003).
67. Romano, David (2006). The Kurdish nationalist movement: opportunity, mobilization, and identity, 246 vd., Cambridge University Press. ISBN 0521684269.
68. Rahnama, Saeed; Sohrab Behdad (1996). Iran After the Revolution: Crisis of an Islamic State. I.B.Tauris. ISBN 1860641288.
69. "U.S. brands anti-Iran Kurdish group terrorist", Reuters, 4 Şubat 2009. 15 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
70. "The cultural situation of the Kurds". Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (Temmuz 2006). 16 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
71. Lowe, Robert (Ocak 2006). "The Syrian Kurds: A People Discovered". Chatham House. 21 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
72. Saha, Santosh C. (2006). Perspectives on contemporary ethnic conflict: primal violence or the politics of conviction?. Lexington Books. ISBN 0739110853.
73. Hasanpur, Emir (Ocak 1997). Kürt Diliyle İlgili Devlet Politikaları ve Dil Hakları, 64, İstanbul: Avesta Yayınları. ISBN 9757112208.
74. "CIA World Factbook: Iraq". CIA (Mayıs 2009). 23 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
75. "Iraqi Kurdistan: From killing zone to safe haven". The Economist (Ağustos 2006). 23 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
76. "IRAQ: Iraqi Arabs seek refuge in Kurdish north". IRIN (Ekim 2007). 23 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
77. Farouk-Sluglett, M.; P. Sluglett, J. Stork (1984). Not Quite Armageddon: Impact of the War on Iraq, 24, MERIP Reports.
78. "1988: Thousands die in Halabja gas attack". BBC. 23 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
79. "Weapons of Mass Destruction in the Middle East: Iraq". James Martin Center for Nonproliferation Studies (CNS) (Nisan 2006). 23 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
80. Leezenberg, M. (2005). "Iraqi Kurdistan: contours of a post-civil war society". Third World Quarterly 26 (4-5): 639
81. Gunter, M.M., M.H.Yavuz (2005). "The continuing Crisis In Iraqi Kurdistan". Middle East Policy XII (1): 123-124
82. Butters, Andrew Lee (Nisan 2007). "Kurdistan: Iraq's Next Battleground?". 23 Haziran 2009 tarihinde erişildi.
83. "Gulf developers creating mini property boom in Kurdistan". PropertyWire (Kasım 2008). 23 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.
84. Hope, Bradley (Ekim 2008). "An American suburb in Erbil". The National. 23

Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.

85. "Iraq: Kurdish Culture Begins To Flourish In Kurdistan Region". Radio Free Europe Radio Liberty (Aralık 2005). 23 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.

86. "CIA World Factbook: Armenia". CIA (Mayıs 2009). 23 Haziran 2009 tarihinde erişilmiştir.

87. "Kurds and Kurdistan: A General Background". sf. 22

88. Freebody, Peter; Anthony R. Welch. Knowledge, Culture, and Power: International Perspectives on Literacy as Policy and Practice, 40.

89. Bosworth, Clifford Edmund; E. Van Donzel, B. Lewis. The Encyclopaedia of Islam, 63.

90. Axworthy, Michael. The Sword of Persia: Nader Shah, from Tribal Warrior to Conquering Tyrant, 88.

91. (2002). "Displaced and disregarded: Turkey's failing village return program". Human Rights Watch

92. Kirişçi, K.; Winrow, G. (1997). The Kurdish question and Turkey: An example of a trans-state ethnic conflict. Londra: Frank Cass.

93. Tayfun, M. (1998). Kurdiskt fOrfattarskap och Kurdisk bokutgivning: Bakgrund, viIIkor, betydelse. Stockholm: Apec.

94. "Almanya'da namus cinayeti davası". DW-WORLD.DE (Aralık 2008). 21 Aralık 2008 tarihinde erişilmiştir.

95. "Hollanda'da namus cinayeti protestosu". Hürriyet (Mart 2004). 21 Aralık 2008 tarihinde erişilmiştir.

96. "Almanya'da namus cinayeti tartışmaları". Hürriyet (Nisan 2006). 21 Aralık 2008 tarihinde erişilmiştir.

97. Kurdish National Congress of North America internet sitesi

98. Kurdish American Youth internet sitesi

99. Pannier, Bruce (Haziran 2007). "Kazakhstan: Ethnic Minorities Guaranteed Seats In Parliament". Radio Free Europe Radio Liberty. 31 Aralık 2008 tarihinde erişilmiştir.

100. "Mülteci davaları (6)" (Japonca). Japan Institute of Constitutional Law.

101. "BM ile Japonya arasında Kürt sığınmacı gerilimi". BBC Türkçe (Ocak 2005).

102. "Warabistan - Japonya'daki Kürtler".

103. MacKenzie, David N. (1961). "The Origins of Kurdish". Transactions of the Philological Society: 68-86

104. Gordon, Raymond G. Jr. (2005). "SIL - Kurdish, Central", Ethnologue: Languages of the World, Fifteenth edition.

105. Gordon, Raymond G. Jr. (2005). "Kurdish, Northern", Ethnologue: Languages of the World, Fifteenth edition.

106. Gordon, Raymond G. Jr. (2005). "SIL - Kurdish, Southern", Ethnologue: Languages of the World, Fifteenth edition.

107. "Estimate of Kurdish speakers".

108. "Kurdish language". Encyclopædia Britannica. (2009). 3 Ocak 2009 tarihinde erişilmiştir.

109. McCarus, Ernest N.. "Kurdish". International Encyclopedia of Linguistics.

Ed. William J. Frawley. Oxford University Press. 6 Ocak 2009 tarihinde erişilmiştir.

110. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Summer Institute of Linguistics (SIL) ve

- İranoloji'ye göre Zazaca bir lehçe değildir.(bknz: Zaza Language (SIL))
111. Gordon, Raymond G. Jr. (2005). "Zazaca-Goranice Dil Ağacı". Ethnologue.
 112. Thackston, W. M.. "Kurmanji Kurdish: A Reference Grammar with Selected Readings". Harvard University. 4 Ocak 2009 tarihinde erişilmiştir.
 113. "Repression of Kurds in Syria is widespread". Amnesty International Report (Mart 2005).
 114. Hassanpour, Amir. "The language policy of Iran from State policy on the Kurdish language: the politics of status planning". University of Toronto.
 115. Blau, Joyce. "The Kurdish Language and Literature". 31 Aralık 2008 tarihinde erişilmiştir.
 116. Watson, Ivan, "Neighboring Kurds Travel to Study in Iraq", NPR.
 117. Kabasakal, Zehra F. (2007). Human Rights in Turkey, 349, University of Pennsylvania Press. ISBN 0812240006.

Antik Çağda Kürtler

Medeniyetin beşiği olan Mezopotamya yöresinin antik halklarından biri olan Kürtler hakkında bir çok eski tarihçi ve coğrafyacı binlerce yıl evvel yazdıkları kitaplarda bahsetmektedir. Bu kitaplarda ve eserlerde Kürtlerin antik çağlardan bu yana yer aldığı, kurduğu birçok beylik, krallık ve devletlerden bahsedilmektedir. Özellikle Yunanlı ve Romalı tarihçiler Kürt tarihinin aydınlanmasına ışık tutmaktadır.

Mezopotamya Uygarlığı'nın kurucularından ve en önemli halklarından biri olan Kürtlerin, geçmişte kendi coğrafyalarında büyük ölçüde söz sahibi oldukları ve başta Med İmparatorluğu olmak üzere büyük devletler kurdukları bilinmektedir. Tarihsel gelişim içerisinde birçok evre atlatan Kürt coğrafyası, Kürtlerin sosyal yaşamını da bu tarihsel evrelere göre biçimlendirmiştir. İstilalara davetkâr konumu, bereketli ve elbette Fırat ile Dicle gibi iki önemli nehri içinde barındıran topraklar üzerinde bulunması, bu bölgede birçok devletin kurulması ve yıkılmasına sebep olmuştur.

Bugün Kürdistan topraklarında herbirinin kendine ait bir tarihi ve çoğunlukla da sınırları belirlenmiş bir yerleşim alanı olan ciddi sayıda klanın / aşiretin olması bu büyük geçmiş ile ilintilidir. Neredeyse her aşiret ya da aşiretler konfederasyonunun geçmişte yaşamış bir Kürt hükümdarlığı ile aynı ismi taşıyor olması ve bu yapıların bugün bile aynı coğrafyalarda varlıklarını sürdürüyor olmaları bu bağı kuvvetlendirmektedir. Antik Yunan, Roma ve birçok İslam kaynağında ismi geçen bu klanların birçoğunun birkaç bin yıldır aynı ismi -veya aynı ismin çeşitli varyasyonlarını- taşıyor olmaları da Kürtlerin kökenlerinin sağlamlığı açısından önemlidir.

Kaynaklarda Kurtioi, Kurtie, Korticaykh, Korduh, Kordia, Bakurda, Korduene, Kardu, Karday, Karda ve daha birçok benzer sözcükle anılan Kürtlerin isimlerinin, önceleri bir tek klanı karşıladığı fakat daha sonra klan adından çıkarak etnik bir isme dönüştüğü ve bu ismin bütün Kürdistanî klanları temsil ettiği varsayılmaktadır. Bu varsayım, M.S. 300'lü yıllarda böyle bir değişimin yaşandığı, Kürt klanları bu döneme kadar kendi adlarıyla yaşadıkları ve zaman zaman büyük hakimiyetler kurduklarına işaret eder. Bu anlamda Sümer ve Akad kaynaklarında geçen Subaru / Sibarü krallığını günümüzde Zibari klanının yaşadığı topraklarda kurulmuş olması Ksenophon'un Anabasis'e bahsettiği Gordyene halkının topraklarında bugün Gerdi adlı bir aşiretin varlığı yine Khaldain / Keldani (Xeldain – Haldain) topraklarında bugün Xaldî adlı bir klanı bulunması ve Ahlat (Xelat), Çýldı (Xildir), Çldian (Xildiran) gibi adlarla yerleşelerin bulunması tesadüf değildir. Yine aynı şekilde tarihteki Paraz isminin günümüzde Baraz ve Berazî adlarıdaki klanları Batna ve Botanoi isimlerinin Botan / Bohtîklanını Ermeni kaynaklarında geçen Mamigon'un Mamekan klanını Sapikane isminin Sipkan klanını Yunan kaynaklarında geçen Hadhaban'ın Hıbanî klanını Bazeyn'in Biznîklanını Bagrati ve Bagravend adını Bagiran (Bekiran –Bekran) klanını Belkaniya adını Belikan klanını karşıladığı farkedilmektedir. Şüphesiz Kürt klanlarını tarihteki karşılıkları bu örneklerle sınırlı değildir. Yunan ve Roma kaynaklarında geçen Kürt klanlarına İlham kaynaklarında ilk olarak 943 yılında Mesûîve 951 yılında İtahrî değinir. 977'de ise coğrafyacı Havkal, Suret El Ard adlı eserinde Kürt aşiretlerini tanıtır. Mesûvî Maruc adlı kitabıda Dinawer ve Hemedan bölgelerinde Bawende ve Şhcan; Kengawer bölgesinde Macurdan; Azerbaycan'a Hizbanî ve Sarat; Cibal bölgesinde Şdancan, Lazba (Lurri), Madancan, Mazdanakan, Barisan, Xallî (Celali), Cabarkî Cavani, Mustakan; Suriye'e Dababila; Musul ve Cudi'e Hristiyan Kürtler

olan Yakubûve Curkan gibi klanlardan bahseder ve bunları yaşamıyla ilgili ayrıntılar verir. Mesûvî daha sonraları yazdığı Tanbih adlı eserindeyse bu listeye Bazîcan, Nû Şaviran, Buzîan ve Kîan gibi aşretler ekler. İtâhri Zivan, Lavalican, Berazan, Karîan ve Bazancan gibi Kürt aşretlerden söz eder. En geniş listeyi ise İni Havkal sunar. 33 Kürt aşretinin ismini veren Havkal, Kürt aşretlerinin sayısının yüzden fazla olduğunu belirtir. Kendileri de Kürt olan İni Halikan (Xelîan) ile İni Fadlan (Fadılan aşreti Şdadilerin bir koluydu) gibi gezgin ve biyograficilerin bahsettiği Kürt aşretlerinden sonra Ortaçağa Şerefhan, Evliya Çelebi ve Makrîbî gibi tarihçilerin vermiş olduğu Kürt aşret listeleri birbirine eklendiğinde boy olarak ne kadar zengin bir halkla karşı karşıya olduğumuz farkedilecektir.

Aşretlerle ilgili genel bir bilgilendirme yapacak olursak yakın geçmiş kadar bir aşretin oluşabilmesi için nüfus olarak çoğunluğu bakmaksızın dört ana unsur gerekmektedir.

1- Aşrette aristokrat bir ailenin ve reisin bulunması 2- Abitler adı verilen hizmetli sınıfı ve ailelerinin bulunması 3- Aşret bireylerine ya da aşretin üst sınıfına ait toprakların bulunması 4- Molla ve şeyh ailelerinin mevcudiyetinden oluşunun bir ruhban sınıfını bulundurması. Bu şartları yanında bir aşret en az iki Kabile'nin bir araya gelmesiyle oluşturulabilirdi. Bir Kabile 2 Bav'an, bir Bav 2 Malbat'an, bir Malbat ise 2 Mal'an oluşmaktaydı. Yani böylelikle bir aşretin oluşabilmesi için ayrı ayrı olmak üzere 2 Kabile veya 4 Bav veya 8 Malbat ya da 16 Mal bir araya gelmeliydi. Aşretin en küçük grubu olan Mal ise temel olarak bir aile demektir ve bu aile bir baba (bav), oğul (kur), torun (nevî, torunoğu (nevî çirk – kurnevî, torunun torunu (nevînevîa) ile büü bunları çocuklarından (ortalama 300-600 kişi arası oluşmaktaydı. Eğer bu 5 kuşaktan daha büyük bir aile birliği varsa bunlara Ate, eğer geçişe akraba olan iki Ate, bir birlik kurmuşlarsa buna da Taxim denilmekteydi.

Aşretler bu tip yapıları bir araya gelmesiyle oluşuyordu. En az iki aşret de bir araya gelerek Mî'ikten daha küçük ve bir tür konfederasyon olan Ebr' meydana getirmekteydi.

Salt olarak basit bir aile birliği olmayan aşretler, aynı zamanda yerel bir yönetim birimiydi de. Örfi kanunlara göre yönetilmekte olan aşretler, başlıca Mala Arfê Mala Şwrêve Mala Şr' ê adı verilen yönetim organlarıncı idare edilmekte ve kendi içerisinde tamamen özerk bir yapıya sahiptiler. Mala Arfê bir tür arifler meclisiydi ve burada aşretteki her türlü karmaş ve olaya çözüm bulunurdu. Kişiler ancak Mala Arfêüelerinden üç kişi kendisini önerir ve toplumda adaletiyle tanınırlarsa bu meclise üye olabilirlerdi. Meclisteki kişilerin sayıca en az yedi olmak üzere tekli bir sayı olmak zorundaydı. Bu mecliste karar sırasıda üyelerin cübbe giymiş olmaları ortaya konulan tepside bir kılıç ile bir Kuran bulunması şartı vardı. Mala Şwrê bir danıştay meclisiydi ve üyeleri bir aileden oluşurdu. Üyelik sistemi babadan oğula geçtiği için aşretlerde akıllularıyla ünlü aileler bu mecliste yer almaktaydı. Babadan oğula geçtiği için de karar mekanizması geçişe verilmiş kararları etkisiyle verilmekteydi.

Aşretin içinden çıkamadığı konularda danışmanlığı yapar ve Mala Arfe'in almış olduğu Kararları bozma yetkisine sahipti. Mala Şr' ê ise genel itibariyle ruhban sınıfını eğtmen olduğu ve kararları aşret inancı kurallarına göre değrrlendiren ve bu konuda fetva veren bir kurumdu. Aşretlere göe değişik yapıları olan bu kurumda yer alan erkek üyeler genel olarak Melle, Ş êx, Pî, BavêKal, Baba ve Dede gibi ünvanlar kullanırken mecliste kadın üye varsa Dîa Pî ya da Diya Ş êx adıyla kendilerine hitap edilirdi. Dinsel şeriata uygunluk önemli olduğu için de Mala Arfêveya Mala Şwrêne karar almış olursa olsun tanrının emrettiği şukilde olay sonuca bağlanırdı. Bugün bu kurumların dışındaysa başka ve sadece aşret reisine bağlı olan Egîan sınıfı vardırki, bu sınıf kahramanlıklarıyla ünlü kişilerden ve kuvvetleriyle verilecek her türlü kararı yerine getirebilecek kişilerden oluşmaktaydı.

Yönetim biçiminin daha iyi anlaşılması için iki komşu Ebr olan Milan ile Berazî'lerin 18.

yüzyılı sonlarında kayıtlara geçiş bilgilerini paylaşmakta yarar olacaktır.

Milan (Milli) Konfederasyonu, Elîa, Berguhan, Beskî Bucax, Çkalî Çmikan, Ç îya Reş Danan, Deş î, Dirêan, HecîBeyram, Xoş îyan, ÊAdet, Êolî Canbegî Kelandilan, Kassîanî Kewat, Keliş Xelkan (Xellacan), Kum Reş Mendan, Merd, Matmîa, Manli, Meşan, Nasrîan, Porxa, Sanan, Şrkan, Şvan, Tirkan, Zeydan, Zirafkan, Heçan ve Xidrekan aşiretlerinin birleşmesiyle oluşuşu. Yönetim kadrosu ve görev dağılışı şöyleydi:

Başkan: Zor Temir Paş

Kadın sorumlusu: Rehime Xatû

Fetva ve İlim Sorumlusu: Melle Elî Ruhani Liderler: Ş êx Seydayê Cizrawîailesi

Mahkemeler ve Adalet İşleri: Xidrekan Aşreti

Aşiret Kuvvetleri Sorumlusu: Dewrê ŞêvdîêŞrkî Bayrak Temsilcisi: Amer Axa

Elç: Seraptû Amer Beg

Yazı İşleri: İa Beg (Zor Temir Paş'ı yeğni)

Denetmen: Arif Evdoyê Şrkîile Mihemed Baqir

Berazî Konfederasyonu, Eladîan, Didan, Dinan, Qeregê çan, Kêikan, Meafan, Mî, Oxîan, Pîan, Kurdîan, Şdadan, Ş êxan ve Zerwan aşiretlerinin birleşmesiyle oluşuşu. Yönetim kadrosu ve görev dağılışı şöyleydi:

Başkan: Hemoyê Kerho

Kadın Sorumlusu: ŞrêXatû

Fetva ve İlim Sorumlusu: Melle Salih

Ruhani Liderler: Ş êx Berkel, Ş êx Bozan, Şêx Hûêê Kosan aileleri

Mahkemeler ve Adalet İşleri: Aladdin ailesi

Aşiret Kuvvetleri Sorumlusu: Kerhoyê Kêikî Bayrak Temsilcisi: Zaret Köyü şeyhleri

Elç: Mêik Simail Qeregê çî Yazı İşleri: Mardekî ailesi

Denetmen: Arif Heccî Elîê Ebbasok

Mezopotamya ve Kürtler

Subarular

Subarular 'ın yazılı tarihi hakkında ilk bilgileri Hitit tabletlerinden almaktayız. Buna göre yörenin ilk sakinleri Mitanni adında bir devler kuran Hurriler olmuştur. M.Ö.3000 ve 4000 bin yıllarında bölgede Subarular'ın yaşadıkları ve Fırat isminin bunlar tarafından verildiği ileri sürülmüştür. Subarular'ın Hurriler'le aynı kökten geldikleri ve yeryüzünde madeni ilk işleyen kavim oldukları bilinmektedir. Hatta işlenen madenlerin Mezopotamya'ya da ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Mezopotamya'da gelişen kültürlerin kökenini burada aramanın daha doğru olacağı kanaatindedirler.

M.Ö.3000 ve 4000 bin yıllarında Yukarı Fırat boylarında Subarular'ın yaşadıkları Fırat adının bu kavim tarafından verildiği de ileri sürülmüştür.

Subarular Hurriler'le aynı kökten geldikleri ve yeryüzünde madeni ilk işleyen kavim olduğu bilinmektedir. Hatta işlenen madenlerin Mezopotamya'ya, da ihraç edildiği anlaşılmaktadır.

M.Ö. 17. yüzyıl içindedir Subarular Mitanni Krallığı'nı kurdu.

Subaruların Kürt olduğuna dair tezler vardır. “Subar”ların diğer adı “Suvar”dır. Subaru kelimesi Kürtçedeki Şivan kelimesinin bozulmuş hali olduğu iddia edilmektedir. Kürtçede “Şivan” Çoban demektir. Kürtlerin önemli bir bölümü bugünde çoban hayatı sürdürmektedir. Erbil’de Subaruların bir bölümünün yaşadığı yerde tarihi Kürt aşiret konfederasyonu olan Zubari konfederasyonu Subari/Subaru adını halen taşımaktadır. Hoşyar Zebari adında Kürt bakan dahi vardır.

Mitanni Krallığı

Mitannilerin, Habur çayının (Şırnak) doğduğu yerde Vaşşuganni (Vaşukanı) adlı bir kent merkezine sahip olduğu, buradan çıkan tabletlerden anlaşılmaktadır. California Üniversitesi Arkeologu Prof.Yoteshilani, Mitanili Kürtlerin Habur yakınlarında yaşamış olduğunu, Krallıklarının adı ise Şenak olduğunu yaptığı kazılarda keşfetmiş. Hurri dil grubu konuşulmakta, ağırlıklı olarak orta Mezopotamya da, bugünkü Urfa, Mardin ve Şırnak bölgelerinde hüküm sürmektedir. M.Ö 1500-1250 yılları arasında yaşamıştır. Demiri kendi tekelinde tutmuştur. At yetiştiriciliğinde meşhurdur. Asur ve Hititlerle sürekli ve şiddetli bir çatışma ortamını yaşamıştır. Mitanniler, Suriye, Amuriye, Asur memleketiyle Kürdistanın Kerkük bölgesine kadar olan topraklara hükmetmişlerdir. En son Asur İmparatoru Salmanassar tarafından varlığına geçici olarak son verilmiştir.

Mitannilerin başkentinin adı Vaşukanıdır. Bu ismin araştırmacılar tarafından Kürtçeden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Kürtçede başkanı veya hoşkanı “güzel pınar” demektir. VB-H harfleri etimolojik olarak en kolay dönüşümü olan harflerdir. Zamanla fonetik değişime uğramış olması yüksek olasılıktır.

Mitannilerin Aryan (Arı) kökenli, (özellikle Mitani kralları) oldukları biliniyor. Büyük olasılıkla Mitanniler Kürdlerin atalarıdır.

Tarihçi Speiser göre Mitaniler Arı ırkına mensup ve Kürtlerin ecdatlarından, Zagros topluluğunun bir bölümünü teşkil eden Subaruların bir koludur.

Mitannilerin yaşadığı aynı coğrafik bölgelerde yaşayan Kürt aşiretleri halen Mitanni adını Mattini, Motikan/Moti gibi şekillerde taşımaktadır.

Bazı Mitani krallarının adları:

Kirta M.Ö. 1500 - 1490

- # Suttarna I M.Ö. 1490 - 1470
- # Baratarna M.Ö. 1470 - 1450
- # Parsatatar M.Ö. 1450 - 1440
- # Sauşsattar M.Ö. 1440 - 1410
- # Artatama M.Ö. 1410 - 1400
- # Suttarna II M.Ö. 1400 - 1385
- # Artaşumara M.Ö. 1385 - 1380
- # Tuşratta M.Ö. 1380 - 1350
- # Mattivaza M.Ö. 1350 - 1320
- # Sattuara I M.Ö. 1320 - 1300
- # Vaşasatta M.Ö. 1300 - 1280
- # Sattuara II M.Ö. 1280 - 1270

Guti Krallığı

Zagros dağları ve Aşağı Zap nehrinin kıyılarında yaşayan ve bu günkü Kürtlerin atalarından biri olan Gutiler, M.Ö. 2700 yıllarında müstakil bir devlet kurar, Gutiler Mezopotamyanın en eski halklarından. Gutilerin bilinen 21 tane kralı olmuştur. Guti iktidarı 2 asra kadar sürmüştür. Guti hanedanlığı daha sonra ise Ur hanedanlığı tarafından sona erdirilmiştir.

Gutiler, Mezopotamya kuzeyindeki Akad memleketlerini M.Ö. 2649 yıllarında işgal edip tam iki asra yakın, Sümer ve Akadları idare ettiler.

Akadlar döneminde Zagrosda yaşayan Gutiler Akad kralı Naram-Sin'in ölümünden sonra kral adayları arasında yaşanan kavgadan faydalanarak Akadları süpüren Gutiler, demoralize olmuş Akad ordusunu yendi. Fırat nehri kenarında bulunan Agade şehrini alarak imparatorlukta ele geçirdiler.

Kürtler ortadoğunun en eski tarihlerinden birini oluşturmaktadır. Tarih, antropoloji, etnografi, ve linguistik gibi değişik bilim dallarında uzman olan araştırmacıların büyük çoğunluğu Gutileri Kürtlerin ataları olarak saymaktadır.

Eric Jensen kitabında: Ortadoğunun Kürtleri Kürdistanda modern tarih daha muhafaza edilmemişken Kürdistanda yaşıyorlardı diye yazmaktadır. Mezopotamya tarihi uzmanı E.A.Speiser göre tarihte ilk Kürt halkından bahsedilmesi M.Ö 3000 yıllarında Gutium adı altında gerçekleşmiştir. Gutiumlular (Kürdistan) Hint-Avrupa dili konuşmaktaydılar (Morris). Gutium Kürdistanın ta kendisi olması bir tarafa etimolojilere göre GUTI kelimesi dahi Kürt kelimesinin değişime uğramış şeklidir. Prof. Howorth'a göre Kürdistan adı Gutium kelimesinden türemiştir. Ve Babilonyaların kullandığı Khuradi veya Quradu kelimesini GUTI adıyla bağdaştırmaktadır. GUTI ülkesi modern Kürdistanın adıdır.

Sayce'ye göre Kürt adı Babiloncadaki quradu kelimesinden gelmektedir ve savaşçı anlamını taşımaktadır ve bu kelime Van civarındaki halkın adından kaynaklanmaktadır.

Ortadoğu uzmanı eğitimci Dr. Honigman'a göre GUTI kelimesi Kürt kelimesiyle aynıdır. GUTI, Kurti adının iranize şekliyle telaffuz edilmiştir. G>K dönüşümü olmuş. Örneğin: Kardeş kelimesinin Gardaş kelimesine dönüşü gibi. Etimolojik olarak R harfinin zamanla yutulmuş olması ise etimolojide doğal bir olgudur, dolayısıyla, ortaya GUTI çıkmış: GUTI-Gurti-Kurti.

Araştırmacı Rawlinson'a göre ise Gut ilkel Keldani dilinde sığır anlamına gelmektedir Başka bir iddiaya göre ise "GUTI" kelimesi Sümer kökenlidir ve yine (Gud=öküz, sığır) bugünkü Kürtçe'de yer alan "öküz, sığır sahibi halk" anlamına gelmektedir. Gutiler bugünkü Soran Kürtlerin yakın durmaktadır.

Sırayla GUTI Krallarının Listesi:

İnkişuc
Zarl-agab
Şulme
Silulumeş
Inimabakeş
Igekauş
Yarl-agab
İbate
Yarl-angab
Kurum
Apil-kin
La-erabum
İrarum
İbranum
Hablum
Puzur-Suen
Yarlaganda
Tirigan

En son Guti kralının adı Tirigandır. Tir Kürtçede “Ok” demektir. Tirigan ise “Okçu” demektir.

M.Ö. 2000, Kürtlerin Ataları: Churrti (Kurti), Guti ve Subarular

Asur Kaynakları

Tarihçi Speiser, Mesopotamian Origins adlı eserinde Kürtleri Gutiler’le ilişkilendirir. Bu tezine kanıt olarak Asur kralı Tukulti-Ninurta (Enurta) I (1244-1208 M.Ö)’in kayıtlarından başlayarak Quti (Guti)’lerle bağlantılı olarak sık sık Qurti/Kurti adıyla karşılaşıldığını, Quti ve Qurti denenlerin Uqumani (Kummuhi) adlı aşiretlerin komşuları olarak sık sık birlikte anıldıklarını ve yazıtlardaki bu referanslarda Quti (Guti) denenler ile Qurtiler’i birbirinden ayırmanın pratik olarak imkansızlığını öne sürüyor. Asur kralı Tiglath-pileser’in (1114-1076) zafer silindirinde etnik Kürt adının geçtiği en eski kayıtlardandır. Kurti veya Qurtie adındaki yerin kral tarafından feth edildiğini ve bu bölgenin Van gölünün civarları olduğu anlatılmaktadır. Kurti adı verilen yerin adının günümüzdeki adı ise şaşırtıcı bir şekilde halen aynıdır. Fakat son 60 yılda değiştirilmiştir. Asur kralı Tiglath-Pileser II (M.Ö. 745-727) Kur-ti-e diye adlandırılan bir kabileyle savaş yaptığı görülmektedir.

Neilson C. Debevoise, A Political History of Parthia (1938) adlı eserinde bu konuya daha fazla ışık tutacak bir yazıtta referans vererek şöyle der: “M.Ö. 7 Şubat 213 tarihi taşıyan Uruk tabletleri Partlar’ın kuzeydoğudaki antik düşman Gutiler’le aynı olduğuna (Partlar’ın ve Gutiler’in aynı olduklarına, sc) daha da kesinlik kazandırır”.

Salmaneser I’in yazıtında “Kirkhu“lar, “Kurkhiler“ gibi adlar, “Tiglat-Pileser I’in bir yazıtında onun zaptettiği yerler arasında “Mekhri (Mikhri)“ ve “Bisri“ bölge adları, Tukulti-Ninib I’in fetihleri arasında “Kurti“ (Kur-ti-i), Tiglat-Pileser II’nin yazıtlarında “Quru“ halkı gibi adlar geçer. Şerefname Kürdistan’da Mekri adında bir vilayet ve Şehrizer’da bu adda bir aşiret sayar. (Seyfi Cengiz, Kürtler’in orijini)

Komagene Kürt Krallığı

Kommagene (Komajen) krallığı M.Ö. 162 - MS 72 yılları arasında Anadoluda bugünkü Adıyaman ili civarlarında Kürtler tarafından kurulmuştur. Nemrud Dağı Kürt krallığının en

önemli merkezi, başkentiydi. Kral Nemrud Kürd olup adıda Kürtçedir. Nemrud kelimesi Kürtçedeki “Nemir” veya “Nemird” kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir ve “ÖLÜMSÜZ” demektir. Kürtlüğün tüm kriterlerini üzerinde taşıyan yuvarlak tepe, örnek inşa planları ve karmaşık renkli duvarlarıyla dizayn edilmişti. Kürtler’in tüm tarih, gelenek, görenek ve kültür mirasları Kürtçe'nin derinliklerinde gizlidir. Kürtlerin ataları olan Kommageneler döneminde bölgede barış ve huzur hüküm sürmüştür. Yazılı belgelerde MÖ. 850 yılında görülen krallığın ismi o dönemlerde “Kummu” veya “Kummuhu” olarak geçer. Yüzyıllardır ışık Anadoluya Tanrılar dağı Nemruddan doğar ve tüm dünya uygarlığa uyanır.

Kommagen Kralı bir keresinde Asurlulara başkaldırır. Asur kralı Sargon Kommagenleri yener ve yenilen asi kralı: “Tanrılardan korkusu olmayan tanrısız bir adam bu. Sadece kötü planlar yapan bir hilekar,” diyerek suçlar. Kral Sargon’un nitelemesi fazlasıyla öznel görünebilir. Ancak Sargon sözlerine söyle devam eder: “karısını, oğullarını ve kızlarını, malını ve hazinelerini aldım ve son olarak halkını aldım ve onları Mezopotamya’nın güneyine (bugün Irak) sürdüm.” Anlaşılan, yerleşik halkları yurtlarından topraklarından sürmek o zamanlarda da uygulanan bir yöntemdi.

Komagenenin Tarihi Eserleri:

Adıyaman şehrinde bulunan Nemrud 2150 metre yüksekliğinde ve bütün bölgeye hükmedercesine durmaktadır. Toros sıradağlarına aittir. Gündoğumu ve günbatımının tüm ihtişamıyla izlenebildiği bu tepede, Kommagene (Komajen) Kralı 1. Antiochos kendisi için görkemli bir anıt mezar, mezar odasının üzerine kırma taşlardan oluşan kutsal alanlar inşa ettirmiştir. Kral 1. Antiochos'un (Tanrılar Dağı) Nemrud dağına yaptırdığı görkemli kutsal alan, kendi heykeli ve herbiri 9 m yüksekliğindedir.

Doğu ve batı teraslarda; sıra halinde dizilmiş blok halinde 8 yontma taşın üst üste oturtulmasıyla oluşturulan 8-10 metre yüksekliğinde muhteşem heykeller, kabartmalar ve yazıtlar bulunmaktadır. Heykeller, bir aslan ve bir kartal heykeliyle başlar ve aynı düzende son bulur. Hayvanların kralı olan aslan yeryüzündeki gücü, tanrıların habercisi olan kartal ise göksel gücü sembolize eder.

Kurduene Krallığı

Ksenefonun “Kardukhi” dediği Kürdler tarafından Korduene Krallığı adında kurulmuş bir krallık vardı. Bu krallık Hakkari ve Diyarbakır arasında kurulmuştu. Korduene krallığı Kürt prensleri tarafından yönetiliyordu. Ksenefonun dediğine göre bağımsız yaşayan bir halkı ve Akamenid kralına bağlı değildiler. M.Ö. 1.yüzyılda ise Ermeni olduğu ileri sürülen Kral II Tigranes tarafından Korduene (Kürdistan) feth edilmiştir. Kral Tigranes, Kurduene kralı Zarbienus’u da suikast düzenleterek öldürtmüştür.

Yunanlı tarihçi Plutarch, Kürdistan kralı Zarbienus’un Ermenistan kralı Tigranes’in baskısına karşı ittifak için Roma konsolosu Appius Claudius yoluyla Roma generali Lucullusla gizlice irtibata geçtiğini aktarmış. Fakat bu durumdan haberdar olan Tigranes, Kürt Kral Zarbienus, karısını ve çocuklarını Romalılar Ermenistana girmeden önce suikast düzenleterek öldürtmüş. M.Ö. 74’de Roma generalliği ve konsolosluğu yapan Lucullus düşüncesiz olmadığı için Kürdistanı girdiğinde Zarbienus onuruna cenaze törenleri düzenletmiş. Zarbienus için düzenlenen defin töreninde kraliyet elbiseleri, altın ve Tigranes’den alınan kalıntılarla süslenmiş. Lucullus kendi elleriyle süslenmiş cenazeyi kralın akrabalarıyla parfüm dökerek ateşe vermiş. Arkadaşlarına katılarak Zarbienus’un adına içerek; Zarbienusu arkadaş ve de Romalıların müttefiki olarak anlatır. Lucullus, Kürt Kral Zarbienus anısına da masraflı büyük bir anıt yapılmasını emreder. Kral Zarbienus’un sarayında çok hazine bulunmuş; altın, gümüş ve üç milyon kova mısır. Böylece Romalı askerlere bolca mısır temin edilmişti. Lucullus

kamu hazinesinden tek kuruş almadığı için de takdir edilmişti. Böylece savaşın masrafı kendiliğinden de karşılanmıştı. (Plutarch/Hayatlar/Lucullus, Bölüm 36)

Ermenistan kralı Tigranes kurduğu “Tigranocerta” (Diyarbakır, Silvan) adındaki şehre Adiabeni, Asur, Gordyeni ve Kapadokyalıları yerleştirmiş. Adiabene krallığı Güney Kürdistan krallığıdır. Gordyeniler Gordyene/Kurduene krallığının Kürtleridir. Bu şehirde Grekler ve Kilikyadan getirilip yerleştirilmişlerde varmış. Tigranes bu insanların yerleşim yerlerini darmadağan ederek sakinlerini zorla Tigranocertada yaşamaya mecbur bırakmış. Modern Ermeni tarihçilerinden Nicholas Adontz (Armenia In The Period Of Justinian, 1970) ve Cyril Toumanoff (Stu***s In Christian Caucasian History, 1963)‘un görüşlerini de kısaca not etmek gerek. Toumanoff, lokal “Kardukhi hanedanlıkları”ndan, bir “Gordyene Krallığı”ndan ve “Korduene prensleri”nden, 298 yılından sonra onbeş kalesi bulunan Korduene prensliğinde/devletinde Roma kontrolünden sözeder (a.g.e., s. 181-182). Adontz, Tigran’ın ordusundaki etnik gruplar arasında “Gordyen’ler”i de sayar (s. 318), modern Kürtler’in atalarının “Kurti”ler olduğunu söyler. Kürtler Kral Tigranesin ordusunda yer alıp birçok yerleşim yerini o dönemlerde hakimiyeti altına almıştır. Bunlar Mezopotamya, Azerbaycan, Suriye, Kapadokya’dır. Kürtlerin orduda yer alması sayesinde Ermeni Kral İmparatorluğunu genişletebilmiştir. Kral Tigranesin Kürt olduğuna dair iddialarda vardır. Daha sonra ise Korduene Krallığı M.Ö 55 yılında Roma imparatorluğunun bir eyaleti oldu ve 384 yılına kadar 4. asır Roma hakimiyetinde kaldı.

Sophene Krallığı

M.Ö. 63 Kürdistan – Kürt Krallıkları Sophene (Zaza) & Corduene Sophene Krallığı Dicle ve Fırat nehirlerinin arasından kurulmuş bir krallıktır. Ermenistan krallığının güneybatısında olan Sophene Krallığı bir çok kere Ermenilerin, Perslerin ve Romalıların hakimiyetine girmiştir.

Roma imparatoru Diocletian tarafından feth edilen Sophene Krallığı, Zaza Kürtlerinin coğrafik yerleşim yeriyle kesişmektedir. Bu Sophene Krallığının Zaza Kürtleri tarafından kurulmuş olduğu tarihçiler tarafından söylenmektedir.

Sophene (Şupan, Supani) krallığı, M.Ö. 95’te Büyük Ermenistan (Doğu Ermenistan) kralı olan II. Tigran tarafından devrildi. M.Ö. 95 yılında tahta çıkan ve ‘Büyük’ ünvanı taşıyan Tigran’ın ilk işi küçük Sophene krallığını fethetmek oldu. O tarihe dek bağımsız olan Sophene de ilhak edildi ve Ermenistana bağlandı. Ermenice’de Tsophk adıyla bilinen Sophene Krallığı bugünkü Elazığ-Dersim bölgesine tekabül ediyordu. O dönemde Sophene kralı olan Artanesi tahttan indirdi. Artanes, Zariadres’in soyundandı. (Plutarch, Lucullus, Bölüm XXI), (Strabo XI. 532)

Zariadres I Sophene Kralıydı. M.Ö 201 yılında Büyük Antiochus büyük Ermenistan ve Sopheneyi Ermeni iddia edilen generaller Artaxias ve Zariadresle beraber feth eder. Antiochus, Zariadres Sophene valise olarak atar. Antiochus’un Romalılara karşı M.Ö 201 yılında yenildiği Magnesia (Manisa) savaşında, Artaxias ve Zariadres ayaklanır. Roma fethiyle Artaxias büyük Ermenistanı, Zariadres de Sophene Krallığını bağımsız olarak yönetmeye başlarlar. Kral Zariadres’in yaptıklarına bakıldığında Zaza Kürdü olduğu izlenimi vermektedir. Zariadres (Zareh) kelimeside Kürtçeden kaynaklanabilir. Zar kelimeside Kürtçe ve Zazaca’da “Sarı” demektir.

Bazı kaynaklara göre Urartu kralı Menua’nin bölgedeki fetihlerini anlatan Bagin’deki yazıtta Dersim ve Elazığ yörelerine Supani denmektedir. Bu adın sonraları Sofene (Sophene) şekli altında yaşadığını görmekteyiz.

Zaza Kürtlerinden Pers Kralı Darius da bahsetmektedir.

Pers İmparatorluğunun hükümdarlığını yapan Pers Kralı I.Darius (Dara)'un (M.Ö. 522-486) yaşamış olup Ortadoğunun birçok ülkesini egemenliği altına almıştır. Darius, M.Ö 515 yıllarında Behistun yazıtları olarak ün kazanmış çivi yazısını hazırlatmıştır. Darius, yerden 100 metre yükseklikteki kayalıklara yazdığı Behistun kitabesinde Pers tarihinden bahsetmektedir. Behistun kitabesi üç dilde ayrı olarak yazılmıştır: Eski Farsça, Elamice ve Babilce.

Birinci sütunda Darius M.Ö 515 yıllarında Fırat nehrinin kenarında Zazana adında bir kasaba olduğunu yazmış. Bu kitabede, Dersim (Tunceli) ve Elazığ havalisi “Zazana” adı ile anılmaktadır.

Yunanlı Ksenofon'da bu bölgede (M.Ö. 401 yılında), “SuSa” adında bir şehirden bahsedilmektedir. Ki bu şehir, Zazalar tarafından kurulduğu izlenimini veren “Sophene” krallığının merkezi olarak kabul edilmektedir.

Ünlü Yunanlı tarihçi, felsefeci ve coğrafyacı Strabon (Strabo) M.Ö. 65-M.S 25 yılları arasında yaşamıştır. Strabo'nun yazdığına göre, Roma imparatoru Pompey, Sophene'yi Tigran'dan aldı ve Nero (M.S. 54-68) onu ayrı bir krallık olarak Sohaemus'a verdi. Sophene, daha sonra ise ayrı bir krallık olarak tarihi kaynaklarda gösterilmeye başlanmıştır. Yunanlı coğrafyacı Strabo Sophene'nin başkentini Carcathiocerta olarak göstermektedir. Bu şehirin Elazığ (Harput) şehrine yakın olduğu anlaşılmaktadır. Carcathiocerta şehrinin adı da Harput adıyla benzerlik taşımaktadır.

Yunanlı tarihçi Ptolemy Kürt aşiretleri hakkında bilgiler vermektedir. Tarihçi Prof. Dr. Mehrdad İzadi, Sophene'yi (Şupani) Elazığ'ın büyük Subhan aşiretinden saymaktadır. Bu aşiret halen mevcuttur.

Ünlü Suriyeli Arap coğrafyacı Yakut İbn Hamavi 1179-1229 yılları arasında yaşamıştır. Aynı zamanda tarihçi, etnografist ve coğrafyacı olan Yakut'un “Mücem ül-Buldan” adlı eseri coğrafya sözlüğü olup, tarihsel, biyografik ve kültürel bilgiler içermektedir.

Coğrafyacı Yakut İbn Hamavi eserinde şu an İran ve Irak arasında yaşayan Feyli Kürtleri olarak bilinen halkdan bahseder: “Feyliler, İran ve Irakı ayıran dağlar arasında yaşarlar. Üstelik fil kadar büyüktürler” diye yazmış.

Yakut El Hamavi 12. yüzyılda Sophene'nin başkenti Arsamosata kentinin %25'inin Ermeniler tarafından meskun tutulmuş olduğunu yazmış. Buradan yola çıkarak geriye kalan %70-75'inde Zaza Kürtleri tarafından mesken tutulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra Ermeni krallarının Ermeni asimilasyonunda hesaba katıldığına; ilk kurulduğu yıllarda Kürt kenti olduğu da söylenebilir.

Sophene'nin Başkenti

Sophene Kralı Arsames (260-228): Fırat'ın ana kollarından Aratsani Nehri havzasında kendi adını verdiği Arsamosata (Arşamaşat) kentinin kurucusudur. Batı kaynaklarında Sophene Krallığı olarak anılan devletin kendi sakinlerinin dilindeki adı 'Şupani'dir. Batılı kaynaklarda ismi Arsamosata (Arşamaşat) olarak geçen Sophenenin başkenti Bizans çağında Asmosata olarak anılmıştır. Aynı isim Ermenice'de Aşmuşat'a dönüşmüş, Süryaniler kente Arşemşat, Araplar ise Sumaysat yada Sumeisgat demişlerdir.

Sophenenin başkent adının Kürtçe olduğuna dair görüşler:

Kürd dilindeki adı Şemşat'tır. Şatır eski dilde site yada şehir yöneticisi anlamına gelmektedir. Şehir anlamına gelen Şat sözcüğünden türetilmiştir. Şat sözcüğünün İranî dillerde 'Şar', 'Şahar', 'Şehr' gibi versiyonları da vardır. Şat şeklinde söyleneni en eskisidir. Şah sıfatı dahi bu Şat kelimesinden türetilmiştir. Şemşat adının Kürd dilinde Şem (Güneş) ve Şat (Şehir)'den hareketle Güneş-Şehir, Baş-şehir anlamına geldiği Kürt dilbilimcileri tarafından

söylenmektedir.

Şemşat, Elazığ'ın Palu sınırları içerisinde, Murat ırmağının Güney kıyısındadır. Palu merkez bucağa bağlı Xaraba Köyü'nün Şupani krallığının tarihi başkenti olduğunu aynı yerdeki Şemşat Kalesinin varlığından biliyoruz. Günümüzde ismi 'Örencik' olarak değiştirilmiştir. 20 yüzyılın büyük uzmanlarından biri olan Marquart'a göre Carcathiocerta kenti aslında Argatiokerta kenti olarak düzeltilmesi gerekir. Argatiokerta kentini Sophene kralı Zariadres'in oğlu Argatias kurmuştur. Marquart'e göre bu kentin kalıntıları Dicle nehrinin kaynağı Eğil veya Arghana Suyu yakınlarındadır.

“Bilinen Sophene Kralları:”

Sames (Kurucu-M.Ö. 290-260),

Arsames I (M.Ö. 240),

Charaspes (M.Ö. 235),

Arsames II (M.Ö. 230),

Xerxes (Kserks) (M.Ö. 220),

Abdissares (M.Ö. 210),

Zariadres (Bağımsız M.Ö. 190),

Morphilig (M.Ö. 190),

Mithrobuzanes (M.Ö. 170),

Artanes (M.Ö. 110),

Arsaces (M.Ö. 70),

Roma İmparatorluğuna bağlandı (M.Ö. 63)

Strabo'daki Artanes, C. Toumanoff'a göre, Sophene kralı Zariadris (Zareh)'in oğlu Mithrobuzanes I olup, doğru adı Me(h)ruzan'dır. M.Ö. 95 yılında Büyük Tigranes II (95-55) tarafından devrilmiştir. Toumanoff (C. Toumanoff, *Stu***s In Christian Caucasian History*, 1963), doğru adının Me(h)ruzan olduğunu söylediği bu kişinin, Primary History'de verilen Ermeniler'in şeceresinde Zareh (Zariadres)'in oğlu Armog olarak geçen aynı şahıs olduğunu söyler. O'na göre Armog adının daha doğru şekli de Artok (Artanes)'tur. Zariadres (Zareh) ise bağımsız Sophenenin krallığını yapmıştır ve mühtemelen Zaza Kürdlerindedir. Mehruzan ile Zareh adları Kürtçedeki Mihrican, Mîrzeban, Zara ve Zarê adlarıyla etimolojik olarak çok yakınlık göstermektedir.

Adiabene Kürt Krallığı

Adiabene krallığı, Mezopotamya'da museviliğe M.Ö. 1 asırda ihtida etmiş Kürtler tarafından Erbil merkezli olarak 2000 yıl önce kuruldu. Bu krallığın vatandaşlarının çoğunluğunun Kürt olduğu görünmektedir. Kraliyet evinde, Kürt Kral Monobazes, kraliçe Helena, vârisi ve oğlu İzates'in (Yazata kelimesinden türemiş ve Kürtçede “Melek” demektir) adları halen ilk din değiştirenler olarak muhafaza edimiştir.

Romalıların, İsrail kentleri Judea and Samaria'ya zaptı sırasında (68-67), oraya asker yollayan sadece Kürt Adiabenediydi.

Galilee şehrinin kuşatılması sırasında buraya yardım için birlikler yollayan Adiabene Krallığı eğer Musevi olmasaydı bu hareketin izah edilebilir bir gerekçesi olamazdı.

Adiabene adının antik Kürt Hadhabâni aşiretinden kaynaklandığı söylenmektedir. Bu aşiret halen sentral Kürdistan olarak tanımlanan bölgede mevcuttur. Bu aşiret sürgüne maruz kaldığı için Horasan şehrinde mevcuttur.

Dicle & Fırat

Fırat ve Dicle Sularının arasındaki verimli yere tarihten günümüze Mezopotamya adı verilir. Yunanca kaynaklı bir isimdir. Mezopotamya'da ilk tapınak, ilk yazı, ilk aritmetik, tıp, ticaret,

dış ilişkiler, diplomasi, barış antlaşması, ilk türk, ilk yontu, ilk mutfak, ilk tiyatro, ilk astroloji gibi ilklere sahne olmuş bir yöredir.

Dicle ve Fırat nehirlerinin Kürtçe olduğuna dair etimolojik tezler:

*Dicle isminin etimolojisi:

Kürtçede Tij kelimesi sivri ve keskin demektir. Tir kelimesi ise ok demektir. Dicle nehride keskin ve sivri bir nehir ve ok gibi giderek vurduğunu devirir. Tij-Dij-Dijle-Dicle kelimelerinden türemiş. T>D dönüşümü olmuş.

Dünyada Diclenin bilinen adı Tigrisdir. Dünya dillerinede Yunancadan geçmiştir. Yunancada kelimelerin sonuna gelen –is eki gelir ve Tigrisden çıkarılınca geriye kök kelime Tigr kalıyor. Yunanca’da J harfi yoktur. Kürtçe’deki J, Yunanca’ya G olarak geçer.

Tij-Tir-Tig-Tigr-Tigris

Tij-Dij-Dijle-Dicle

Her ikisinde Kürtçedeki Tij/Tir kelimelerinden türemiştir.

Dicle ismi binlerce yıllık Kürtçe bir isimdir, belkide on bin yıllık.

Kürt kökenli iki ad: Dicle & Fırat

*Fırat isminin etimolojisi

Batı dillerinde Fırat nehri, Euphrates olarak geçer. Euphrates adı Yunanca'dan gelen bir sözcük olup, asıl kaynak Kürtçedeki “Fere” “Re” ve “Hat” kelimeleridir.

Kürtçede: Fere “Geniş”, Re “Akan su”, Hat “Akan/gelen”

Fere Re Hat = geniş akan su. İki tane “Re” olduğu için teki kullanılmıyor. Ferehat “Geniş akan su” demektir. Yunancada –s eki kelimelerin sonu gelir bunu çıkarınca Euphrate kalır.

Ferehat = Euphrate = Fırat

Fırat nehride geniş akan bir nehirdir. Bu nehir’e neden Kürtler tarafından Fırat adının verildiği nehrin bu özelliği çok iyi göstermektedir.

Fırat ismi Hint-Avrupa kökenli Proto-Kürtçe bir isimdir.

Medeniyetin ilk kurulduğu Mezopotamya’daki Dicle ve Fırat nehirlerinin adlarını Kürtler vermiş olması yüksek olasılık olarak görülmektedir.

Greko-Roma Kaynakları

Herodot

M.Ö. 5’ci yüzyılda yaşamış olan ve “Tarihin Babası” olarak tanınan Yunanlı Herodot, Halikarnas şehrinde doğdu. Kendi anlatımına göre Mısır, Mezopotamya, Pontus ve Pers hükümdarlığını gezdi. Güney İtalyanın Thurioi şehrini kurdu ve orada yaşadı. M.Ö. 447 Atinaya yerleşti. Genç yaşta Roma’da yazarlığa başlayan Herodot Yunan-Pers Savaşları, Yunanlılarla Barbarlar, Genel Tarih gibi üç kitap bıraktı. Yaklaşık 64 yıl yaşayan Herodot tarihin ilk büyük gezgini ve ilk tarihçisiydi. Historia adının alan yapıtı tarihin ilk tarih kitabı oldu.

Herodot kitabında Paktlerden bahsetmektedir ve Ksenefon’un anlattığı Karduklar (Kürtler) olabilir. Herodot’ta Darius’un 13’üncü satraplığında Ermenistan’la birlikte Pactyic Ülkesi anılır. Pactyic sözcüğünü Bohti (Bohtan, Botan) olarak yorumlayanlar var. Ksenefon Karduklardan bahsederken Ermenistan ve Kürdistan sınırının Botan sınırı olduğuna işaret etmektedir dolayısıyla Botan ve Kardukların arasında yakın ilişki vardır. Bazı tarihçilerin görüşlerine göre Herodot’ta Kürtler Pacty (Bohti) adı altında anılmış olmalıdırlar.

Yunanlı Ksenefon ve Anlatımları

Grillos’un oğlu, Diodoradan doğma tarihçi ve filozof Xenophon veya Ksenefon Milattan önce 431 yılı civarında Atina yakınlarındaki Erxieon’da doğdu. Yunanca Sokrates olarak telaffuz edilen filozof Sokrates’in öğrencisi idi.

Yunancada, Ksene = yabancı, fon = ses. Ksenefon= yabancı ses, yabancılarla konuşan demektir.

Ünlü filozof ve tarihçi olan Atinalı Ksenefon (M.Ö.430-355) Anabasis (sefer) adlı eserinde yaşanan olayların yanı sıra geçtiği bölgelerde yaşayan halklar konusunda birçok bilgiler verir. Pers İmparatorluğunun Batı Anadolu valisi olan Kiros/Keyhüsrev'in babası Pers kralı Darius (Kürdçe DARA) ölmüş. Büyük oğlu Artakserksis tahta geçmiş ama Kiros (Cyrus) adlı küçük kardeş tahta çıkan kardeşi II Artakserksise (M.Ö. 404-358) karşı isyan etmiş ve tahtı ele geçirmek için ordu toplamaya başlamıştı. Kiros, babasının ölümünden sonra büyük Pers kralı olan Artakserksis'e karşı sefere hazırlanıyordu. Bu orduda onbinlerce Yunanlı paralı asker vardı ve ordusundaki asker sayısı yaklaşık 300 bin kişi kadardı.

10 bini aşkın Yunanlı bir orduyuda toplayıp katıldığı İran seferini başlatmıştı. Ksenefon, Milattan önce 401 tarihinde Pers kralının oğlu Kiros'un krallığında, Kral ikinci Artakserksis'e karşı sefere katıldı. Ksenefon bu olayı baştan sona kaydetmek üzere bir savaş muhabiri olarak bu askeri sefere katılmıştır.

Savaşta, Ksenefon, kral adayı ve dostu Kiros'u kaybetti. Yunanlılar savaşı kazanan taraf olmasına rağmen, destekledikleri kral adayı Kiros öldürülmüştü. Kiros muharebede öldürülünce abisi Artakserkis mutlak kral olarak kalır. Bir yandan savaşı kazandıkları için galip sayılırlarken, öte yandan da, destekledikleri Kiros öldürüldüğü için mağlup sayılıyorlardı. Kunaksa yenilgisinden sonra memleketlerine dönmek üzere yola çıkan Helen askerlerinin kumandanı da öldürüldüğü için 10 bini aşkın Yunanlı asker başssız kalmıştı. Bunun üzerine Ksenefon yeteneği ile kendisini seçtirmişti. Ve Yunanlılar Ksenefon komutasında Yunanistan'a geri dönmeye başladılar. İşte bu dönüş tarihte "Onbinlerin Dönüşü olarak" adlandırıldı. (Yunancası "Kiru Anavasi").

Onbinler, dönüşlerinde Kürdistan ve Ermenistan da geçtiler. Ksenefon da başından geçenleri yazdı. Kiru Anavasi kitabı ortaya çıktı. Kiru Anavasi'nin 4. kitap olarak adlandırılan bölümü, Onbinlerin Kürdistan ve Ermenistan geçişini anlatır.

Yunanistana geri dönen ordunun Kürdistana giriş tarihi: Milattan Önce 14 Kasım 401 idi. 20 Kasım'a kadar Kürdistan içerisinde yol alan ordu, 21 Kasımda Kendriti Nehri denilen bugünkü Botan çayına ulaştı. Ermenistana girdi.

22 Kasım da Botan çayını aştılar. Ermenistana girdiler. Kürdistanda geçişleri toplam bir hafta, yani 7 gün sürdü.

Botan çayı o zamanlar Pers kralının desteğinden dolayı güçlü olan Ermenilerle, bağımsız yaşayan, yani Pers kralının bile hükmedemediği Karduklar arasında sınır teşkil ediyordu. Kürdler o zaman Persler ile müttefikleri Ermeniler arasında bir hayli sıkıştırılmış durumdaydılar.

8 Aralık 401 tarihinde Fırat nehrine kavuştular.

Taox'lar ülkesine vardıklarında tarih 31 Ocak 400 idi.

1 Şubat 400 de Makronların ülkesine vardılar.

10 Şubat 400 de Trabzona 15 Martta ise Giresuna kavuştular.

4 nisanda o zamanki adı ile Kotiora, olan bugünkü Türkçeleşmiş telaffuzu ile Ordu şehrine vardılar.

28 Mayıs'ta Yunanlıların iraklia dedikleri bugünkü Karadaniz Ereğlisinde idiler. (Arap harfleriyle iraklia yazılınca EREĞLi okunduğu için Türkler? yanlış okuma sonucu EREĞLi demiş).

Ekim 400 tarihinin başlarında bugünkü İstanbul boğazı geçilmiş.

Mart 399 da ise Ksenefon ordusunu Ispartalı Thivronaya teslim etmiş ve sefer sona ermiş.

Ksenefon ve Kürdistan'dan Geçişi

Tarihçi ve Ksenefon (Xenophon) Milattan önce 401 yılında yazdığı Anabasis (onbinlerin dönüşü) adlı eserinin üçüncü kitabında Karduklardan söz eder.

Ksene = yabancı, fon = ses. Ksenefon= yabancı ses, yabancılarla konuşan demektir.

Yunanlı Ksenefon 10 bini aşkın ordusuyla Pers ordusunu yendikten sonra başladığı yolculuktan geri dönerken Kardukların ülkesinden geçer ve Kardukların saldırısına uğradığını anlatır.

Mesela:

*Kürtlerin kimsenin hakimiyetini kabul etmeden özgür yaşadıklarını yazmış. Onun tarifine göre Karduklar dağlar arasında yaşayan savaşçı bir halktı. Akamenid (Pers) kralına bağlı değildiler. Onların ülkesinden sonra Ermenistan gelmekteydi.

Ksenefon, üçüncü kitabının sonunda değinmeye başladığı Karduklardan bahseder:

*Karduklar çok savaşçı ve pek çevik insanlardı, İran şahı Artakserksise (Artaxerxes) düşmanı olup; ona tabi değillerdir. O kadardı ki Karduklar bir defasında 120 bin kişilik İranın kraliyet ordusu bunların ülkesini işgal etmiş, bir teki bile geriye dönmeden yok olmuştur, sebebi Kürdistanın çok karışık oluşu.

Ksenefon, Kardukların, İranlılardan bambaşka soydan ve onlara çok düşman olduklarını, bir tanık olarak anlatmıştır.

Ksenefon dördüncü kitabında tekrar döner ve şunlardan bahseder:

*Kardukların ülkesine girdiklerinde düşmanın geçiş yollarını kapamamaları için sessiz ve hızlı bir şekilde ilerleme düşünceleri olduğunu yazmış.

*Kardukların toplanarak öndeki askerlere saldırdığını bazıları öldürdüğünü ve diğerlerini yaraladıklarını ve bu saldırının kendilerini sürpriz bir şekilde yakaladığını yazmış. Eğer Karduklar daha büyük bir rakamla bu saldırıyı yapsalardı ordusunun büyük bir bölümünün yokedilmiş olacağını anlatmış.

*Kardukların çok iyi savaşçılar olduğunu, ellerinde boyları büyüklüğünde yayları ve uzun okları olduğunu yazmış. Mükemmel okçu olduklarını ve yayları gererlerken sol ayağı ile yayın ağaç kısmına basıp kirişi gerdiklerini belirtmiş. Kürd oklarının büyük ve kuvvetli olduğundan Yunan askerlerinin kalkanlarını ve göğüs zırhlarını delip geçtiğini ve askerleri öldürdüğünü yazmış. Kürd oklarının bu özelliklerinden dolayı Yunan askerlerinin o okları yerden alıp mızrak yerine geri fırlattığı yazmış.

*Sapan kullandıklarını yazmış. Taş, ok ve sapanlarla bir nevi savaşı yürüttüklerini yazmış. Hep beraber saldırdıklarında, hep bir ağızdan, saldırı marşı biçiminde bir marş söylediklerini yazmış (Kürdçedir herhalde).

*İşgal sırasında Kardukların çoluk çocuğunu alarak dağlara çekilip işgalciye karşı direndiklerini yazmış. Kürd köylerindedeypeyce bakır eşya olduğunu yazmış.

*Kardukların dağlarda ateşler yakarak, bu ateşlerle birbirleriyle haberleştiklerini yazmış.

*Düşmanın kendilerini çok kızdırdığını, tuzak kurarak bazı Kürdleri öldürdüklerini, birkaçını da canlı yakaladıklarını ve böylece kendilerine zaman kazandıklarını hemde ülkelerini bilen birisine itimat edebileceklerini yazmış.

*Küld köylerinde, Kürd evlerinin çok güzel olduğunu, bol yiyecek bulunduğunu ve bu evlerde bolca şarap bulduklarını, şarap saklama sarnıçlarının sıvalanmış iyi sarnıçlar olduğunu yazmış. Yani, Kürdlerin çok modern ve gelişmiş bir toplum olduğunu anlatmış.

*Kürdlerin geçiş yollarını tıkadıklarını ve üstlerine tonlarca ağırlıkta kayalar attıklarını ve askerlerinin paramparça olduğunu, bazıların öldüğünü diğerlerinin kol ayakların koptuğunu anlatmış. Birkaç çarpışmadan sonra Ksenefon anlaşma önerdiğini, ölü Yunanlılar'ın

cesetlerini istediğini anlatmış. Kürdlerinde, Yunanlılara “evlerimizi yakmazsanız ölülerinizi size teslim ederiz”, dediklerini yazmış.

Tarihteki ilk Kürd-Yunan anlaşması. Bu anlaşma yapılırken tercüman kullanılmış herhalde: Yunanca - Kürdçe.

*Anlaşmaya rağmen görüşmeler daha bitmeden Karduklar yeniden taşlar yuvarlamaya başladılar. Yürüyüş ertesi gün Karduklar’la savaşa savaşa devam eder.

*Nihayet Yunanlılar “Kürdistan” ile Ermenistan’ı ayıran sınır olan Centrites Nehri’ne (Ancient Turkey kitabının yazarı Seton Lloyd’a göre bu nehir Dicle’nin doğu kolu olan modern Botan Irmağı’dır) ulaşır.

*Yunanlılar, Kardukların ülkesini yedi günde geçtiler ve bu süre zarfında hep çatıştılar (IV. Kitap, s. 279). Yunanlılar nehrin karşı yakasında Akamenidler’in Ermenistan satrapı Orontas’ın Ermeni, Mardi/Mard ve Chaldaean paralı askerlerinden oluşan ordusunu gördüler. Kendilerini izlemekte olan çok sayıda silahlı Karduklar’ın saldırıları altında çatışarak nehri karşıya geçtiler.

*Kürdistan’dan 7 günlük geçiş süreci boyunca hiç uyuyamadıklarını ve sürekli savaştıklarını, çok sayıda silahlı Karduklar’ın saldırıları altında çatışarak Kürdistan’dan çıktıktan sonra rahat bir uyku uyuyabildiklerini yazmış.

Sonraki yürüyüşleri Ermenistan içine devam etmiş. (IV. Kitap, s. 287-91).

Bu haritada Ksenefon’un anlattığı Kürd bölgeleri ve Ermenistanı ayıran sınır.

Dicle’nin doğu kolu olan modern Botan Irmağı Van Gölünün altındaki uzun koludur.

Ksenefonun bahsettiği Mard ve Haldi(Chaldi) kabileleride tarihçilerin çoğu tarafından Kürt sayılmaktadır.

Ksenefonun izlediği rota ve Kürt kabileleri: Carduchi, Mardi, Chaldi

Kürdler bu sınırların diğer yerlerindedey yaşıyordu tabiki. Ksenefonun anlattıkları özellikle Kurmanc Kürdlerinin bir kısmı olabilir. Ermeniler bu bölgeye eskiden Trakya-Balkan bölgesinden göç ettikleri ıspatlandı. Yunan tarihçi Strabo da Ermenilerin Trakyadan doğuya göçtüklerini yazmış. Ermeniceninde Trakya dili olduğu ıspatlandı. Ermeniler oralara daha gelmemişken Ermenilerin yaşadığı yerlerde Kürdler yaşıyordu.

There is no doubt, says Professor Manandian, that they were closely related to the Thracophrygians (Trako-Frigleri).

*Ksenefon Kürdistan’dan geçişleri süresinde başlarına gelen felaketlerin, Pers ordusuna karşı savaştıklarında başlarına gelenlerden daha fazla olduğunu yazmış.Ksenefonun 10 bini aşkın ordusuyla çıktığı yolda geri sadece 2 bin asker dönebilmiş.

Ksenefon’un “Karduklar” ve “Kardukhya” hakkında kısmen dedikleri bunlardır.

Kardukların modern Kürdler’in ataları olduğu görüşü bilim dünyasında kabul görmüştür.

Etimoloji

NOT: Ksenefon Kürdlere Kard-ukh-i demektedir.

Kard: Kürd demek. Kürdçedeki ‘u’ harfini Yunanlılar telaffuz edemiyorlar. Bundan dolayı da “a” olmuş. “-ukh” eki eski Ermenice çoğul ekidir yani Türkçedeki -LER ile -LAR eki karşılığıdır. Ermeniler Kürdlere Kurd-ukh/Gurd-ukh diyorlardı eski çağlarda bu da Kürt-ler demektir.

Yani Ksenefonun kullandığı “Kard-ukh” Kürd-ler demek.

Ama Ksenefon bu kelimeye bir de yunanca çoğul eki olan Kardukh-i’yi ekleyerek KARDUKH-İ’ demiş. Bugünkü Türkçeye de ‘Kard-ukh-lar’ olarak çevrilmiş.

Yani KARD-UKH-İ “KÜRD-LER” demek.

Polybius

Yunanlı tarihçi Polybius (Polybios) M.Ö. 200-118de Megalopolisde doğdu ve M.Ö.120 yıllarında öldü. Yazdığı 40 kitapdan sadece 5 tanesi bugüne kadar gelebilmiştir.

Polybius (200-118 M.Ö), Selefkosların isyancı Medya (İran ve Mezopotamya) satrapı (Vali) Melon'un ordusunda "Cyrthii" (Kirti, Kurti)'ler olarak adlandırılan sapancılardan sözedir (Polybius, II. cilt, 5. kitap, 52 madde). Seleucia ve Babil'i alarak Kızıl Deniz'e dek tüm topraklara hakim olan Melon, ardından Susa üzerine yürürse de burada başarılı olamaz. Sonunda Medya'nın güneyinde (Zagros civarı) yakınında Suriye kralı Büyük Antiochus III (223-187 M.Ö) tarafından yenilgiye uğratılır (M.Ö. 217). Melon'un bu isyanında özellikle Kirtiler'e güvendiği kaydedilmektedir.

Polybius (200-118 M.Ö), Strabo (M.Ö. 64-M.S 24) ve Ptolemy (M.S. 90-168)'de kısmen değişik şekiller altında ilk kez Xenophon'un eserinden bildiğimiz Karduk'lardan da sözedilir. Polybius'un kaydına göre aşağı Suriye üzerinde hakimiyet için Mısır kralı Ptolemy III ile M.Ö. 217 yılında yaptığı savaşta bir süre önce isyancı Medya satrapı Melon'u yenilgiye uğratan Selefkos kralı Antiochus III'un ordusunda "Cardaces" (Cardac'lar veya Karda'lar) da vardı (Polybius, II. cilt, 5. Kitap, s. 265-66 ve 269).

Polybius'in net olarak Kürtlerden bahsettiği anlaşılmaktadır.

Strabon

Ünlü Yunanlı tarihçi, felsefeci ve coğrafyacı Strabon (Latince: Strabo) M.Ö. 65 Amasya'da doğmuş ve M.S. 25 yıllarında ölmüştür.

Amasya'dan ayrılıp Nil boyunca gezmiştir. Kendisi batıda Sardunya'ya, kuzeyde Karadeniz'den güneyde Etiyopya'nın sınırlarına kadar seyahat ettiğini söylemektedir.

En ünlü eseri o dönemin bilgisine göre dünya coğrafyasını anlattığı "Coğrafya"dır (Geographika). Dünyanın ilk coğrafyacısı olarak da bilinen Strabon'un bu ünlü eseri bir çok dile çevrilmiştir. Coğrafya'nın babası Yunanlı Strabon Geography adlı kitabında Kürdlerden bahsetmektedir.

Kürt Krallıkları: M.Ö. 63 Sophene & Corduene

Geography Of Strabo, 14. Kitap, s. 161-62, Suriye başlıklı bölüm).

24. Maddenin İngilizce metni: 24. Near the Tigris lie the places belonging to the Gordyaeans, whom the ancients called Carduchians; and their cities are named Sareisa and Satalca and Pinaca, a very powerful fortress, with three citadels, each enclosed by a separate fortification of its own, so that they constitute, as it were, a triple city. But still it not only was held in subjection by the king of the Armenians, but the Romans took it by force, although the Gordyaeans had an exceptional reputation as master-builders and as experts in the construction of siege engines; and it was for this reason that Tigranes used them in such work. But also the rest of Mesopotamia became subject to the Romans.

Kürt ve Kürdistan adı Gord ve Gordyaea olarak 1, 8, 21, 24 ve 25. maddelerde geçer.

Eskilerin Kardukhi dediği halka kendisi Gord diyor. K>G dönüşümü var. Yunanlılar Kürdçedeki 'u' harfini telaffuz edemedikleri için Straboda Kürd yerine Gord demiş.

*Dicle nehrinin bulunduğu yerlerin Kürtlere ait olduğunu söylüyor. Gordyaei (Gordyaea) bölgesine de değinen Strabon, bu bölgenin antiklerin "Kardukhi" dedikleri aynı yöre olduğuna işaret eder. Strabon, Gordyaei'ye dahil yerleşmeleri Sareisa, Satalca ve Pinaca şeklinde saymakta, yapı ve kuşatma tekniğinde usta olan Gordyaeiler'in bu sebeple Artaxiad hanedanlığının en ünlü kralı olan Tigranes (Tigran II) tarafından hizmete alındıklarını, Gordyaea ülkesinin en büyük ve en iyi parçasının Roma generali Pompey tarafından Tigranes'e verildiğine işaret etmektedir.

Bugün tarihi Kürdistan'da bulunan yapıtların önemli bir kısmında Kürdler tarafından inşa edilmiştir. Strabonun anlattıklarından yola çıkarak bugünkü Ermeni yapıtlarının bazılarında Kürdlerin inşa etmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Strabo, "Kardakes" adının kökünün savaşçı (yiğit, yiğitçe, erkekçe) anlamlı "Carda" (Karda) sözcüğü olduğunu, söyleyerek özetle şu açıklamayı yapmaktadır: Persler (Akamenidler)'de gençler gün doğmadan uyandırılır, onlardan ellişer kişilik gruplar oluşturulur ve her grubun başında bir kralın yada satrapın oğlu olduğu halde kendilerine askeri eğitim yaptırılır. Bu ellişer kişilik gruplara veya bu grupları oluşturan gençlere (kişilere) "Cardaces (Kardakes)" deniliyor. Bunlar soygun ve yağma ile yaşadıkları için savaşçı, yiğit anlamlı Carda'dan türeme bir ad taşıyorlar. Ama çevirenin (Groskurd) notuna göre onun sözünü ettiği Cardace'ler Persler değil, yabancı askerlerdir, daha doğrusu sonraları kendilerine Gordyaei veya Gordyeni denilen ve en son olarak da bugün Kürtler olarak bilinen Ksenefon'da bahsi geçen Karduklar'dır.

Ptolemy, Kardukların Geliler'in aşağısında Margasiler'le Cadusiler'in topraklarına yakın bölgelerde gösterir ve daha ilerde ise Gordyene'den ve Gordyaei Dağları'ndan söz eder.

Titus Livius

Romalı tarihçi Titus Livius (Livy) "Roma Tarihi" (History of Rome, Ab Urbe Condita) adlı muazzam eser yazmıştır. M.Ö. 59 yılında doğan Livy yine M.S. 17 yılında Kuzey İtalyanın Venedik şehrine bağlı Patavium (Padua) kasabasında hayatını yitirmiştir. Livy çalışmalarını özellikle Roma İmparatoru Augustus'un hükümdarlığı döneminde yazmıştır. Livy'nin çalışmalarını aslında 142 kitapdan oluşmaktadır ama sadece 35 tanesi mevcuttur.

Livy, Selefkos İmparatoru III Büyük Antiochus'un M.Ö. 190 yılında Romalılara ve Bergamalılara karşı Yunanistanı ele geçirmek uğruna yaptığı Magnesia (Manisa) muharebesinde yenildiğini ve Antiochus'un 65-70,000 kişilik ordusunda Kürt okçular olduğunu anlatmaktadır. (mixti Cyrtii funditores et Elymaei sagittarii)

Sol kanada 4000 tane Psidyalı, Pamphyliyalı ve Lidyalı, sağ kanatta ise aynı sayıda karışık Kürt ve Elamlı okçuların dizildiğini, yakın mesafedede 16 tane fil olduğunu yazmış.

Pliny

Pliny (Gaius Plinius Secundus), 23 yılında Como, İtalyada doğdu. Tarihde "Büyük Pliny" olarak bilinir. 35 yıllarında babası tarafından Roma'ya götürülüp orada babasının arkadaşı şair ve kumandan Publius Pomponiusdan eğitim almıştır. Roma'da bitkibilim (botanik) ve süslü şekilde budama sanatı üzerine eğitim almıştır. Daha sonra Romalı filozof Senecanın etkisi altında kalarak felsefe ve retorik öğrencisi olmuştur. Hukukda okuyarak avukatlık yapmaya başlamıştır. Naturalist, tarihçi, ansiklopedist ve yazar olan Pliny (Plinius), Naturalis Historia (Natural History) adlı ünlü kitabını yazarak tarihi bir eser bırakmıştır. Naturalis Historia 37 kitapdan oluşmaktadır. 79 yılında ise İtalyadaki Vesuvius yanardağının püskürmesiyle hayatını kaybetmiştir.

Pliny, Naturalis Historia (Natural History) adlı kitabında Kürtlerden bahsetmektedir.

Pliny, Natural History VI.xviii.46. bölümünde Kürdistan'a Gordyaei (Gord Yurdu) demektedir.

Dicle (Tigris) adlı bölümde Dicle adının Med dilinde "Ok" anlamına geldiğini ve nehrin adını ok'un hızlılığından aldığı ve Dicle nehrinin Gordyaei dağlarından geçtiğini yazmış.

Dicle nehrinin Ermenistandan başlayıp "Kürdistan dağlarından", yine bir Kürt bölgesi olan Adiabene'den, Apameadan ve Mesene kasabasından geçtiğini yazmış. (Kitap VI. 31)

Kafkas kapılarının ardında Gordyaean (Kürdistan) Dağlarında Valli ve Suarni diye barbar ve gaddar kabilelerin halen bulunduğunu fakat onların altın madenlerini işlettiklerini yazmış.

(Kitap VI. 12 [11],)

Adiabene'yle birleşen Carduchi halkı (Kardukhi) şimdi ise Cordueni'lerin önünden Dicle nehri akar diye yazmış. Kitap (VI. 17 [14])

Plutarch

Yunanlı tarihçi Plutarch (Mestrius Plutarchus) Milattan sonra 46-120 yılları arasında yaşamıştır. Yunanistan'ın Chaeronea kasabasında doğan Plutarch aynı zamanda biyografist, felsefeci ve antik çağ ansiklopedistidir. Zengin aileden geldiği için Atina Akademisinde 67 yaşından sonra felsefe, retorik ve matematik eğitimi almıştır. Hayatının büyük bölümünün Romada geçtiği tahmin edilmektedir fakat Yunanistana dönüp orada 125 yılından önce öldüğü anlaşılmaktadır.

Plutarch'ın en ünlü çalışması "Parelel Yaşamlar" (Bioi paralleloi) adlı eseridir. Bu çalışma 46 tane ünlü Romalı ve Yunanlı'nın biyografilerinden oluşuyor. Bazıları karşılaştırılmalı (paralel) olarak bir Yunanlı, birde Romalı olarak anlatılmış.

Plutarch (Plutark), Roma generali Lucullus'un hayatını ele alan bölümde Kürt ve Kürdistan'dan bahsetmektedir.

M.S. 115 yıllarında Korduene kralının adı Manisarus idi. Korduene (Kürdistan) şehirleri, Hübschmanna göre *** altarmenische Ortsnamen, 239, and Armenische Grammatik, i/2, 518-20 adlı kitabında fetihden sonra Ermeniceleştirilmeye tabi tutulmuş.

Dio Cassius

II.Yüzyılda yaşayan Romalı politikacı, yönetici ve tarihçi Dio Cassius (Cassius Dio Cocceianus) M.S. 155 yıllarında Nicaea (İzmit), Bitinyada doğmuştur. Babası Cassius Apronianus, Dalmatya and Kilikya yöneticisiydi. Babasının ölümünden sonar Kilikyadan ayrılıp Romaya gitti, daha sonra Senato üyesi oldu. Bütün Roma tarihi üzerine geniş çapta Yunanca 80 kitap yazmıştır ve sadece 19 tanesi bu zamana kadar yaşayabilmiştir. Daha sonra hastalıktan dolayı emekliliğe ayrılan Dio Cassius M.S. 240 arasında Nicaeada ölmüştür. Dio Cassius, Kürdistana "Gordyen" (Gord-Yurdu) demektedir.

Ammianus Marcellinus

Romalı Tarihçi Ammianus Marcellinus 325-330 yılları arasında Antakya'da doğmuştur. Ölüm tarihi ise net olarak bilinmiyor fakat 391 yılına kadar yaşadığı biliniyor. Marcellinus 31 kitap yazmıştır, fakat 13 tanesi kaybolmuştur.

359 yılında Pers krallar kralı II. Sapor Romalıların elinde bulunan Amida'ya (Diyarbakır) yönelmişti. Korkunç bir kuşatma olmuştu. Romalılar, Sasanilerin dövdüğü surlarda yılmadan savunma halindeydiler. Fillerin kullanıldığı saldırı kısmında ise ateş topları ile püskürtme hareketine devam ediyorlardı. O sıralarda Diyarbakırda bulunan A.Marcellinus bizzat şahit olarak kanlı savaşları ve salgın hastalıkları anlatmıştır. Karadan saldırıya geçen kuşatmacılar surları delip şehre girmeye çalışırken, şehri savunanlar genelde sur üstünden savunmaya geçerlerdi. Sonunda Roma direnişi kırıldı. Altıncı yüzyılın sonlarında bu sefer sağlam Sasani savunmasındaki şehre Rumlar yöneldi. Gene klasik şekilde yerden saldırı, sur üstünden savunma tertibi gerçekleşiyordu. Kuşatmanın sessiz bir gecesinde, şaraptan ve uykudan lal haldeki Sasaniler, Rum fırtınasıyla uyandırıldılar. Rumlar şafakla şehre girdiler ve Amid tekrar Bizans hakimiyetine girmiş oldu.

Kuşatma sırasında Amid (Diyarbakır) şehrinde bulunan ve canını zor kurtaran A.Marcellinus Kürdistana "Korduen" (Kord Yurdu) demektedir.

Eutropius

Romalı tarihçi Eutropius (Flavius Eutropius) İstanbul'da magister memoriae (üst düzey memur) olarak çalıştı. 361-363 yıllarında İmparator Julian'la birlikte İran'a (Persia) karşı sefere katıldı. Doğu Roma İmparatoru Valens (364-378) zamanında yaşayan Eutropius

“Breviarium historiae Romanae (Abridgement of Roman History)” adlı 10 kitaplık tarih çalışmasını Valens’e adanmıştır. Bu tarih kitabında Eutropius Kürtlerden bahsetmektedir. Roma dünyasının imparatoru Trajanus’un (Marcus Ulpius Trajanus Crinitus) 98-117 imparatorluk döneminde hakimiyetini ele geçirdiği ülkelerden biri olarakda Kürdistanı sayıyor.

Kitap VIII, 3: İngilizce metni: He recovered Armenia, which the Parthians had seized, putting to Parthamasires who held the government of it. He gave a king to the Albani. He received into alliance the king of the Iberians, Sarmatians, Bosporani, Arabians, Osdroeni, and Colchians. He obtained the mastery over the Cordueni and Marcomedi, as well as over Anthemusia, an extensive region of Persia.

Tarihçilerin kullandığı Kard, Kord, Gord, Kirti, Kurti adları Kürt adıyla aynıdır.

Gorduene, Corduaie, Gordyae, K(C)ardu-chi, Cordueni gibi adlar ise Kürdistan adıyla aynıdır.

Tarihçiler ve Kürtlerden bahsetmelerinin tarihleri

M.Ö. 5. yy : Pacty (Bohti, Botan) (Herodot)

M.Ö. 4. yy : Kardukhi (Kürt-ler-ler), (Ksenefon)

M.Ö. 1. yy : Cordueni, Gordyene (Sallust ve Diodorus)

M.S. 1. yy : Cyrti, Gord, (Livy, Strabo)

M.S. 2. yy : Gordyeni, Cordueni (Plutarch ve Pliny)

M.S. 2. yy : Gordyene, Korduene (Ptolemy ve Dio Cassius)

M.S. 4. yy : Kardueni, Cardueni ("Petr. Patr." [?], ***tus Ruf., Eutropius)

M.S. 5. yy : Cardueni, Corduena, Cordyena, Kardueni (Ammianus Marcellinus, Julius Honor., Zosimus).

İran Kaynakları

Behistun Yazıtlarında Pers Kralı Darius, M.Ö 515 yıllarında Behistun yazıtlarında Zaza Kürtlerinden bahsetmektedir. Pers İmparatorluğunun hükümdarlığını yapan Pers Kralı I. Darius (Dara)

M.Ö. 522-486 yılları arasında yaşamış olup Ortadoğunun birçok ülkesini egemenliği altına almıştır. Darius, M.Ö 515 yıllarında Behistun yazıtları olarak bilinen ünlü çivi yazısını hazırlatmıştır. Darius, yerden 100 metre yükseklikteki kayalıklara yazdığı Behistun yazıtlarında Pers tarihinden ve Feth ettiği ülkelerden bahsetmektedir. Behistun yazıtları üç dilde ayrı olarak yazılmıştır: Eski Farsça, Elamice ve Babilce.

Birinci sütunda Darius M.Ö 515 yıllarında Fırat nehrinin kenarında "Zazana" adında bir kasaba olduğunu yazmış. Bu kitabede, Dersim (Tunceli) ve Elazığ havalisi “Zazana” adı ile anılmaktadır.

Sütununun İngilizce metni:

[1.19] Says Darius the king: Afterwards I went to Babylon; when I had not reached Babylon - there (is) a town "Zazana" by name along the Euphrates - there this Nidintu-Bel who called himself Nebuchadrezzar went with his army against me to engage in battle; afterwards we engaged in battle; Auramazda bore me aid; by the grace of Auramazda the army of Nidintu-Bel I smote utterly; the enemy were driven into the water; the water bore them away; 2 days in the month Anamaka were in course - we thus engaged in battle

Kârnâmag î Ardaşîr î Babagân

Kürtler’in isminin geçtiği son bir savaş; Sasani-Kürt Savaşı. Bu savaş hem Firdowsi’nin Şahnamesi’nde, hem de Kârnâmag-î Ardaşîr î Babagân (Karnamey Ardeşêr Papakan) adlı

yapıtta geçer. Kârnâmag î Ardaşir î Babagân (Babag'ın oğlu Ardeşirin iyilikleri) adlı kitapda Kürt Kralı Madîg ile Sasani Kralı Ardeşir arasında geçen bir savaş anlatılır (M.S. 226).

Bu kitap Zerdüst imparatorundan kalan en eski Pehlevice yazılmış kayıttır.

Ardeşir (Ardaşir, Ardeşêr), Babag'ın oğludur, İranda M.S. 226-652 yılları arasında yaşamış Sasani devletinin kurucusudur. Sasani Kralı Ardeşir'in babası, Babag tarafından at ve büyükbaş hayvanlarına bakması için görevlendirilmişti. Babag, Kral Darae'nin oğlu Kral Darab'ın soyundan gelir. İşte İskender'in iblisi yönetimi sırasında Darab'ın soyundan gelenler Kürt Çobanlar ile birlikte yaşamışlardı (chapter 1.;1 to7). İşte Kürtler'in uzun süre koruduğu bu Ardeşir, Kral olur olmaz Kürt Kralı Madig'e saldırır. Bu kral, Ünlü Arap Tarihçisi Tebari'ye göre, Azerbaycan ile Doğu İran, Batı Kürdistan'a hakimdi.

Sasani kralı Ardaşir çok sayıda asker ve Zavul'un kahramanlarını toplayarak Kürt Kralı Mâdîg'e karşı sefere hazırlandı. Çok büyük bir kapışmaya sahne olunan kavga çok kanlı geçer ve Ardaşir'in ordusu Kürtler tarafından sonunda yenilgiye uğratılır. Mâdîg'in ordusu övünerek: "Artık Ardaşir kaygısı olmaz, yenilgiyi aldıktan sonra Pars'a geri dönmüştür." der. İlk karşılaşmada yenilen Ardeşir, bu arada 4000 kişilik ordu toplayarak Kürtlerin üzerinde bir harb hilesi ile gece baskını düzenler ve 1000 Kürt Askeri'ni kılıçtan geçirir, Kralı, ailesini ve yakınlarını esir alır. Bunda önemli olan 1) Milattan yüz-ikiyüz yıl sonrasına kadar da "Kürt Kralı" ibaresinin kullanılmasıdır. 2) Bu savaşın takriben Ermenistan yolu üstünde bir alanda cereyan etmesidir. 3) Madig'in Azerbaycan'da kral olmasıdır.

Şahname

935 yıllarında İran'ın horsadan şehrinde doğan Fars roman şairi Firdevsi Tusi, çok ünlü eseri "Şahnamede (Kral'ın Kitabı)" Kürtlerden bahsetmektedir. Newroz efsanesinin kaynağı, köleci Asur İmparatorluğu'nun M.Ö. 612 yılında Medler tarafından yıkılmasıdır. Bu olayı, 923 ve 1020 yılları arasında yaşayan ünlü Fars şair Firdevsi, Şahname adlı eserinde özetle şöyle nakleder: "Kral Dehak Arap idi, saltanatı bin yıl sürdü. Şehri Dicle kenarında idi. İblis her iki omuzundan öpünce birer yılan omuzlarında oluştu. Bu iki mahlukun sakinleşebilmesi için günde iki gencin beyninin yedirilmesi gerektiği, doktor kılığına giren iblis tarafından tavsiye edildi. Hergün iki genci öldürüp beyinlerini Dehak'ın yılanlarına yediren kasaba, nihayet bunlara acıdı, günde birini boğazlayarak beynini hayvan beyni ile karıştırarak Dehak'ın yılanlarına yedirirken, diğerini dağlarda saklanmak üzere salıverdi. Dağlara kaçan insanlar öyle çoğaldılar ki, sonunda Kürt halkı oluştu. Birgün Kawa adlı bir demirci, kalan tek oğlunun da öldürüleceğini duyunca, demirci önlüğünü bayrak yaparak Dehak'a isyan etti. Dağlarda ateş yakarak halkın, Kral Ferhad'ın önderliğinde toplanmasını sağladı. Kaleye giden Ferhad, Dehak'ı öldürdü. Böylece tüm insanlar kurtulmuş oldu. Bu sonuç dağlarda ateş yakılarak ilan edildi."

Moses Khorenatsi

Ermeni tarihinin babası olarak tanınan şöhretli Ermeni tarihçisi [[Moses Khorenatsi]] (410-490) "Ermenilerin Tarihi" ([[History of the Armenians]], Robert W. Thomson çevirisi) adlı eserinde Kürdistan'dan bahsetmektedir. Partlar'ın, [[Ermenistan]]'a hakim olduklarında ülkeyi beyliklere bölerek yöneten "Korduats'i" (Korduk, Korçek) adını taşıyan eyalette de aynı adı taşıyan bir beylik oluşturduklarını yazmaktadır (a.g.e., s. 143, 178, 196, 209, 220-21). Bu sözcükler Ermenicede Kürdistan anlamına gelir. Khorenatsi'nin bu eserinin M.S. 5.-M.S. 8. yılları arasına ait olduğu sanılmaktadır. Böylece Partlar'ın hakimiyeti çağında ve erken ortaçağlarda da değişik şekiller altında yaşayan aynı adla karşılaşmaktayız gibi. Nitekim M.S. 9.-10. Yüzyılın Ermeni tarihçisi Thomas Artsruni'de de "Korduk" (Kürdistan) adına rastlarız. Thomas Artsruni'nin aktardığı bir rivayette Nuh'un gemisinin dünyanın ortası olarak

tanımlanan “Korduk Dağları”nda karaya oturduğu söylenmektedir. Artsruni'nin aktardığı bu rivayet çevirenin notuna göre Eusebius'un Chronicle'sinde de mevcuttur (Bk. Thomas Artsruni, History Of The House Of The Artsrunik, R. W. Thomson çevirisi, s. 81, 1985).

Kitab futuh el-Buldan

İslam tarihçisi Beladuri, batılı araştırmacıların tümünün esas aldığı güvenilir bir “vakanüvis” veya bir Arab tarihçisi idi. Ünlü İslam tarihçisi Beladuri (...?-897), “Kitab futuh el-Buldan” (Fütühü'l Büldan) adlı eserinde; 645 yılındaki Arap fetihlerini anarken, yerli kaynaklara da dayanarak, Arap ordusunun İslam Halifesi Ömer zamanında başlayan İran istilası, Kadissiya Savaşından sonra bir çorap söküğü gibi giderken, Azerbaycan'ın Başkenti Ardavil (Ardabil) direniş kararı aldı. Bu bölge, o zamanlar nüfus bakımından neredeyse tamamen Kürtler'in hakimiyetindeydi. Fakat Araplar, Ardavil'in valisini kendileri tayin edeceklerdi.

Arap tarihçi burada Azerbaycanda bulunan Tebriz ve Ardebil kentlerinin Kürtlerin elinde olduğunu yazmış. Göç ve asimilasyonlar olmadan önce Güney Azerbaycan şehirleri de Kürt topraklarıydı.

Al-Kufa'ya vali olarak tayin edilen al-Muğriba ibn Şu'ba, Halife 'Umar'dan; Hudhaifa ibn-al-Yaman'a, Adharbaycan'a vali olarak tayin edildiğine dair bir mektup getirir. Bu vali Eyalet'in başkenti olan Hazar Denizi'nin yakınındaki Ardabil'e kadar ilerler. Fakat Eyalet valisi (o zamanki İran'da marzban deniyordu valiye) halk milisleri kurup bu haraççı yabancılara karşı müthiş bir direnişe geçti. Milisler tamamen Kürtlerden oluşuyorlardı. Uzun direnişlerden sonra yerli vali ile müstevliler arasında bir antlaşma imzalandı. Buna göre Adharbaycan'lılar Araplar'a 800.000 dirhem vergi ödeyeceklerdi. Buna karşılık Araplar hiç bir Kürd'ü esir almayacak, öldürmeyecek, Ateş Mabedleri'nden hiçbirini yakıp yıkmayacaktı. Kürtler danslarını (ki bunlar kısmen semah idi) serbestçe icra edecekti. Bunları “Kitab futuh el-Buldan adlı eserinde kaydeden Baladhuri Kürtlerin Araplar'a karşı koyup büyük direniş gösterip savaştıklarını yazmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut

Kaşgarlı Mahmut, 1008'de Doğu Türkistan'ın Kaşgâr şehrinde dünyaya gelmiştir. Medreselerde tahsil gördükten sonra kendisini Türk dili tetkikatına vakfetmiştir. Bu amaçla Orta Asya'yı boydan boya kat ederek Anadolu'ya oradan da Bağdat'a gitmiş, Divânü Lügati't-Türk, Kaşgârlı Mahmut tarafından 25 Ocak 1072'de yazmaya başlanmış ve 10 Şubat 1074te bitirilmiştir. Kitabın asıl nüshası bu gün Ayasofya Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Kitabın Uygurca çevirisi ancak 1978'de yapılabilmıştır. Mahmut Kaşgar'a dönmüş ve 1105'de vefat etmiştir.

Kaşgarlı Mahmut'un 1074'te yaptığı haritada Kürtlerin ülkesi Arapça olarak “Erdu'l-Ekrad” diye kaydedilmiştir ki bu “Kürtlerin Memleketi” anlamına gelir. Fakat en azından Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Kürtlerin ülkesi için Kürdistan adının kullanıldığını biliniyor.

Mücem ül-Buldan

Ünlü Suriyeli Arap coğrafyacı Yakut İbn Hamavi 1179-1229 yılları arasında yaşamıştır. Aynı zamanda tarihçi, etnografist ve coğrafyacı olan Yakut'un “Mücem ül-Buldan” adlı eseri coğrafik sözlük olup, tarihsel, biyografik ve kültürel bilgiler içermektedir. Yakut El Hamavi 12. yüzyılda Kürt Krallığı Sophene'nin başkenti Arsamosata kentinin %25'inin Ermeniler tarafından meskun tutulmuş olduğunu yazmıştır. Buradan yola çıkarak geriye kalan %70-75'ininde Zaza Kürtleri tarafından mesken tutulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra Ermeni krallarının Ermeni asimilasyonunda hesaba katıldığında; ilk kurulduğu yıllarda Kürt kenti olduğu da söylenebilir.

Marco Polo

1254-1324 yılları arasında Venedikte doğmuş ve ölmüş olan ünlü İtalyan gezgin Marco Polo, Batıdan, Uzakdoğuya kadar seyahat etmiş ilk batılı olmuştur. Yaptığı seyahat, Batı dünyasının Doğu ve Uzakdoğu ile ilk gerçek tanışmasıdır. Dünyada ilk “dünya turu” yapan kişi olarak tanınan Polo; Ortaçağ’ın en büyük gezginlerindedir. Polo, Büyük Cengiz Han’ın torunu olan Moğol kağanı Kubilay Han’ın sarayını ziyaret etmiş ve daha sonra da onun emrinde 17 yıl çalışmıştır. Deniz yolculuğuyla İtalyadan; Akdenize, oradan Ortadoğuya geçmiş. Sonra İranın güneydoğusundan; Çin’in, Beijing şehrine ulaşmış. Daha sonra Vietnam, Sumatraya, Sri Lanka, Hindistana geçmiş. Geri dönerken İran, Karadeniz ve son olarak Akdenizi geçip İtalyanın Venedik şehrine 1295’de geri dönmüş. Polo’nun yolculuğunu anlattığı kitabı yüzyıllar boyunca Avrupalıları aydınlatmıştır.

Marco Polo, Çin’e giderken Musul’da Kürtlerle tanışmış. Ünlü gezgin, Kürtler ve Kürdistan hakkında öğrendiği değerli bilgilerini kitabında aktarmaktadır. 1272’de Marco Polo şöyle yazmıştır: Musul’un dağlık bölgelerinde “KÜRDLER” adında bir kavim vardır. Bazıları Hristiyan olup Nesturi ve Yakup mezhebine mensuplar ve diğerleri Muhammadandır (Müslüman). Ama fena bir jenerasyondurlar; tüccarları yağmalamaktan keyif alıyorlar. Bu eyalete (Musul) yakın olan Muş ve Mardinde Kürtlerin çok kaliteli pamuk ipliği ürettiklerini ve bunlardan bir çok elbise ve kumaş ürettiklerini yazmış. İnsanların esnaf zanaatçı ve tüccar olduklarını ve Tartar kralına tabi olduklarını yazmış. [Seyahatlar, I.vi] Polo bu sefer Persia’nın büyük bir ülke olduğunu ve içinde sekiz krallık barındırdığını yazmış. Bu krallıklar arasında “Kürdistan” adında saymaktadır.

Nezhetü'l Kulub

Arap asıllı bir aileden gelen Hamdullah Mustevfi-i Kazvi (Hamdullah Al-Mustaufi Al-Qazwini), Tahran, Kazvin’de doğarak yine aynı yerde 1340’da ölmüştür. Hamdullah Mustevfi Kazvi. Kozmografya ile coğrafyaya meraklı bir bilgin olarak derlediği Nezhetü'l Kulub başlıklı Farsça eserini 740 (1339-1340) yılında tamamlamıştır.

Çeşitli kaynaklardan toplanan bilgiler ile meydana getirdiği “Nezhetü'l Kulub” (Nuzhat al-Qulub [Kalbin Gezisi]) adlı eserinde Kürdistan ve Kürdistan’ın 16 eyalete ayrıldığını bahsetmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman

Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman’ın Frencé kralına yazdığı mektupta “Kürdistan” kelimesini kullanmaktadır.

Kanûnî, azamet ve haşmetini ifade eden şu mektubunu, Fransa Kralı I. Fransuvaya yazmıştı : Ben ki, Akdenizin ve Karadenizin ve Rumelinin ve Anadolunun ve Karaman ve Rumun ve Dulkadir Vilayetinin ve Diyarbekirin ve Kürdistanın ve Azerbaycanın ve Acemin ve Şam ve Halebin ve Mısırın ve Mekkenin ve Medinenin ve Kudüsün ve bütün Arap diyarının ve Yemenin ve ecdadımın fethettikleri daha birçok diyarın Sultanı ve Padişahı Sultan Bayezid Han oğlu Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Hanım; sen ki Frencé Vilayetinin kralı Françeskusun...

Şerefname

Bitlis Kürt Hükümdarı, tarihçi, yönetici, yazar ve araştırmacı Şeref Han tarafından 1597 tarihinde Farsça olarak yazılmış olan Şerefname, bir Kürt tarafından Kürt tarihi hakkında yazılmış en eski eserdir. Şeref Han, Şemseddin Han’ın oğlu ve Osmanlılarla 1514’te ittifak andlaşmasını imzalayan ünlü Şeref Han’ın torunudur.

Beş bölümden oluşan bu dev eserin giriş bölümü;

*Kürt toplulukları ve durumlarının açıklanması hakkında,

- *Birinci Safha; Kürdistan'ın Saltanat bayrağını bağımsız olarak yükselten ve tarihçiler tarafından sultanlar ve krallar arasına dahil edilen hükümdarlar hakkında,
- *İkinci Safha; Saltanat ve bağımsızlık iddiasında bulunmamakla birlikte bazen kendi adlarına hutbe okutmuş ve para bastırmış Kürdistan hükümdarları hakkında,
- *Üçüncü Safha; Kürdistan'ın diğer beyleri ve hükümdarları hakkında,
- *Dördüncü Safha ise; Bitlis Hükümdarları hakkındadır.

Bitlis hükümdarlarının ünvanları "Emir" veya "Hakim" olarak geçer Şerefname yazarı Bitlis Emiri Şerephan'a göre, Kürdistan adının bu bölgeye verilmesi çok eski zamanlara dayanır ve Dersim ile yöresini kapsar. 1576'da Kürtlerin ilk tarihini yazan Şeref Han'a göre de Eyyubiler bir Kürt devletidir.

Kürt-Osmanlı Andlaşması'nın mimarı Mevlana İdris'tir. Bu anlaşmayı kabul eden ve gerekli bulan Yavuz Sultan Selim'dir. İkisi de 1520'de maalesef ölmüşlerdir. Sultan Selim, Mevlana İdris'e; "-Git Kürdistan beylerini ve emirlerini topla, kendi aralarında bir beylerbeyi seçsinler" demişti. Mevlana İdris ise, Kürt beylerini çok iyi tanıdığı için kestirmeden bir beylerbeyi Sultan'dan istemiş ve Bıyıklı Mehmet Paşa'yı tavsiye ederek bu işi noktalamış idi. Diyarbakırlı bir Kürt olan Bıyıklı Mehmed Paşa'da Beylerbeyi (Mirimiran) oldu fakat çok erken gitti ve bundan sonra "Kürdistan Eyaleti Başkenti'ne" Makedonlu *****lar gelmeye başladı.

Seyahatname

Evliya Çelebi (1611-1682) İstanbul'da doğdu. Osmanlı gezgini. 1640 yılından ölümüne kadar gezgin olarak dolaşmış ve gördüğü yerleri yazmıştır. Eseri 10 ciltlik Seyahatnamedir. Mısır'da öldüğü sanılıyor. 1670 yılında Muğla ve çevresini ziyaret ediyor.

*Evliya Çelebi ünlü Seyahatnamesin de Kürdistanı anlatırken şöyle diyor; "Kürdistan; Van, Hakkari, Erzurum, Diyarbakir, Cizire, Ciziri ibn Ömer, İmadiye, Musul (Kerkük te bu vilatyete bağlıydı o dönemde), Şarezor ve Ardelan dan oluşmaktadır."

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde, Kürtçeden ve Kürtçenin lehçelerinden söz eder. Kürtçenin zengin ve kadim bir dil olduğunu; Farsça, İbranice ve Dericeden ayrı olduğunu vurgular. Kürt kültürünün en geliştiği şehrin ise Diyar-i bekir olduğunu yazmış. Seyahatnamesine, Kürtçe bir kaç şiirde eklemiştir.

Zafername

Zafername'nin yazarı Şerafettin Ali, Kürdistan'dan kısaca söz eder. Kürd meşhurlarından ve Şerephan'dan söz eder. Şeyh İdrisi Bitlisi ise Heşt Bihişt adlı kitabında şöyle der:

"Tebriz'in fethinden dönüşümüzde Yavuz Sultan Selim bana, Kürdistan'ın çeşitli yerlerindeki Kürd beyleri ve emirleri ile görüşmemi ve onların hepsine, Osmanlı bayrağı altında, Osmanlı hükümetine boyun eğmelerini söylememi emretti. Bu sıralarda Kürdistan; Tebriz yakınlarından Malatya'ya kadar, güneyde Musul'a kadar yayılıyordu.

Kürt Aşiretleri

Aşağıda verilen Kürt aşiretleri listesi doğudan batıya doğru sıralanmış ve aşiret konfederasyonlarına bağlı ya da herhangi bir konfederasyona bağlı olmayan ama büyük aşiretlerden oluşturulmuştur. Mehrdad R. Izady'nin yayımlamış olduğu listedeki eksik aşiretler çeşitli kaynaklardan yapılan taramalarla tamamlanmış ve aşiretler ile ilgili bilgiler güncellenmiştir.

1. HORASAN BÖLGESİ

A- Kuzey Horasan

(Aksi belirtilmemişse, buradaki tüm aşiretler Kurmanci konuşan Sünnilerdir, bir kısmı Şiilikle de ilintilidir)

Zafranlî Konfederasyonu

(Zaferanli, Çemişgezek Konfederasyonu olarak da bilinen bu klan, Horasan'ın hem İran hem de Türkmenistan'daki üçte ikilik doğu kesimlerinde yaşamaktadırlar)

Amaran (Amêran ve Omeran adlarıyla da bilinmektedir)

Amîran

Bakran (Biçran, Bekran ve Bekiran adlarıyla da bilinmektedir)

Baçvan (Baçyan ve Baçîyan adlarıyla da bilinmektedir.)

Badelan (Bahadîran olarak da bilinen aşiret, Badîllî, Badel ve Badil adlarıyla da tanınır.)

Berîvan (Brîkan ve Baherwend adlarıyla da bilinen bu aşiret, Lakî aksanıyla konuşur ve Yarasînilik inancını taşırlar.)

Burakay (Doğu Kürdistan'da yerleşik olan Burakay aşiretiyle ile bağlantılıdırlar. Güney Kurmancîsi konuşurlar ve Sünnî İslam inancındadırlar.)

Gewlîyan

Hîzolan (Îzolî – İzolan – Kuzey Kürdistan'da Elazığ ve Urfa'da yerleşik olan İzol aşiretiyle bağlantılıdırlar. Aşiretin hangi kanadının göç ederek yer değiştirildiği bilinmemekle birlikte, Nadir Şah döneminde Kuzey Kürdistan'dan Horasan'a yerleştirildikleri sanılmaktadır)

Hazoan (Hemzakan adıyla da bilinen aşiret antik Hazaban / Hadhaban / Hizban adlı Kürt klanıyla ile bağlantılıdırlar)

Hevedan (Hemedan ve Mihemedan adıyla da bilinen aşiret, Kuzey Kurmancîsi konuşurlar ve Yezidîlik inancına sahiptirler.)

Îzan

Celalî

Kaykan (Keyikan ve Keykanî adıyla da bilinen bu aşiretin geçmişte Kürtlere liderlik yapmış bir Key ailesinden geldiği sanılmaktadır)

Kowa (Kovan, Kavîyan, Kowend)

Kukban (Kukbanîkan, Kuhanîkan ve Kuxpanîkan adıyla da bilinen bu aşiret, Urfa'da yerleşik olan Kuxpinîk aşiretiyle bağlantılıdır. Kuxpînik aşireti, Kuzey Kürdistan'da Urfa ve civarında yerleşiktirler)

Milan (Millî adıyla da bilinen aşiret, Kuzey Kürdistan'daki Millî / Milan aşiretiyle bağlantılıdır.)

Muzdakan (Mezdekan)

Paluvulan

Pehlwan (Pêllewan)

Qarman (Qehramanan – Qeremanan)

Qereçurlu (Qereçul)

Qeçkan

Reşwan (Reşwend)

Rutakan (Ruttikan)

Şaran

Şêyxan (Şexan, Şêxanî ve Şeyh Xanî adıyla da bilinirler ve Kuzey Kürdistan'daki Şêxan - Şeyhanlılar- aşiretiyle bağlantılıdır. Sünnidirler ve Arap soylu olduklarına inanırlar ve kendilerinin İmam Bakır vasıtasıyla Hazreti Muhammed'in torunu olduklarını söylerler)

Şaman (Biçaran)

Sîlsêporan

Sîwakan (Sîwêreg ve Sêwîkan adıyla da bilinen aşiretin Siverek'ten gitmiş olma ihtimali çok yüksektir ve çevredeki aşiretlerin aksine Dimili konuşmaları buna işaret etmektedir. Ortadoks bir Alevîlik benimsemiş olan bu aşiretin adının önceleri bir konfederasyon olduğu sanılmaktadır)

Sufîyan (Sofîyan)

Topkan

Wêran

Zeydan

Şadan (Şedad) Konfederasyonu

(Horasan bölgesinin güney çeyreğini kapsamaktadır)

Alan (Elan adıyla da bilinirler)

Bugan (Began adıyla da bilinirler)

Dîrçan (Zirçan veya Zirikan adıyla da anılırlar. Lübnan'da yaşayan Ziriqî Kürt aşiretiyle bağlantılı olabilirler)

Gerîvan

Gurdan (Kurdan olarak da bilinirler)

Înran

Caban (Japan – Jaban, Şe'ban)

Cuyan

Kahan

Kupran

Mîtran

Qerebaşan

Qilîçan

Konfedere olmayan Aşiretler

Lak (Abiward ile Çahçaha arasında yaşarlar. Lakî konuşurlar, Yarisanidirler)

Qereçûrlû (Horasan bölgesinin daha küçük olan Kuzeybatı kesimleri ile batıdaki bazı küçük kesimlerde yaşamaktadır)

Zend (Abiward ile Çahçaha arasında yaşarlar. Lakî konuşurlar, Yarisanidirler. Bu aşiret İran'da Kerîmxan Zend adlı Kürt hükümdarın liderliğinde 50 yıldan fazla bir süre hüküm sürmüş bir hanedanlıktı. Bu aşiret, daha önceleri güçlü dönemler geçirmiş olan aşiretlerin aşiret konfederasyonlarına üye olmamalarına önemli bir örnektir.)

B- Koxîstan-Bircand Bölgesi

Bohluli (Behlûlîyan ve Balûlî adıyla da bilinirler. Kayn ile Taybet anısında yaşar, Lakî konuşurlar. Yarisanîlik inancı taşırlar. Yarisanîliğin (Ehli Hak) kurucusunun 8 ve 9. yüzyılda yaşayan Kürt bilgisi Bahlûlî Dana / Zana olduğu bilinmektedir. Aşiretin günümüzde aynı

mezhep inancını taşıması ve isminin Bahlûlî olması tesadüf değildir)

Menawend (Bircand'ın kuzeydoğusunda yaşarlar ve Lakî konuşurlar. Yarisanidirler)

Ruşnawend (Raşawend-Tabas Masîna bölgesinde yaşarlar. Lakî konuşurlar, Yarisanîdirler)

Topkanaan (Bircand'ın güneyindeki Keşmar ve Bakran Kuh bölgesinde yaşarlar. Kuzey Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler)

2. ELBRUZ DAGLARI

A- Mazandaran Bölgesi

(Aksi belirtilmemişse, buradaki tüm aşiretler Kurmancî konuşurlar. Genel olarak Sünnî olmakla birlikte Şiilik / Alevilik ile ilintili olanları da bulunmaktadır., bir kısmı Şiilikle de ilintilidirler.)

Hecawend Konfederasyonu

(Nur, Kecur, Kalardeş ve Pul bölgelerinde yaşarlar, Lakî konuşurlar, Yarisanidirler)

Dilfan

Kekawend (Kâkawend)

Lak

Siltankulîxanî

Konfedere olmayan Aşiretler

(Aksi belirtilmemişse, Kuzey Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler.)

Elîkan (Demawend ve Lur bölgelerinde yaşarlar. Dimilî konuşurlar ve Alevidirler. Aşiretin, Dersim yöresinden Erzurum'a doğru uzanan bölgede yaşayan Elîkî aşiretiyle bağlantılı olduğu sanılmaktadır.)

Belikan (Pêlîkan adıyla da bilinen aşiret Geçsar ve Kenduwan arasında kalan dağlık bölgede yaşarlar. Dimili konuşurlar ve Alevidirler)

Grili (Greyli adıyla bilinen aşiret Neka nehri kıyısında yerleşiktirler. Güney Kurmancisi konuşurlar ve sünnidirler)

Gulbadî (Behşehr ile Bender Gaz arasındada yaşayan aşiret Kurmancî konuşur ve sünnidir.

Gulbadî aşiretinin Hindistan'ın batısında yaşayan Gulbexdî adlı Kürt aşiretiyle ilintili olduğu sanılmaktadır.)

Laricanî (Larican civarındaki dağlık bölgelerde yaşarlar ve yaşadıkları bölge ile aynı ismî taşıdıklarından yerli bir aşiret oldukları ve düşünülmemektedir. 900'lü yıllara ait İslam kaynaklarında bölgenin ismi aynı şekilde geçmekte ve burada Kürtlerin olduğundan bahsedilmektedir.)

Meshaî (Bender Gaz yakınlarında)

Nawaî (Newaî adıyla da bilinirler. Amul yakınlarında yaşarlar)

Neka (Neka nehri kıyısında yaşarlar ve nehir ile aynı ismi taşıdıklarından yerli bir aşiret oldukları ve uzun bir müddettir yer değiştirmedikleri düşünülmemektedir.)

Nurî (Nur şehri civarında)

Ûmranan (Galugah bölgesinde)

Xaltî (Xaldê, Xaltî ve Xaltan adıyla da bilinirler. Antik Xaldî hükümdarlığı ile ilişkilendirilen bu aşiret, Kürdistan'ın birçok bölgesine dağılmış ve bu bölgelerde küçük aileler olarak yaşamaktadırlar. Fakat Neka Nehri kıyısında yaşayan Xaltî aşireti burada merkezî bir aşiret olarak yaşamakta ve güçlü bağlarını henüz korumaktadırlar.)

B- Gılan Bölgesi

Amarlı Konfederasyonu

(Deyleman ve Siyahkal ile Şahrud vadisi arasında yaşarlar. Büyük Baban

Konfederasyonu'nun bir kolu olduklarına inanırlar. Kuzey Kurmancisi konuşurlar ve

Sünnidirler)

Baha Davalan

Beyşan

Devalan (Devalkan)

Şamlı (Şemkan)

Şekulan (Şahkanan)

Sîtacan (İstacan)

Konfedere olmayan Aşiretler

Bacalan (Goranî konuşurlar ve Yarisanidirler)

Boxtuyî (Bohtanî adıyla da bilinirler. Kuzey Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler)

Çigînî (Şahrud ırmağının kuzeyinde yaşarlar. Güney Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler)

Çemişgezek (Dimilî konuşurlar ve Alevidirler. Dersim kökenli oldukları düşünülmektedir)

Celilwend (Celalwend adıyla da bilinirler. Laki konuşurlar, Yarisanidirler)

Kelhur (Goranî konuşurlar, Yarisanidirler)

Kakawend (Laki konuşurlar, Yarisanidirler)

Kirmanî (Güney Kurmancisi konuşurlar, Yarisanidirler)

Mafî (Kırmanşah Mafî'leri ile bağlantılıdır. Yarisani ve Şiidirler)

Kiyaswend (Komasî ve Silahur adlı büyük iki koldan oluşan aşiret, Laki konuşur ve Yarisanidirler)

Reşwend (Reşawend adıyla da bilinirler. Kuzey Kurmancisikonuşurlar, Sünnidirler)

Welîyarî (Güney Kurmancisi konuşurlar, Yarisanidirler)

Yeminî (Güney Kurmancisi konuşurlar, Sünnidirler)

C- Zencan – Xalxal Bölgesi

Delîkan (Xalxal bölgesinde yaşarlar. Kuzey Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler. Bu aşiretin bir kısmı 1800'lü yılların başında kendi içlerindeki bir husumetten dolayı aşiretten ayrılmış ve Kuzeybatı Kürdistan'a göç etmiştir. Gittikleri yörelerde Halhallı, Halehalan, Xalxal, Xellexelan ve Dellê adıyla bilinen ve küçük aileler halinde yaşayan bu aşiret parçası at yetiştiriciliğiyle tanınmakta ve küçük bir kısmı Türkleşmiştir.)

Canpulat (Cumbalat, Canpolad ve Jumplat adıyla da bilinen bu aşiret 1600'lü yılların başında Celalî İsyancı'nın bastırılmasıyla dağıtılan Canbolad aşiretinin doğuya sürülen parçasıdır. Xalxal'ın doğusunda yaşarlar ve diğer Canbolad aşiretleri gibi Kuzey Kurmancisi konuşurlar. Fakat Kuzey Kürdistan'da ve Lübnan'da yer alan Canbolad aşiretlerinin büyük bir kısmı Dürzî iken buradakiler Sünnidirler)

Kilîsxnî (Xalxal'da yaşayan bu aşiretin 1600'lü yılların başında Celali İsyancı'nın bastırılmasından sonra bölgeye sürgün gönderildiği sanılmaktadır. Daha önceleri Kilis'te yaşayan Kilisxnî aşiret, halen Kuzey Kurmancisi konuşurlar, sünnidirler)

Şatranî (Şedranî adıyla da bilinen aşiret Erdebil'in güneyinde yaşar, Kuzey Kurmancisi ve Azerice konuşurlar. Şiiliği benimsemişlerdir. Azerilerle yakın bağlar kuranlarının bir kısmının Caferilikle ilgili oldukları da gözlemlenmiştir.)

3. ORTA İRAN PLATOSU

A- Keşan – Qum Bölgesi

Bexdadî (Ancilawendîyan adıyla da bilinirler. Saveh'in batısında yaşarlar. Lakî konuşurlar ve Yarisanidirler. Bir dönem Bağdat'ta yöneticilik yapmış bir ailenin soyundan geldiklerini söylerler.)

Kelhur (Saveh'in güneyindeki Qereçay'da yaşarlar. Goranî ve Güney Kurmancisi konuşurlar. Yarisanidirler)

Lak (Karkas Dağlarındaki Kohak ve Kurdekan bölgelerinde yaşarlar.)

Pazûki (Paziki, Baziki, Beskî adıyla da bilinirler ve Kürdistan'ın birçok bölgesinde akraba aşiretlere sahiptirler. Tahran'ın doğusundaki Weramin dolaylarında yaşarlar. Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Şii ve Sunnidirler)

Ossanan (Germisar ve Weramîn bölgelerinde yaşarlar, Lakî konuşurlar. Yarisani ve Şiidirler)

Zend (Kum'un güneybatısında yaşarlar. Lakî konuşurlar ve Yarisanıdırler. Diğer Zend aşiretleriyle akrabadılar.)

B-Fars

Kakai (Şiraz'ın hemen Kuzey Batısında yaşarlar. Lakî konuşurlar, Yarisanıdırler)

Kurdeşîlî (Marasurhî dağlık bölgesinde, Şerî Naw ve Cehrom'da yaşarlar. Laki konuşurlar ve Yarisanıdırler)

C- Belucîstan

Guran (Bampor dolaylarında yaşar, Gorani ve Laki konuşur. Yarisani ve Şiidirler. Büyük Goran Konfederasyonu'nun üyesidirler ve geçmişte bu bölgede hüküm sürmüşlerdir.)

Zengena (Bampor'da yaşarlar. Güney Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler)

Kelhur (Taftan volkanik dağlık bölgelerinde yaşayan aşiret Goranî konuşur ve Yarisanlıği benimsemişlerdir. Kürdî bir kavim oldukları bilinen Beluciler ile akrabalık kuran bu aşiret günümüzde Belucileşmektedir.)

Yelxanî (Bampor'da yaşarlar, Güney Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler)

4. DOĞU KÜRDİSTAN

(Aksi belirtilmemişse, bu bölgede yaşayan aşiretlerin tümü de Güney Kurmancası konuşan Sünnilerdir)

Bilbas Konfederasyonu

(Urmiye Gölü'nün Güneybatısı)

Mamaş

Mangur

Ocaq (Uşşaq, Uşax ve Uşaxî adıyla da bilinirler. Dersim kökenli olma ihtimalleri vardır.)

Pîran

Ramak

Sîn (Sînemilli aşiretiyle bağlantılıdır)

Gulbaxî Konfederasyonu

(Bicar'ın Batı ve Kuzeybatı kesimleri)

Çûkareşî (Çukareştî)

Gameli

Cûcareş

Kalkeni (Qalqalî)

Kakawend (Kakaswendi)

Kamilî

Murad Goranî (Miraz Goranî)

Pitawasarî

Qomrî

Sindulî (Sîn ve Sînemilli aşiretiyle bağlantılıdır)

Caf Konfederasyonu

(Cewanrud ile Sanandaj arasındaki bölgede yaşarlar. Orta Kürdistan'da yaşayan büyük Caf aşiretinin bir koludurlar)

Basugî

Gelalî
Harunî
Înakî
İsmail Ezîzî (Simail Ezzo)
Keleşî (Keleşîn)
Kemalî
Mandumî
Mikailî
Qobadi (Kowa, Kovan ve Kuvadî adıyla da bilinirler)
Ruhzadî
Şatirî
Tarhanî
Weladbegî
Mandumî Konfederasyonu
(Bicar'ın Güneydoğu kesimleri)
Elîmiradî
Tarîmuradî
Lewlerzî
Mukri Konfederasyonu
(Urmiye Gölü'nün güneyi ile Mehabad ve Diwandara arasında yaşarlar. Bu konfederasyon günümüzde büyük ölçüde etkisini yitirmiş ve çözülmüştür.)
Begzade
Dehbokrî
Caf (Mehabad bölgesinde yaşarlar ve Caf aşiretinin bir parçasıdır)
Qasiman
Konfedere Olmayan Aşiretler
(Bunların çoğu, Büyük Erdalan Konfederasyonu parçalanmadan önce aynı çatı altındaydı. Aksi belirtilmemişse, tümü de Güney Kurmaneci konuşurlar ve Sünnidirler)
Ahmedî (Ehmedî olarak da bilinirler ve Bana yakınlarında yaşarlar)
Alan (Elan olarak da bilinirler ve Serdeşt yakınlarında yaşarlar)
Erdalan (Sanandaj'ın Kuzeybatı kesimlerinde yaşarlar. Eski Erdalan beyliğiyle ilintili olarak bu adı çok sonra kullanmaya başlamışlardır. Erdalan Beyliği'nin yıkılmasından sonra asıl Erdelî aşireti dağıtılmıştı.)
Babacanî (Gorani konuşurlar ve Yarisanidirler)
Behrambegî (Bana, Dizli ve Çemçemal yakınlarında yaşarlar)
Belawend (Laki konuşurlar ve Yarisanidirler)
Başuqî
Baskula (Serdeşt'in batı kesimleri)
Biryahî (Biryarî olarak da tanınırlar ve Serdeşt yakınlarında yaşarlar)
Bistarawend
Burakay
Dorraci
Feyzullahbegi (Bukan, Takab ve Saqız yakınlarında yaşarlar)
Geşki (Keşki – Kamyaran yakınlarında yaşarlar)
Gargei (Gergaî ve Gergerî olarak da bilinirler. Semsur -Adıyaman- dolaylarındaki Gergerler ile akraba oldukları sanılmaktadır)

Gawurka (Gewrik adıyla da bilinirler. Serdeşt ile Saqız ve Mehabad arasında yaşarlar)
Hemaweysi
Heyderbegî (Merivan yakınlarında)
Celalî (Sanandaj'ın doğu kesimlerinde)
Kelalî (Gelali adıyla da bilinen bu aşiretin daha önceleri Celali aşiretinin bir kolu olduğu bilinmektedir. Saqız dolaylarında yaşarlar.)
Kelasî (Serdeşt yakınlarında)
Kemanger (Kamyaran yakınlarında)
Kulî (Gulî adıyla da bilinirler. Sanandaj'ın Kuzeydoğu kesimlerinde yaşarlar)
Komasî (Merivan ile Sanandaj arasında yaşarlar)
Lak (Lakî konuşurlar ve Yarisanidirler.)
Lutfullabegi (Bana yakınlarında yaşarlar)
Meriwani (Merivan ile Pencwin arasında yaşarlar)
Osmanbegî (Mehabad'ın güneyinde yaşarlar)
Qobadi (Gubadî ve Qubadî adlarıyla da bilinirler.)
Sursûrî
Serşîv
Zend (Qurwa dolaylarında yaşarlar. Lakî konuşurlar, Yarisanîdirler)
Weladbegî
5. Güney Kürdistan
Atkuwazî Konfederasyonu
(Mehran, Bedra ve Çiwar dolaylarında yaşarlar. Laki konuşurlar, Yarisanidirler)
Benserda (Benzerda ve Benîserda adıyla da bilinirler)
Benwîza
Bî
Keşwend
Kurdel
Malîkeşwend
Maysamî
Mîr
Muma
Murt
Qaytunî
Qiruşwend
Hewreman Konfederasyonu
(Hewreman bölgesinde yaşarlar. Gorani'nin Hewremani lehçesini konuşurlar ve Yarisanîdirler)
Lahûnî (Cafersiltanî)
Textî
Behrambegî
Hesansiltanî
Mistefasiltanî
Ayvan (Îvan) Konfederasyonu
(Nefti Şah, Nefthane ve Mendali yakınlarında yaşarlar. Güney Kurmancisi konuşurlar ve Sunnidirler)
Benîseyrê

Çulak

Bacalan (Bacarwan) Konfederasyonu

(Kasr-ı Şirin, Xaneqîn, Quratu, Şêxan, Dergezin, Horin ve Cizani bölgelerinde yaşarlar.

Gorani konuşurlar, Yarisanidirler)

Comur

Qazanî

Beyranwend (Silakur) Konfederasyonu

(Ortaçağdaki Berawendîler ile bağlantılıdır. Hemedan'ın güneyinde, Luristan'ın Silakur bölgesine doğru olan kısımlarında yaşarlar. Lakî konuşan aşiretin bir kısmı Yarisanî diğerleri Şiidirler)

Eleyno

Çeqelwend

Daşeyno

Komasî

Reşwend (Reşawend)

Zend

Goran Konfederasyonu

(Kirmanşah ile Pawa arasında kalan bölgededirler. Gorani konuşurlar ve Yarisanidirler. Geçmişte Seyfeddîn Surî tarafından kurulan Gor devletinin hanedanlığıyken zamanla konfederasyona dönüşmüştür.)

Bîbîyan

Biwanîc

Daniyalî

Gewera (Gehwera veya Gewhera adıyla da bilinirler)

Heyderî

Nirzî

Xelkanî Behramî (Xelkan)

Xelkani Siperî (Xelkan)

Şabanqera (Çupanqara)

Tufangçî

Yasamî

Holaylan Konfederasyonu

(Kirmanşah'ın doğusunda, Sonqor dolaylarında yaşarlar. Lakî konuşurlar ve Yarisanîdirler)

Belawend

Celalawend (Celalan)

Osmanawend

Tarhan

Zerdelan

Comir (Comur – Comhur) Konfederasyonu

(Hemedan'ın güneyinde. Laki konuşurlar, Yarisanidirler)

Evdalî

Berazî (Kuzey Kürdistan'da Urfa ve Maraş arasındaki bölgede meskûn Berazî adlı bir aşiret konfederasyonu vardır. Kuzeybatı Kürdistan'daki Berazî Konfederasyonu'nun en büyük üyesi olan Dinna Aşireti'nin Moğol saldırıları sonrası bu bölgeden geldikleri bilinmektedir.)

Guma

Şahweysî

Kelhur Konfederasyonu

(Xeneqîn ile Kirmanşah arasında. Muhtemelen günümüzdeki en büyük Kürt aşiret konfederasyonudur. Yarisanidirlere, çoğunluğu Gorani, bir kısmı da Güney Kurmancisi konuşurlar)

Evdilmuhamedî

Elîrizawend

Elwendî

Berga

Budaxbegî

Çillaî

Faruqî

Gelîadar

Harunabadî

Celowgir

Kelapa

Kellacub

Kemar

Kerempana

Kazimxanî

Kerga

Xalidî

Homan

Kirbîyan

Mansurî

Maydeştî (Mahîdeştî)

Mîr Ezîzî

Mu'mînî

Muxîra

Muşgir

Papiran

Qulami

Qumçî

Receb

Remezani

Rizawend

Rutwend

Seyîdnaza

Seyyîdan

Selka

Şeybenî

Şahîni

Şirzadî

Şivankâra (Şivankan)

Sîya

Teleş (Taliş adıyla da bilinen aşiret Kuzey İran kökenlidir ve başta Taliş halkının bir üyesiiken 900'lü yılların başında Kürtleştikleri varsayılmaktadır.)

Zeynelxanî
Xizir (Kizil – Kezal) Konfederasyonu
(Mendali ve Sumer’de yaşarlar. Laki konuşurlar, Yarisanidirler)
Xizirwend
Murşîdwend
Qolîwend
Şemsîwend
Pehla (Feylî) Konfederasyonu
(Bağdat’ın kuzeydoğusundaki Bakûba ile Xuzîstan arasında yaşarlar. Laki konuşurlar ve Yarisanî ile Şiiliği benimsemişlerdir)
Bapîrwend
Biraspî
Şeydarwend
Dustaliwend
Goran
Heywarî
Cebirwend
Cugî
Kelkuh
Xizirwend
Kowliwend
Mamasîwend
Mamî
Mamûs (Mamûş)
Maral
Mirawerzî
Muradxanî
Newrozwend
Osîwend
Papî
Şakarbegî (Şakirbegî)
Şaraka
Suleymanxanî
Zergûş
Kelxanî (Kelkan) Konfederasyonu
(Kirmanşah’ın kuzeybatısında, Kuzaran dolaylarında yaşarlar. Xelkanlar ile bağlantılıdır.
Goranî konuşurlar, Yarisanidirler)
Eynawend
Baçaxalî
Berawlî (Berwalî)
Bizirabadî
Dengî
Divaka
Malgi (Maliki)
Necefî
Pêşt mala

Kelazencirî (Kolzencirî)

Karî

Kerka

Rûsteman

Sebzan

Serêwara

Wistalî

Karalos Konfederasyonu

(Mendalî ile Tengî Sûmer arasında yaşarlar. Güney Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirlir)

Çermawend

Gew Sêwarî

Geş

Keytun

Kakawend

Neftçî

Salas Konfederasyonu

(Kirmanşah'ın batısı ile Kerend arasında yaşarlar. Güney Kurmancisi konuşurlar, Sünnidirlir. Üç küçük konfederasyondan oluşurlar)

1.

Babacanî

Begzade

Zemkanî

2.

Kobadî (Gubadî)

Bezanî

Begzade

Mîrakî

Textan

Tengî Îzdaha

Zîlanî

3.

Weladbegî

Eliaxayî

Derwêş

Delazihirî

Duruyî

Keleka

Xalwend (Xelkan ile bağlantılı olma ihtimali vardır)

Reşîdan

Kirmanşah Kürtleri'nin İlmîye sınıfını oluşturan erkekleri bir arada (1910).

Sencabî Konfederasyonu

(Pawa ile Mayadeşt arasında yaşarlar. Goranî konuşurlar ve Yarisanîdirler)

Ebbaswend

Elîwend

Allahyarxanî (Îlahîxanî)

Baxî

Bawan (Bawend adıyla da bilinirler Büyük Baban Konfederasyonu'nun eski üyelerindendirler.)
Çelawi (Çelebi)
Dataca
Dewletmend
Derhawar
Heqnazarxanî
Celalawend (Celalwend)
Kelalawend (Kelalwend)
Keka
Hoşrawî
Kolkol
Nêzka (Tergan adıyla da bilinirler)
Simînwend
Sufî
Surxakî
Surhawend
Şerefbeyanî Konfederasyonu
(Şiwaldır dağları, Şirvan nehri ve Şêxan dolaylarında yaşarlar)
Kurakî
Emirhanbegî
Eziz Begî
Gaharî
Nadirî
Siwameyrî Konfederasyonu
(Xeneqîn, Şehreban ve Ebu Cisra yakınlarında yaşarlar. Lakî ve Güney Kurmancisi konuşurlar, Yarisanidirler)
Kelhur
Tutik
Mamekan
Înantir
Tırkaşwend Konfederasyonu
(Asadabad ile Hemedan ve Tusirkan arasında yaşarlar. Lakî konuşurlar ve Yarisanidirler.)
Elîcanî
Elîmurşîd
Rahmetî
Sûleymanî
Zend
Zend Konfederasyonu
(Hemedan'ın Güney ve kuzeybatı kesimlerinde yaşarlar. Lakî konuşurlar, Yarisanî ve Şiidirler)
Elîyan
Mamedan
Kanî
Salih Axa
Tahirxanî

Konfedere Olmayan Aşiretler

Babanî (Xeneqîn ve Kerkûk'ün kuzey kesimlerinde yaşarlar. Güney Kurmancisi konuşurlar ve sünnidirler)

Benzerda (Sarpolî ve Kasr-ı Şirin'in kuzey kesimlerinde yaşarlar. Goranî ve Güney Kurmancisi konuşurlar, Yarisandırler)

Bawend (Dinawar ve Şahabad. Goranî konuşurlar, Yarisandırler)

Dinarwend (Dehluran, Dalperi ve Dinar sıradağlarında yaşarlar. Laki konuşurlar, Yarisani ve Şiidirler. Dinawer kökenlidir ve Urfa yöresinde yaşayan Dinna aşiretiyle akrabadırlar.)

Dun (Dum adıyla da bilinirler. Dinawar ve Kandula dolaylarında yaşarlar. Goranî konuşurlar ve Yarisandırler)

Geşkî (Kirmanşah'ın kuzeyinde yaşarlar. Güney Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler)

Îmamî (Eskiden Caf Konfederasyonu'na bağlıydılar. Güney Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler)

Iraqî (Eskiden Caf Konfederasyonu'na bağlıydılar. Güney Kurmancisi konuşurlar, Sünnidirler)

Cewanrudî (Eskiden Caf Konfederasyonu'na bağlıydılar. Güney Kurmancisi konuşurlar, Sünnidirler)

Keyd (Musiyân ve Dehluran bölgelerinde yaşarlar. Güney Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler. Kuzey Kürdistan'daki Keytikan aşiretiyle akrabadırlar)

Keyhûrda (Dehluran yakınlarında yaşarlar. Güney Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler)

Kerend (Krand. Kerend şehri dolaylarında yaşarlar. Güney Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler)

Kolyaî (Sunqor ile Korwa arasında yaşarlar. Güney Kurmancisi konuşurlar, Sünnidirler)

Mafî (Kirmanşah'ın doğusunda yaşarlar. Lakî konuşurlar, Yarisani ve Şiidirler)

Ossanan (Osîwend ile bağlantılı olabilirler. Laki konuşurlar, Yarisandırler)

Peyrawend (Kirmanşah'ın kuzeyinde yaşarlar. Güney Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler)

Wercawend (Sahna ile Kengawer arasında yaşarlar. Lakî konuşurlar, Yarisandırler)

Zengena (Zengî adıyla da bilinirler. Kirmanşah'ın güneybatısında yaşarlar. Gorani ve Güney Kurmancisi konuşurlar, Yarisandırler)

Zerdelan (Belawend yakınlarında yaşarlar. Laki konuşurlar ve Yarisandırler. Erdelan beyliği ile ilişkili oldukları varsayılır)

Zula (Kirmanşah'ın güneydoğusu. Güney Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler)

4. ORTA KÜRDİSTAN

(Hemawend aşireti hariç tutulursa, buradaki aşiretlerin önemli bir kısmı eskiden, bu yüzyılın başında dağılan büyük Baban -Ortaçağdaki Bawend- konfederasyonuna bağlıydı. Aksi belirtilmemişse, tümü de Güney Kurmancisi konuşan Sünnilerdir)

Delo Konfederasyonu

(Qûş Dağları ile Serkela ve Xaneqîn arasında yaşarlar)

Geş

Cemrezî

Karez

Pencankuşî

Selîmweysî

Terkawend

Hemawend Konfederasyonu

(Çemçemal ile Şirwan nehri arasında ve Bêzayin bölgesinde yaşarlar. Goranî konuşurlar ve

Yarisanidirler)

Begzade

Çingînî

Kefruşî

Mamend

Piriyâî

Remawend

Reşwend

Seferawend

Şitabisar

Sifîyawend

Caf Konfederasyonu

(Süleymaniye ile Klar ve Halepçe arasında yaşarlar. Büyük öbekler halinde Güney ve Doğu Kürdistan'a dek uzamaktadırlar. Güney Kurmancisi konuşurlar ve genel olarak Sünnidirler.)

Amela

Badxî (Badgî)

Baserî

Başkî

Harunî

Îsaî

Îsmâîl Üzeyrî

Celalî (Gelalan – Celalan)

Cewanrudî

Kemalî

Mikailî

Muradî

Nawrolî

Piştmalê

Reşubarî

Rogaî

Sedanî

Safîyawend

Şetrî

Şex İsmailî

Terkhanî

Tewgozî

Yezdanbexş

Yarweysî

Yusufcanî

Keza (Kaza – Keja) Konfederasyonu

(Kifrî ile Çinçaldan arasında yaşarlar)

Sendula Begî

Koha Behram

Serkela

Şivan (Şivan) Konfederasyonu

(Kerkûk'ün kuzeyinde, Hasa ile Zeh Nehirleri arasında yaşarlar)

Bezeyni
Hasa
Zend Konfederasyonu
(Kifri ile Şirvan nehri arsında yaşarlar. Lakî konuşurlar ve Yarisanidirler)
Alyan (Elyan)
Genî (Qinî)
Mamsalih
Tayerxanî
Konfedere Olmayan Aşiretler
Ako (Ranya dolaylarında yaşarlar)
Baban (Babanî adıyla da bilinirler. Kerkük'ün kuzeyi ile Xeneqîn dolaylarında)
Belikan (Rewanduz ile Balık dağlık bölgesinde bulunan Rayat arasında yaşarlar. Belik ve Belikiyan adıyla da bilinirler. Belikan aşiretinin bir kısmı 1600'lü yılların başında Urfa'ya yerleşmiş ardından Maraş üzerinden Orta Anadolu'ya gitmişlerdir. Halen de Anadolu'da Belik, Bilikî ve Belikî gibi isimlerle anılırlar.)
Berzencî (Berzincî adıyla da bilinirler. Xaneqîn dolaylarında yaşarlar. 1800'lerin başında aşiretin küçük bir kısmı Bingöl dolaylarına yerleşmiştir.)
Bayatî (Beyatî adıyla da bilinirler. Tuz Kurmatu ile Kifri arasında yaşarlar)
Bezeyni (Şêx Bezeyni ve Şêx Biznî adıyla da bilinirler. Hewlêr ile Kerkük arasında yaşarlar. Bezeynîlerin önemli bir kısmı 1600'lü yılların ortasında Güney Karadeniz ve Orta Anadolu'ya yerleştirilmişlerdir)
Bolî (Belik'in güneyinde yaşarlar)
Çigini (Süleymaniye'nin kuzeyinde yaşarlar)
Dumbûlî (Dûnbelî, Şêxan bölgesinde yaşarlar)
Daudî (Dawûdî adıyla da bilinirler. Kifri ile Tuz Kurmatu arasında yaşarlar)
Gahor (Karatepe dolaylarında yaşarlar)
Gerdî (Hewlêr'in kuzeyi ile Koysancaq yakınlarında yaşarlar)
Homermîl (Serkela Koçacîyan arasında yaşarlar)
Cebbarî (Cebzarî. Kerkük'ün güneydoğusu ile Çemçemal ve Leylan arasında yaşarlar)
Kakaî (Kerkük ile Tuz Kurmatu arasında yaşarlar. Yarisanidirler)
Xelkan (Helkanî adıyla da bilinirler. Belik dağlarının kuzey kesimleri ve Hewlêr'in kuzeydoğusunda yaşarlar)
Xoşnav (Şeqlewa dolaylarında yaşarlar)
Kura (Hewlêr ile Şaqlawa arasında yaşarlar)
Leylanî (Leylan'da yaşarlar. Arap aşiretleriyle akrabalık kurmuşlardır.)
Palhanî (Zenabad ile Karatepe arasında yaşarlar)
Pizdar (Pêşdar adıyla bilinirler. Geçmişte çok büyük bir aşiret konfederasyonuyken zamanla dağılmışlardır. Kela Diza dolaylarında yaşarlar ve bu şehrin sahipleri olduklarına inanırlar)
Salhî (Kerkük ile Qera Hesan arasında ve Suriye'nin başkenti Şam'da yaşarlar)
Şêrwan (Rewanduz'un kuzeyinde bulunurlar)
Sîyan (Kerkük'ün kuzeyinde yaşarlar)
Surçî (Büyük Zap ırmağının kıyısından Rewanduz'a kadar olan bölgede yaşarlar.)
Telebanî (Kerkük'ün güneydoğusunda ve Klar'ın kuzeydoğusunda öbekler halinde yaşarlar)
Talşanî (Telşani veya Talişanî adıyla da bilinirler. Teleş aşiretiyle akrabadırlar. Kifri ile Zerdawa arasında yaşarlar)
Zengena (Güney Kürdistan'daki Zengenların devamıdır. Kifri ile Klar arasında yaşarlar.

Goranî ve Güney Kurmancisi konuşurlar, Yarısanidirler)
Zerarî (Basturiça'nın kuzeyinde yaşarlar)
Zudî (Rewanduz bölgesi)
5. Kuzey Kürdistan (Türkiye'de Kürtler kast ediliyor)
(Aksi belirtilmemişse, tümü Kuzey Kurmancisi konuşan Sunnilerdir.)
Ertuş Konfederasyonu
(Ertuşî ve Artuş olarak da bilinir. Van Gölü'nün güneyi ile Zaho ve Duhok arasında yaşarlar)
Alan (Elan)
Êzdînan
Gewdan
Gravîyan
Hevîştan
Xuleylan (Xelilan – Xeloîyan)
Mamhûran
Qeşûran
Pîran
Şerefan
Şîdan
Zewkan
Ziriqî
Zeydan
Zîlan
Barzanî Konfederasyonu
(Zap nehrinin yukarı yakaları ile Hakkarî arasında yaşarlar)
Beruşnî
Dolameyrî
Mizurî (Batı Kürdistan'daki Mizurî Konfederasyonun'dan kopmuşlardır)
Nerva
Reykanî
Şerwanî
19. yüzyılın ortalarında Osmanlı tarafından dağıtılan Botan Konfederasyonu'ndan
geriye kalan Şirnax ve Tîyan aşiretlerinin liderleri Cizre'de bir arada (1902).
Botan Konfederasyonu
(Bohtan veya Boxtî gibi adlarla anılırlar. Botan nehrinin her iki yakasında ve Van Gölü'nün
güneyinde yaşarlar. Botî aksarıyla konuşurlar. Botî, bir zamanlar Baban ve Erdalan
konfederasyonları kadar büyük bir konfederasyondur; her üçü de 19.yy sonlarında ve 20.yy
başlarında çözüldüler)
Şirnax
Tîyan
Herkî Konfederasyonu
(Sihnu ile Hakkarî ve Rewanduz arasında yaşarlar. İncelikli giysi ve süslemeleriyle
ünlüdürler)
Mendan
Serheddî (Sihatti)
Seydan (Zeydan)
Celalî Konfederasyonu

(Maku ile Bazîd ve Kars arasında yaşarlar. Güney Kürdistan'daki Celalawendler ve İslam öncesi dönemlerde güney Zagroslar'da yerleşik olan Gelu'lar ile bağlantılıdır. Celalan, Celalî, Celilan, Celli, Gelli, Gelayî, Gelalan, Jelalan, Jelilî ve daha bir çok benzer isimle anılırlar. Geçmişte isyancı tavırlarından dolayı Osmanlı'nın hışmına uğramış ve neredeyse her elli yılda bir Kürt coğrafyasının ücra noktalarına dağıtılmışlardır.)

Elîmohawan (Alimuhammedan)

Belikan (Bilikî)

Hesow Xelef (Heso û Xelefan)

Cenîkan

Xelkan (Xelikân. Celalî reisleri çoğu zaman bu aşiretten çıkar.)

Misrîkan

Otablî

Qadikan

Qizilbaşan (Alevidirler)

Sekan (Sakan)

Neredeyse bütün Kürt coğrafyasına yayılmış olan Celalî Kürtleri 20. yüzyılın başlarında Doğu Kürdistan'da bir ayaklanma sırasında.

Cîbran (Cibrî – Gewran) Konfederasyonu

(Bingöl'ün kuzeydoğu kesimlerinde Erzurum'da yaşarlar. Bu isim Guran'larla bağlantılı olabilir.)

Elikî

Aqa

Ezdinanî

Mamekan (Mamaqan)

Muhîl

Şêxikan

Şaderî

Torinî

Milan Konfederasyonu

(Urmiye Gölü'nün kuzeybatısı, Salmas'tan Koy'a kadar olan bölgede yaşarlar. Bu, Batı Kürdistan'daki eski Milan ya da Milli Konfederasyonunun farklı bir koludur. Alevidirler)

Dilmakan (Dimilkan)

Dolan (Dileyn)

Dudakan

Xelkan

Mamekan (Mamagan)

Mamdulekan

Serman

Şêxikan

Pinîyan Konfederasyonu

(Pinyanişî olarak da bilinirler. Kuzey Hakkari bölgesinde yaşarlar. Bu konfederasyonun yaklaşık olarak 5000 üyesinin 20.yy başlarında Hıristiyan olduğu belirtilmiştir. Bugünkü sayıları bilinmemektedir)

Berkoşan

Bilîcan (Belikan)

Şakak (Şikak – Riwend) Konfederasyonu

(Urmiye Gölü'nün kuzeybatısı ile Van Gölü arasında Dustan ve Qotur bölgelerinde. Eski isimleri olan Şah Kak, onları Orta Kürdistan'daki Kakailer ve Güney Zagroslar'daki Kekuf gibi aşiretler ile ilişkilendirmektedir)

Ebdawî

Butan (Botan)

Darî

Dolan

Evarî

Fenak (Fanak)

Gurîk

Xonara

Karker

Xelef (Xeleftî ve Xelefan adıyla da bilinirler)

Xedrî

Movakarî

Nematî

Nîsan

Otamanî

Paçik

Pas Axa

Şapiranî (Dilmakagî)

Şukrî

Sîpkan Konfederasyonu'nun lideri Yusuf Begê Sipkî (1893)

Sîpkan Konfederasyonu

(Spikan olarak da bilinirler. Van Gölü'nün kuzeybatı kesimlerinde yaşarlar. Nüfus olarak kalabalık, fakat üye aşiretler anlamında küçüktürler.)

Mamekan

Sîpkan

Konfedere Olmayan Aşiretler

Adiyeman (Bazîd'in kuzeyinde yaşarlar)

Biradost (Rewanduz ile Hakkari arasında yaşarlar)

Baz (Çukurca ile Oramar arasında. Tarihi Baz aşiretiyle ilişkilidirler)

Bazeynî (Erzurum'un doğusu ile Ağrı'nın kuzeyinde yaşarlar. Tarihi Baz aşireti ile bağlantılıdır. Bazîd -Doğu Beyazid- dolaylarında yaşamaları tesadüfi değildir)

Begzade (Urmiye'nin batısı)

Brukan (Van'ın kuzeydoğusu ve Xoy'un batısında yaşarlar. Birikan veya Bruskan adıyla da bilinirler.)

Dozkî (Duhok'un kuzeyi ve Hakkari bölgesinde yaşarlar. Tarihi Dostkî aşiretinin günümüzdeki devamıdır)

Gerdî (Ağrı'nın kuzeyinde yaşarlar)

Goyan (Goyî olarak da bilinirler. Uludere'nin kuzeyinde yaşarlar. Goyî aksanıyla konuşurlar)

Xelacî (Bitlis'in güneydoğusunda yaşarlar. Geçmişte halıcılıkla uğraştıkları için bu ismi almış olabilecekleri düşünülmekteyse de aşiretin bir kısmı kendini Hallacı Mansur'a bağlamaktadır.

Xelacîlerin bir kısmı 1800'lerin sonunda Maraş'a göç etmişlerdir.)

Hemdikan (Ağrı ile Kağızman arasında yaşarlar)

Hesenan (Malazgirt, Hıms ve Varto bölgelerinde yaşarlar. 1800'lerin sonunda aşiretin bir

kısmı Doğu Akdeniz'e göç etmiştir)
Hewan (Bitlis'in güneydoğusunda yaşarlar)
Heyderanlı (Malazgirt'in kuzeyinde yaşayan aşiretin bir kısmı 1800'lerin sonunda İskenderun ve Silifke dolaylarına yerleşmişlerdir)
Heyrûnî (Cizre'nin kuzeybatısında yaşarlar)
Keka (Kaka adıyla da bilinirler. Hakkari ve çevresinde yaşarlar)
Geylani (Ceylanî ve Gêlanî adıyla da bilinirler. Rewanduz ve Hakkari arasında yaşarlar. Geçmişte Abdülkadir Geylanî gibi bilginler yetiştirmiş bir aşirettir.)
Xanîyan (Xanî ve Xanê adıyla da bilinirler. Şair Ehmede Xanî'nin bu aşiretten olduğu varsayılmaktadır.)
Kurasonni (Kurişani ve Qureyşanî gibi adlarla bilinirler. Xoy'un kuzeybatısında yaşarlar ve Hazreti Muhammed'in de üyesi olduğu Kureyş kabilesinin kendi soylarından olduklarına ve zamanla Arabistan'a göç ettiklerine inanırlar.)
Mamekan (veya Mamağan. Xoy'un batısında yaşarlar)
Manuran (Ağrı'nın güneyinde yaşarlar)
Mîran (Bitlis'in doğusunda yaşarlar)
Nuşîyan (Nuçîyan adıyla da bilinen aşiret Hakkari'de yerleşiktir)
Oramar (Hakkari dolaylarında yerleşiktirler)
Paziki (Baziki, Pazuki ve Beskî adıyla bilinirler. Erzurum'un güneydoğusunda yaşarlar. Aşiretin bir kısmı 1800'lerin başında göç ederek Urfa bölgesine yerleşmiş ve Beskî adıyla aşiretleşmişlerdir)
Reşwend (Reşvan adıyla da bilinirler. Erzurum'un güneydoğusunda yaşarlar)
Rewandok (Rewanduz adıyla da bilinirler ve Hakkari'de yaşarlar)
Şemsikî (Van'ın doğusunda yaşarlar)
Sindî (Zaho'nun kuzeyinde yaşarlar)
Silopî (Sîlopî adıyla da bilinirler. Cizre'nin doğusunda yaşarlar)
Surçî (Hewlêr'in kuzeydoğusu ve Akre yakınlarında yerleşiktirler)
Takûlî (Van'ın doğusunda yaşarlar)
Zerza (Sihnû dolaylarında yerleşiktirler. Kısmen Dimili konuşurlar ve Sünni inançları Aleviliğe yakındır.)
Zibarî (Büyük Zap ırmağının orta kolu kıyısında yaşarlar.)

8. Batı Kürdistan

Berazi Konfederasyonu
(Suruç'tan başlayarak Samsat, Antep, Maraş ve Halep'e kadar olan alanı kaplarlar. Kuzey Kurmancisi konuşurlar. Genel olarak Sünni olan aşiretin Maraş'ta bulunan uzantıları Alevidirler. Doğu Kürdistan'daki Berazîler ile bağlantılıdır. Erzurum ve Kuruçay dolaylarında yaşayan Berazî aşireti bu konfederasyondan kopmuş ve 1730'da Suruç dolaylarından göç etmiş aileler tarafından oluşturulmuştur. 1925 Şeyh Said İsyanı sonrası büyük ölçüde dağıtılan konfederasyonun bazı üyeleri günümüzde Lübnan, Süleymaniye ve Hama'da yaşamaktadırlar.)
Suruç merkezli Berazî'lerin kadın ve erkek giyim kuşamları (1902).
Eladînan (Aladdîn ve Eledîn adıyla da bilinirler)
Didan (Dîdî ve Hûdî olarak da bilinirler. Hûdî ismi geçmişte Yahudilikle bağlantılı olduklarına işaret etse de aşiretin tamamı Sünnidir ve Kuzey Kurmancisi konuşurlar)
Dinan (Dinnayan ve Dinaî adıyla da bilinirler. Aşiretin Dinawer'den geldiği bilinmektedir ve aşiret, Beraz Konfederasyonu'nun en büyük aşiretini teşkil etmektedir. Geçmişte çoğunluğu

Yezidi olan bu aşiretin 1800'lerin başından itibaren Sünnileştiği bilinmektedir.)
Qeregêçan (Karakeçili ve Karageçili adıyla da bilinmektedirler. Türkmen mi Kürt mü olduklarıyla ilgili tartışmaların yaşandığı bu aşiretin Beraz bölgesinde bulunan tüm üyeleri saf bir Kuzey Kurmancisi konuşurlar ve Sünnidirler.)

Kêtikan

Meafan

Mîr

Oxîyan

Pîjan (Pîcan)

Şedadan (Şedad)

Şêxan

Zerwan

Berwari Konfederasyonu

(Perwarî olarak da bilinen konfederasyon Amediye ile Uludere arasında yerleşiktir.)

Berwarî Bala

Berwarî Jîr

Çavreş Konfederasyonu

(Semsur'un kuzey ve kuzeybatı kesimlerinde yaşarlar. Dimilî ve Kuzey Kurmancisi konuşurlar, büyük kısmı kendilerini Qizilbaş olarak tanımlayan Alevilerdir)

Birîmsan

Têşik

Ziravkan (Ziroşkan)

Dersiman (Dilaman – Deyleman) Konfederasyonu

(Erzincan'dan Dersim ve Elazığ'a kadar uzanan bölgede yer alırlar. Dimilî konuşurlar, Alevidirler)

Ebbasan

Bextîyarî

Bala Uşaxî (Dersim'in kuzeydoğusu)

Ferhad Uşaxî (Dersim'in doğusu)

Guran (Gewran)

Karabar

Koçman (Kıçır. Kürt Çingeneleri olarak bilinirler)

Kuzlîçan

Laçîn

Milan

Mîrzan

Şabak (Şawak)

Uşax (Ocax)

Hormek

Lolan

Haverka Konfederasyonu

(Haverka olarak da söylenir. Tur Abidin ve Mardin bölgesinde yaşarlar. Kuzey Kunnancisi konuşurlar, Sünnidirler)

Elîyan

Dasikan

Gerger

Mahalimi (Mihêlmî)

Mazidax

Mazizah

Moman

Koçgirî Konfederasyonu

(Fırat'ın batısından Sêvas'a doğru uzanan hat üzerinde yerleşiktirler. Dimilî ve Kuzey Kurmancîsi konuşurlar, Alevidirler)

Barlan

Gerawan (Gerawend)

Îban

Şaran

Kurêş (Qurêşan) Konfederasyonu

(Erzincan'ın doğusu ve kuzeydoğusundan başlayarak Erzuruma doğru uzanan hat üzerinde yerleşiktirler. Kuzey Kunnancisi konuşurlar. Alevidirer, çok küçük bir kısmı Sunnidir)

Badil (Badillan, Baydilli, Badilli)

Balaban

Şadi

Milan (Milli) Konfederasyonu

(Fırat'tan başlayarak Mardin ve Sincar Dağı'na kadar uzanan bölgede yaşarlar. Kuzey Kurmancisi konuşurlar. Sunnidirler)

Elîya

Berguhan (Baggaran adıyla da bilinen aşiretin Arap soylu olduğu bilinmektedir.)

Beskî (Büyük Baziki aşiretinin bir koludur. 1800'lerin başında Serhed'ten Urfa'ya göç etmişlerdir.)

Bucax (Bucak)

Çekalî

Çemikan

Çîya Reş

Danan

Deşî

Dirêjan

Hecî Beyram

Xoşîyan

Îsê Adet

Îzolî

Canbegî

Kelandilan

Kassîyanî

Kewat

Keliş

Xelkan (Xellacan)

Kum Reş

Mendan

Merd

Matmîya

Manli

Meşkan
Nasrîyan
Porxa
Sanan
Şarkan
Şivan (Şiwan)
Tirkan (Badıllıların küçük bir kolu ile birlikte Türkmen oldukları varsayılmaktadır)
Zeydan
Zirafkan
Motikan (Modkî veya Motî) Konfederasyonu
(Bingöl'den Diyarbakır yakınlarına kadar olan bölgede yaşarlar. Bir zamanlar Çemişgezek Konfederasyonu'nun çekirdeğini oluşturan bu konfederasyon ağırlıklı olarak Dimilî konuşan Sünnilerdir. İsimlerinin Medlerle bir bağlantısı olabilir)
Erikî
Boban (Baban)
Keyburan
Kusan
Piramusî
Ruçaba
Zeydan
Sîlvan Konfederasyonu
(Cizre ile Zaho ve Duhok arasında bulunurlar. Kuzey Kurmaneisi konuşurlar ve Sünnidirler)
Dudwada
Gulî
Seydahr
Sîna (Sînan)
Sindî
Yezidi Konfederasyonu
(Musul ile Antakya arasında öbekler halinde, en önemli yoğunlaşmaları Sincar Dağı bölgesinde olmak üzere yaşarlar. Bu standart bir aşiret konfederasyonundan ziyade, Kuzey Kurmancisi konuşan ve üyeleri Yezidiliği benimsemiş olan aşiretler arasındaki bir koalisyondür. Bu aşiretler, aynı zamanda Yezîdiler arasında en üst düzey dinsel liderler işlevi gören Çol Kraliyet Ailesi'ne sadakatlerini bildirmişlerdir.)
Elîyan
Anidi (Danedî)
Balad
Dasen (Dasîn – Dasnai)
Dasikan
Dorkan
Xalidî
Mendikan (Ortaçağdaki Ermeni kaynaklarında geçen Mendukianlar)
Samuga
Şaşilî
Konfedere Olmayan Aşiretler
(Aksi belirtilmemişse, tümü Kuzey Kurmancisi konuşan Sünnilerdir)
Elikan (Elazığ'ın güneybatısından Diyarbakır'a kadar uzanırlar. Kuzey Kurmancisi

konuşurlar, Alevidirler)
Aşîta (Suriye'deki Cezire bölgesinde yaşarlar)
Etmanekan (Diyarbakır, Urfa ile Hakkârî arasında öbekler halinde yaşarlar)
Bereket (Anteb'in kuzeyinde yaşarlar)
Belikan (Bingöl'ün kuzeyi ile Anteb'in güney ve güneydoğusunda yaşarlar. Bingöl'de Dimili konuşan Aleviler iken, Anteb'te Kurmanci konuşan Sünilerdir.)
Besnî (Adıyaman ve yakınlarında yaşarlar. Besnî şehri ile aynı ismi taşırlar.)
Dahori (Diyarbakır'ın güneybatısından Suriye'deki Amude'ye kadar olan bölgelerde yaşarlar)
Delikan (Halep'in kuzeybatısı ve batısında yaşarlar kısmen Alevidirler)
Derecan (Malatya'nın kuzeybatısında yaşarlar. Dimili ve Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Alevidirler)
Dudari (Diderî adıyla da bilinirler. Mardin'in kuzeydoğusunda yaşarlar)
Dumbuli (Dünbeli – Dübüllü. Sincar Dağı bölgesinde yaşarlar. Dimili konuşurlar)
Cebbaran (Amude dolaylarında yaşarlar)
Goyan (Sîlopi'nin kuzeydoğusunda, Kilaban'da yaşarlar. Bir kısmı Dimili konuşur)
Guli (Gelî ve Gilî adıyla da bilinirler. Zaho ile Pêşxabûr ırmağı arasında yaşarlar)
Hawerka (Suriyedeki Cezire bölgesinde yaşarlar)
Îzoli (Adıyaman ile Urfa arasında yaşarlar)
Celikan (Celilkan. Adıyaman'ın güneyinden Anteb'e kadar olan bölgede yaşarlar)
Canbegî (Adıyaman ile Siverek arasında yaşarlar)
Qeregiç (Qerageç – Karakeçili. Siverek ile Diyarbakır arasında, bazı öbekleri de Tur Abidin bölgesinde yaşarlar. Dimili konuşurlar, Alevidirler. Çok az bir kısmı Sunnidirler ve Kuzey Kurmancisi konuşurlar ve yer yer kendilerini Türk olarak kabul ederler.)
Xidirsor (Adıyaman'ın kuzeybatısında yaşarlar. Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Alevidirler)
Kikî (Anteb'in güneyinden Halep'e kadar olan bölgede yaşarlar)
Kotî (Malatya'nın güneydoğusunda yaşarlar. Tarihi Guti'lerle ilişkilerinin olabileceği üzerinde durulmaktadır.)
Kowa (Kao – Qovan. Adıyaman'ın doğusunda yaşarlar. Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Alevidirler)
Lak Kurdî (Ceyhan ırmağı havzası, Adana'nın doğu ve kuzeydoğu kesimlerinde yaşarlar. Bir kısmı Lakî, bir kısmı Kurmanci konuşur, Alevidirler. Çok az bir kısmı Sunnidir.)
Malikan (Melîk, Mêlik ve Mêlikan adıyla bilinirler. Malatya'nın doğusunda ve Urfa'nın doğusunda yaşarlar)
Mendukan (Mendikan. Tal Afer'de yaşarlar. Kuzey Kurmancisi konuşurlar. Ağırlıklı olarak Yezididirler. İlk Ermeni tarihi kaynaklarında sık sık Ermenilere Mandukian aristokrasisini kazandırmış olmakla kendilerinden söz edilir)
Mardas (Mirdêsî – Mardis. Narince ile Fırat arasında yaşarlar. Küçük bir kısmı Urfa'dadır. Kuzey Kurmancisi konuşurlar. Sunnidirler)
Mîran (Cizre'de yaşarlar)
Mîrsînan (Diyarbakır'ın güneyinde yaşarlar)
Mizûrî (Duhok bölgesinde yaşarlar)
Paziki (Baziki ve Beskî adıyla da bilinirler. Samsat dolaylarında yaşarlar. Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Alevidirler)
Pişnik (Adıyaman'ın kuzeybatısında yaşarlar. Kuzey Kurmancisi konuşurlar ve Alevidirler)
Porka (Malatya'nın güneyinde yaşarlar. Dimili ve Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Alevidirler)
Şabak (Şavak. Elazığ'ın kuzeyi, Bingöl ve Dersim'e yakın bir alanda yaşarlar. Ağırlıklı olarak

Dimili konuşan Alevilerdir.)

Şuweyş (Saweyş ve Subeyş adıyla da bilinirler. Suriye'deki Amude dolaylarında yaşarlar)
Sînamini (Sinan adıyla da bilinirler. Malatya'nın güney, kuzey ve kuzeybatı kesimleri ve Anteb'in kuzey kesimlerinde yaşarlar. Lakî aksanıyla konuşurlar ve genel olarak Alevidirler)

Sindî (Zaho ile Pêşxabur nehri arasında yaşarlar)

Tirikan (Diyarbakır'ın kuzeydoğusunda yaşarlar. Kimi araştırmacılar isimlerinin Türkmen / Tirkoman ismiyle bağlantılı olduğu görüşündeyse hepsi sünni ve Kuzey Kurmancisi ile konuşurlar.)

Zeydan (Zeîdan adıyla da bilinirler. Bingöl'ün doğusu ile Muş'un kuzeyinde yaşarlar.

Geçmşte, 19.yy'da çözülen eski Rozhaqî konfederasyonunun üyelerinden bir aşiretti)

Cum (Jom, Jumî ve Cumîyan adıyla da bilinirler. Antep ve Kilis'ten başlayarak Kürt Dağı çevresine kadar olan bölgede yayılmışlardır.)

Canpolat (Canbolad. Antep Kilis ve Urfâ'da küçük topluluklar halinde yaşarlar. Aşiretin büyük bir kısmı, 1600'lerin başında Osmanlıya karşı başkaldırınca dağıtılmıştı. Fakat halen asıl merkezlerinde de yaşamaktadırlar.)

9. Anadolu Bölgesi

(Aksi belirtilmemişse, tümü de Kuzey Kunnancisi konuşurlar ve Sünnidirler. Çoğu aşiret 1600'lü yıllardan başlayarak Kürt coğrafyasından buraya göç etmiş yahut buraya sürülmüştür.)

A- GÜNEY ÖBEGİ

Bezeyni (Şêxbizni olarak da bilinen aşiretin bir koludurlar. Tuz Gölü'nün doğusunda yaşarlar)
Canbegî (Bu öbeğin yarısı Yunak ile Polatlı arasında yaşar. Konya'nın Cihanbeyli ilçesinin bu aşiret tarafından kurulmuş olduğu bilinmektedir. Aşiret Suruç (Berazî) kökenlidir ve 1700'lü yılların ortalarında buraya toplu bir göç gerçekleştirmiştir.)

Cudikan (Tuz Gölü'nün kuzeyinde yaşarlar)

Xelkan (Xelîkan adıyla da bilinirler. Cihanbeyli dolaylarında yaşarlar)

Motkî (Mudkî adıyla da bilinirler. Tuz Gölü'nün güneydoğusunda yaşarlar. Dimili konuşurlar, Sünnidirler)

Nasıran (Bala kasabası dolaylarında yaşarlar.)

Sinemillî (Sînan. Tuz Gölü'nün doğusunda yaşarlar. Dimilî konuşurlar ve Alevidirler.)

Seyfkanî (Haymana dolaylarında yaşarlar)

B- KUZHEY ÖBEGİ

Etmanekan (Ankara'nın kuzeydoğusunda yaşarlar)

Badeli (Badıllı adıyla da bilinirler. Yozgat'ın güneyi ve güneybatısında yaşarlar)

Bereket (Nevşehir'in kuzeyi, Kızılırmak'ın karşısında yaşarlar)

Bezeynî (Şêxbiznî adıyla da bilinirler. Çorum'un kuzeybatısı ve Kırşehir'in batısı ve kuzeybatısı, Kızılırmak yakınlarında yaşarlar. Bunlardan bir kısım Sinop'a 1700'lerde yerleşmiş ve 1934 İskan kanunuyla tekrar dağıtılmışlardır.)

Hecibanî (Hadhabani ve Hizbanî olarak da bilinirler. Kayseri'nin kuzeyinde, Kızılırmak yakınlarında yerleşiktirler)

Xatunoğlu (Xatûnî olarak bilinirler. Yozgat'ın güneyinde yaşarlar ve küçük bir kısım Türkleşmiştir.)

Mahanî (Kırşehir içinde ve etrafında yaşarlar ve Kara Kürt olarak bilinirler)

Milan (Milli adıyla da bilinirler. Çorum'un kuzeyinde yaşarlar)

Şevelî (Çorum'un batısı ve Kızılırmak'ın yakınlarında yaşarlar)

Tirikan (Ankara'nın batısı ve Çankırı'nın güneyinde yaşarlar. Kürt coğrafyasında yaşayan

Tirikanlar ile bağlantılı dahi olsalar kendilerini sadece Kürt olarak tanımlarlar)
Ökçecemî (Sivas'ın kuzeybatısında yaşarlar)
Ümranlı (Amarlı ve İmranlı adıyla da bilinirler. Kırşehir ve Sivas dolaylarında yaşarlar)
Urukçu (Tokat'tan Amasya ve Yozgat'a kadar olan bölgede yaşarlar)
Zirîqan (Çankırı'nın güneydoğusu ve Samsun'un batısında yaşarlar)
Şêx Biznîyan (Ankara'dan Samsun'a kadar olan bölgede yaşarlar. Bir kısmı asimile olmuştur ve Türkçeyile karışık bir Kürtçe konuşurlar)
Zelan (Zilan adıyla da bilinirler. Giresun ve Trabzon'un dağlık kesimlerinde yaşarlar. Ermenice ile karışık bir Kuzey Kurmancisi konuşurlar)
Reşwan (Sivas dolaylarında yaşarlar. 1750'de Anteb ve Kürdağı çevresinden Divriği'ye sürgün edilmişlerdir.)
Reşîyan (Tokat'tan Amasya ve Yozgat'a kadar olan bölgede yaşarlar)
Bilikî (Ankara yakınlarındaki Koçhisar'da yerleşiktirler)
Koçgirî (Sivas dolaylarında yaşarlar. Alevidirler)
Pisyan (Haymana, Polatlı ve Bala dolaylarında yerleşiktirler)
Badillî
Mahasî
Beskî Saro (Sivas dolaylarında yerleşiktirler)
Garoa (Sivas dolaylarında yerleşiktirler)
İban (İbo adıyla da bilinirler. Sivas dolaylarında yaşarlar)
Zaza (Lice kökenlidirler. 1600'den bu yana Sivas dolaylarında yaşrlar. Zazakîkonuşrlar.)
Eskan (Eskîadıla da bilinen aşret Sivas dolaylarında yaşr. Kuzey Kurmancîi konuşrlar.)
Çrekan
Şdîan (Şdlan olarak da bilinirler. Büü ihtimalle Şddad ve Şdilli gibi aşiretlerle bağlantılılar.

Tarihte Bilinmeyen Kürt Beylikleri

1240 Moğol istilası, Kürtler üzerinde az kalıcı etkiler bıraktıysa da aniliği ve vahşi niteliği yüzünden Kürdistan'da çok daha büyük bir yıkım ve göç yarattı. Moğollar, bölgeye gelmeden önce Kürtlerin varlığından haberdarlar. Moğolların büyük lideri Han Munge'nin, halifelik topraklarını işgal etmek üzere Batı Asya'ya gönderdiği kardeşi Hulagu Han'a verdiği talimat ilginçtir: "Hükümüne boyun eğenlere iyi davran, asileri ez! Yoluna çıkan bütün kaleleri, surları yerle bir et. Turan'dan İran'a ilerle ve orayı aldıktan sonra daha batıya geç. Lorların ve Kürtlerin kökünü kazı, eşkıyalıklarıyla seyyahları her daim tasalandıran kalelerini, Kardeh-Kuh ve Lembeh-Şer'i yık..."

Moğol istilası, Kürdistan'ın büyük bölümünün katliamlar ve göçler nedeniyle boşalmasına yol açtı. Kürt hanedanlığı Alamut'a son verilince Şehrezorlu çok sayıda aşiret, Mısır'a gitmek zorunda kaldı. Bu kaçış esnasında bazı Kürtler, Batı Cezayir'e kadar ulaştı. İbn Haldun'a göre Laven ve Babîn isimli iki Kürt aşireti bu dönemde Cezayir'e gitmiş ve halife El-Murtazi tarafından iyi karşılanmışlardı.

Moğol gücünün etkisini yitirmesi ve Safevilerin yükselmesi arasında kalan dönem, Kürt topraklarında iki Türkmen hanedanlığının Akkoyunlular ile Karakoyunlular'ın yükselişine ve düşüşüne tanık oldu.

Şimdi de tarihte kurulmuş ve yıkılmış Kürt asıllı devletlerin belli başlı olanlarını saklı kalmış bilinmeyen Kürdistan'ın yani Kürt diyarının tarihini masaya yatırıyoruz.

Merwanî Devleti

Harputtaki Kürt aşiretlerinden Dostkî'lere mensup Ebu Abdullah Şa Baz Bin Dostik tarafından 981 yılında Meya Farqin'de (Diyarbakir-Silwan) kurulan Merwanî Kürt Devleti'nin varlığına, 1085'te Selçuklu Emîri Melikşah tarafından son verildi.

990 yılında Hamdanîlerle yapılan bir savaşta Baz ölünce, yerine yeğeni, Merwan'ın oğlu Ali Hasan geçti. Babasına atfen, devlet Merwanî olarak adlandırıldı. Devletin egemenlik alanı kısa bir sürede gelişti. Güneyde Cudî eteklerinden başlayıp Cizre ve Hasankeyf'e, batıda Harput, kuzeyde Malazgirt ve doğuda Hakkâri'ye kadar uzandı. Çoğu tarihçiye göre, Merwanîlerin zenginliğine göz koyan Melikşah, devletin hükümdarlarından Nasır Nizam El-Dewle'ye memleketi paylaşma teklifinde bulundu; fakat bu teklif reddedilince, Melikşah veziri Fahrüldevle yönetiminde büyük bir ordu göndererek Diyarbakır ve Silvan'ı ele geçirirerek hazinedeki 1 milyon altına el koydu. Mervanî ailesini de Bağdat'ın kuzeyinde bulunan Harbe köyüne sürgüne gönderdi.

Bûwêyhan Kürt Devleti

New York Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan Bûwêyhan dönemine ait bir seramik (10 yüzyıl) bulunuyor. 934 yılında Elî Hesen ve kardeşleri Hûsên ile Ehmed tarafından Güneydoğu Kürdistan'da kurulan Bûwêyhan Kürt Devleti'ne (Büveyhoğulları, Buyids, Bowiyun, لا هويوب ,) Selçuklu emîri Tuğrul Bey tarafından 1050'de son verildi. Babaları Buwê Bavê Şûce'den dolayı bu devlete Bûwêyhan adı verilen devlet Şiilik mezhebinin merkezlerinden biri olan devletin kurucuları Şahênşah adıyla bilinmektedirler. Deylem dağlarında yaşayan bir Kürt aşireti olan Bercenkiaver'e mensup bu kardeşler, kısa bir süre içinde devletin egemenlik alanını güneyde

İsfahan ve Şiraz'a, kuzeyde ise Hamedan ve Hazar Denizi'ne kadar genişlettiler. Abbasi halifesi, Ebu Mansur Muhammed El Qahir Billah devletin kısa süre içerisinde büyümesi üzerine bu devletin egemenliğini tanımak zorundakaldı.

Nitekim ilerleyen zamanlarda halifeliğin merkezi Bağdat da Kürt egemenliğine girdi.

1062'de devlet yönetiminde Şahbankara Kürt aşiretinden Lorî Fedlawî'lerin (1156-1424 yılları arasında kurulan Fedlawî Kürt Devleti'nin atalarıdır) de söz sahibi olması yönetim biçimi olarak üçlü bir bölgelendirmeyi uygun gören Bûwêyanlar Deylem, Rey ve Güney Kürdistan merkezli bir yapı kurdular.

Sürekli iç ve dış çatışmalarla uğraştığı için sınırları değiştiği için kültür ve sanatın pek gelişmediği bu devlette savaş kültürü ve silahlanma gelişmişti. Yalnız, Adud üd-Dewle Fana Xusrew'in hükümdarlığı sırasında pek çok cami, hastane, imarathane, yol ve kuyu yapıldı.

Bûweyhanlar sırasıyla şu hükümdarlar tarafından yönetildi.

Ali kurê Buwê ('Imad ed-Dewle) 934-949

Fana Xusrew ('Adud ad-Dewle) 949-983

Şêrzil kurê Fana Xusrew (Şeref ed-Dewle) 983-989

Merzuban kurê Fana Xusrew (Semsam ed-Dewle) 989-998

Fêroz kurê Fana Xusrew (Baha' ed-Dewle) 998-1012

Bavê Şûce kurê Fêroz (Sultan ed-Dewle) 1012-1024

Bavê Kelcar Merzuban kurê Şûce (Imad el-Din) 1024-1048

Xusrew Fêroz kurê Merzuban (Ebu Nasr el-Melîk el-Rehîm) 1048-1055

Fulad Sultan b. Marzuban (Abu Mansur) 1055-1062

11. Yüzyıla ait elyazmada batılı bir seyyahın Merwanî'leri konu alan yazısı ve Emir Ebu Nasr'ı gösteren resimler vardır.

Merwanîler döneminde Kürdistan'da birçok cami, medrese, kervansaray, köprü, hamam, su kanalı yapıldı. Meyafarqîn bu dönemde büyük bir ticaret merkezi haline geldi. Emir Ebu Nasr döneminde kültürel ve edebî çalışmalara önem verildi. Devlete sığınan şairler ve bilim adamları himaye edildi. Bu nedenle El Dela, Tihamî, Ebu Riza, Siman El Hotaci gibi birçok yerli ve yabancı şair, şiirlerinde Emir Ebu Nasr'dan övgü ile söz ederler.

Hamdanî Devleti

Merkezi Güney Kürdistan olan Büyük Hamdanî Kürt Devleti (ذويد نامح – Hamdanid), 890 yılında Abbasi Halifeliğine bağlı olarak Musul ve Halep çevresinde Hamdan kurê Hamdûn tarafından kuruldu. Önceleri küçük bir egemenlik alanına sahip olan emîrlik, 906 yılında topraklarına Musul, 914 yılındaysa Bağdat'ı kattı. Halifenin desteğiyle kısa sürede egemenlik alanları gelişti ve sırasıyla Halep, Mardin, Cizre, Diyarbekir ve Kerkük'e sahip oldular. Sırasıyla, Hamdan kurê Hamdûn (868-874), Husêyn kurê Hamdan (895-916), Evdillah kurê Hamdan (906-929), Nasir ed-Dewle (929-967), Edîd ed-Dewla (967-980), Bavê Tahir İbrahim kurê El Hesên (989-997), Bavê Evdillah el-Husêyn kurê el-Hesên (989-997) tarafından yönetilen ülke taht anlaşmazlıkları sonucu 945 yılında yönetimini ikiye ayırdıysa da devlet, daha çok Halep merkezli yaşamaya devam etti.

Seyf El Dewle tarafından 945 yılında Halep'teki merkezinden yönetilmeye başlayan devlet aynı yıl Bizans Kralı Romanos'la Ruha'da (Urfa) yaptığı savaşı kazanınca Suriye ve Yukarı Mezopotamya'nın büyük bir bölümüne egemen oldu. Kısa sürede sınırları genişlemesine rağmen Büveyhilerle sürekli olarak çatışma halinde bulunan devlet ilerleyen zamanlarda Arapların da saldırısına uğramaya başladı. Merwanîlerin tarih sahnesine

çıkmasıyla bölgedeki etkinliği giderek zayıflamaya başlayan devlet Harput'ta bulunan Kürt aşiretleriyle düştüğü anlaşmazlık sonrası topraklarının büyük bir bölümünü yine Kürtlere kaptırdı ve 1004'te Arap Ukalî Devleti tarafından ortadan kaldırıldı. Halep merkezli yöneticileri sırasıyla, Sayf el-Dewle (945-967), Saad el-Dewle (967-991), Said el-Dewle (991-1002), Bavê Hasan Elîyê kurê Said (1002-1004) ve Ebul Ma'ali Şerif (1004-1004) olan devletin sınırları içerisinde El Mutanabi, Ebu Farizê Mala ve El Ferabî gibi önemli şair ve bilim adamları yetişti.

Şeddadî Devleti

Şeddadî Devleti, Kürt Revvadî aşiretinden (Selahaddinê Eyyûbî de bu aşirettendir) Muhammed Şeddad tarafından kuruldu. Bu devletin merkezi ilk kurulduğunda Dubeyl Divin'di fakat daha sonra Gence başkent yapılmıştır. Egemenlik alanı Ravvadî aşiretinin yönetimindeki Arran (Güneyde Aras ile kuzeyde Kura ırmakları arasında kalan yer) bölgesi, Nahçîwan, Gence, Berba, Dubeyl ve Beylekan bölgelerinden oluşuyordu. Şeddadî Devleti, 1072'de Anî ve Gence olmak üzere ikiye ayrıldı, 1164'te ise Selçuk kralı Melikşah tarafından ortadan kaldırıldı.

Şeddadi Kürt Devleti'nde sırasıyla şu isimler hükümdarlık etmişti: Ebûlhhesen Elî Leşkerî (971-978), Merzûbanê Mihemed (978-985), Fazlê Mihemed (985-1031), Ebûlfethê Musayê Fazl (1031-1034), Ebulhesan Eli Leşkeri II (1034-1049), Emuşirevanê Leşkerî (1049 – 3 ay), Ebûlsiwar Şawûrê Fazl (1049-1067), Fazlê Şawûr (1067-1073), Fazlê Fazl (1073-1088) (Yukarıda, Şeddadi sultanlarından Fadl Bin Muhammed dönemine (983-1031) ait bir gümüş dirhem.)

Gorîyan Devleti

Kürt Goran aşiretinden Seyfeddîn Surî, tarafından 1148 yılında kuzeydoğu İran'da kurulan Gor Devleti, Harzemşahlar tarafından 1214'te başkent Firuzkuk'un ele geçirilmesi sonucu yıkıldı. 1148 yılına kadar Selçuklu devletine bağlı bir beylik olan Gorîler Seyfeddîn'in beyliğin başına geçmesiyle birlikte bu tarihte bağımsızlık ilan ettiler.

Sûri, kısa bir süre içerisinde devletin sınırlarını genişletti. Bağımsızlığından kısa bir süre sonra Gazne'ye bir sefer düzenleyerek burayı fethetti ve Kürt topraklarına kattı. Fakat büyük fetihten bir yıl sonra Gazneli Behram Şah bir ordu toplayarak Gazne'yi geri aldı ve Seyfeddîn Surî'yi işkenceyle öldürdü. Bunun üzerine Seyfeddîn'in kardeşi Eledîn Hûsên, bir intikam saldırısıyla Gazneyi tekrar aldı ve sultanları dahil bütün Gazne halkını kılıçtan geçirdi.

Gazne'yi de ateşe vererek yaktı. Bu olaydan sonra kendisine "dünyayı yakan" anlamında Şewater Şah adı verildi. Kendisinden sonra gelen Gor hükümdarı Gıyasuddin Goran, Selçuklu ve Oğuzlarla sürekli çatışma halini şiddetlendirerek 1173'te büyük bir hareket başlattı ve kademeli olarak Gazne, Herat, Multan, Uccah, Siudi, Esaver, Debut ve Lahor şehrini ele aldı ve Gazneli Sultan Mahmud Hanedanlığı'ndan artakalan büyük-küçük bir çok beyliği ortadan kaldırarak, kardeşi Muhammed Gorî'yi (Muizzeddin), Gaznelilerin varisi ilan etti.

Muhammed Gorî, 1192'de Kuzey Hindistan ve Bengal'i fethederek Kudbeddîn Aybeg adlı Türkmen komutanını Delhi'ye genel vali tayin etti. Gıyasuddin'in 1202'de, kardeşi Muizzeddin Muhammed Gorî'nin ise 1206'da Türk suikastçiler tarafından öldürülmesi sonucu devlet zayıfladı ve hanedanlık parçalandı. Hanedanlığı devralan Gıyaseddîn Mahmud'un da 1212'de öldürülmesinden sonra yerine geçen oğlu Bahauddîn yoğun saldırılara fazla

direnemedi, sonrasında da bir türlü istikrar sağlanamadı ve 1214'te Gor Devleti, başkentin düşmesi sonucu ortadan kaldırıldı.

Hükümdar Gıyasuddin'in Herat'ta yaptırdığı Eşler Camii, İslam mimarisinde bir devrim niteliğindedir ve mimaride yeniliğin başlangıcı oldu. Yine Delhi'deki mimari yapılar ihtişamıyla göz kamaştırır niteliktedir. Kültür ve sanat yatırımları daha çok mimarî üzerinde gelişen Gorlar'ın döneminde Kürtçe'nin Hawramî olarak da bilinen Gorî lehçesi önem kazandı ve bir çok şair, filozof ve bilim adamı yetişti.

Gurûler sırasıyla şu hükümdarlar tarafından yönetildi.

İzzeddin Hüseyin (1100-1146)

SeyfeddinSuri (1146-1149)

Birinci BehaeddinSam (1149-1149)

Alaeddin Hüseyin (1149-1161)

Seyfeddin Muhammed (1161-1163)

Gıyaseddin Muhammed (1163-1203)

Muizzeddin Muhammed (1203-1206)

GıyaseddinMahmud (1206-1212)

İkinci BehaeddinSam (1212-1213)

AlaeddinAtsız (1213-1214)

AlaeddinMuhammed (1214)

Bamiyan ve Tuharistan'daki Kürt merkezinde de Gurûlerin ikinci bir eyaleti bulunmaktaydı.

Bu eyaleti vali statüsünde sırasıyla aşağıdaki isimler yönetmiştir.

Fahredden Mes'ud (1145-1163)

Şemseddin Muhammed (1163-1192)

Behaeddin Sam (1192-1206)

Celaleddin Ali (1206-1215)

Eyyûbî Kürt ve Türk Devleti

Batılı bir gezginin çizdiği Selahaddin'in Askeri adlı 12. yüzyıla ait bir tasvir vardır.

Muhteşem Kral olarak bilinen Selahadinê Eyyûbî tarafından Mayıs 1175'te kurulan imparatorluk, Selahaddin'in 4 Mart 1193 yılında ölmesi üzerine parçalanmaya başladı. Bu devletin askerleri ve yöneticileri büyük oranda Kürt veya Türktü.

1137 yılında doğan ve Kürt Revvadî aşiretine mensup Selahaddin çok iyi bir dinî ve askerî eğitim aldı, 1165 yılında Mısır'a vezir seçildi. Yönetimin çeşitli kademelerine yakın akrabalarını yerleştirerek sağlam bir yapı oluşturdu. Fransız ve Bizansların müşterek saldırılarını başarıyla bertaraf eden ve onlar karşısında zaferler elde eden bu komutan, İslam dünyasında kendisine büyük sempati duyulan, tam anlamıyla güçlü bir vezir ve önder durumuna geldi.

10 Aralık 1171'de varlığını 200 yıl sürdürmüş olan Mısır Fatimî halifeliğine son verdi. Kısa bir süre içerisinde Yemen, Aden ve Hicaz'ı aldı. Suriye Kralı Nureddin'in 13 Mayıs 1174'te ölmesi üzerine, bir orduyla Dimeşq'e (Şam) girerek burayı da hakimiyetine aldı. Mayıs 1175'te Bağdat'taki Abbasî halifesi Selahaddinê Eyyûbî'nin krallığını kabul ederek, fethettiği topraklardaki otoritesini kabul ettiğini ilan etti. Dinde yaptığı reformlardan dolayı adı Yusuf Şêr Eyub iken dini ıslah eden manasında kendisine Selahaddin adı verildi. Hükümdarlığında kullandığı tam ismi şöyledir: El Malik El Nâşîr Salahaddin Yusuf ibni Eyyub. Bu gelişmelerden sonra Musul'a girerek, Atabekleri ortadan kaldırdı ve ülkesinin sınırlarını

Fırat'a kadar genişletti. Sırasıyla kuzey Kürdistan'daki küçük beylikleri ve Kürt aşiretlerini topraklarına katarak kuzeyde Ermenistan'a kadar ilerledi. Kendisine doğuda Dicle'yi sınır alan Eyyübî İmparatorluğu güneyde Yemen'e, batıda ise Tunus'a kadar uzanıyordu. 1187'de Kudûs'ü Hıristiyanların elinden aldı. Merhameti ve adaletiyle Hıristiyanların takdirini kazanan Selahaddin'in bu zaferi İslam dünyasında ona duyulan saygıyı daha da arttırdı ve ölümsüz bir hükümdar yaptı.

Eyyubîler döneminde pek çok Kürt yazar, şair, filozof ve aydın yetişti. İzzeddin Ali, Mecdeddin Ebu Saadet, İbnul Esir el Cizirî bunlardan birkaçıdır.

Mahabad Kürt Cumhuriyeti

Qadi Muhammed kürsüde Çarçıra Meydanı'nda Bağımsız Kürdistan Cumhuriyeti'ni ilan ediyor. Kürsünün önünde beyaz elbiseli Mustafa Barzani, sağında Başbakan Hecî Babaİran'ın 1941 yılı Eylül ayında İngiliz ve Ruslardan müteşekkil itilaf kuvvetleri tarafından işgal edilmesi, İran'ın Kürtler ve aynı yönetim altında yaşayan Azeriler üzerindeki otoritesinin çökmesine yol açtı. Kürtlerin yaşadığı bölgelerde bu çöküşün en ciddi sonuçlarından biri Ruslar karşısında yenilen ve geri çekilmek zorunda kalan İran kuvvetlerinin geride bıraktığı askerî mühimmatın Kürtlerce ele geçirilmesi oldu. Bu gelişme, Şah Rıza rejimi tarafından zulme uğramış, liderleri zehirlenmiş, asılmış ya da toplu olarak göçe zorlanmış Kürtlerin konumunu bir anda değiştirmekle birlikte bölgedeki dengeleri de alt-üst etmeye yetmişti. İngiliz-Rus işgali sonrası Doğu Kürdistan, Rus Hakimiyet Bölgesi, İngiliz Hakimiyet Bölgesi ve Kürtlerin denetimindeki bir ara bölge olmak üzere üç bölünmüştü. Denetimsiz kalan bu bölgede güç toplayan Kürtler, Rus ve İngilizlerle görüşerek, İran'ın bölgedeki hakimiyet bağına tamamen ortadan kaldırmak için çeşitli girişimlerde bulunmakta gecikmediler.

İran idaresinin bölgedeki zayıflığı Rusların, Celalî, Şîqaq, Herkî ve diğer birçok aşiretle lokal ilişkiler geliştirmesinin önünü açmıştı. Kürtlerin talepleri Ruslar tarafından ilk başta olumlanmadıysa da ilerleyen zamanlarda Kızıl Ordu'ya tahıl temini ve bölgede güvenliğin Kürt birliklerince sağlanması şartıyla Ruslar, Kürtlere İran ile aralarındaki meseleyi çözmeye izni verdiler. İngilizler ise Şeyh Mahmud Berzenci'den deneydikleri sorunlardan dolayı Kürt taleplerine her seferinde olumsuz yanıtlar vermekteydi. Nitekim Kürdistan, bölgedeki diğer ülkeler için de hassas bir konuydu ve İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Britanya, Ortadoğu'da bir risk almak istemiyordu.

aşiretinin liderlerinden Hama Reşit Beg, saygı duymadığını söylediği Irak-İran sınırını geçerek, topraklarına dönmüş ve taraftarlarının yardımıyla Bane ile Zerdest bölgelerini kapsayan yarı-özerk bir otorite kurmayı başarmıştı. Yüksek rütbeli bir İran subayını öldürmesine ve isyancı olarak ilan edilmiş olmasına rağmen İran Hükümeti, Hama Reşit'i bölgenin yarı-resmî valisi olarak tanımak zorunda kalmıştı. Yine aynı şekilde Mehmud Axayê Senê'nin kurmuş olduğu hakimiyete İran güçleri müdahale edememişti. 1942 yazında Hama Reşit Beg ile Mehmud Axa arasında ihtilafların ortaya çıkmasıyla İran, Mehmud Axa tarafında yer aldı ve Hama Reşit'in yok edilmesi için gerekli mühimmatı sağladı. Yenilen Hama Reşit, tekrar Irak sınırının diğer tarafına sürüldü. Bir yıl geçmeden İran, kuvvetlerini Mehmud Axa'nın üzerine yöneltti ve sınırın diğer tarafına sığınana kadar peşini bırakmadı. Bu olayların neticesinde zayıf düşen Kürt birlikleri İran ordusu karşısında tutunamadı ve 1945 Eylül'ü itibariyle Saqız – Bane – Zerdest hattının güneyindeki tüm Kürt bölgelerinin denetimi tekrar İran Hükümeti'nin eline geçti. Geriye kalan bölgelerde yine güçlü bir Kürt varlığının söz

konusu olması hasebiyle İran daha çok ilerleyemeden durmak zorunda kaldı. Hattın diğer tarafında kalan Mehabad şehrinde ise Kürt siyasî çalışmaları önemli sonuçlar doğuracaktı. İşgalin ilk yıllarından beri Kürtlerin siyasî bir varlık gösterdikleri Mehabad şehrinde 16 Ağustos 1943'te bir grup Kürt yurtseveri tarafından Komelaya Ciwanê Kurd (Kürt Gençlik Komitesi) kurulmuştu ve faal bir şekilde bağımsız Kürdistan propagandası yapmaktaydı. Değişen dünya dengeleri onlara bu fırsatı verebilirdi. Bu dönemde Kürdistan için iki önemli girişim dikkat çekiyordu. İlki, Rusların 1942'de nüfuz sahibi bazı Kürtleri Moskova'ya bir kongreye davet etmesi, ikincisi ise Irak ordusuna mensup üç Kürt subayın Kürdistan'ın bağımsızlığının desteklenmesi karşılığında Almanya'ya karşı verilen savaşta Kürt vatandaşlarının silahlı desteğinin önerilmesi oldu.

Rusya, İran'daki Kürt politikasını 1944'te uygulamaya koydu ve Komela'nın başvurusu üzerine Mehabad'a Kürdistan-Sovyet Kültürel İlişkiler Topluluğu (KSKT) adıyla bir şube kurdu. Nitekim, öncesinde bir yeraltı örgütü olan Komela, 6 Nisan 1945'te, KTSK'nin binasında yapılan bir törenle tüzüğünü deklere etti. Rızaiye'deki Sovyet Konsolosu ve Sovyet-Azerbaycan Kültürel İlişkiler Topluluğu'nun şefi törenin şeref konuklarıydı. Bu programın en önemli bölümü "Dayika Niştiman" (Anavatan) adlı oyundu. Bu oyunda Kürdistan'ı temsil eden bir yaşlı bir kadın, Irak, İran ve Türkiye'yi temsil eden üç 'vicdansız' tarafından tartaklanıyor ve kötü muameleye tabii tutuluyordu. Oyun, 'Dayika Niştiman'ın oğullarının ortak çabasıyla kurtarılmasıyla bitiyordu. Oyun seyredenleri o kadar etkiliyordu ki hayatları boyunca düşman olmuş kimseler gözyaşları içerisinde birbirlerine sarılıyor ve Kürdistan'ın intikamını almaya hep beraber yemin ediyor, kan davalarından Kürdistan için vazgeçiyorlardı.

Bu dramatik oyunun başarısının yanı sıra bu toplantıdaki en önemli olay, elbette ki Kültür Kurumları başkanı Qadi Muhammed'in Komela'ya kabul edilişiydi. Bu kabul edilişten hemen sonra güçlü kişiliği, karizmatik davranışları ve entelektüel birikimiyle örgüt içinde yükselen Qadi Muhammed, yönetimi tek elde bulundurarak bir Kürdistan politikası belirlemeye başladı.

Qadi Muhammed, 12-15 Eylül 1945 tarihlerinde çeşitli temaslarda bulunmak üzere kuzeni Seyfi Qadi ve Hecî Baba ile birlikte Bakü'ye gitti. Burada Rus yetkililerle görüşmelerde bulunan heyet, Mehabad'a dönüşü ertesi Mizhê Dimokratî Kurd (Kürdistan Demokrat Partisi) adlı bir parti kurduğunu açıkladı ve bir bildirgeyle Kürt aydın ve soylularına bildirimde bulundu. Açıklama toplantısına katılan bütün Kürtler, oluşuma tam destek sundular ve ortak bir bilgirge yayınlarak partiye üye oldular. Kısa bir süre içerisinde Iraktaki Kürtlerle diyalog geliştiren parti yöneticileri, Mustafa Barzanî ve peşmergelerini Mehabad'ta bir tören ile karşıladılar.

Tarih, 22 Ocak 1946'yı gösterdiğinde Qadi Muhammed, Çarçıra Meydanı'nda Demokratik Kürdistan Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etti. Mahşerî bir kalabalık ve büyük bir coşkunun hakim olduğu tören Kürdistan için bir dönüm noktası niteliğindediydi.

Kürdistan Milli Meclisi, 11 Şubat 1946'da Qadi Muhammed'i Cumhurbaşkanlığına, Hecî Baba'yı Başbakanlığa ve General Mustafa Barzanî'yi de Genelkurmay Başkanlığına, Seyfi Qadi'yı ise Kolluk Kuvvetleri Komutanlığına atadı. Aynı gün, yürütme organları, yargı, askerî ve kültür kurumları kabul edildi. Kürdistan Cumhuriyeti Anayasası ile "milletin meşru egemenliği" garanti altına alınarak Kürtçe resmî dil, üstte kırmızı altta yeşil kuşak üzerine bir güneşin bulunduğu bayrak Kürdistan bayrağı ve Şair Dildar Rauf'un Ey Reqib adlı şiiri milli marş olarak kabul edildi.

Bir süre sonra basın yayın örgütlenmesi yapıldı ve 10 Ocak 1946'da yayın hayatına başlamış

olan Kurdistan dergisinin yayına devamına ve Kurdistan adlı resmî bir gazetenin çıkarılmasına karar verildi. Kurdistan Milli Meclisi, aldığı kararlar ile eğitim alanında iyileştirme kararı aldı ve genel ve zorunlu ilk öğretimi tesis eden yasalar çıkardı. Fakir ailelerin çocuklarına para yardımı, giyecek ve ders kitapları verildi. Kültürel çalışmaların önemini vurgulayan meclis, ilk olarak iki Kürt şairin, Hejar ile Hêmen'in şiir kitaplarını devlet matbaasında bastırıldı. Kısa bir süre içerisinde Kürt okulları kuruldu ve Kürtçe eğitime başlandı. Hawar ve Hilale adıyla iki yeni dergi yayınlandı. 10 Mart'ta ise Sovyetlerin göndermiş olduğu bir verici istasyonu ile Mehabad Radyosu yayın yapmaya başladı. Bu arada komşu ülkelerin konuyla ilgili tepkileri gecikmedi. Türkiye Başbakanı Mehmet Şükrü Saraçoğlu 6 Mart 1946'da, İran ve Rusya'ya, konuya müdahalelerinin olabileceğine dair birer telgraf çekmiş ve gelişmelerin endişe verici olduğunu belirtmişti. İran ise Kurdistan rahatsızlığını Rus ve İngiliz yetkililere bildirmiş ve Sovyetlerin Kürt gücünü kontrol edememesinin tehlikeli sonuçlar doğuracağını beyan etmişti. Bu gelişmeler karşısında Kurdistan Milli Meclisi, İran Hükümeti'ne bir muhtıra çekerek, ülkedeki Kürt sorununun sadece Kurdistan Cumhuriyeti sınırlarıyla değil, ülkenin tümünde yaşayan Kürtlerle ilgili bir iç sorun olduğunu vurguladı ve karşılıklı müzakereler ile Kürtlerin insani haklarının iade edilmesi istendi. Muhtıra, bir Kurdistan Yüksek Konseyi'nin oluşturulmasını teklif etmekteydi ve bu muhtıranın barışa uzatılmış bir el olarak algılanması gerektiği belirtiliyordu.

Tarihler 9 Mayıs 1946'yı gösterdiğinde ABD, İngiltere, Türkiye ve İran'ın baskıları sonucu Sovyetler, Demokratik Kurdistan Cumhuriyeti'nden desteğini çektiğini Moskova Radyosu'ndan duyurdu. Bunun üzerine ertesi gün Kurdistan Savaş Konseyi, ABD, İngiltere, Türkiye, İran ve S.S.C.B'ye birer ihtar çekerek Kurdistan'ın bağımsızlığı ve milli egemenliği vurgulandı. ABD ve SSCB'nin bu konuyla ilgili görüş ayrılıkları Soğuk Savaş'ın başlangıç merhalelerinden birini oluşturdu. Bir anda yalnızlaşan Kürtler, serinkanlı davranmak durumundaydılar. Qadi Muhammed, 1 Haziran 1946'da Fransız Basın Ajansı'na açıklamada bulundu ve İran Hükümeti'nin İran genelinde demokratik yasaları uygulamasını, Kürtlerin dil, eğitim ve kültürel haklarını tanımamasını istedi. Fransız muhabirin Qadi Muhammed'e merkezi hükümetle çatışma tehlikesi ve yabancı müdahale ihtimali ile ilgili bir soru sorması üzerine, Kurdistan Cumhurbaşkanı şu cevabı veriyordu:

“Kurdistan'daki durum Azerbaycan'daki durumdan çok farklıdır. Ülkemiz hiçbir zaman Sovyet askerlerince işgal edilmemiş ve Rıza Şah tahttan indirildiğinden beri, ne jandarm ne de İran ordu birlikleri Kurdistan'a girmişlerdir. Bu sebeple biz, bağımsızız ve kendi irademize sahibiz. Üstelik kim tarafından yapılırsa yapılsın yabancı bir müdahaleye müsamaha göstermeyeceğiz. [...] Ancak bilinmelidir ki Amerikalıları ya da Rusları taklit etmek istemiyoruz, fakat medenî ülkelerin hayvanları durumuna düşmeyi de reddediyoruz...”

Ne var ki 10 Aralık 1942'de Sovyetler ve İran arasında bir anlaşma sağlandı ve İran, aynı gün Kafkankuh Geçidi'nden Kürtlerle kader birliği yapmakta olan Azerilere saldırdı ve Tebriz'i geri aldı. Bu, başkent Mehabad'ın düştüğü anlamına geliyordu. İran Birlikleri buradan Kurdistan üzerine yürüdü. Qadi Muhammed'in Tahran'daki kardeşi Sadrî Qadi, İran'da bir parlamenterdi ve bu durum üzerine İran ve Kurdistan Hükümeti arasında uzlaşma sağlamaya çalıştı. Nitekim bir barış antlaşması da imzaladılar. Antlaşma gereği General Mustafa Barzanî ve Seyfi Qadi komutalarındaki birlikler etkisiz hale getirilerek başkent dışına alınmıştı. Yaklaşık bir hafta boyunca İran ve Kürt hükümetleri herhangi bir sorun çıkarmadan kentte sükûneti sağladılar. Fakat 17 Aralık'ta Qadi Muhammed ve kuzeni Seyfi Qadi da dahil olmak

üzere Kürdistan Milli Meclisi'nin tüm üyeleri tutuklanarak hapse atıldı. Kentte karışıklık baş gösterdiyse de İranlılar olaya hâkim olmakta gecikmediler ve Mehabad'ın denetimini ele geçirdiler. 30 Aralık 1946'da Qadi Muhammed'in kardeşi Sadrî, Tahran'daki evinde tutuklandı ve Mehabad'a getirildi. Usulsüz ve yetkisiz bir mahkeme kuruldu ve Qadi Muhammed, Seyfî Qadi ve Qadi Muhammed'in kardeşi Sadrî ölüm cezasına çarptırıldı. Qadi Muhammed, kardeşinin haksız yere cezalandırıldığını ve bu cezanın affedilmesi gerektiğini ısrarla belirttiyse de karar değişmedi ve üçü de 31 Mart 1947'de sıkı koruma altına alınan ve Bağımsız Demokratik Kürdistan Cumhuriyeti'nin ilan edildiği Çarçıra Meydanı'nda idam edildiler. Kürdistan Cumhuriyeti'nin yıkılması ve Qadi Muhammed'in asılması bütün Kürtler tarafından üzüntüyle karşılandı. Türkiye ve Irak'ta Kürt bölgelerinde geniş tedbirler alındı. Diyarbakır, İstanbul, Süleymaniye, Bağdat gibi şehirlerde ancak küçük protestolar düzenlenebildi. İran'da sıkıyönetim ilan edildiyse de Luristan'ın Urumabad kasabasında infazlara bir tepki olarak 11 Mayıs 1947'de şiddetli bir ayaklanma baş gösterdi. İran askerleri halkın üzerine ateş açtı ve 65 Kürt bu olaylarda hayatını kaybetti. Barzani ve peşmergeleri Irak Kürdistanı'na geçti. Burada sert bir müdahale ile karşılaştılar ve daha önce Irak ordusunda görevli olan ve Barzani'ye katılan 4 Kürt subay bir zaman sonra tutuklandı. 19 Mayıs 1947'de İzzet Abdülaziz, Mustafa Xoşnav, Muhammed Mahmud, Hayrullah Abdülkerim adlı bu peşmergeler Bağdat'ta idam edildi. General Mustafa Barzanî, 27 Mayıs'ta yanlarında peşmergeleriyle Moskova'ya doğru yol aldı.

İdamlar üzerine Avrupa'daki Kürtler başta olmak üzere protestolar yapıldı. Avrupa'daki Kürt öğrencilerin yayın organı Kürdistan'ın Sesi'nde ABD, İngiltere ve Irak sert dille eleştirilirken İran için "Haşhaş müptelası monarşist faşistler" ifadesi kullanıldı. Uzun süre ses getiren protestolar ile Qadi Muhammed, Kürdistan'ın 'ebedî muzaffer'i ilan edildi. Irak'ta idam edilen subaylardan Hayrullah Abdülkerim'in son sözleri Avrupa'daki elçiliklerin binalarına siyah çelenk üzerinde iletili: 'Düşmanlarımıza ölüm, Yaşasın Kürdistan!'

Kaynakça

1. Mehrdad R. Izady, Bir El Kitabı Kürtler, Ağustos 2004
2. Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Eylül 2004
3. Elphinston, W. G. "Kurds and The Kurdish Question", Journal of the Royal Central Asian Society, Temmuz, 1948
4. Rosvelt, Archie. "The Kurdish Republic of Mahabad", The Middle East Journal, Temmuz, 1947
5. Lambton, Ann. Landlord and Peasant in Persia. Oxford Universty Press, 1953
6. The Daily Express, 16 Mart 1946
7. Stepanov, V. "A Visit to the Kurds" New Times, 8 Haziran 1949
8. Dengê Kurdistan, Sayı 2, Ağustos 1949
9. Adamson, David. The Kurdish War (Londra, 1964)
10. Bermon SoviII, The Royal Air Force, The Middle East and Disarmament, 1919-1934 (Michigan State Universty, 1972)
11. Challiand, Gerard, People Without a Country (Londra, 1980)
12. Eagleton, William, The Kurdish Republic of 1946 (Oxford University Press, 1963)
13. Nuri Paşa İhsan, La Revolt d'Agri Dagh (Universty of Texas Prss, 1989)
14. Roosevelt, Archibold, "The Kurdish Re-public of Mahabad," The Middle East Journal, cilt I, sayı 3 (Temmuz 1947)
15. Safarastian, Arshak, Kurds and Kurdistan (Londra, 1948)
16. Van Bruinessen, Martin, Ağa, Şeyh ve Devlet, (İstanbul, 2003)

Orta Anadolu'da ilk Kürt Yerleşim Bölgeleri

Kürt Tarihi, araştırmacıların ilgi odağı olmaya devam ediyor. Her bulunan yeni bir belge Orta Anadolu Kürt Tarihini yeniden yazmaya ve düzenlemeye itiyor. 'Bu belge kesinlik kazanıyor' ya da 'kesin tespit şudur' dediğimiz bir anda bulunan yeni bir belge, eski bilgileri alt-üst ederek tekrar başa dönüyor ve yeni bir araştırmanın yolculuğuna çıkıyoruz. Türkiye'de yapılan/yapılacak bir araştırmanın zorluğu ilk olarak, 'devlet arşivi' kapısından başlar, devlet kapısında son bulur ve cezaevinde kısıtlı belgelerle de yazılır.

Kızılcahamam-Çamlıdere

Orta Anadolu Kürtleri nereden geldiler? sorusunun cevabı tartışılırken, yeni bir soruyla 'Orta Anadolu'da İlk Kürt Köyü neresi?' tartışmasına giriyoruz. Rohat Alakom'un son çalışmasında, bazı belgelere dayanarak Orta Anadolu'da İlk Kürt köyünün Yabanabad yöresinde bulunduğunu ortaya koydu; "1463 tarihli Ankara Tahrir Defteri'ne göre Yabanabad (Kızılcahamam-Çamlıdere) yöresinde Kürtler adlı bir Kürt köyünün var olduğu ortaya çıkmıştır." Yine bu çalışmanın bir yerinde "14. yüzyılda Malatya'dan göç eden bazı Kürtlerin Kütahya yöresinde Germiyanogulları adlı beyliğin kurulmasına katkıda bulunmuştur" deniyor.

Beyşehir – Kürtler Köyü

Sayın Hasan Öztürk'ün 'Kurucuova Tarihi' adlı çalışmasında, bir belgeden söz etmektedir.1466 tarihli belgede; Orta Anadolu'da Kürtlerin ilk yerleştikleri bölgenin, Isparta'nın Şarkıkaraağaç'a bağlı KÜRTLER köyü olduğu yazılı. Osmanlı belgelerinde bulunan bir harita (1584) üzerinde de bu köy belirtilmiş. Kürtler köyü, 1920 tarihine kadar Konya'nın Beyşehir ilçesine bağlı bir yerleşim birimi idi. Başka bir belgede ise (1535); Aksaray Eskil ilçesine bağlı yerleşim bölgelerine yerleştirilen Kürt aşiretlerinin isimlerini görüyoruz.

Kürtler Köyü

Beyşehir bölgesi, 1071 Malazgirt savaşından sonra 1142 yıllarında Selçuklu topraklarına katılmış, Sultan Alaaddin Keykubat, Kubat-Abad şehrini kurarak burayı ikinci başkent yapmıştır. O tarihte yakın çevrelerde köy olarak Muma köyü, mezra olarak Belen, İnönü, Çayır ve Kurucuova mezarları vardı. Anadolu'yu 1243 yılında Moğolların akınlarından sonra, Eşrefoğlu Seyfettin Süleymanbey, Süleymaniye (Beyşehir'i) şehrini kurmuş, buradan bağımsızlığını ilan ederek Eşrefoğlu Beyliği'ni meydana getirmiştir. Beyliğin sınırları içinde bugünkü Afyon, Bolvadin, Emirdağ, Yalvaç, Şarkıkaraağaç, Seydişehir ve Bozkır ilçeleri de girmekte idi.Eşrefoğlu Beyliği, II.Mehmet devrinde Moğol komutanlarından Çobanoğlu Demirtaş, 1326 yılında Eşrefoğlu beyliğine son vermiştir. Ancak hakimiyet Moğol kumandanlarından Eşrefoğullarına bağlı İsmail Aka tarafından devam ettirilmiştir. İsmail Aka'dan sonra hakimiyet, Hamitoğulları'nın hakimiyetine girmiştir. Hatimoğulları'ndan sonra Osmanlılar ve Karamanoğulları arasında 1374 yılından 1467 yılına kadar 20 defa el değiştirmiştir. "Beyşehir Sancağına ait 1466 tarihli Müsellim Defterinde Yenişehir Nahiyesi'nin kimi köylerinin yörük olduğu yazılmıştır. Bu belgede, kimi köylerin yörük olduğunu dile getirirken Yenişehir (Şarköy), Kürtler ve Muma köylerinden gayri köyleri kastetmektedir. Bu köyler; Bademli, Kurucuova, Yenice, İsrailler, Küre, Keçilik ve Hoyran'dır."Hasan Öztürk'un 'Kurucuova Tarihi' adlı çalışmasından....Bu belgede, Kürt köyünün 1466 tarihinden önce kurulu olduğu anlaşılıyor.

Isparta-Şarkıkaraağaç-Kürtler

Bu beldenin tarihçesi kısaca şöyle; Şarkikaraağaç ilçesi, güneyde Beyşehir, kuzeyde Yalvaç, Akşehir, Doğanhisar, batıda Gelendost ve Eğirdir, doğuda Hüyük, kuzeybatıda ise Yenişarbademli ile çevrilidir.

Bu bölgeye sırasıyla, Etiler, Frigyalılar, İyonlar, Lidyalılar, İraniler, Makedonyalılar, Selekoslar, Romalılar, Araplar, Selçuklular, Hamitoğulları, Eşrefoğulları, Germiyanogulları ve Karamanoğulları ve Osmanlı Devleti egemen olmuşlardır. “Karaağaç” isminin verilmesi ise, bölgeye ilk yerleşimin büyük bir karaağaç’ın çevresinde olmasına bağlanmaktadır. Başka yerlere de aynı isim verildiğinden karışmaması ‘Doğulu’ ‘Doğulular’ anlamına gelen “Şarkî” kelimesi eklenmiştir. Kürtler Köyü, 1920 yılında bu ilçeye bağlanmıştır.

Aksaray-Eskil

1530 yılında düzenlenen, 387 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman defterinde (42,47,67. sayfaları) Ayrıca Prof. Faruk SÜMER’in “Atçekenler” (Türk Dünyası Tarihi Dergisi, Ağustos 1993) kaynaklarından alınmıştır.

Not; Burada belgelerde Esb-Keşan-Hesp Keşan olarak geçen kelime, ATÇEKENLER olarak alınmıştır.

Belirtilen Tarihte Adı Geçen Aşiret adları ve bugün buldukları Yerleşim Bölgeleri; Aişelü Cemaati; Eskil Merkez Alaca Cemaati; Bayram Gazi Mezrası Ali Fakihler Cem; Bayram Gazi Mezrası Ali Hoca Cemaati; Bayram Gazi Mezrası Avcılar Cemaati; Bezirci Mezrası Ayan Hacılı Cemaati; Bayram Gazi Mezrası Aziz Cemaati; Bezirci Mezrası Balcalı Cemaati; Bayram Gazi Mezrası Baran Cemaati; Bayram Gazi Mezrası Bereketlü Cemaati; Gönder Viranı Mezrası Boynu Yumru Cemaati; Kardiğin Mezrası, İlanluca mezrası, Güney mezrası, Halil Seküsü mezrası, Dilmeç, Bağluca, Çavdar ve Boz Sal mezarları Boynu Yumru Kabilesi; Bayram Gazi Mezrası Boz Apa Cemaati; Hamzalar köyü, Bucak kuyu, Eğilmez mezarları, Eskil kaza Merkezi, Gözen köyü Bulduklar Cemaati; Eğilmez m., Gözen, Eskil Kazası Bulduklar Bölüğü; Kabak Köyü, Düzmüş Köyü Büyük Eğilmez Cemiyeti; Eğilmez mez., Eskil Kaza Mrk. Çepni Cemaati; Bucak Kuyu, İturnu köyü, Hüseyin Bey, Eğrikuyu, Güney Deresi ve Güney mezarları Çepni Pırakende Tarfesi; Burun ağıl, Bucak Kuyu, Kolu Viran, Başviran, Akçaşehir, Alihan Arkı, Bezirci Çıyanini, Kabak mezarları, Karaviran köyü Dağdura Cemaati; Bayram Gazi Mezrası Çomak Cemaati; Eğilmez Mezrası Danişmendli Cemaati; Bucak Köyü Mezrası Davutlar Cemaati; Eskil Kaza Merkezi Dede Veled-i Firuz Ce., Firuz, Dalaman, Gerdik Ağıl Mez. Dedelü Cemaati; Eskil Kaza Merkezi Delüler Cemaati; Eskil Kaza Merkezi Dervişan-ı Çinem; Kayacık mezrası Develü Cemaati; Eskil Kaza Merkezi Eğilmez Cemaati; Düzmüş Köyü Eğilmez-i Diğer Cema.; Eskil Kaza Merkezi Emek Cemaati; Bayram Gazi Mezrası Esen Beylü Cemaati; Bayram Gazi Mezrası Firuzlu Cemaati; Bucak Kuyu, Güney Kuyu, Günsü Deresi Hüseyinler Cemaati; Bayram Gazi Mezrası Hüseyin Şeyhli C.; Bucak Kuyu, Güney Deresi, Güney Kuyusu Mezarları İncillü Bölüğü, İzzed-dinlü, Karagözlü, Karamanşah, Kenelü, Keş Cenneti, Kaştımur, Kıran Koştımur, Koncular, Kumlu, Kureyş, Kıran, Kureyş Melikşah, Sakallar, Saru Muradlu, Sinan Bennak, Kızıl Koyunlu, Kürtül, Şamlar, Tanrıvermişler ve Varsak Haşkadem Cemaatleri; Eskil Kaza Merkezi Bayram Gazi Koştımur Cemaati; Eskil Kaza Mrk., Güney Deresi, Güney Kuyusu, Gözen-i Kuyu mezrası, Güney Kuyusu, Gözendığın, Başgötüren mezarları, Gözin Köyü Koştımur Kabilesi; Eskil Kaza Mrk., Düzmüş Köyü Koyuncular Cemaati; Bezirci Mezrası, Düzmüş Köyü Köseler Cemaati; Eskil Kaza Mrk., Çeklesun köyü Menteşelü Bölüğü; Düzmüş Köyü, Eskil Kaza Mrk. Murafi Cemaati; Eskil Kaza Mrk., Eğilmez Mezar. Musalar, Yuva Koştımur; Eskil Kaza Mrk., Aziz Mezrası Ozanlar Cemaati; Eskil Kaza Mrk., Elkin Argı, Emir Ali köyleri Ömür Fakihler Cemaati; Emir Ali Köyü. Şırnaklı Cemaati; Başgötüren, Bayramdığın

Cemaatl.Sülemişli Cemaati; Devlet şah, Dikleml, Karaağıl, Karadiğin, Dereağıl,
Danişmendli, şubukarmud, Babakuyu MezralarıSülemişli Diger Cem., Eskill Kaza Mrk.,
Musa Öyüğu m.
Türkmanan Cem.; Eskill Kaza Mrk., Düzmüş Cem.Uşaklar Bölüğu; Eskill Kaza Mrk., Düzmüş
Mez.Vevedlü Cemaati; Eskill Kaza Mrk., Düzmüş KöyüYakuplar Cemaati; Bayram Gazi
MezrasıEsen Beylü Cemaati; Bayram Gazi Mezrası Yaycı, Yumhayr Cem; Eskill Kaza Mrk.,
Çeklesun KöyüYusuf Hacılar Cemaati; Çeklesun Köyü

İdrisi Bitlisî ve Said Nursi'nin Faaliyetleri

Osmanlı döneminden beri Kürt politikasında yapılan doğrular ve yanlışlar vardır. Kırılma noktası Yavuz Selim dönemidir. Şah İsmail, Çaldıran yenilgisinden sonra Batı'yla Osmanlı'ya karşı bir ittifak oluşturmak amacıyla yoğun diplomatik görüşmeler yürüttü. Rodos'ta üslenen St. John şövalyeleriyle irtibata geçen Şah, onlardan Hospitaliers Tarikatı'nın elinde bulunan Sultan Cem'in oğlu ve Yavuz Selim'in kuzeni olan şehzadenin kendisine teslimini istedi. Şah İsmail, Portekiz Kralı, Macaristan, Çek Kralları ve Habsburg İmparatoru nezdinde girişimlerde bulundu. İsmail bu faaliyetleri sırasında Lübnan dağlarında bulunan Marunilerden de yardım istedi. Ancak Batı, Osmanlı zaferi ile sarsılan Safevilere yardım etmeye istekli olmadı. Osmanlı İmparatorluğu, doğuda yerleşmeden batıya açılımın güvenli bir biçimde gerçekleşmeyeceğini bir kez daha kavradı. Tüm yıkıcı askeri fetihler ve iç tehditler doğudan geliyordu. Osmanlı doğuyu tutamıyordu. Yavuz Selim bu gidişi bir süre durdurdu.

Torosların eteklerinden güneyde Yukarı Fırat'a, Suriye'ye, Hicaz ve Mısır'a kadar hâkimiyet alanını genişletti. Yavuz Selim Ortadoğu üzerinde yoğunlaştı. Sultan Süleyman ise yüzünü yine Avrupa'ya çevirdi.

Yavuz Selim, Doğu'ya yerleşme siyasetinde Kürtlerle anlaşmaya öncelik tanıdı. Akkoyunlular tarafından baskı altında tutulan Kürtler, başlangıçta Şah İsmail'e taraftar oldular. Ancak Şah'ın siyaseti Kürtleri ezdi. Kendisini kutlamaya gelen on bir Kürt ileri gelenini hapse attıran Şah İsmail onların yerine kendi adamlarını atadı. Şah Şii Türkmenler dışında kimseye güven duymuyordu. Bu arada Kürtlerin Sünni olması da onun açısından sorundu. Tıpkı Akkoyunlular gibi Kürtlere yönelik tasfiyeci bir siyaset izleyen Şah'a karşı Kürtler Osmanlı'ya döndüler. Osmanlı-İran mücadelesi Şii-Sünni örtüsü altında yürütüldü ve tüm bölge halklarını sürükledi. Kürtler ve Ermeniler varolma endişesiyle kendi aralarında taraflara bölünüp birbirlerini tükettiler. Osmanlı-İran savaş atmosferinden yararlanan Kürtler, silahlanarak Safevi güçlerini kendi bölgelerinden kovdular. Bu durum Osmanlı'nın askeri başarısına uygun ortam yaratan koşullardan biriydi. Böylece Musul-Kerkük, Hısn-ı Keyfa, Eğil, Sasun, Palu, Siirt, Meyafirikin Kürt beylikleri bağımsızlıklarını korudular.

Diğer yandan yirmiye yakın Kürt beyi de Safevilerle ittifaklarını sürdürdüler. Bitlisli Kürt Hakim İdris ise Osmanlı Politikasını destekleyenlerin başında geliyordu. İdris söz konusu yirmi Kürt aşiret reisini Osmanlı'ya bağlanma konusunda ikna etti ve Şah İsmail'le olan ittifaklarını çözdü. Çaldıran Savaşı'ndan önce Kürt beyleri ile Osmanlı arasında kararlaştırılan anlaşma zaferle birlikte kesinleşti.

Sultan Selim Kürt beyliklerinin özerkliklerini tanıdı ve bunu fermanlarla onayladı. Yavuz Selim'in Kürt beylikleri ile yaptığı anlaşmaya göre: Kürtler Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak onların komşu ülkelerle yapacakları savaşlara katılmaya zorunluydular. Anlaşma gereğince beylikler bağımsızlıklarını koruyacaklardır. Kürt Emirliklerinde yönetim babadan oğula geçecek veya eskiden beri devam eden geleneklere göre Emir seçilecek ve Padişah fermanıyla Emir'in yetkisi kabul edilecektir. Osmanlılar Kürt beyliklerini tüm dış saldırılara karşı koruyacaklardır.

Sultan Selim ile anlaşmanın metni Hakim İdris tarafından yazıldı. İdris bu anlaşma metnini Kürt beyliklerine ayrı ayrı imzalatılarak Sultan'ın onayına sundu. Anlaşma gereğince Diyarbakır 19 sancağa bölündü. Bunların 11'i doğrudan Osmanlı'ya bağlandı, 8'i ise Kürt beyliklerine bırakıldı. Palu, Eğil, Hazro, Cezire yarı bağımsız idareler ve babadan oğula geçen

beylikler olarak ilan edildi. 1514'ten, 1627'ye kadar uzanan zaman çizgisinde Malatya'dan Hâkkari'ye, Urfa'dan Beyazıt'a kadar yayılan yörelerdeki önemli beyliklere yukarıdakine benzer haklar tanındı.

Sultan Selim'in siyaseti, Kürt beyliklerini Osmanlı ittifakına dahil ederek İran karşısında sağlam bir duvar örmek, Türkmen unsurlarını kuşatmaktı. Türkmen sorunu tüm karmaşık sınıfsal, askeri, dini, sosyal çelişkileri ile birikimli etkisini sürdürdü. Selçuklu, Osmanlı çizgisinde devlet bu sorunu şiddetle baskı altında tutma stratejisi izledi. Türkmen oymaklarının Safevi Devleti ile birlikte hareket etmesi karşısında, Osmanlı da Kürt feodallerine dayanma yolunu seçti. 1514-1638 yılları arasında küçük aralıklarla devam eden Osmanlı-İran savaşlarında, Sünni Kürtler Maku'dan, Musul ve Bağdat'a kadar aşılması imkânsız bir kaleler zinciri oluşturdular. Kürtler bu savaşlarda Osmanlı ordularıyla birlikte savaştılar.

Ancak feodal parçalanmışlıkları iyice pekişti. İran'da yaşayan Kürtlerle, Osmanlı topraklarındakiler arasında sınırlar girdi. Doğu'da düzenini yerleştirmeden Batıda genişlemesi tehlikeye giren Osmanlı, Kürt feodalleşmesini kabullendi. İran ise buna Karabağ'da karşılık verdi. Karabağ Ermenilerine İran'ın tanıdığı özerklik, Osmanlı saldırılarına karşı bir set işlevi görüyordu. Diğer yandan bu Ermeni özerkliği gelecek yüzyıllardaki Ermeni siyasi hareketlerinin temel ocağını teşkil etti. Karabağ Ermeni Melikleri Şah Abbas'tan 1603'te Osmanlı hâkimiyetinden kurtarılmasını istediler. Bunun üzerine Doğu Ermenistan'ın Karabağ bölgesini Osmanlı'ya karşı bir duvar halinde bırakmak amacıyla buranın idaresi Şah Abbas tarafından Kürt feodallerine verildi. Bu politika Osmanlı Padişahlarının İran'a karşı Kürt beyliklerine dayanması siyasetiyle aynıydı. Sonuçta Karabağ, beş melikliğe bölündü ve bağımsız ilan edildi. Osmanlı-İran çelişkisi, Ermeniler ve Kürtleri stratejik varlıklar haline getirdi. Bu iki güçlü devletin aralarındaki savaşlar, Kürt ve Ermeni feodallerinin toplumsal ekonomik ilişkiler alanında hâkimiyetlerini güçlendirdi. Bölgede oluşan ittifak ilişkileri kalıcı etkiler yarattı. Ermeni feodalleri İran ile ve Sünni Kürt feodalleri ise Osmanlı ile müttefik oldular. Bu arada Kürt parçalanması iyice perçinlendi. Büyük bir güçle sahnede olan Kürtler, İran ve Osmanlı yanlısı olarak bölünen feodal egemenlerini izlediler. Sünni-Şii ayrımı bu konuda görünür ölçüde. 16. yüzyılda İran ve Osmanlı İmparatorlukları ile çıkarları temelinde bütünleşen Kürt egemenleri, sultanlık düzeyinde devlet sistemlerinden iyice uzaklaşmışlardı. Siyasi örgütlenmeleri, merkezsiz, ikinci derecede önem taşıyan ve bir büyük güce dayanmayı varlığının güvencesi sayan beylikler biçimindedir. Bu yapılar ayrıca kendi içinde bölümlere ayrılıyordu.

Anadolu Türkmenlerinin Şii bayrağıyla isyanı ve aslında Safevilerin askeri gövdesini oluşturmasını, şu formülasyon çerçevesinde değerlendirmek doğru olur: "Dini bir kisve altında siyasal protesto, gelişmelerinin belli derecesinde bütün halklara özgü bir olaydır." Türkmenlerin Şah'a verdiği destek bu "siyasal protesto" mantığı ile kavranabilir. Osmanlı devşirme, kozmopolit merkezi egemenliği açısından bu sorunun şiddet dışında çözümü yoktur. Özellikle Beyazıt II.'nin son saltanat yıllarında patlayan Safevi şeyhlerinden Şah Kulu İsyanı tüm Anadolu'yu sarstı. Şah Kulu'nu izleyenler, "hükümetten memnun olmayan köylüler, aşiretler, çiftlikleri ellerinden alınan tımar erleri, sipahilerdi." Osmanlı egemenlik ideolojisi, yoksul halk hareketlerini korkunç bir barbarlık olarak tasvir eder. Oysa halk yığınlarının "korkunçlukları" yoksulluklarından ileri geliyordu. Osmanlı kaynakları askerlerin dışındaki Şah Kulu yandaşlarını şöyle anlatır: Görünüşleri korkunçtu. Paçavra çıkınına benzeyen elbiseleri, bağıriş ve çağırışları, uzun bıyık ve sakalları, kırmızı saçlarıyla geçtikleri yerler ahalisine dehşet saçıyorlardı. Böylece işe başlayan Şah Kulu, Antalya'dan Sivas'a kadar

önüne gelen kuvvetleri silip süpürdü, ortalığı yakıp yıktı."(1) Anadolu'da Alevi-Türkmen hareketiyle başlayan ve sonuçları itibariyle uzun yıllar sürecek Osmanlı-İran savaşlarına, Kürt feodallerinin güçlenmesine, Ermeni özerkliğinin ulusal çizgiye varacak biçimde gelişmesine neden olan olguların temelinde Fatih'in müsadereleleri ile II. Beyazıt'ın bunu düzeltmeye çalışırken başvurduğu isabetsiz yöntemler vardır. Bazı tekrarları göze alarak II. Mehmet döneminde hâkim eğilim tımar sisteminin mülk ve vakıf araziler aleyhine gelişmesi ve büyük dirliklerin devşirme aristokrasisine verilmesi yönünde oldu. Bu arada İstanbul'a sadece Müslümanlar değil Trabzon'dan Rumlar, Selanik'ten Yahudiler, Ermeniler iskân edildiler. Yazar Hamit Haksever, Hafıza-yı Beşer adlı makalesinde, Türklerle Kürtlerin İslam kardeşliği çatısı altında toplandığı İdrisi Bitlisi fenomeni pek güzel anlatır. Bitlisi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmiyor. 1452-1457 arasında doğduğunu yazabiliriz. Doğum yeri de muğlaktı; kimine göre Diyarbakır kimine göre Bitlis'ti. Kürt'tü. Eğitimi babasından "İdrisiye Medresesi"nde aldı. Arapça, Farsça öğrendi. Uzun Hasan başkentini Diyarbakır'dan Tebriz'e nakledince ailece oraya göçtüler. Tebriz'de "saray kâtipliği" yaptı. Ali Şir Nevai gibi âlimlerle arkadaşlık kurdu. İyi bir eğitim alan İdrisi Bitlisî bölgenin âlim ve fazıl şahsiyetlerinden birisi oldu. O dönemlerde doğu bölgelerimiz bir Türk devleti olan Akkoyunlulara tâbi idi. Akkoyunlu sarayında divan kâtipliği yapan İdrisi Bitlisî, hükümdar çocuklarına lalalık vazifelerinde de bulundu. Akkoyunlu Devleti Safeviler tarafından ortadan kaldırılınca Şah İsmail, İdrisi Bitlisî'yi Tebriz'e davet etti. O ise, sapık görüşlere sahip olan Şah İsmail'in davetini reddederek Osmanlı'ya sığındı. Osmanlı sarayında büyük itibar gören İdrisi Bitlisî II. Beyazıt'ın emriyle "Heşt Behişt" isimli Osmanlı tarihini yazmaya başladı. Farsça ve manzum olarak kaleme aldığı bu tarih kitabını otuz ay içinde tamamlayıp padişaha arz etti. Padişahın iltifatlarına ve ihsanlarına mazhar oldu. Yavuz ve Kanuni doğuyla ilgili yapacakları işlerde muhakkak İdrisi Bitlisî ile istişare ederlerdi. İdrisi Bitlisî asıl büyük hizmetini Yavuz Sultan Selim zamanında ifâ etti. Yavuz'un şark politikalarında ona danışmanlık yaptı. Yavuz, doğu illerinin nizamlandırılmasını tamamen İdrisi Bitlisî'nin tasarrufuna bıraktı. İdrisi Bitlisi, İran seferine ve Çaldıran Savaşı'na iştirak etti. Çaldıran savaşı esnasında Diyarbakır (Amid) Osmanlı'ya iltihak etmişti. Çaldıran zaferinden sonra Padişah bir müddet Tebriz'de kaldı. Yavuz'un İstanbul'a dönüşünün ardından Tebriz'e dönen Şah İsmail, Diyarbakır'ı alması için de Karahan'ı görevlendirdi. Çünkü doğunun merkezi konumunda olan Diyarbakır'ı kaybetmenin tüm Güneydoğuyu kaybetmek anlamına geleceğini biliyordu. Esasında o zaman şehir merkezinin ismi Amid idi. Diyar-ı Bekir denilince çevre illeri de dahil daha geniş bir mıntıka anlaşılıyordu. Bölgede pek çok muhkem kale vardı. Bu bölge İslam tarihinde ilk olarak Hz. Ömer döneminde fethedilmiş, Abbasi ve Emevi idarelerinden sonra Rumların eline geçmiş, Akkoyunlu devleti burayı tekrar fethetmişti. Akkoyunluları ortadan kaldıran Şah İsmail buraya hakim olmuştu. Esasında bölgedeki sünni kürtler, aynı mezhebe tabi oldukları Osmanlı idaresinde olmayı arzu ediyorlardı. Fakat Şah İsmail'in kan dökücülüğünden de çekiniyorlardı. Tebriz'e dönen Şah İsmail Diyarbakır'ı alması için Karahan'ı görevlendirdi. Karahan, şehri tekrar ele geçirdi. Safevilerin büyük bir meydan muharebesinde hezimetle uğratılması gerekiyordu. Yoksa Doğu bölgelerinde Osmanlı hakimiyetinin sağlanması zordu. İdrisi Bitlisî bu durumu padişaha arz ederek, buraya ordu gönderilmesi istedi. Böylece zaten gönlü Osmanlı'dan yana olan ahalinin de desteğiyle Safevi hakimiyetinin tamamen bertaraf edileceğini ifade etti. Bunun üzerine Yavuz, Erzincan Beylerbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa'yı Amid'e gönderdi. İdrisi Bitlisî de 10.000 kadar gönüllü kürtle beraber Mehmet Paşa'nın ordusuna katıldı. Şah İsmail'in komutanı Karahan, bu

orduyla çarpışmayı göze alamayıp şehri terk etti. Mardin'e çekildi. Mardin'de kendisine takviye güçler sağladı. Diyarbakır'ı Safevi hakimiyetinden kurtaran Bıyıklı Mehmet Paşa Mardin'e yönelip Karahan'ı ağır bir yenilgiye uğrattı. Karahan da bu çarpışmada öldü. İdrisi Bitlisî, İslam birliğinin Osmanlı çatısı altında sağlanmasını arzu ediyordu. Onun bu niyet ve samimi gayretleri neticesinde doğu ve güneydoğuda bulunan 25 kadar şehir sulhen Osmanlı'ya ilhak oldu. Belki bu samimi niyetlerin bir bereketi olarak da bu bölgelerdeki hakimiyet kalıcı oldu. İdrisi Bitlisî'nin gayretleri neticesinde gönül rızasıyla Osmanlı'ya katılan o zamanki önemli yerleşim merkezlerinin bazıları şunlardır: Malatya, Urfa, Besni, Ergani, Harput(Elazığ), Dıvrığı, Siverek, Urumiye, İtak, İmadiye, Cizre , Eğil, Bitlis, Hizan, Garzan, Palu, Siirt, Silvan, Suran, Çemişkezek, Sasun, Çapakçur, Sincar , Çermik, Hızo, Zerik, Mafarkın, Nusaybin, Dârâ.

İslam birliği için samimi bir şekilde gayret eden İdris'i Bitlisî'ye Yavuz son derece güvenmiş, ona üzeri tuğralı boş kağıtlar göndermiştir. Bunları kendisi adına doldurarak bölgede dilediği gibi tasarrufta bulunma yetkisi vermiştir. Merkezi Diyarbakır olan Arap ve Acem kazaskerliği vazifesini yürüten İdrisi Bitlisî, padişahın sonsuz güvenine rağmen bölge için yaptığı her düzenlemede ve her atamada yine padişahla istişare etmiştir.

Mısır seferine de katılan İdrisi Bitlisi, Mercidabık ile Ridaniye Savaşları için yazdığı fetihnamelerden başka bölgenin idaresi için ortaya koyduğu fikirlerle, yine önemli hizmetler icra etmiştir.

İdrisi Bitlisi güzel ve tesirli konuşan, siyasetin inceliklerini bilen, iyi huylu ve sūfî meşrep bir zât idi. İbrahim Gülşenî de dahil olmak üzere pek çok Allah dostuna hizmet etmiş, tasavvuf terbiyesi almıştı. Dindar, samimi ve hayırsever birisi idi. Ömrünün son yıllarını İstanbul'da ilmî çalışmalarla geçiren İdrisi Bitlisi'nin 30'a yakın eseri vardır. 1520 yılında 70 yaşlarında iken vefat etmiştir. Kabri Eyüp semtinde hanımı Zeynep Hatun'un yaptırdığı mescidin civarında, İdris köşkü ve çeşmesi denilen yerdedir.

Doğu ve Güneydoğu'da çok önemli faaliyetlerde bulunan İdris-i Bitlisî, durumu bir mektupla Osmanlı Padişahına arz etmiştir; "Mülk ve dinin maslahatlarının nizama girmesi, metin sultanların tedbir ve tedvirine bağlıdır. Şark ve garbda adaletin tesisi, Acem ve Arapların mazlumlarının matlub ve meramlarının te'mini, İslâm padişahının adaletine vâbestedir. Diyarbekir mukimlerinden bu muhlis bendeleri arzeder ki;

Bilâd-ı Ekrâd denilen Diyarbekir ve civardaki mazlum Müslümanlar, devlet-i aliyyenin hizmetine tâliptirler ve devlet ile din düşmanlarının şerlerinden sizin yardım ve merhametlerinizle masûn olmak ümidindedirler. Sizin Dâr'ül-Hilâfe yani İstanbul'a azimet haberiniz duyulduktan sonra buradaki bir kısım muhlis bendeler, Beylerbeyiniz Bıyıklı Mehmed Paşa'ya arz-ı itaat etmişlerdir. Hem mezkûr Beylerbeyi ve hem de bu hakir vasıtasıyla size bazı maruzâtlarını arz etmek istemektedirler.

Ba'zı insî şeytanların müdâhalesiye Kürt ve Türkmen kabile ve aşiretleri, başlangıçta bir kısım ihtilâf ve ihtilallere ma'rûz kalmışlardır. Ancak Allah'ın lutf u inayetiyle bu menfilikler bertaraf edilmiştir. Ancak düşman durmamakta ve Kürt Beylerini isyana teşvik etmektedir. Bilâd-ı Ekrâd'ın Osmanlı devletine iltihakı, İstanbul'un fethi zaferini tamamlayacak derecede ehemmiyetlidir. Zira bu bölgenin ilhakıyla, bir taraftan Irak yani Bağdad ve Basra'nın yolları, diğer taraftan Azerbaycan yolları ve bir diğer taraftan da Haleb ve Şam yolları açılmış olacaktır. (Bilad-ı Ekrad: Kürt diyarı demektir)

Tebriz'den ayrılıp Osmanlı sarayına gelen İdris'i, Sultan II. Bayezid çok güzel bir şekilde saygı ve hürmetle karşılamıştır. Kendilerini sarayına almış, hediyeler vererek maaş bağlamıştır. Yavuz Dönemi, İdris-i Bitlisi'nin en çok rağbet gördüğü dönemdir. İdris-i Bitlisi

bu dönemde Osmanlı siyasetinde aktif bir rol üstlenmiştir. 1514 yılında Yavuz Sultan Selim ile beraber Şah İsmail'e karşı Çaldıran Savaşına katılmış, hatta savaştan sonra Tebriz'de bir süre daha kalarak halkı Osmanlı yönetimine bağlamaya çalışmıştır. Tebriz'deki Ulu Cami'de halka vaiz ve nasihatlerde bulunmuş, Tebriz'de kurulan karakol ve gözlemci kuvvetlere komutanlık yapmıştır. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetlerinin Osmanlı yönetimine geçmesi için görevlendirilmiştir. İdris'in buradaki başarılarından dolayı Yavuz Sultan Selim, Bitlisli İdris'i mükafatlandırmıştır. Kendilerine bir ferman göndererek, Diyarbakır bölgesini kendisine vermiş, ayrıca 1516 yılında Yavuz tarafından ihdas edilen ve merkezi Diyarbakır olan Arap Kazaskerliği rütbesiyle İdris-i ödüllendirmiştir. Böylece Bitlisli İdris, Osmanlı'nın en büyük rütbesi olan Kazaskerlik rütbesi ile taltif edilmiştir. Bununla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun yönetimi İdris-i Bitlis-i'ye verilmiştir.

İdris-i Bitlisi bu işlerle de yetinmeyerek, Yavuz Sultan Selim'in Memlûklular'e karşı verdiği siyasette de başarılar elde etmiştir. Öncelikle Musul ve Urfa'nın Memlûklular'dan alınarak Osmanlı topraklarına katılmasını sağlamıştır. Daha sonra Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır seferlerine katılarak 1516 ve 1517 yıllarındaki Ridaniye ve Mercidabık Savaşlarına Sultan ile beraber katılmıştır. Mısır'ın fethinden sonra bu ülkenin nasıl idare edileceği hususunda görüşlerini Yavuz'a anlatmış ve Yavuz tarafından takdirle karşılanmıştır. Nitekim Mısır'ın idare edilmesinde İdris'in görüşleri temel alınmıştır. İdris-i Bitlisi, yirmi yıldan fazla bir süre Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir. Mevlana İdris-i Bitlisi, ömrünün son yıllarını İstanbul'da ilmi çalışmalara ve eser yazmaya ayırmıştır. 12 Kasım 1520 yılında İstanbul'da, Yavuz Sultan Selim'in vefatından kısa bir süre sonra hakkın rahmetine kavuşmuştur. Bütün kaynaklar ölüm yerinin İstanbul olduğunda birleşmiş, ancak ölüm tarihi hakkında farklı tarihler ileri sürmüşlerdir. Mevlana İdris-i Bitlisi'nin 65 - 70 yıl yaşadığı sanılmaktadır. İdris-i Bitlisi'nin mezarı, bugünkü Eyüp semtinde kendi adıyla anılan "İdris Köşkü" ve İdris Çeşmesi" denilen yerde muhterem hanımları Zeynep Hatun tarafından vakfederek yaptırdığı mescidin bahçesindedir.

Mazisi uzun ilgili yaşantısına göz atalım. Çaldıran Zaferi'nden sonra, başta Diyarbakır olmak üzere, Doğu Anadolu'nun birçok şehri, Osmanlıların eline geçince Yavuz Bıyıklı Mehmed Paşayı Diyarbakır Beylerbeyliği'ne getirir. Tarihçi İdris-i Bitlisî de müşavir olarak onun yanına verir. İdris-i Bitlisî'nin gayretleriyle Harput, Meyafarikin, Bitlis, Hisnikeyfa, Urfa, Mardin, Cezire ve Rakka'ya kadar Güney Doğu Anadolu bölgesi ile Musul dolayları Osmanlı idaresine geçer. Bu sayede Tebriz - Halep ve Tebriz - Bursa İpek yolu Osmanlıların kontrolüne girmiş olur. Osmanlı-Kürt dayanışması bu tarihte İdris-i Bitlisi ile doruğa çıkar. İdris-i Bitlisi hazretleri yöredeki Kürt emirlerini tek tek dolandır, onlara Yavuz'un nasıl mert, yiğit ve sözünün eri olduğunu anlatır (Bitlis Hâkimi Şerefüddin Bey, Hizan Meliki Emir Davud, Hısn-ı Keyfâ Emiri Eyyubîlerden II. Halil, İmâdiye Hâkimi Sultan Hüseyin olmak üzere 25-30 tane Kürt beyi (ümerây-ı ekrâd), Osmanlı devletine itaat arzularını padişaha iletmişlerdi.). Sadece iki ay içinde Bitlis, Urmiye, İmadiye, İtak, Cizre, Eğil, Hizan, Garzan, Palu, Siirt, Hısn-ı Keyfa, İmadiye, Pertek, Çemişgezek, Meyyafarakin, Malatya, Besni ve Harput emirleri Osmanlı'ya bağlanır, Suran, Atak, Sason, Sincar, Çermik aşiretleri de onlara katılırlar.

Ki böyle bir gelişme benim diyen ordularla bile başarılamaz. Yavuz, bu hizmetin altında kalmaz, "Kazaskerlik" rütbesi ile taltif eder ki artık Diyarbakır havalisini ondan sorarlar. İdris-i Bitlisi durmaz, gider Urfa ve Musul emirleriyle görüşür, onları da Memlûklardan koparır, Osmanlı'ya bağlanmalarını sağlar. Hısn-ı Keyfa'yı Eyyubi hanedanından Halil Bey'e bağışlayınca, İstanbul adına büyük puan toplar.

Kürt Beylerinin Yavuz'a Gönderdikleri Arıza

Molla İdris vasıtasıyla gönderilen bu arızanın sûretini, Koca Müverrih'in Bedâyi' adlı eserindeki şekliyle aynen naklediyoruz:

Sadeleştirilmiş özet metin

"KÜRT BEYLERİNİN SULTAN SELİME GÖNDERDİKLERİ ARIZA"

"Can ü gönülden İslâm Sultanına biat eyledik. İlhâdları zâhir olan Kızılbaşlardan teberrî eyledik. Kızılbaşların neşrettiği dalalet ve bid'atleri kaldırdık ve ehl-i sünnet mezhebi ve Şafi'î mezhebini icra eyledik. İslâm Sultanının namı ile şeref bulduk ve hutbelerde dört halifenin ismini yâda başladık. Cihada gayret gösterdik ve İslâm Padişahının yollarını bekledik. Duyduk ki, Padişah, Zülkadriye Eyaletine gitmiş; bunun üzerine biz de Mevlana İdris-i Bitlisî'yi makamınıza gönderdik.ilaahir

İdris-i Bitlisî'nin Yavuz'a Gönderdiği Mektup

Diyarbakir'in Şi'îlerin elinden alınmasından sonra Kürt Beyleri arasındaki gayretlerini sürdüren büyük âlim İdris-i Bitlisî, bu faaliyetlerinin neticesinde kısa zamanda Doğu ve Güneydoğu'daki Kürt ve Türkmen Beylerinin Osmanlı devleti'ne itaatlerini temin eylemiştir. Şimdi İdris-i Bitlisî tarafından Farsça olarak kaleme alınan bu istimâletnâme yani kendi arzu ve istekleriyle Osmanlıya tâbi olma belgesinin Türkçe özetini beraber okuyalım:

"Mülk ve dinin maslahatlarının nizama girmesi, metin Sultanların tedbir ve tedvirine bağlıdır. Şark ve garbda adaletin tesisi, Acem ve Arapların mazlumlarının matlub ve meramlarının te'mini, İslâm Padişahının adaletine vâbestedir. Diyarbakir mükimlerinden bu muhlis bendeleri arzeder ki;

Bilâd-ı Ekrâd denilen Diyarbakir ve civardaki mazlum müslümanlar, Devlet-i aliyyenin hizmetine tâliptirler ve devlet ile din düşmanlarının şerhlerinden sizin yardım ve merhametlerinize masûn olmak ümidindedirler. Sizin Dâr'ül-Hilâfe yani İstanbul'a azimet haberiniz duyulduktan sonra buradaki bir kısım muhlis bendeler, Beylerbeyiniz Bıyıklı Mehmed Paşa'ya arz-ı itaat etmişlerdir. Hem mezkûr Beylerbeyi ve hem de bu hakir vasıtasıyla size bazı maruzâtlarını arz etmek istemektedirler.

Ba'zı insî şeytanların müdâhalesiye Kürt ve Türkmen kabile ve aşiretleri, başlangıçta bir kısım ihtilâf ve ihtilallere ma'rûz kalmışlardır. Ancak Allah'ın lutf u inayetiyle bu menfilikler bertaraf edilmiştir. Ancak düşman durmamakta ve Kürt Beylerini isyana teşvik etmektedir. Bilâd-ı Ekrâd'ın Osmanlı devletine iltihakı, İstanbul'un fethi zaferini tamamlayacak derecede ehemmiyetlidir. Zira bu bölgenin ilhakıyla, bir taraftan Irak yani Bağdad ve Basra'nın yolları, diğer taraftan Azerbaycan yolları ve bir diğer taraftan da Haleb ve Şam yolları açılmış olacaktır.

Allah'ın yardımı pek yakındır.

Bende-i Ahkar ve Çaker-i Efkar İdris

Hizmetleri Karşılığında Yavuz'un İdris-i Bitlisî'ye Verdiği Cevap Ve Taltif

"Sûret-i Menşûr-i Şah bâ Kerem

Umdet'ül-efâdil kudvetü erbâb'il-fedâil sâlikü mesâlik-i tarikat hâdi-i menâhic-i şerî'at keşşâf'ul-müşkilât'id-dîniyye hallâl'ül-mu'dilât'il-yakîniyye hulâsat'ül-mâi vet-tîn mukarreb'ül-mülûki ves-selâfîn bürhânu ehl'it-tevhîd vet-takdîs Mevlâna Hakîm'üddin İdris - Edâmellâhu fedâillehû-

Tevkî'-i refî'-i humâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki, şimdiki halde südde-i sa'âdetime mektubun vâsıl olub senden umulan hüsn-i diyânet ve emânet ve fart-ı sadâkat ve istikâmetin muktezâsınca, Diyarbakir Vilâyetinin feth-i küllisine bâis olduğun i'lâm olunmuş. Yüzün ağ

olsun. İnşâallah'ul-E'azz sâir vilâyetlerin fethine dahi sebab-i küllî olasın. Benim envâ'-i inâyet-i aliyye-i hüsrevânem senin hakkında mebzûl ve mün'atıdır. el-Hâletü hâzihî âhir-i Şevvâl-i mübâreke dek vâki' olan ulûfeniz ile 2.000 sikke-i Efrenciye filori ve bir sammur ve bir vaşak ve iki mürabba' sof ve iki çuka ve bunlardan bir sammur ve bir vaşak kürk kaplu soflar dahi ve bir Frengî kemhâ gılâflu müzehheb kılıç in'âm ve irsâl olundu. İnşâallah'ulKerim vusûl buldukda sıhhat ve selâmetle alub masârifine sarf eylesin. Mukâbele-i hidemât ve mücâzât-ı istikametinde ve ihlâsında envâ'-ı avâtıf-ı celile-i hüsrevâneme sezâvâr olub behre-mend olasın.

Ve Diyarbekir cânibinde size ittiba' edüb gelen beğlerin mukabele-i sadâkat ve ihlâs ve muhâzât-ı hidemât ve ihtisaslarına göre ol vilâyetde tevcîh olunan sancakların ve beğlerin ahvâli ve elkâbı ve mekâdîri senin ma'lûmun olduğu ecilden iftihâr'ül-ümerâ'il-izâm zahîr'ülküberâ'il-

fihâm zülkadri vel-ihiram sâhib'ül-mecdi vel-ihîşâm el-müeyyed bi envâ'-i te'yîdillah'il-Melik'is-Samed Diyarbekir Beylerbeğisi Muhammed -Dâme ikbâlühü-'ya nişanı şerifimle mu'anven beyaz ahkâm-ı şerife irsâl olundu. Gerekdir ki, ol cânibde her beğe tevcîh olunan vilâyetin ahvali ne vechile tevcîh olunub ve ol beğlerin elkâbı ve mekâdîri ne üslub ile olmak münasib ise berâtları inşâ olunub yazıveresiz. Mufassalan ol yazılan berevâtın sûretleri ve tımarının mikdarlarını dahi bir sûret defter edüb südde-i sa'âdetüme dahi irsâl edesiz ki, bunda dahi hıfz olunub her husus merkûm ve ma'lûm ola.

Her beğe ne sancak verüldüğü ve ne vechile tefvîz olunduğı ve elkâbları nice yazulduğı ve ri'âyetleri ve in'âmları ne vechile olduğı ber sebîl-i tafsîl i'lâm olunub amma bir vechile tertîb ve ta'yîn oluna ki, birbiri arasında olan esas irtibât tezelzül ve tehallül bulmak ihtimali olmaya.

Ve ol berâtlardan gayrı istimâletnâmeler gönderilmek lâzım olan beğler için dahi nişanlı beyaz kâğıdlar irsâl olundu. Anlar dahi her beğe ne vechile istimâletnâme gönderilmek münasib ise inşâ olunub in'âmlar ile bile irsâl oluna. Ve anların mufassalan suretlerinin ve in'âmda ne vechile ri'âyet olundukların ol berevât sûretleri ile bile defter edüb dergah-ı cihânpenâhıma

irsâl edesiz ki, her husus bunda dahi mufassal ve meşrûh ma'lûm ola.

Ve bu cânibde olan mühimmât-ı Sultanî murâd-ı şerifim üzere encâma yetişmiştir.

İNŞÂALLAH'UL-E'AZZ benim dahi azimetim vaktinde ol cânibe mun'atıf ve munsarıfıdır. Ve ol beğlerin hakkında dahi avâtıf-ı aliyye-i hüsrevânem mülâhaza ettüklerinden ziyâdedir.

Ve şimdiki halde Erdebil oğlu İsmail-i pür-tadlîl südde-i sa'âdetime Hüseyin Beğ ve Behram Ağa nâm adamların risâlet hizmetine gönderüb takrîren ve tahrîren envâ'-ı ubûdiyyet ve tazarru'lar arz edüb mâbeynde sulh ve ıslâh müyesser olur ise, ol cevabından ne murâd olunursa rızây-ı şerifim üzere kabul sûretin gösterüb envâ'-ı temelluklar eylemiş. Amma anun kelimâtına ve salâhına kat'â i'timad câiz olmaduğı ecilden mezkûrân elçileri Dimetoka Hisarında ve sâir adamlarını Kiledülbahr kalesinde habs ettirdim. Sen dahi gerekdir ki, makhûr-ı mezbûrun umûrunda ahsen-i tedbir ne ise anın tedbirinde olub Devlet-i edeb... Mehâmm ve masâlihinde mücidd ve sâ'î olasın. Min ba'd esnâf-ı asâr-ı cemîlenüz sâih ve lâih ola.

Şöyle bilesin, alâmet-i şerife i'timad kılasın.

Tahriren fi evâsıt-ı şehri-i Şevvâl'il-mükerrrem senete ihdâ ve işrîne ve tis'a-mi'ete el-hicriyye Bi Makam-i Dâr'il-Hilâfe Edirne El-Mahrûse[6]."

Yavuz'a takdim ettikleri ve aslı Topkapı Sarayında bulunan şu itâ'at mektubu çok manidardır: "Bizler, canlarımız, mallarımız, iyâlimiz ve dinimizin emniyeti için size itaati arzuluyoruz.

İslâmı tatbik ve adâleti te'sis için sizin hakimiyetinizi zaruri görüyoruz[Topkapı Sarayı Arşivi, No: 11634/26.

Peki İdris-i Bitlisinin çalışmalarının sonu neler oldu. Hem Türk hem de Müslüman olan Karaman Eyaletinde Osmanlıya karşı elli çeşit isyan görmek mümkün olduğu halde,330 sene içinde Doğu bölgelerinde ciddi bir isyandan bahsetmek mümkün değildir. Bu dediğimizin müşahhas bir delili, 1630'larda yani şarkın Osmanlı devletine itaatinden 113 sene sonra kaleme alınan şu fermanlardaki ifadelerdir:

"Hükm-i Hümâyün

... Ümerâ-i Ekrâd, Devlet-i Aliyye'nin sadakat ve istikamet ile hayırhahı olup ecdâd-ı izamım zaman-ı şeriflerinden ilâ hâzel-ân uğur-ı hümayunda enva'-ı hidemât-ı mebrure ve mesa'-i meşkure-i gayr-ı adîdeleri vücuda gelmiş ve zimmet-i himmet-i mülukaneme ri'ayetleri lazım olmağla ba'del-yevm himâyeyet ve sıyânet olunmaları aksây-ı murâd-ı hümâyûnumdur...Kanunname-i Sultani Li Aziz Efendi, Harvard, 1985, sh. 133.

"..... Siz eben an ced sünniyy'ül-mezheb ve pâk meşreb olub âbâ ve ecdâd-ı âliniz zamanlarında vâki' olan Kızılbaş seferlerinde nice bin müsellah yarar ve namdâr ekrâd-ı zaferkirdâr ile asâkir-i mansûremin önüne düşüp ve icray-ı gayret-i çihar-ı yâr-güzîn için uğur-ı din-i mübinde can ve başla döğüşüp nice fütûhât-ı cemileye bâis olmuşsunuz...Kanunname-i Sultani , 133

Hayatı böylesine hareketli geçmesine rağmen 28 mükemmel eser kaleme alan İdris-i Bitlisi ahir ömründe Eyyûbsultan sırtlarını mekân tutar. Oğlu Mehmed Efendi de âlim ve şairdir, "Fazlî" mahlâsı ile ciddi eserlere imza atar. Kabri hayatı gibi mütevazıdır, Bülbülderesi'nde hanımı Zeynep Hatun'un yaptırdığı mescidin haziresinde yatar.

Osmanlı'nın Yönetim Tarzı ve Said Nursi'nin Öngörüsü

Ateist olan yahut da Zeydîlik gibi sapık mezheplere tâbi olan bugünkü teröre alet olmuş Kürtlerin tarihteki karşılığı sapık Safevi devletidir. Bölücülük yapan teröristlere ve onları siyasi olarak destekleyenlere karşı Yavuz gibi sert olunmalıdır. Çünkü bölgedeki halk bunlarında kan dökücülüğünden çekinmektedir. Devletimiz ve ordumuz halkla ve halkın inançlarıyla barışık olmalı, geçmişte yapılan hataları telafi etmelidir. Demokratik açılımı da bu manada düşünmek gerekir. Devletin vatandaşına müşfik bir baba konumunda olduğunu vatan, bütün hücrelerine kadar hissetmelidir. Bölge halkı ehli sünnettir. Devletimiz, bölgedeki devletini seven samimi âlimlerle, şeyhlerle ve aşiret reisleri ile irtibatlı olmalı, onlarla istişareler etmeli, halkın birlik ve dirliği için onların da desteğini almalıdır. İdrisi Bitlisi, hem kendisinin kürt olması hem bölgeyi ve bölge insanlarını iyi tanınması sebebiyle çok isabetli kararlar almıştır. Yaptığı atamalarda ve düzenlemelerde isabet etmesinin sebebi bölgeyi tanınması ve bölge insanıyla sağlıklı iletişim kurabilmesidir. Yine kendisinin yumuşak huylu bir âlim olması, tesirli konuşması, siyasetin inceliklerini bilmesi ve herşeyden önce samimi bir müslüman olması bölgedeki aşiret liderleri üzerinde büyük etki ve ikna gücü meydana getirmiştir. Bütün bölge barış yoluyla Osmanlıya dahil olmuş ve tarih boyunca da bölgede barış hakim olmuştur. Bugün gölgelenmeye çalışılan barışın tekrar ve daha mükemmel bir şekilde tesis edilmesi için Osmanlı'nın bölge siyasetinden ve yaptığı düzenlemelerden de istifade edilmelidir.

Kürt sorunun çözüm formülü aslında Osmanlı devletinin izlediği asırlık politikalarda gizlidir. Osmanlı devleti Doğuda nasıl bir idari nizam tesis etmişti? Neden Şii Türkmenler yerine Sünni Kürtleri tercih etti? Kürtlerin özerkliği neden kabul edildi ve asla bu haklarına dokunulmadı?

Osmanlı Devletinin idarî yapısının temelini kaza, sancak ve eyâletler teşkil ediyordu. Ancak Osmanlı Devleti, mutlak bir merkezîyetçilikten tamamıyla uzak bir anlayışa sahipti ve idaresi altına aldığı bölge ve cemiyetleri, çeşitli özelliklerine göre farklı idare tarzlarına tâbi tutuyordu. Yani eyalet ve sancakların İstanbul'a olan bağlarında ayrı ayrı statüler söz konusuydu. İşte Osmanlı devleti, Çaldıran Zaferinden sonra Doğu Anadolu da Diyarbakir merkez kabul edilerek Musul, Bitlis, Mardin ve Harput da dahil olmak üzere bütün Doğu Anadolu'da gayet geniş bir eyâlet meydana getirmişti. Kanunî Süleyman devrinde yeni bir düzenleme yapılarak Van'da ayrı bir eyâlet daha teşkil edildi. Doğu Anadolu'daki sancakları, idare tarzı açısından, her iki eyâlette de, üç ana gruba ayırmak mümkündür. Bunları kısaca özetlemekte yarar görüyoruz.

Birinci grup, klasik Osmanlı Sancakları şeklindeydi. Yani Osmanlı devletinin diğer bölgelerinde tatbik edilen idare usulu burada da cari idi.

Sancakbeyleri doğrudan merkezden tayin olunurlardı ve herhangi bir imtiyaza sahip değillerdi. Bu sancaklar tımar sistemine dahildi. Diyarbakir ve Van eyaletlerindeki bu tür sancaklar, umumiyetle aşiret yapısı kuvvetli olmayan yerlerde teşkil edilmiştir. Diyarbakir eyâletinde merkez Amid, Harput, Hasankeyf, Akçakale, Sincar, Zaho, Ergani ve Çemişkezek sancakları ile Van eyaletindeki Erciş ve Adilcevaz sancakları, bu tür sancakların başlıca örneklerini teşkil ederler.

İkinci grup, Yurtluk ve Ocaklık tarzındaki sancaklardır. Fetih esnasında bazı beylere hizmet ve itaatleri karşılığında, devamlı olarak sancak ve has şeklinde tevcih edilmiştir. Bunlara Ekrâd Sancakları da denir. Bunlar klasik Osmanlı sancaklarında farklıdır. Zira sancakların idaresi genellikle bölgeye eskiden beri hâkim olagelen nüfuzlu, eski mahallî beyler ve hânedanlara terkedilmiştir. Hayat boyu sancakbeyi olan bu idareciler vefat ettiğinde, yerlerine oğulları veya diğer yakınlardan biri geçmektedir. Devlete ihânet ettikleri takdirde değiştirilebilmektedirler. Seferde beylerbeyinin hizmetine girmekle mükelleftirler ve bu memleketlere merkezden kadı tayin edilir. Arazileri tımar nizamına tabidir. İmtiyazlı sancaklar da diyebileceğimiz bu sancaklardan Diyarbakir Eyaletine bağlı 13 ve Van Eyaletine bağlı olarak da 9 adet mevcut idi. çermik, Pertek, Kulp, Mihrani, Sürt ve Atak Diyarbakir'e bağlı bu tür sancaklardandırlar. Müküs ve Bargiri de Van'a bağlı bu tür sancaklardandırlar.

Üçüncü grup ise, Hükümet adı verilen sancaklardır. Bunların idâresi, fetih esnasında gösterdikleri hizmetlerden dolayı tamamen yerli beylere terkedilmiştir. Sancakbeylerinin tayinine merkezî idare asla karışmaz ve ellerine verilen ahidnâmeler gereğince, bunlar azl ve nasb edilemezler. Arazisinde tımar nizamı cari değildir. Dahilde tamamen müstakil olan bu bölgeler, hariçte yani askerî ve siyasî alanda bölgedeki Osmanlı beylerbeyine tabidirler. Diyarbakir eyaletinde Hazzo, Cizre, Eğil, Tercil, Palu ve Genç sancakları; Van Eyaletinde ise, Bitlis, Hizan, Hakkari ve Mahmudi sancakları bu mahiyette Osmanlı Sancaklarıdır.¹⁷ Kısaca özetlediğimiz bu sistem, daha ziyade Doğu Anadolu'da uygulanmış gelmiştir. Sebebi bu bölgede daha önce müstakil veya İran a bağlı beylerin fetih esnasında Osmanlı devletine sadakat göstermeleri ve en önemlisi de, hem itikadî açıdan ve hem de amelî açıdan, Osmanlı devleti ile aralarında herhangi bir farkın bulunmamasıdır. Başlangıçta hizmet ve sadakat karşılığı verilen bu sancakların durumu, daha sonra ailelerin tasarrufuna bırakılmış ve Tanzimat dönemine yani 1840'lara kadar bu hal aynen devam etmiştir. 1876'da doğan Bediüzzaman Said Nursi veya Kürdi olarak bilinen 20. yüzyılın en büyük İslam alimi olumsuz Kürt milliyetçiliğinin gideceği yeri 100 yıl önce görmüştür. Fakirlik, eğitimsizlik ve ayrılığa çare bulunması için 2. Abdülhamit'in kapısını çalar, deli muamelesi görür, aldırılmaz. Bediüzzaman Said Nursi, 130 parça eserinin hiçbir yerinde adını Seîdê Kurdî olarak Kürtçe

yazmamıştır. Bütün hayatı Türklerin arasında geçmiş, Kürtlerden ziyade yanında çoğunluk talepleri Türklerden olmuştur. Hayatının hiçbir safhasında Kürtçülük veya ayrımcılık yapmamış, daima Türk-Kürt, Arap-Türk kardeşliğine vurgu yapmıştır. Daima menfi milliyetçiliğe karşı olmuş, hatta talebelerinden birinin kürtçülük yapması karşısında bu konudaki fikirlerini açıkça belirtmiştir. Kendileri Türk milletini, bütün arızalara rağmen “İslamın Kahraman Ordusu” olarak yad etmiş ve Ayet-i Kerimeye mazhariyetini dile getirmiştir. Müslümanlara en ağır zulümlerin yapıldığı bir sırada dahi, devlete isyan edenlere karşı durmuş, yaptıklarının yanlış olduğunu bildirmiştir. Daha 1908 lerde bile, İstanbul’da Kürt kimliğini kullanarak isyana teşvik edilen hemşehrilerini uyarmak için kahvehane kahvehane gezip, Türklerle-Kürtlerin birlikte olmaları gerektiğini belirten konuşmalar yapmış, yazılar yazmıştır.

Said Nursi kendisinin Kürt ve Türk konusundaki fikirlerini 130 parça eserinin çeşitli yerlerinde belirtmiştir. Said Nursi’nin Türkler ve Devletle ilgili bazı yazılarına göz atalım: Benim gibi pek ciddî bir muhabbetle Türk Milletini seven; ve Kur’ânın senasına mazhariyetleri cihetiyle Türk Milletini pek çok takdir eden; ve altı yüz seneden beri bütün dünyaya karşı koyan ve Kur’ânın bayraktarı olan bu millete karşı gayet şiddetli taraftar bulunan; ve bin Türkün şehadetiyle, bin milliyetçi Türkçüler kadar Türk Milletine bilfiil hizmet eden ve kıymettar otuz-kırk Türk gençlerini, namazsız otuz bin hemşehrilerine tercih etmekle bu gurbeti ihtiyar eden ve hocalık haysiyetiyle izzet-i ilmiyeyi muhafaza eden ve hakaik-i imaniyeyi pek vâzih bir surette ders veren bir insanın; on sene ve belki yirmi-otuz sene zarfında, yirmi-otuz değil, belki yüz, belki binler talebesi, sırf iman ve hakikat ve âhiret noktasında onunla fedakârane bağlansa ve âhiret kardeşi olsalar çok mudur ve zararı mı var? Hiç ehl-i vicdan ve insaf bunları tenkide cevaz verir mi? Ve bunlara cemiyet-i siyasîye nazariyle bakabilir mi? (Tarihçe-i Hayat Sh:208)

Ey efendiler! Ben, herşeyden evvel Müslümanım ve Kürdistan’da dünyaya geldim. Fakat, Türklere hizmet ettim ve yüzde doksan dokuz menfaatli hizmetim Türklere olmuş ve en çok hayatım Türkler içinde geçmiş ve en sâdik ve en hâlis kardeşlerim Türklerden çıkmış ve İslâmiyet ordularının en kahramanı Türkler olduğundan, meslek-i Kur’âniyem cihetiyle, her milletten ziyade Türkleri sevmek ve taraftar olmak kudsî hizmetimin muktezası olduğundan; bana Kürd diyen ve kendini milliyetperver gösteren adamların bini kadar Türk Milletine hizmet ettiğimi, hakikî ve civanmerd bin Türk gençlerini işhâd edebilirim.

olarak, bütün cihana karşı meydan okuyup, Kur’anı ilân etmişsiniz. Milliyetinizi, Kur’ana ve İslâmiyete kal’a yaptınız. Bütün dünyayı susturdunuz, müdhiş tehacümatı defettiniz, Kur’an âyetine güzel bir mâsadak oldunuz. Şimdi Avrupa’nın ve firenk-meşreb münafıkların desiselerine uyup, şu âyetin evvelindeki hitaba mâsadak olmaktan çekinmelisiniz ve korkmalısınız!

Ey Türk kardeş! Bilhassa sen dikkat et! Senin milliyetin İslâmiyetle imtizaç etmiş. Ondan kabil-i tefrik değil. Tefrik etsen, mahvısın! Bütün senin mazideki mefahirin, İslâmiyet defterine geçmiş. Bu mefahir, zemin yüzünde hiçbir kuvvetle silinmediği halde, sen şeytanların vesveseleriyle, desiseleriyle o mefahiri kalbinden silme! (Mektubat 26. Mektup) Hükûmetin lâik cumhuriyeti dini dünyadan ayırmak demek olduğunu biliyoruz. Yoksa, hiçbir hatıra gelmeyen dini reddetmek ve bütün bütün dinsiz olmak demek olduğunu, gayet ahmak bir dinsiz kabul eder. Evet, dünyada hiçbir millet dinsiz olarak yaşamadığı gibi; Türk milleti misillü bütün asırlarda mümtaz olarak, bütün aktar-ı cihanda, nerede Türk varsa Müslümandır. Sair anâsır-ı İslâmiyenin küçük de olsa yine bir kısmı, İslâmiyet haricindedir. Böyle pek ciddî ve hakikî dindar ve bin sene kadar Hak dininin kahraman ordusu olarak

zemin yüzünde, mefahir-i milliyesini milyonlar menabi-i diniye ile çakan ve kılınçlarının uçlarıyla yazan bu mübarek milleti, "Dini reddeder veya dinsiz olur" diye itham eden yalancı dinsizler ve milliyetsizler, öyle bir cinayet işliyorlar ki, Cehennem'in esfel-i sâfilîn tabakasında ceza görmeye müstehak olurlar. (Tarihçe-i Hayat Sh:212)

Gözümde ne Cennet sevdası var, ne Cehennem korkusu. Cemiyetin, yirmibeş milyon Türk cemiyetinin imanını namına bir Said değil, bin Said feda olsun. Kur'ânımız yeryüzünde cemaatsiz kalırsa Cenneti de istemem; orası da bana zindan olur. Milletimizin îmanını selâmette görürsem, Cehennem'in alevleri içinde yanmağa razıyım: Çünkü; vücudum yanarken, gönlüm gül-gülistan olur. (Tarihçe-i Hayat Sh:608)

Âlem-i İslâm milletleri Arab'ın metanetinden ders almışlar. İnşâallah yine Arablar ye'si bırakıp İslâmiyet'in kahraman ordusu olan Türklerle hakikî bir tesanüd ve ittifak ile el ele verip Kur'an'ın bayrağını dünyanın her tarafında ilân edeceklerdir. (Hutbe-i Şamiye-45) (Osmanlı döneminde yazılmış eseri)

Meşrutiyette İstanbul'daki Kürtleri ayaklandırmak isteyenlere karşı Bediüzzaman'ın kahve kahve gezerek Kürt asıllılara yaptığı konuşmada şunları söyledi:

İstanbul'da yirmi bine yakın hemşehrilerimi, -hamal ve gafil ve safdil olduklarından- bazı particiler onları iğfal ile vilâyat-ı şarkıyeyi lekedat etmelerinden korktum. Ve hammalların umum yerlerini ve kahvelerini gezdim. Geçen sene anlayacakları suretle meşrutiyeti onlara telkin ettim. Şu mealde:

"İstibdad, zulüm ve tahakkümdür. Meşrutiyet, adâlet ve şeriattır. Padişah, Peygamberimizin emrine itaat etse ve yoluna gitse halifedir. Biz de ona itaat edeceğiz. Yoksa, Peygambere tâbi olmayıp zulüm edenler, padişah da olsalar haydutturlar. Bizim düşmanımız cehalet, zaruret, ihtilâftır. Bu üç düşmana karşı; san'at, marifet, ittifak silâhıyla cihad edeceğiz. Ve bizi bir cihette teyakkuza ve terakkiye sevkeden hakikî kardeşlerimiz Türklerle ve komşularımızla dost olup el ele vereceğiz. Zirâ husumette fenalık var, husumete vaktimiz yoktur. Hükûmetin işine karışmayacağız. Zirâ, hikmet-i hükûmeti bilmiyoruz..." (1908- Divan-ı Harbi Örfi Sh:15)

..o mübarek hadsiz kardeşlere bedel, Kürd namını taşıyan ve Kürd unsurundan addedilen mahdud birkaç dinsiz veya mezhebsiz bir mesleğe girenleri kazanmaktan yüzbin defa istiaze ediyorum!.. Sayfa 450.

Said Nursi'nin öngörülleri tek tek gerçekleşmiştir. Sunduğu çözüm formülünde halen canlılığını ve geçerliliğini korumaktadır. Uzun yıllar Kürtlerin var olmadığını iddia eden devlet politikamız çoktan iflas etmiştir. Kürt travması tüm açıklığıyla ortadadır. Kürtleri inkar yerine var kabul etseydik ve cedit gibi saygılı olsaydık bugün binlerce vatan evladı şehit olmamış olacaktı. Prof.Dr. Abdulhaluk Çay'ın b,n sayfayı bulan akademik çalışma ve doktora tezi Kürtlerin hiç yaşamadığını, sadece dağ Türkmenleri olduklarını savunuyordu.

1999 yılında Türk Cumhuriyetlerinden sorumlu Devlet Bakanı ile Çorumlu hemşerim olan Abdulhaluk Çay'a Kanuni Sultan Süleyman'ın aşağıdaki mektubunu hatırlattım. Röportajımız yarım kaldı ve beni odasından kovdu. MGK'nın eğitimci olan ve askerlerimizin yanlış Kürt politikası izlemesinde etkili olan Çay ve onun gibilere Kanuni'nin fermanını okumalarını salık veriyoruz.

Kanuni Sultan Süleyman'ın fermanındaki Kürdistan

18 Ekim 1525 tarihli, Kanuni Sultan Süleyman'ın fermanında egemenlik alanı dile getirilirken Kürdistan ifadesi kullanılıyordu:

Kanuni Sultan Süleyman'ın Kral Fransuva'ya fermanı şöyle:

Ben ki,

Sultanlar sultanı , hakanlar hakani hükümdarlara taç veren Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rûm-eli'nin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rûm'un ve Vilayet-i Zulkadriye'nin ve Diyarbekir'in ve Kurdistan'in ve Azerbaycan'ın ve Acem'in ve Sam ve Haleb'in ve Misir'in ve Mekke'nin ve Medine'nin ve Kudüs'ün ve bütün Arap diyarının ve Yemen'in ve daha nice memleketlerin ki, yüce atalarımızın ezici kuvvetleriyle fethettikleri ve benim dâhi ateş saçan zafer kılıcımla fethedyediğim nice diyarın sultanı ve padişahı Sultan Bayezid Hân oğlu, Sultan Selim Hân oğlu, Sultan Süleyman Hân'ım.

Sen ki,

Françe vilayetinin kralı Françesko (François, Fransuva)'sun.

Sultanların sığınma yeri olan kapıma, adamın Frankipan ile mektup gönderip, memleketinizin düşman istilâsına uğradığını, hâlen hapiste olduğunuzu bildirip, kurtulmanız hususunda bu taraftan yardım ve medet istida etmişsiniz (istemişsiniz). Her ne ki demiş iseniz benim yüksek katıma arz olunup, teferruatıyla öğrendim.

Padişahların mağlup olması ve hapsolması tuhaf değildir. Gönlünüzü hoş tutup, hatırınızı incitmeyiniz. Bizim ulu ecdadımız, daima düşmanı kovmak ve memleketler fethetmek için seferden geri kalmamıştır. Biz dahi onların yolundan yürüyüp, her zaman memleketler ve kuvvetli kaleler fethedeyip gece, gündüz atımız eğerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır. Allah hayırlar müyesser eyleyip meşiyet ve iradatı neye müteallik olmuş ise vücuda gele. (Allah hayırlar versin ve iradesi neyse o olsun.) Bunun dışındaki vaziyet ve haberleri adamınızdan sorup öğrenesiniz. Böyle bilirsiniz.

Kanuni'nin Macar Kralı Francois'e yazdığı ve tarihçi Prof. Dr. Halil İnalcık'ın Devlet-i Aliye kitabında yer verdiği mektubun Kürdistan ifadesinin geçtiği bölüm şöyle: Ben ki, sultanu's selatin ve burhanu'l havakin tac-bahş-i husrevan-ı ruy-i zemin zillullah fi'l-ardayn Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rum'un ve vilayet-i Zulkadriyye'nin ve Diyarbekr'in ve Kürdistan ve Azerbaycan'ın ve Şam'ın ve Haleb'in ve Mısır'ın ve Medine'nin ve Kudüs'ün ve külliyyen diyar-ı Arab'ın ve Yemen'in ve dahi nice memleketlerin ki... sultanı ve padişahı sultan Beyazıd han oğlu sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Hanım."

Ünlü gezginimiz Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde anlattığı ve betimlediği 16 ve 17. yüzyıllarda Kürdistan illeri ve köyleri Kürtlerin varlığını ispata yeterli diğer önemli bir kaynaktır. Bu çalışmaya şimdi göz atalım.

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde 16 ve 17. Yüzyıllarda Kürdistan

Martin van Bruinessen, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde 16 ve 17. Yüzyıllarda Kürdistan başlıklı makalesinde Kürt tarihine şöyle ivme kazandırdı: Şeref Han Bitlisi'nin Şerefname'sini tamamlamasından yaklaşık 60 yıl sonra ünlü Türk seyyah Evliya Çelebi, Kürdistan'a uzun bir gezi yaptı.[1] Çelebi'nin 10 ciltlik Seyahatname'si, gezi edebiyatında pek rastlanmayan eşsiz bir çalışmadır. Bu ciltlerin basılmış nüshaları ilk kez piyasaya çıktığında orijinal (sonraki yazmaların kopya edildiği düşünülen ve Evliya'nın kendinin yazdığı veya bir katibe dikte ettirdiği elyazması) nüshalar henüz kitabın editörleri Necib Asım Bey ve büyük tarihçi Ahmed Cevdet'in eline geçmemişti. Bundan başka Sultan II. Abdülhamid'in sansürcüleri (ya da sansürcülerden korkan editör) basım aşamasında metin üzerinde bazı değişiklikler yapmışlardı. Evliya'nın Kürdistan notlarının yalnızca bazı bölümlerinin nispeten tatmin edici bir nüshası basılmıştır.[2] Önemli bir bölümü hiç basılmamıştır ve basılması için ciddi bir çalışma gerekmektedir.

Esasen Seyahatname bilinen herhangi bir türe girmez ve bu yüzyıla kadar asla popüler olmamıştır. Çağdaşları onun eserini kötü planlanmış olduğunu düşünüyorlardı ve muhtemelen onun medenileşmiş zevklere uymayan şeylere gösterdiği ilgiden dolayı Evliya bu eleştirileri dikkate almadı. Osmanlı yazarları arasında Evliya'yı geç dönem 20. yüzyıl okurlarına ilginç kılan, muhakkak ki onun bu "kötü zevki" idi. Post-modernistler, onun önemliyi önemsizden keskin bir şekilde ayırmayan, heterojen öğeleri yan yana koymasındaki ruh halini kolayca fark edeceklerdir. Seyahatname'de resmi evraklarla ve uygunsuz fıkraları, cami mimarisi tarifleriyle ve yerel yiyecek ve giyim alışkanlıklarını, kutsal efsaneler ile ve politik olaylar hakkındaki dedikoduları yan yana buluruz; bütün bunlar Evliya'nın kendi maceraları ve onun başkaları hakkındaki şüpheci yorumları ile daha da lezzetlenir.

Evliya'nın Kürdistan'daki Gezileri

Evliya Kürdistan'da üç büyük gezi yapmıştır.[3] Seyahatname'nin ikinci cildinde konu edilen birinci seyahat, Kürdistan'ın kuzey sınırlarını sadece sıyrır geçer. Bu gezi, Evliya Çelebi'nin 1646 yılında Erzurum valisi ve baş komutan olan Defterzade Mehmed Paşanın yanına gümrük katibi ve baş müezzin olarak atanmasıyla başlar. Kuzey Anadolu yoluyla Kemah ve Erzincan'dan geçerek Erzurum'a varır. Erzurum'dan Erzincan üzerinden batıya dönmeden bir gezi de Azerbaycan ve Gürcistan'a yapar. 1649-50 deki ikinci gezi onu Şam ve Halep'ten Urfa'ya, Maraş, Kayseri, Aksaray, ve Sivas'a ve buradan Arapkir, Harput, Pertek, Palu, Genç, Muş ve Bingöl dağlarına sürükler. Artık üçüncü cildin ilgili bölümleri iyi bir edisyonla ve Almanca çevirisiyle piyasada mevcut.

1655 ve 1656'daki üçüncü seyahat, dördüncü cildin büyük kısmını ve beşinci cildin ilk bölümünü kapsar. Evliya Çelebi Van'a vali olarak atanan Melek Ahmed Paşaya katılmaya gider. Van'a Diyarbakır ve Bitlis yolundan gider ve bu şehirlerde ayrıntılı ve canlı tarifler yapmaya yetecek kadar zaman geçirir.[4] Diyarbakır valisi Firari Mustafa Paşa'nın Sincar dağlarında savaşıyor Arap ve Yezidi aşiretlerini sakinleştirmek bir sefer sebebiyle şehir dışında olduğunu öğrenince, bu bahaneyle gezisini uzatarak Sincar'a gider.[5] Bitlis'te, pek methettiği serbest fikirli Kürt yönetici Abdal Han'a misafir olur. Sonra Van'dan Abdal Han'a karşı düzenlenen cezai nitelikli bir sefere katılır ve Han'ın hal edilmesine, zengin kütüphanesinin yağmalanmasına ve yerine oğlunun seçilmesine şahit olur. Bir yıl sonra Evliya Çelebi

Bitlis'den üçüncü defa geçer, Abdal Han'ı tekrar emirliğin başında bulur ve rehin olarak Han'la bir süre geçirir. Büyük bir Kürt emirliğinde yaşanan bu tecrübeler, başka bir kaynakta bulabileceğimizden daha canlı bir günlük yaşam anlatımı sunar. Evliya Çelebi, Şerefname'yi duymuş olmalıdır ve içeriği hakkında kulaktan dolma bilgisi olması muhtemeldir fakat bizzat okumamış olduğu anlaşılmaktadır. Bitlis notlarında Han'ın yağmalanmış kitapları arasında olması vesilesiyle Şerefname'den bir kere bahis eder.

Van'da bulunduğu müddetçe seyahat için hiç bir fırsatı kaçırmaz, böylece Hakkari hakkında önemli gözlemlere sahip olmamıza vesile olur(bu bölümler halen doyurucu bir şekilde çalışılmamıştır).[6] Melek Ahmed Paşa, kendisine batı İran'ın uzun fakat içinden çıkılmaz anlatımını yazdıran (ki açıkça yanlış olan bölümleri insanı İran'ı gördüğü konusunda şüpheye düşürür) bir diplomatik görev verir. Bu notlar 1656 yılının ilk aylarında son bulur; onun ayrıntılı anlatımları kesinlikle orada olduğunu ve sonradan güneye de bir gezi yaptığını kanıtlar. Bunu, basılı nüshalarda olmadığı için varlığı uzun süre bilinmeyen bir bölüm takip eder. Evliya Bağdat'dan kuzeye yönelir, güney Kürdistan'da Diyarbakir, Cizre ve Hasankeyf yoluyla bir tur atarak Musul üzerinden Bağdat'a döner. Bu bölüm hiç bitmemiştir ve anlaşıldığı kadarıyla Evliya ölene dek bölümü yazmaya devam etmiştir. Evliya'nın yazmaya niyetlendiği tümüyle boş ya da sadece başlığı olan sayfalar vardır. Yer yer bölgelerin coğrafi düzeni hakkında, Evliya'nın çözümleyemediğini belirttiği, hatalar vardır. Ancak, aynı döneme ait diğer Osmanlı ve İran çalışmaları ve dokümanlarıyla beraber Kürdistan'ın az bilinen 15-17. yüzyıllarına ışık tutacak nitelikte olan dördüncü cildin neredeyse üçte birini oluşturan bu gezinin notları ciddi bir edisyon gerektirmektedir.

Evliya Çelebi, gezileri sırasında Kürdistan'da geçtiği yerler hakkında notlar alır: Havar, Sine, Kızılca, Erbil, Kerkük ve Şahrazur eyaletleri; Ninova, Akra, Diyarbakır, Cizre, Hasankeyf, Nizip, Eski Musul, Tikrit, ve Bağdat şehir merkezlerini kaydeder. İleride vakit bulduğunda Seyahatname'yi yazarken kullanacağı, gezerken gördüğü her şey hakkında bol miktarda not tutar. Ayrıca diğer kaynaklardan, resmi dokümanlardan, gezerken veya sonradan okuduğu çeşitli kitaplardan serbestçe faydalanır.[7] Gezilerle kitabın fiilen yazılması arasına hatırı sayılır bir zaman girdiğinden gezi notlarını her zaman doğru bir coğrafi düzene yerleştiremez. Bazı tanımları öylesine bulanık ve karışıktır ki anlattığı yerleri fiilen gezip gezmediği şüphe duyulur. Buna örnek olarak İran gezisinde çok daha eski bir coğrafya eseri olan Kazvini'nin Nuzhat al-kulub'unu tekrarladığı aşikar olan bölümleri verilebilir. Yine de kötü düzenlenmiş bile olsalar kulağa doğru gelen Kürdistan notları için bu geçerli değildir.

Diğer kaynaklarla mukayese edildiğinde Seyahatname'nin doğası

Seyahatname, Şerefname gibi sistematik bir çalışma değildir ancak diğer kaynakların ihmal ettiği Kürdistan'ın sosyal ve politik hayatını açısından zengin bir kaynaktır. Dönemin kadınların durumuyla(Bruinessen 1993) ilgili, yaygın dini ritüeller ve sufi tarikatlar ve din ulularına saygı (Bruinessen & Boeschoten 1988, Bruinessen 1990) gibi konularla etnik ve dini azınlıklar, diller ve edebiyat üzerine bilgi veren az sayıda kaynaktan biridir. Çelebi'nin Kürdistan'a atanmış yüksek rütbeli Osmanlı görevlileri içindeki pozisyonu, ona ilk elden devletin Kürt aşiret ve emirliklerle ilişkilerinin pratikte nasıl yürüdüğünü gözlemleme fırsatı vermiştir.[8]

Seyahatname'nin mukayese edilebileceği diğer mühim bir eser de İmparatorluğun Kürt eyaletleriyle ilgili uzun bölümler de içeren, büyük Osmanlı coğrafi çalışması olan Katib Çelebi'nin Cihannüma'sıdır. Tamamlanması Evliya Çelebi'nin Kürdistan gezilerinden birkaç sene öncesine, 1648'e rastlar. Yazar sadece kendisinden önceki çok sayıda eserden bilgi toplamakla yetinmez ama kendi deneyimlerini de temel aldığı bölümleri kaleme alır; İran'ın

Irak'ı ikinci işgalinden sonra geri almak için sefere çıkan Hüsrev Paşa'nın yanında bulunur (1629).[9] Cihannüma'da büyük kervan yolları üzerinde bulunan, haklarında pek çok ilginç bilginin verildiği yerlerin bahsi geçer. Şerefname'niyi tercüme eden Charmoy, yazdığı önsözde Cihannüma'dan çokça bahseder. Gerçekten de onun etnoğrafik ve coğrafi sunumu Katip Çelebi'nin eserinin ilgili bölümlerinin çevirisinden ibarettir. Evliya'nın dağınık notlarını düzene sokmakta hiç şüphesiz Cihannüma yararlı bir referans olacaktır.[10] Ancak Cihannüma'nın Seyahatname'nin olmadığı kadar sistematik olmasına karşılık, Seyahatname gerçek insanların hayatı hakkında daha bilgilendiricidir.

Son olarak, Kürdistan hakkında değerli bilgiler içeren daha sonraki dönemlere ait bir başka seyahatnameye, Mehmed Hurşid Paşa'nın Seyahatname-i hudud'una değinelim. Yazarı 1848-52 yıllarında İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Basra'dan Beyazıt'a hududu belirleyen sınır komisyonunun görevlisi olan bu eser, köylerde ve aşiretlerdeki nüfus rakamlarını içeren, pek çok ayrıntılı istatistiki bilgiye de yer veren, coğrafi referanslardan oluşan önemli bir çalışmadır.

Evliya'nın daha sistematik tarihçilerden ve coğrafyacılarından farkı, bürokratik detaylara ve idari bölünmelere aldırılmayışından ileri gelir. O, eyalet, eyalet veya idari bölge, idari bölge ile şehri tartışmaz fakat haritanın bir ucundan öbür ucuna atlayarak mukayeseler yapar. Hiç şüphesiz çağdaşları da her bölgede olan etnik karmaşanın farkındaydılar ama onlar, çeşitlilikle ilgilenen ve gururla, düzinelerce farklı dilden ve lehçeden örnekler ve bir sürü heterodoks mezhepten anekdotlar yazan Evliya kadar açık konuşmazlar.

Kürdistan ve Kürtlerin Kökenleri üzerine

Bilindiği gibi, o yıllardaki resmi yazışmalarda Kürdistan idari birim olan bir eyalet adıydı. Evliya'ya göre politik ve idari sınırlara bakmaksızın bu terim, Kürtler için öncelikle etnik bir kategoriye işaret ediyordu. Bunu çok çeşitli şekillerde kullanır. Misafir sevmez bir bölgeyi anlatacak olduğunda, eğitim görmüş bir şehirlinin kaba ve korkutucu kırsal nüfus için yukardan bakan “Kürdistan, Türkmenistan ve sengistan” ifadesini kullanır ki bunun belki de en iyi tercümesi “Kürtlerin, Türkmenlerin ve kayaların memleketi” dir.

Şimdi şu paragrafa bakalım: “Memâlîk-i azîmdir, bir ucu cânib-i şimâlde diyâr-ı Erzurum'dan diyâr-ı Van'dan diyâr-ı Hakkari ve Cizre ve İmâdiyye ve Musul ve Şehrezûl ve Harîr ve Ardalân ve Bağdâd ve Derne ve Derteng ve ta Basra'ya varınca yetmiş konak yer Kürdistân u sengistân add olunur kim Irâk-ı Arab ile Âl-i Osmân mâbeyinde bu kûh-ı bülendler içre altı bin adar aşâ'ir ü kabâ'il-i Ekrâd sedd-i sedid olmasa kavm-i Acem diyâr-ı Rûm'a istîflâ etmeleri emr-i sehl idi.

İnşâallah mahalliyle altı bin aded mîhr-i aşâ'irleri dahi tahrîr etmeğe destime hâme-i cevâhirgûyâmı

almışım, ammâ bu Kürdistân'ın arzı, tûlu gibi vâsi değildir. Cânib-i şarkîsinde Acem hudûdunda Harîr ve ve Ardalan'dan hâk-i Şam ve hâk-i Irak –ı Arab ki hâk-i Haleb'dir, ol hâk-i pakeyne varınca Kürdistân'ın arzı yigirmi ve yigirmi beş konak ve ednâsı on beş konak yerlerdir. Ammâ bu kadar ülkeler içre beş kere yüz bin tüfeng-endâz ümmet-i Muhammed Şâfi'îyyü'l-mezheb vardır. Ve cümle yedi yüz yetmiş altı pâre kal'a add olunur kim cümle imârdır.[11]

Bu paragrafta Evliya, Osmanlı İmparatorluğu için koruyucu bir tampon işlevi olan Kürdistan'ın özel önemini vurgulamaktadır. Evliya'nın, İdris Bitlisi'de, geç dönem Osmanlı tarihçilerinde ve Şerefname'de de kullanılan, Kürt emirlikleri ve aşiretlerinin nispeten bağımsız olmalarının İmparatorluğun güvenlik çıkarlarına daha uygun olduğu yolundaki argümanı tekrarladığı görülür. Bu argümanı en bariz şekilde Aziz Efendi (Murphey 1985)

Nasihatname’inde kullanmıştır. Kürtlerin sıkı Şafi hukukuna bağlı iyi Sünni Müslümanlar oldukları değerlendirilmesi, onları Şii Safevi İran’a karşı güvenilir müttefik olarak ortaya koyduğu için bu argümanın en hayati kısmıdır. İdrisi Bitlisi ve Şeref Han, esasen dost Kürtlerin Sünni yakınlığına o kadar çok vurgu yaparlar ki kişi onların sadakatini kanıtlayan Osmanlı usulü resmi bir görüşme istediklerini düşünür. Diğer kaynaklardan (ve Seyahatname’deki diğer pasajlardan) anlaşıldığına göre, onların arasında sadece pek çok Yezidi değil ama Kürdistan’daki çeşitli heterodoks mezheplerin taraftarları olduğunu biliyoruz.[12]

Evliya Çelebi’nin erken Kürt tarihi konusunda en sık alıntı yaptığı kişi, şimdiye kadar kim olduğu anlaşılamayan Miğdisi (Miğhdisi) adını verdiği bir Ermeni tarihçidir.[13] Evliya Çelebi’nin bu Miğdişi’ye dayandırdığı efsaneler, erken Kürt tarihini iki ayrı efsane grubuna, Peygamberlerin hikayeleri (Kıyasü’l-Enbiya) ve Şahname’nin İran geleneğine bağlar. Evliya’nın Miğdişi’si, “Tufan”dan sonra konuşulan en eski dil(lerden) olduğunu belirterek Kürtçe’nin saygın bir döneminden şöyle bahseder: “Müverrih Miğdîsî kavli üzre ba’de’ttûfân-ı Nûh, imar olan şehr-i Cûdi’dir, andan kal’a –i Sincâr’dır, andan bu kal’a-i Mefârikin’dir amma şehr-i Cûdi sâhibi Hazret-i Nûh ümmetinden Melik Kürdim altı yüz sene mu’ammer olup Kürdistân diyârların geşt [ü] güzâr ederek bu Mefârikin’e gelüp âb [u] hevâsından hazz edüp bu zemînde sâkin olup evlâd [u] ensâbı gâyet çok olup lisân-ı İbrî’den indiyât bir gayrı lisân-ı turrehât peydâ etdi kim ne İbrî’dir ne Arabî ve ne Pârisî ve ne lisân-ı Derî’dir ve lisân-ı Pehlevî’dir, ana hâlâ lisân-ı Kürdim derler. Bu diyar-ı Mefârikîn’de peydâ olup hala diyâr-ı Kürdistân’da isti’ mâl olunan lisân-ı Kürd Hazret-i Nûh ümmetinden Melik Kürdim’den kalmışdır, ammâ vilâyet-i Kürdistân dağistân u sengistân bilâd-ı bîpâyân olmağile on iki gûne lisan-ı Ekrâd vardır kim birbirlerine elfâzları ve lehçe-i mahsûsaları mûğayirdir kim niçesi birbirlerinin kelimâtların tercümân ile anlarlar.”[14]

Gezileri boyunca Evliya bu lehçelerden kısa örnekler verir. Bunlar Sorani lehçesinde (Mifariqin yakınlarında konuşulan) bir kelime listesi, Cezire lehçesinde bir şarkı, Rojiki lehçesinde uzun bir şiir (esasında gramer olarak Türkçe ve yüksek oranda Ermenice kelimeler barındırmaktadır), Hakkari lehçesinde birkaç deyim ve Diyarbakır lehçesinde bir kasidedir.[15]

Tabii ki Miğdişi (ve Evliya’nın erken dönem diğer kaynakları) uzak geçmişte gerçekte ne olduğunu anlamamıza (kurmamıza) müsaade edecek türden kaynaklardan değildir. Yine de bunlar bize Evliya Çelebi zamanında Kürtlerin kendilerini nasıl algıladıkları ve elbette komşuları tarafından nasıl algılandıklarını konusunda bir fikir verirler.

Mesela, Evliya Çelebi, İslam öncesi dönemde Kürdistan’da egemen olan çeşitli İranlı hanedanlardan bahis eder. Kürdistan’ın bütün bölgeleri söz konusu hanedanlara aynı derecede bağlı değildir; bu hanedanların bazıları daha pozitif bir dille takdim edilirken diğerleri hakkında negatif bir dil kullanılır. Yine, Miğdişi’ye dayanarak Shahrazur ismini İranlı, efsanevi ejderha kral Zahhak’ın oğlu Zur’la ve Kerkuk’u; Zahhak’ın torunlarından Umayyad’u Marwan Himar’ın elinden geri alan Mugul Karkuk ile ilişkilendirir. Zahhak’ı yenen Demirci Kawa, Shahrazur sancağında ki bir isimde (Merkawe) yer alır.[16] Sadece efsanenin Şahname versiyonunda ayaklanmadan sonra kral olan Feridun’un ismi, Kürdistan’da herhangi bir yerle ilişkilendirilmez.(Zahhak ve Kawa efsanelerinin bu günkü Kürtçe versiyonlarında da Feridun’un bahsi geçmez.)

İslam’ın Kürdistan’ı fethi, değişik şekillerde Halife Umar ibn al-Hattab, Ali ve Umayyad ve güney Kürdistan’da belirgin bir tercih ile Ali ile ilişkilendirilir.

Çelebi’nin dediğine göre Diyarbakır (Amadiya) Ali tarafından halifeliği zamanında

fethedilmiştir. Buna rağmen ismini daha önceki hakimi Anushirwan (Sasani I.Hüsrev)'in oğlu İmdan'dan almıştır. Ali, 17. yüzyılda bir kuzenini, amcası Abbas'ın oğlu, Diyarbakır'a – Cizre, Hakkari ve Bitlis'te olduğu gibi – bey olarak atar, onlar da kendilerine Abbasiler derler.[17] Bir başka yerde, Sultan Evhedullah'ın adını ilk Kürt Abbasi olarak, yani Bitlis Abdal Han'ın ve diğer Kürt beylerinin atası olarak verir.[18]

Evliya Çelebi, bir-iki emirlikten daha fazlasını ziyaret eden çok az sayıdaki Osmanlıdan biri olsa gerektir. Zamanının çoğunu Bitlis'te geçirmiş ve zamanın edebi temayülüne uyararak (İdris Bitlisi, Şeref Han Bitlisi, Şükrü Bitlisi ve kimi başka yazarlar gibi) Bitlis hakkında yazarak Bitlis'in emirlikler arasında en medenileşmiş olduğunu belirtmiştir. Fakat Evliya Çelebi'nin yolu, Diyarbakır, Cizre, Hakkari ve Hasankeyf gibi diğer büyük emirlikleri de ziyaret eder ve Kürdistan'ın kuzey sınırındaki daha küçük emirliklerden, yani Çemişkezek, Sagman, Pertek, Palu, Çermik, Genc ve Atak'tan da geçer. İlk üçü (Osmanlılarla ilişkilerini değiştiren emirlikler hakkında Şerefname ilginç bir rakam verir) artık Kürtlerde değildir ama normal bir Osmanlı sancağı statüsündedir. Çelebi, Güney Kürdistan'da (ki Şerefname'nin pek bilgi vermez) Şahrazur'un (başkenti Kerkük) 18 normal sancağın yanı sıra iki tane de tümüyle bağımsız kazası (Gaziyan ve Mehrevan) olduğundan bahseder.[19]

Emirliklerin önemli kasabalarını anlatırken herhangi bir yerde gördüğü kasaba ve şehir anlatım kalıbını tekrarlamasına rağmen ayrıntıların derecesi bir yerden diğerine değişir. Genellikle şehrin Osmanlı'nın egemenliğine geçişiyle neticelenen tarihi bir giriş yapar. Bunu hükümet ve idareyle ilgili bilgiler ve resmi makamların bir listesi takip eder. Ardından önemli yapılar, daima aynı düzende anlatılır: Kale ve şehir surları, camiler, medreseler, derviş tekkeleri, çeşmeler, özel konalar, çarşılar. Her anlatı, nüfus, yerel gelenekler ve kültür hakkında bilgi kırıntılarıyla son bulur.

Evliya Çelebi'nin en tafsilatlı anlattığı Kürt emirliği, Köhler'in ve Sakisian'ın özet çevirilerinden nispeten iyi bilinen Bitlis Emirliği'dir. Küçük emirliklerden bir tanesine örnek olması için Palu anlatımını burada özetliyorum: "...sene 921 târîhinde Selîm Hân vezîri Bıyıklı Mehmed Paşa'ya hâkimi mutî' olup yine kendüye mülkiyyet üzre vilâyeti ihsân olunup hâlâ Diyârbekir eyâletinde mü 'ebbed hükûmetdir. Evlâd-ı evlâda mutasarrıf olurlar. Evâmirlerinde bunlara dahi Cem cenâb yazılır. Eyaleti mahsûlü kendülere hâss-ı hümayun ifrâz olunmuşdur. Taht-ı hükûmetinde timar ve ze'âmet ve alaybeği ve çeribaşı yokdur. Hîn-ı gazâda hâkimi iki bin asker süvâr olur... Ve âsitâne tarafından yüz elli akçe kazâdır. Müftîsi ve nakîbü'l-eşrâfi ve kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve dizdârı ve neferâtı yokdur. Ammâ muhtesibi ve şehir voyvodası vardır."

"...Der-eşkâl-i kal'a-i Palu: Murâd nehri kenarında hakkâ ki mânend-i Kahkahâ eflâke ser çekmiş bir seng-binâ bir küçük kal'adır. Ammâ bir taraftan havâlesi olmamağıla bir vechile zafer mümkün değildir. Hattâ Timur görüp aslâ mukayyed olamayub ubûr etmiştir. Derûn-ı kal'ada İbrâhîm Beğ'den gayri askeriyle sâkin olur bir ferd-i âferîde yokdur. Ve sâkîn olmak da mümkün değildir zîrâ her bâr kal'aya urûc etmede usret çekerler. Derûn-ı kal'ada bir câmi' ve cebehâne ve mahzenler ve su sarnıçları vardır. Nehr-i Murâd'a nüzûl eder kayalar içre mestûr bir su yolu vardır....Nehr-i Murâd sâhilinde (...) bin aded tûrab ile mestûr (...) lı hâne-i ma'mûrlardır."

"...Palu'nun garbında Ergani ve Eğil birer konaktır. Şimâlinde Harput bir menzildir. Kiblesinde Diyârbekir iki menzildir(...) Andan bu kal'a-i Palu ensesinde Bağın nam bağı İrem-misâl bir köydür. . Kürdîstân içre meşhûr-ı âfâk bir mesîregâh [u] teferrücgâh hıyâbân-ı kuyâhdır. Kim Palu beğlerinin hassıdır. Andan bir nehr-i zûlal bir kayadan tulû' eder âb-ı hayâtdan nişân verir. Şattü'l Arab'ın üç başı vardır. İbtidâsı budur kim edîm-i arzda lâ nazîr

bir nehri âb-ı hayvândır.”[20] [21] [22]

Bu satırlar tek başına ilginç olmayabilir ama diğer kaynaklardaki bilgilerle ilişkilendirildiğinde Evliya Çelebi'nin gözlemleri, arşiv belgelerine renk ve yaşam katar. Seyahatname'nin tamamında emirlikler üzerine yaptığı bütün gözlemler sistematik bir analize tutulduğunda emirlikler arasındaki fark hakkında daha iyi bir fikir edinilebilir. Evliya Çelebi tarafından sunulan zengin detaylı malzemeye başka bir örnek de, aşağıda ki kısımda ele alınan Diyarbakır ile (yayımlanmamış) ilgili bölümlerdir.

Amadiya, Kürt emirlikleri arasında en özerk ve en güçlü olarak öne çıkar. Evliya Çelebi, diğer herhangi bir Osmanlı eyaletinde olduğu gibi buranın da bir dizi sancağa ayrıldığını gözler, fakat memurluklara yapılan atamalar sultan tarafından veya Irak'taki uygulamanın tersine Bağdad valisi tarafından değil, Amadiya hanı tarafından yapılmaktadır. Sipahi ordusunu besleyecek Osmanlı tımar, zeamet sistemi veya yeniçeri birlikleri ya da eyalette başkaca Osmanlı askeri görevlisi yoktur. Önemli politik müzakerelerde(divan) Amadiya hanı, atanmış biri olan Şahrazur valisinin hemen altında oturmaktadır yani statüsü validen çok az düşüktür. Osmanlının Irak'taki askeri operasyonlarına – Irak'ın, İran kontrolüne geçmesinden sonra geri alınması için yapılanlar– han, silahlı adamlarıyla beraber katılmak durumundadır; Amadiya ve Sahrazur öncü kuvvetleri oluşturmaktadırlar ve birlikler Diyarbakır eyaletinden geçerken de artçı kuvvetleri oluşturmaktadırlar.

Amadiya eyaletinin(Bahadinan) sancakları da – Evliya Çelebi, bunlar arasında Akra, Şihoyi, Zaho, Duhok, Muzuri and Zibari'yi sayıyor – özerk, babadan kalan unvanları şekilsel olarak Amadiya hanı tarafından onaylanan beylerin yönetimindeydi. Ayrıca büyük aşiretlerin reislerinin pozisyonları resmileşmişti; Çelebi, Sindi ve Selvane aşiret reislerinin Zaho beyinden resmi tanınma beklediklerinden de bahsediyor.[23]

Evliya Çelebi'nin biraz vakit geçirdiği Amadiya vilayetinin – ki zamanın vilayet yöneticisi Seyyid Han onu Musul kapısı yakınlarında Muzuri Beyinin sarayına yerleştirmiştir- baş kentinde tipik şehirli bir nüfusu vardır. En göze çarpan unsurlar hanın kullarından (nöker) oluşan ve giysilerinden tanınan daimi ordudur. (Aşiret ordularından farklı olarak sadece savaş zamanı toplanmıyorlardı). Ayrıca tüccarlar vardır. Bunlar mütevazı tüccarlardı ve Diyarbakır, Musul ve Bağdad'takilerden farklı olarak uzun mesafe ticaretiyle uğraşmıyorlardı; Bağdat'la ve Kürdistan'ın kasabalarıyla ticaret yapıyorlardı. Üçüncü grup ise Evliya'nın pek az bilgi verdiği zanaatkarlar ve esnafıdır (bunlardan bazıları çizgili şal u şapık giyiyorlardı). Evliya Çelebi'yi en çok etkileyen ve kalabalık bir grup oluşturan ulemaydı. Bunlar, hepsi silahlı, kemerlerinde enli hançerler taşıyan, savaşçılıklarıyla övünen ve savaş için tutuşan adamlardı. Ulemadan biri, Evliya'nın kültürel hayatla ilgili bilgi aldığı Molla Şirwi'ydi. Evliya, Amadiya'nın Kürt kültürünün önemli merkezi olduğunun farkındaydı. Kürt lehçeleri üzerine uzunca bir girişten sonra, Cizre ve Şirvan lehçelerinin diğerlerine göre en rafine ve kibar olduklarını belirttikten sonra (günümüz Türkçesi ile) “en edebi Kürtçe Amadiya Kürtlerinin konuştuğu Kürtçe'dir” der.

Amadiya Kürtçesine örnek olarak, yerel ulemadan Molla Ramazan Kürdiki'nin aşağıda birkaç beyitini verdiğimiz kasidesini alıntılar:

Reyi li Asef diken walih û heyranê 'işq
Dersê Aresto diden serxweş u sekranê 'işq
'Eqlê kul er bête niv mektebê 'işqî demek
Dê bibitin mezhekî tîflê hewesxanê işq[24]

Evliya'nın transkripsiyonunu yaptığı bu kaside muhtemelen mevcut en eski Kürtçe şiirdir, çünkü benim bildiğim erken döneme ait Kürtçe el yazması şiirler, çok daha sonraki tarihlerde

yazılmıştır. Evliya'ya göre onun Amadiya'da karşılaştığı zengin Kürt şiirinden tek bir örnektir. Belli ki bölgenin kargaşalı tarihi boyunca daha büyük kısmı kaybolmuştur. Evliya'ya dayanarak Melaye Ceziri'nin nadir bir örnek olmadığını ama Kürtçe tasavvufi şiirler yazan, uzunca bir dönem etkili olmuş çok geniş bir çevrenin en çok, belki de en iyi, anılan şairi olduğunu düşünmek mümkündür.

Kürt tarihi çalışmalarında nasıl ilerleme sağlanabilir?

Şerefname Kürt tarihi ile ilgili en önemli ve tek kaynaktır ama tam olarak anlaşılabilmesi için bulabildiğimiz çağdaşı diğer tarihleri bilmek gerekir. Katib Çelebi'nin Cihannüma'sı ve Mustafa Kazvini'nin daha eski tarihli Nuzhat al-kulub'u coğrafi referanslar olarak vazgeçilmez kaynaklardır; tarihi bağlamda Şerefname'nin aynı dönemle ve bölgeyle ilgilenen, büyük İran ve Osmanlı tarihi çalışmalarıyla mukayese edilmesi gerekir (özellikle Tihri'nin Kitab-ı Diyarbekriyya'sı, Hasan Rumlu'nun Ahsan ül-tevarih'i, İskender Münşi'nin Tarih-i 'alam-ara-yi 'Abbasi'si ve Na'ima Tarihi. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinin sistematik analizi – güçlükle başlanan – Şerefname'deki bilgileri desteklemekte yararlı olacaktır.

Yine de geriye yapılacak iş kalır. Aslında Şerefname Kürt halkının değil, Kürt hanedanlarının tarihidir. Yukarıdan bir bakışı vardır ve erkeklerin ve (özellikle)kadınların sıradan hayatları hakkında değerli olabilecek pek az şey söyler. Aynı şey Osmanlı ve İran kronikleri için de geçerlidir. Sosyal ve ekonomik tarih için başka kaynaklar bulmalıyız. Evliya'nın Seyahatname'si ise pek çok Osmanlı çalışmasına kıyasla daha az seçkincidir (elitist) ve 17.yüzyılın günlük yaşamı için kaynak olarak kullanılabilmesi uzun zamandır bilinmektedir. Elbette, şimdiye kadar ortaya çıkarılmamış ya da az tanınan başka zengin kaynaklar da vardır. Osmanlı arşivleri demografi ve ekonomik tarih üstüne zengin malzemeler ihtiva eder ki bunlardan bazıları son zamanlarda basıldı (bkz. Binark, Göyünç, Hütteroth, İlhan, Sevgen, Ünal, Yınanç). Kürt tarihçilerinin kullanmakta zorlandıkları bir başka kaynak kategorisi de komşu Hıristiyan halkların yazdıklarıdır. Müslüman kaynaklarda olmayan siyasi bir itaat durumunu yansıtan Hıristiyan yazarlar, o dönemin aşağıdan bakışını yansıtırlar. Scher(1910) ve Sanjian(1969) Arami ve Ermeni kroniklerinde Kürt tarihiyle ilgili ne kadar çok malzeme bulunabileceğini göstermişlerdir. Bu dillerin uzmanları ile yapılacak işbirliği Kürt tarihçiliğine ciddi katkı sağlayacak gibi gözüküyor.

KAYNAKLAR

[1] Çevirenin Notu: İş Bankası Yayınları tarafından 9 cildi yayınlanan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kürdistan ifadesi kullanılmaktadır.

[2] Seyahatname'nin ilk üç cildi bölümler halinde E.J. Brill tarafından Leiden'da basılmıştır. Bunlar Evliya'nın Kürdistan gezilerini içerir: Martin van Bruinessen & Hendrik Boeschoten(ed), Evliya Çelebi in Diyarbekir(1988); Robert Dankoff(ed), Evliya Çelebi in Bitlis(1990); Korkut M. Buğday(ed), Evliya Çelebis Anatolienreise (1996)

[3] Evliya'nın gezi yolları Dankoff & Kreiser 1992 tarafından iyi bir şekilde özetlenmiştir.

[4]Bak van Bruinessen & Boeschoten 1988, Dankoff 1990. Evliya'nın Bitlis anlatımı ve Kürt beyi Abdal Han'a duyduğu samimi hayranlık gibi konular Köhler(1928), Sakisian(1937) ve van Bruinessen(1992) tarafından çalışılmıştı.

[5]Evliya'nın Sincar Yezidilerini ve Firari Mustafa tarafından mağlup edilmelerini anlatışı, ilk basımdan sonra Menzel (1911) tarafından çevrilmişti.

[6] Üçdal Yayıncılığın Seyahatname'sini kullanan Lale Yalçın-Heckmann (1991:56) Şeref Han ve Sevgen'in (1968-71) yayımladığı Osmanlı dokümanlarının tersine, yerel politika ve Hakkari aşiretleriyle ilgili ilginç antropolojik bilgiler verir.

[7] Meşkure Eren(1960) Evliya'nın ilk ciltte İstanbul'la ilgili kullandığı çok sayıda yazılı

kaynağı belirler. Burada ona bir Hıristiyan kitapçı tarafından okunan Yunanca kaynaklarda vardır. Diğer ciltler için benzer araştırmalar henüz yapılmadı ama Eren'in çalışması, Evliya'nın Kürt tarihiyle ilgili kullandığı kaynaklar için iyi bir göstergedir.

[8] Bu ilişkilerin pratikte (resmi kuralların tersine) nasıl yürüdüğüne dair tabii ki sayısız Osmanlı belgesi vardır fakat bunların çözümü güçlüklerle başlamıştır. Evliya'nın gözlemlerini doğrulayan ilginç bir çalışma Kunt(1991)'un Diyarbakır valiliği hesap defteri analizidir.

[9] Osmanlılarla olan bu savaş çeyrek asır sonra unutulmamıştır ve Evliya, Safavi işgal döneminden sonra kasabaların Hüsrev Paşaya boyun eğmelerini bununla ilişkilendirir. O dönemdeki olayların özeti için bak Longrigg 1925, s.56-68.

[10] Maalesef henüz Cihannüma'nın çözümlemesini yapan bir baskı yapılmamıştır. İbrahim Müteferrika tarafından basılan yararlıdır fakat bilimsel açıdan yetersizdir. Osmanlı-Safevi ilişkileri üstüne sivrilmiş bir tarihçe olan Jean-Louis Bacqué-Grammont bu çalışma üstüne bir kritik yazmayı düşündüğünü belirtmişti.

[11] Bağdad K.305, varak 219a.

[12] Evliya bir çok yerde ki Yezidiler söz konusu eder, sadece Sincar'da kilerden değil(Menzel 1911), Bitlis ve Hakkari(Dankoff 1990)'de kilerden de bahis eder. Kürdistan ve diğer yerlerdeki heterodoks mezhepler için bak Bruinessen 1997.

[13] Bu isim Makdisi'nin bir varyantı olarak ortaya çıkıyor ve bu yüzden bu yazarın Kudüslü olduğu, orada yaşadığı veya Kudüs'e bir hac gezisi yaptığı sanılıyor. Evliya'nın Miğdisi'si Makdisi olarak bilinen Arap tarihçilerden biri kesinlikle değildir ve Evliya'nın aktardığı hikayeler büyük Ermeni kroniklerinden herhangi birine uymaz. Bazı bağlamlarda Evliya'nın Miğdişi'yi Ermeni ruhbanın genel adı olarak kullandığı anlaşılıyor.Cf. Dankoff 1986.

[14] Cudi, Kur'an'a göre Nuh'un gemisinin karaya oturduğu dağın adıdır. Genellikle Cizre'nin güneyindeki aynı isimli dağ ile bir tutulur. Sincar Dağı da "Sel" efsanesiyle ilişkilendirilir: Cudi'ye varmadan önce Nuh'un gemisi, omurgası Sincar'ın tepesine sürtündüğünde hasar görür.(Evliya tarafından anlatılan bu hikaye, içinde bulunduğumuz asırda Yezidilerden dinlenip kayda alınmıştır Wigram & Wigram 1914: 336). Mifarikin(keza Mayyafarikin, halen Silvan) bir Kürt hanedanının başkentiydi, 10-11. yüzyıllarda hüküm süren Mervaniler,bak. al-Fariki 1984.

[15] Seyahatname IV, Ms. Bağdad Köşkü 305, varak 218b-219a. Evliya aynı hikayenin değişik varyantlarını verir varak 212b, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden 4490 yıl öncesine tarihlenen "Sel" ve Melik Kürdüm'ün Nuh Peygamber hayatta iken Cudi'nin ilk beyi olması. Varak 219a da ki bölümler Kürt lehçelerinin bir dökümüyle ve Evliya'nın Mifarikin yakınlarında kaydettiği bir Kürtçe örneğiyle devam eder(analizi için Bruinessen 1985).

[16] Bruinessen 1985; Dankoff 1991: 127-8

[17] Bağdad K. 305, varak 372a-b.

[18] Bağdad K. 305, varak 376b.

[19] Bağdad K. 305, varak 370b.

[20] Bağdad K. 198a, 198b, 221b, 222b, 224a, 225a, 226a, 233b. Evliya Awhadullah'ın ismini Bitlis'te 'Abdal Khan'dan duyduğunu ima eder, fakat bu soy Şerefname'de belirtilen herhangi bir soylu figürün ismiyle uyuşmamaktadır. Cf. Bruinessen & Boeschoten 1988: 244.

[21] Maaş kadının yargısına verilen öneme işaret etmektedir. Diyarbakır merkezde kadısının maaşı 500 akçe idi.

[22] Müftü ve nakib al-aşraf merkezden atanan dini memurlardı. Onların olmayışı Palu'nun Osmanlı dini hiyerarşisinin dışında kaldığını gösterir, ama kadı, Palu beyi tarafından ya da

başka şekilde tayin edilebiliyordu. Bey gelirlerini şehir voyvodası topladığı için muhtemeln onun tarafından atanıyordu.

[23] Bağdad K. 305, varak 84b-85a. Cf. Bugday 1996 : 240-243. Seyahatname'de çeşitli pasajlarda Evliya Palu üzerine ek bilgi verir.

[24] Bağdad K. 305, varak 377a-b.

Canbolat Kürtleri neden Osmanlı'ya Başkaldırdı? [1605]

16. ve 17. yüzyıllarda vergilerde uygulanan adaletsizliklerin sebep olduğu Celali İsyancı Osmanlı Devleti'nin merkezî otoritesini sarsmış ve Duraklama Dönemi olarak bilinen bu dönemde birçok ayaklanmanın da yolunu açmıştı. 1519'da Şeyh Celal liderliğinde başlayan ayaklanmalar silsilesi, ülkede büyük bir düzensizliğe sebep olmuştu. Yeniçerilerin halkı haraca bağlaması ve vilayetler arasında başlayan çekişmeler, 1599'da Karayazıcı Abdülhalim Bey'in ayaklanması ve Urfa'yı ele geçirerek beyliğini ilan etmesi üzerine Orta Kürdistan'a da taşınmıştı. Bu dönemde çoğunluğu kuzeyden başlamak üzere Erzurum, Bitlis, Mamuretül Elaziz, Van, Diyarbakir, Musul ve Halep Vilayetlerinde meskun olan Kürtler, Osmanlıya bağlılık bildirmiş ve merkeze bağlı beyler tarafından yönetilmekteydi.

Karayazıcı Abdülhalim'in Urfa'yı alması başta Güneybatı Kürdistan'da Halep Vilayeti olmak üzere birçok yerde devlet düzeninin bozulmasına sebep olmuştu. Bu durumdan rahatsız olan Padişah III. Mehmed, Karayazıcı üzerine gönderdiği Beylerbeyi Budakoğlu Hüseyin Paşa'nın da isyancılara katılması üzerine Sinanpaşazade Mehmed Paşa'yı bir orduyla Urfa'ya gönderir. Ne var ki Karayazıcı ve Hüseyin Paşa kaleye kapanır ve teslim olmazlar. Halep Beylerbeyi İbrahim Paşa ve Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa ile Urfayı kuşatan Mehmed Paşa, ikinci kuşatmasında Karayazıcı ile anlaşır ve Budakoğlu Hüseyin Paşa'yı İstanbul'da asılmak üzere teslim alır. Karayazıcı ise Antep Sancakbeyliği'ne atanır.

Bu sırada Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Halep Vilayeti yeterince karmaşa yaşamaktaydı. Yeniçerilerin, İbrahim Paşa'nın isteği üzerine şehir merkezine yerleştirilmeleri ancak bir yıl sürmüş çünkü İbrahim Paşa'nın görev süresi bitmişti. Halep ve Güneybatı Kürdistan'da patlak veren siyasal çekişmeler Şam Yeniçerilerine karşı örgütledikleri direnişle önceden Halep'te belli bir saygınlık kazanmış olan Hüsênê Canboladî (bazı belgelerde Hüseyin Canbuladoğlu, Canbulad Oğlu Hüseyin Paşa ve Huseyn Canbulad el-Kurdi) ile yeğeni Alî adlı iki Kürt'ü öne çıkarmıştı. Hizmetlerinin karşılığı olarak padişah 1603 yılında 'mahalli bir şahsa ilk defa bu payeyi bahşederek' Hüsênê Canboladî'yi Mirimiranlık rütbesiyle Halep Valisi olarak atadı. Kilis'in Kürt beyi olan yeğeni Alî ise Halep vali vekilliğine getirildi. Görevdeki vali İbrahim Paşa, durumu hazmedemeyince Hüsênê Canboladî ve beraberindeki Kürt askerler, şehre çarpışarak girmek zorunda kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda valiliğe getirilen ilk Kürt olan Hüsênê Canboladî'nin görev süresi iki yıla sınırlı kaldı. Celali İsyancı'nın Osmanlı'yı zayıf düşürmesi üzerine harekete geçen İran, 1590 yılında imzalanan ve 13 yıl yürürlükte kalan anlaşmaları bozarak 25 Ağustos 1603'te Osmanlı'ya savaş açtı. Bu savaş devam ederken III. Mehmed ölmüş, yerine oğlu I. Ahmed geçmişti. 1605 yılında tekrar karşılaşan Osmanlı ve İran orduları Urmiye yakınlarında çarpıştı ve Şah Abbas, Tebriz ve Erivan'ı Osmanlı'dan geri alarak topraklarına kattı. Bu arada savaşta göreve çağrılan Hüsênê Canboladî, Tebriz'e vardığında Osmanlılar çoktan yenilmişti. Yenilginin müsebbibi olarak gösterilen Hüsên, yenilgi meydanında kurulan bir darağacına astırılarak idam edildi. Hüsênê Canboladî'nin kardeşleri ve yeğeni Ali, Hüsênê Canboladî'nin intikamını almak için geri dönüp Halep'i kuşatarak Osmanlı askerlerini öldürürler.

30.000'den fazla asker toplayan Alî Canboladî (bazı belgelerde Ali Canbuladoğlu), Antep, Kilis ve Urfa gibi sancaklarını da ele geçirerek Halep çevresi ile birlikte kendi sınırlarına kattı. Kendisine valilik verilmesine rağmen bunu kabul etmeyen Alî, bağımsız bir devlet

kurmak için çalıştı. Osmanlının tüm memurlarını sınırdışı ederek defterdar dahil olmak üzere bölgeye kendi memurlarını atadı. Düzenli bir ordu kurarak önce Trablusşam'ı buradaki Kürt aşiretlerinin yardımıyla alarak Şam üzerine yürüdü ve burayı topraklarına kattı. Bütün bunlar olurken Osmanlı başa genç bir sultan geldiği için zor günler geçirmekteydi. Alî Canboladî'nin bu sırada Avrupalı ülkelerle görüşerek 'kendi iradesinin ticareti teminatı altına alacağı ve kanunsuz icraatlar ile rüşvetin nihayet bulacağı' konusunda bazı anlaşmalar imzaladığının duyulması üzerine Osmanlı, tedirgin olmaya başlar ve Canboladî'yi zaten kabul etmediği valilikten azlettiğini ilan eder. 19 Eylül 1606 tarihi Osmanlı belgelerine Canbuladoğlu İsyanı olarak yazılır. Canboladî ise 11 Kasım 1606'da kendi adına para bastırır, sınırlarını Musul'a kadar genişleterek Halep sarayını devlet merkezi ilan eder. Bu sırada imparatorluğun başkentinde Veziriazam Derviş Paşa idam edilmiş ve Batı Serdarı (Kuyucu) Murad Paşa, veziriazamlığa getirilmiştir. Canboladî'nin fetihlerine devam etmesi üzerine Celalî İsyanları'nı bastırması için Murad Paşa, 15 Haziran 1607'de Anadolu Serdarlığı'na atanır ve büyük bir orduyla Alî Canboladî üzerine yürür. Hatay yakınlarındaki Oruç Ovası'nda karşılaşan Osmanlı ordusu ile Kürt ordusu 16 gün süren büyük bir savaşa girişirler. Lübnanlı Dürzi Kürt Meananlı Şeyh Fahreddin'in 20.000 kişilik bir orduyla 40.000 kişiyi komuta eden Alî Canboladî'ye yardıma gelmesi savaşı daha da kızıştırır. Neticede 22 Ekim 1607'de Osmanlı, üstünlük sağlar ve 26 bin insanın kafası kılıçla kesilir. Kürt Dağı çevresine çekilen Kürt ordusu, 30 Ekim 1607'de önce Kilis'i ardından Halep'i tekrar geri alsa da kısa bir süre içerisinde yeniden kaybeder. Yaklaşık bir yıl boyunca küçük çaplı çatışmalar devam eder ;fakat Kürt ordusu bir daha tekrar toplanamayacaktır.

Alî Canboladî olanlar üzerine 2.000 kişilik bir kuvvetle önce Kalenderoğlu İsyanı'na yardım etti ardından İznik'e gitti. Amcası Haydar ve kahyası Hüseyin'in aracılığıyla padişahla görüşmek istedi. Uzun sorgulamalardan sonra I. Ahmed, Canboladî'yi affederek maiyetindeki 100 kadar adamla birlikte Macaristan'a Temeşvar Vilayeti'ne beylerbeyi olarak gönderdi. Bir çeşit sürgün olan bu valilikte de Kürt Alî Canboladî merkezî otoriteye karşı geldi.

Yeniçerilerin de ayaklanması üzerine Canboladî, Belgrad'a geçti; fakat burada İstanbul'dan gelen emirle boğazına kement geçirilerek idam edildi.

Kürt Canbolad Aşireti, Oruç Ovası hezimetinden ve Alî Canboladî'nin idam edilmesinden sonra Osmanlı'nın emriyle dağıtıldı. Aşiretin bir kısmı İran'a ve Doğu Kürdistan'daki Zencan ile Halhal bölgelerine sürgün edilirken (Nitekim hala burada Canpulad ve Kilisxanî adıyla iki Kürt aşireti vardır. Sunnî olan bu iki aşiret de Kuzey Kurmancîsi konuşurlar) aşiretin geriye kalanı Urfa, Malatya ve Ankara'ya diğer kısmı ise Lübnan ve Girit'e daha sonra ise Kıbrıs'a gönderildi. Lübnan'a gönderilenler, burada daha çok Dürzi olarak bilinen aşiretler ile karıştı ve yıllar sonra en büyük Dürzi kabilesini oluşturdu. Halen Lübnan, Suriye, Türkiye, Irak, Yunanistan, Macaristan ve Kıbrıs'ta yaşayan Canbolatlar'ın büyük bir kısmı farklı inançlar taşısalar da Kürt kimliklerini her seferinde vurgulamaktalar.

Şeyh Ubeydullah Nehri

Şeyh Ubeydullah isyanı üzerine, Osmanlı, İran, Rus ve İngiliz arşivlerini kullanarak hazırlanmış kapsamlı bir çalışma ne yazık ki yoktur. Celile Celil'in Rus arşivlerini kullanarak yazdığı yukarıda görülen çalışması ve Wadie Jwaideh'in daha çok İngiliz arşivini kullanarak hazırladığı çalışması dışarıda tutulursa diğer yazarlar daha çok bu iki kaynakta yer alan bilgileri tekrarlamakla yetinmişlerdir. Oysa Osmanlı ve İran arşivleri belki de bu konuda ilk başvurulması gereken kaynaklardır. Biz bu çalışmamızda, Osmanlı arşivinde yer alan bazı belgeleri ortaya koyarak, isyanla ilgili eksik kalmış yönleri az da olsa tamamlama amacını taşıyoruz. Burada yayınlayacağımız belgelerle, özellikle Şeyh Ubeydullah'ın ve isyanının,

Osmanlı açısından nasıl görüldüğü ve değerlendirildiği üzerine önemli ip uçları bulunabileceği kanısındayız.

Şeyh Ubeydullah İsyanı ve İsyanı Hazırlayan Koşullar

Bilindiği gibi 19. yüzyıl Osmanlı açısından tam bir alt üst oluşturma sahne olmuştur. Aslında aynı şey bu dönemde Kürtler için de geçerlidir. 19. yüzyıla kadar belirli bir özerklikle Osmanlı topraklarında yaşayan Kürtler için, bu yüzyılda bir çok şey değişmeye başlayacaktır. II. Mahmut'la (1808-1839) başlayan modernleşme ve merkezileşme çalışmaları sırasında, Kürt bölgelerinin de özerk statüsü kaldırılmıştır. Bunun üzerine bölgedeki önemli Emirlikler ayaklanarak bu duruma karşı koymuşlar ancak Osmanlı tarafından yenilgiye uğratılmışlardır. Osmanlı'nın Kürt beylerini yenilgiye uğratması ve bu Kürt Emirliklerini ortadan kaldırması beklendiğinin tersine, bölgedeki kontrolünü kolaylaştırmamış, ortaya çıkan yüzlerce başı boş aşiret nedeniyle zorlaştırmıştır. Bölgede çok güçlü konumda olan Mirlerin ve Beylerin konumlarını kaybetmeleri üzerine devlet bölgeye valilerini yollamış ancak bu valiler "... yerel olaylara ilişkin ne onlar (Mirler) kadar bilgi sahibiydiler ne de halkın nezdinde meşru yöneticiydiler. Bu nedenlerden dolayı da aşiretler arası çelişkilere ve kan davalarına çözüm getirmeye muktedir değillerdi." [3] Kürdistan Eyaletinde ciddi bir boşluk doğmuş ve kendi başına hareket eden yüzlerce aşiret ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bu boşluğu dolduracak, aşiretler arası anlaşmazlıkları önleyecek bir güç gereklidir. İşte bu rolü bir süre sonra güçlü dini liderler oynamaya başlamıştır. "Aşiretler arası çatışmalar beklenmedik boyutlara ulaşarak tehlikeli bir hal alınca, aşiret üyelerinin, şeyhleri (Bunların müritlerinin sayısı Mevlana Halid'in gayretleriyle epeyce artmıştı) sorunlara çözüm bulacak kişiler olarak görmeleri ve bunun neticesinde şeyhlerin otoritelerinin aşiret sınırlarını aşarak politik önderler haline gelmelerine yol açacak bir biçimde artması doğaldır." [4] Bundan başka 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı, Kürdistan Eyaletindeki toprakları tapulu hale getirmeye başlamış ve tapu memurlarının en çok muhatap olduğu şeyhler nüfuzlarını kullanarak bir çok toprağı kendi tapularına almışlardır. Bu tür nedenler sonucunda 19. yüzyılın ikinci yarısında Kürtlerin yaşadığı topraklarda Şeyhler büyük bir güç kazanmışlardır. [5] İşte bu şartlarda Şemdinli'nin güçlü şeyh ailelerinden gelen ve Şeyh Taha'nın oğlu olan Şeyh Ubeydullah, amcası Şeyh Salih'in yerine Nakşibendi tarikatının başına geçer. Bölgede çok etken olan Nakşibendi aşireti, Ubeydullah'ın döneminde de etkinliğini giderek artırır. Özellikle Botan, Behdinan, Hakkari ve Ardelan Emirliklerine ait topraklar Ubeydullah'ın kontrolü altındadır. [6]

1877 yılı Şeyh açısından çok önemli olmuştur. Bu yılda başlayan 93 harbinde (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) Şeyh, bir tarafı seçmek zorunda olduğunun bilincindedir ve İslami değerlerinde etkisiyle, halifenin devletini yani Osmanlı'yı seçmiştir (bu kararda Rusların Ermenilerle kurduğu ilişkiler ve bölgede bir Ermeni devleti kurulacağı fikrinin de etken olduğunu unutmamak gerekir). Ancak bilindiği gibi savaş Osmanlılar açısından tam bir felaketle sonuçlanır. Savaş sonrasında imzalanan Berlin Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti 210.000 km kare toprak kaybetmiştir. Toprak kaybının büyük kısmı Balkanlar'da olsa da bu kayıplar arasında Kars, Ardahan, Batum gibi bölgeler de vardır. [7]

Savaş sonucunda Kürtler de büyük bir yıkım yaşamıştır. Çalışabilir nüfusun savaşa alınması, alınan ek vergiler, bunu izleyen yenilgi ve alınan vergilerin giderek artması halkı sefaletle sürüklemiştir. "Açlık yayılıyor her tarafta açlık ve hastalıklardan bitkin düşmüş, iskeletleri andıran, hiçbir umudu kalmamış insanlar dolaşüyor... diye yazıyor Mşak gazetesi. Başkale

mıntıkasında 10 bin kişi, Beyazid ve Alaşkert civarında 2 binle 3 bin arası ve bir o kadar da Midyad, Bohtan ve Cezire bölgelerinde ölmüştür.” [8]

Savaşın yarattığı yıkım, bölgede yaşanan sefalet ve otorite boşluğu, Ermenilerin bölgede devlet kuracakları söylentisi [9] ve Şeyh’in aklındaki birleşik bir Kürt devleti kurma fikri, bu yıllarda bir araya gelince isyanın zemini hazırlanmış olur. İlk olarak 1879’da Şeyh’in birlikleriyle Osmanlı kuvvetleri karşı karşıya gelmişse de, her iki taraf da bir birinden faydalanma arzusunda olduğundan, kısa sürede anlaşma sağlanır ve Osmanlı topraklarındaki olay büyümeden önlenir. Şeyh’in gözü, daha kolay lokma olarak gördüğü İran’dadır, ancak ondan sonra Osmanlıyı düşünecektir. İran’ın bu dönemdeki güçsüzlüğü, Osmanlı’nın başında bir halifenin bulunmasına karşın İran’ın Şiiliği, İran’ı bir hedef haline getirmekte ve bu saldırıya dini bir görünüm kazandırmayı da kolaylaştırmaktadır. [10]

1880 Ağustosunda Şeyh, sınırda ayaklanmış Mangur aşiretine destek için oğlu Abdülkadir yönetiminde bin kişilik bir Kürt müfrezesi yollar, ardından 10 Eylül’de Mangur alınır, 15 Eylül’de Piran aşireti de isyana katılır. Bir çok aşireti yanına çekmeyi başaran Şeyh ve oğlu Abdülkadir önderliğindeki birlikler Savacbulak’ı da alarak Tebrize yaklaşırlar. [11] Ancak bu noktada düvel-i muazzama devreye girer. Ruslar bölgede büyük bir Kürdistan kurulmasını istemedikleri gibi, İran’ın kendilerinden yardım etmesinden yararlanarak bölgeye müdahale etmek ve İran’ı yanına çekmek niyetindedir. İngilizler de kesinlikle bölgede birleşik büyük bir Kürdistan kurulmasını istemezler, ayrıca bu isyanı, Rusya’yı bölgeye sokacak tehlikeli bir gelişme olarak görürler ve Osmanlıya baskı uygulayarak, sınırlarını kapatmasını ve Şeyh’i desteklememesini isterler. Bir süre sonra gerçekten de Osmanlılar sınırı kapatarak Şeyh’in İran ve Osmanlı birlikleri arasında sıkışmasını sağlar ve isyan yenilgiyle sonuçlanır. Bu konudaki Osmanlı belgelerinin ortaya çıkartılmamış olması, Osmanlı’nın bu süreçteki politikalarının belirsiz ve kafa karıştırıcı olduğu gibi yorumlara neden olmuştur. [12] Oysa belgeler incelendiğinde görülüyor ki:

1. Osmanlılar, uzun yıllardır bölgede yaşanan karmaşayı önlemenin ve Kürt aşiretlerini kontrol altına almanın tek yolunun Şeyh Ubeydullah gibi bölgede çok etkin ve nüfuzlu birini yanlarına çekmek olduğunu düşünmektedir. [13]

2. Bölgede İngiliz ve Rusların kurdurmak istediği düşünülen Ermeni devletine karşı yine tek kozunun Kürtler ve onları kontrol edebilecek Şeyh Ubeydullah’ın olduğu kanısındadır.

3. Ancak Şeyh’in bu desteği yanlış anlayıp bölgede birleşik ve büyük bir Kürdistan kurma hayaline kesinlikle sıcak bakmamaktadır.

4. Şeyh’in İran’a karşı giriştiği hareket konusunda ısrarlı olmasına karşıdır. Çünkü Rusya ve İngiltere’nin bölgeye müdahale edebileceğinden korkmaktadır. Bu nedenle Şeyh’in İran’a saldırısı sırasında, sınırlarını kapatarak İran’a yardımcı olmuş, ancak isyandan sonra şeyhle olan iyi ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır. [14] Hatta öyle ki isyandan sonra savaşta yaralanan Şeyh’in adamlarına maaş dahi bağlamıştır. [15]

İsyanın bastırılmasından sonra Osmanlı topraklarına kaçan Şeyh Ubeydullah, tehlike olarak görüldüğünden Osmanlılar tarafından İstanbul’a çağrılır. Gerçi Şeyh bir süre Osmanlıyı oyalamayı başarsa da sonunda Osmanlı’nın baskılarıyla İstanbul’a getirilir. Şeyh İstanbul’da büyük bir törenle karşılanır. ” Sultan ‘ misafirini’ şeref töreniyle karşılamayı esirgememişti. Şehrin bütün ileri gelen resmi şahsiyetleri Şeyh’i karşılamaya çıkmışlardı. Sokaklar insanlarla dolup taşmıştı. Ubeydullah’ın İstanbul’a girişi sırasında, onun şerefine top atılmıştı.” [16] Ancak Şeyh Ubeydullah amacından henüz vazgeçmemiştir. Şeyh 1882 Temmuzunda Ramazan bayramı sırasında, tacir kılığına girerek, sahte bir pasaportla, Fransız

şirketlerinden birine ait Pak isimli gemiyle Poti'ye oradan da Hakkari'ye kaçar. [17] Bunun üzerine bölgeye askeri yığınak yapan ve Şeyh'in ikna olmayacağını görünce üzerine asker gönderen Osmanlılar, Şeyh'i yakalar ve oğlu Abdülkadir'le birlikte maaş bağlamak suretiyle Mekke'ye gönderir. Şeyh 1883 yılında Mekke'de ölür.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu isyanın tüm yönleriyle ortaya çıkabilmesi için Osmanlı ve İran arşiv malzemelerinin de mutlaka gün ışığına çıkarılması gerekmektedir. Bu çalışma bu konuda ufak da olsa bir adım atma amacıyla hazırlanmıştır.

BELGE 1

Belge No.: YA-RES (Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı) 5/17

Belgenin Özeti

[Göçebe Kürtlerin yerleştirilmeleri ve iskan edilerek medeniyete kavuşturulmaları çok önemli bir sorundur. Bu konuda bölgeye gönderilmiş bulunan müfettişlerin Meclis-i Vükelaya sundukları raporlar görüşülmüş ve bazı kararlar alınmıştır. Müfettişlerin verdikleri raporlara göre; zaman zaman Kürtlerin yaşadıkları yerlerde bulunan Hıristiyanlara karşı yapılan bazı adaletsiz uygulamalar, buralardaki Hıristiyanların himaye hakkını ele geçirmiş İngiltere ve Rusya'nın bölgeye müdahalesine neden olabilir. Bu nedenle bölgedeki göçebe Kürtlerin bir an önce itaat altına alınması gerekmektedir. Ayrıca İran sınırında yaşayan Kürt aşiretleri, İranlılar tarafından kendi yanlarına çekilmek üzere sürekli rütbe ve maaş verilerek ödüllendirilmektedir. Göçebe halde bulunan bu aşiretlerin, İran tarafına geçmemeleri için, derhal yerleşik hale getirilmesi gerekmektedir. Bunu sağlamak için derhal, bölgedeki önemli ve itibarlı aşiret reisleriyle ilişkiye geçilmeli ve eğer gerekirse bazı istekleri de kabul edilmelidir. Aksi takdirde özellikle Nesturilerin bulunduğu bölgelerde büyük karışıklıklar çıkabilir ve kısa sürede bu bölge de Balkanlara dönebilir. Yani bu bölge adeta Kürdistan'ın Karadağı olabilir. Zaten bölgedeki Piskopos da birkaç yıldır Tiflis'le bağlantı halindedir. Bu nedenle bölgede büyük bir gücü ve nüfuzu olan ŞEYH UBEYDULLAH ve oğluyla derhal ilişkiye geçilmeli ve bölgedeki nüfuzu kullanılarak bölgedeki aşiretler yerleşik hale getirilmeli, asayiş sağlanmalı. Çünkü Rumeli'nin nazik hali bu kez de Anadolu'ya sıçramak üzeredir. Bu bölgede Hıristiyanlarla ilgili ıslahatlar hızla yapılmaz ve göçebe Kürt aşiretleri iskan edilmezse yabancı devletlerin de karışmasıyla büyük sorunlar çıkabilir. İşte tüm bunlar göz önüne alınarak, Dördüncü Ordu Komutanı Semih Paşa'ya bunları anlatan ayrıntılı bir talimatname gönderilmeli ve ayrıca Dersim bölgesine de, halkın devletin nüfuzuna alışmasını sağlayacak uygun bir mutasarrıf atanmalıdır.]

1.

Atûfetlü Efendim Hazretleri

Kürdlerin tavattun ve iskânlarıyla hâlen ve istikbâlen te'mîn-i saâdet hâlleri ve oralarca dembedem vuku' bulmakta olan uygunsuzlukların men'-i vuku'u zımnında şimdiden lâzım-ülicrâ olan bazı tedâbîr ve mütâlaâta dâir devâir müfettişi ibhetlü, devletlü Paşa hazretlerinin atebe-i ûlyaya takdîm etmiş olduğu arzın encümen-i mahsûsca bilâ-taraf mütâlaasıyla netice-i müzâkerâtın arz-ı istîzânı muktezâ-yı emr ü fermân hümâyûn-ı cenâb-ı mülk-dârîden idiğini hâvî olan tezkire-i âliye-i husûsiyye mezkûr arz ile birlikte led-el- mütâlaa ol babta cereyân eden mübâhasât üzerine verilen karâr-ı muktezâ meclis-i mahsûs-ı vükelâdan tanzîm olunan mazbata leffen arz ve takdîm kılınmış olmakla karâr-ı müzâkerât hakkında her ne vechile irâde-i isâbet ifâde-i hazret-i şehin-şâhi ziver-sahîfe-i sudûr buyrulur ise infâz-ı hükmi âlisine ibtidar edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılını efendim.

Fi 1 Safer 1297 (14- 01- 1880)

2.

Meclis-İ Vükela Mazbatası

Tâife-i Ekrâdın tavattun ve iskânlarıyla dâire-i medeniyete iddihâlleri hakkında olan lüzûm ve ehemmiyyetin taâzumuyla ol babda bazı mütâlaâtı mübeyyin ibhetlü, devletlü müfettiş paşa hazretleri tarafından hâk-i pâ-yı hümayûna takdîm kılınan arızanın meclis-i vükelâca bilâ-taraf tezekkür-i mütâlaasıyla netîce-i müzâkerâtın arz ve istîzânı muktezâ-yı emr ü fermân maâlî-yi ünvan hazret-i pâdişâhiden idiği tezkire-i âliyye-i husûsiyye ile teblîğ olunmasıyla mezkûr tezkire ve arıza meyâne-i âcizânemizde kırâat ve mütâlaa kılındı. Müfettiş-i müşârün-ileyhin hulâsa-i mütâlaât ve ihtârâtı Kürdlerin buldukları yerlerde meskûn olan Hıristiyanlar hakkında bazı mertebe vuku' bulan taaddiyâtları İngiltere ve Rusya devletlerine ol havâlî ahâlî-yi gayr-i müslimesi için bir hakk-ı himâyet verilmiş olduğundan ve bu hakk-ı himâyet ise ileride devletçe pek muzır olacağından Kürdlerin a'mâli tedâbir ile cümleten taht-ı itâate alınması lüzûmuna binâen Semih Paşa hazretlerinin me'mûriyyet-i mahsûsa-i muvakkatesini mes'ele-i ıslâhiyyeye tahvîl ile Erzurum'da bulunan komisyon hey'etiyle birlikte olarak kuvve-i askeriyye muâvenetiyle işbu hulûl edecek mevâsim-i sayfın nihâyetine kadar Kürdistânın her bir cihetince evâmîr-i hükûmet-i seniyyenin ser-tâ-ser mer'iyet ve cereyânı ve İran hudûdu üzerinde bulunan aşiretler ve rüesâsı hakkında İran devleti tarafından teşvîkât ve taltîfât icrâsıyla taraflarına celb ve imâleye çalışmakta idiğinden bunların ol tarafa geçmemeleri esbâbının istihşâli ile göçebelik hâlde bulunanların sûret-i iskânları husûsunun ve rüesâ ve mu'teberânıyla söyleşilerek ve mümkün-ül-âsaf bazı istidâları olduğu hâlde onların dahi kabul edebileceği tefhîm edilerek bu emr-i mühimmin husûlüne dahi sarf-ı sa'y olunmakla beraber Nesturî tâifesinin sâkin oldukları cebel-i Ezir(?) vakt-ı zarfında Kürdistân'ın Karadağ'ı olacağından ve birkaç seneden beri idâre-i umûr-ı ruhâniyyelerinde bulunan Piskopos Tiflis ile münâsebet peydâ etmiş olduğundan bunun celb ve te'mîn ve taltîfi ve Şeyh Ubeydullah ile mahdûmunun oralarca olan nüfûz u haysiyyelerinden istifâde olunmak üzere haklarında hürmet ve riâyet ibrâzıyla ba'de-t-te'mîn iskân-ı aşâir husûsunun kendisiyle müzâkere edilmesi lüzûmunu mutazammın bulunmuştur. Vâkıâ Rumeli'nin nezâket-i hâli şimdi Anadolu tarafına intikâl etmeye başlayıp işbu kıt'ada meskûn olan Hıristiyanların cezb-i teveccüh ve muhabbetleri maddesi devletin müşârünileyhümâ beyninde bir mes'ele-i müsabâkat ihdâs etmiş oralarca ecânibin i'tirâz ve şikâyetine mahal kalmamak üzere hâlen ve zemânen mütehattim olan ıslâhâtın icrâsı devlet-i âliyye için hakikaten mevâdd-ı mühimme ve müste'celeden olmasına ve tâife-i Ekrâdın vuku'a gelmekte olan hareket-i nâ-sezâlarının önü alınamayacak olursa bunun akıbeti dahi pek vahim olacağı tabîi bulunmasına binâen müfettiş-i müşârün-ileyhin ihtârı vechile bu babda Semih Paşa hazretlerine ve asliyye-i nezâret-i celîlesinden etrâflı bir ta'lîmât i'tâsı ve bir de Dersim için mutasarrıf ta'yini esâsen mukadder olup bu da ol havâlîce husûl-ı âsâyiş ve inzibâta ve ahâlinin nüfûz-ı hükûmete alışmalarına murâd olacağı cihetle dâiresi nerelerden teşkîl olunacağı nezâretçe kararlaştırılmak ve me'mûriyyeti ba'de-i arz ve istizân olunmak üzere münâsib bir mutasarrıf intihâbı husûsunun dahi nezâret müşârün-ileyhine havâlesi müfettiş-i müşârün-ileyhe dahi hâzır olduğu hâlde müttehiden tensîb edilmiş olmakla ol babda kat'î ahvâlde emr ü fermân veliyy-ül-emr efendimizindir.

Fi 1 Safer 1297 (14- 01- 1880)

BELGE 2

Belge No.: YA-RES 9/23

Belgenin Özeti

[İran hududunda meydana gelen heyecanın ve hareketlenmenin Şeyh Ubeydullah'ın hareketinden kaynaklandığı anlaşılmış, bu arada Rus Devleti'nin de Nahçıvan'a ve Osmanlı

sınırına asker sevk ettiği öğrenilmiştir. Bunun üzerine Tebriz konsolosu durumu Ruslara sormuş ve Ruslardan sınırlarımızı korumak için asker naklediyoruz cevabını almıştır. Ayrıca yapılan araştırmaya göre yapılan yığınağın, on dört tabur ile iki batarya toptan oluştuğu anlaşılmıştır.

İşte tüm bu durumlar ışığında Meclis-i Vükela toplanmış ve bu konuları görüşerek bazı kararlar almıştır: İranlıların talepleri dile getirilmiş ve Osmanlı tarafından İran'a saldırıp hasar verenler varsa derhal tahkikat yapılarak bunların tespit edilmesi gerektiği belirtilmiş, ancak İran'dan Osmanlı topraklarına saldıran aşiretlerin de engellenmesi hususunun İran büyükelçiliğine bildirilmesi kararlaştırılmıştır.

Malum savaştan sonra (Burada 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından bahsediliyor) bölgede Osmanlı devletinin kontrolü zayıflamış, Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu bölgelerle, Ermenilerin büyük oranda yaşadıkları Van ve Hakkari'de Şeyh Ubeydullah önderliğinde hareketler başlamıştır. İran'ın bu durumda Osmanlı'dan istediği yardım yerine getirilmezse öyle anlaşılıyor ki Rusya'ya başvuracaklardır. Zaten Rusya'nın da sınıra asker yığmaya başlaması bunun göstergesidir. Tarafsız devletlerin elçilerinin de uyardıkları gibi Rusya'nın niyeti kendi sınırlarını korumak değil, bölgeye müdahale etmektir. Bu nedenle gerekli önlemler derhal alınmalıdır. Öncelikle bir teftiş heyeti kurularak bölgeye gönderilmeli ve raporlara göre gerekli önlemler derhal alınmalıdır. Bu nedenle, Telgraf Nazırı Haydar Efendi ile, Amare (Bağdat'a bağlı) mutasarrıfı Kemal Efendi'nin bu tahkikat komisyonunun başına geçirilmesi ve derhal bölgeye gönderilmesi kararı alınmıştır.]

1.

Atûfetlü Efendim Hazretleri

Hudûd-ı İraniyye dahilinde zuhûra gelen kıyâm ve heyecân Şeyh Ubeydullah ile avanesinin tahrikât ve igfâlâtından münbais olduğu hakkında İran devleti tarafından der-miyân olunan şikâyâtın tahkik ve terkikîyle şâyet bizim taraftan hudûdu tecâvüz edenler var ise men'ine ve tedâbîr-i lâzimenin ittihâz ve icrâsına memûr olmak ve dâire-i askeriyeden dahi münâsip bir zât terfîk edilmek üzere telgraf nâzırını sâbık atûfetlû Haydar Efendi hazretleriyle Amare mutasarrıfı Kemali Efendinin birinci ve ikinci komiser sıfatıyla ta'yîn ve igrâmları ve teferruâtı hakkında meclis-i vükelâdan kaleme alınan mazbata melfûfatıyla maân arz ve takdîm kılınmağla karar-ı müzâkere hakkında emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhi her ne vechile şeref-sudûr buyurulur ise hükm-i celîli icrâ olunacağı beyânıyla tezkire-i senâ-verî terkîm olundu efendim

1 Safer 1298 / 21 Kanûn-ı Evvel 1296 (02- 01- 1881)

2.

Ma'rûz- ı çâker-i kemîneleridir ki

Rusya devleti tarafından Nahçıvana ve hudûda asker sevk olduğu ve bunlar sebebiyle gelen askerin mikdârı hakkında Tebriz şeh-benderliğinden bâ-tahrîrat i'tâ olunan ma'lûmâta havî Vanda bulunan Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Müşîri Devletlü Nâfiz Paşa hazretleri tarafından sudûr-ı telgrafnamenin hallî sûreti leffen huzûr-ı sâmiyyen dâver-i efâhimle takdîm kılınmış olmağla ol babda emr ü fermân hazret-i veliyy-ül-emrindir

24 Muharrem 1298 / 15 Kanûn-ı Sâni 1296 (26- 12- 1880)

3.

Vanda Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Müşîri Mahmud Paşadan Harbiye Nezâretine mevrûd

14 Kânun-ı evvel 1296 tarihli ve şifreli telgrafnamenin hallî sûretidir.

Rusya devleti tarafından Nahçıvana ve hudûda kuvve-i külliyye-i askeriyeye sevk olunmakta olduğu istihbâr olunması üzerine devlet-i müşârûn -ileyhanın Tebrizde mukîm konsolosundan

kuvve-i mezkûrenin vürûdları sebebi suâl olundukda hudûdlarının muhâfazası için olduğu cevâbı alındığı ve muahharen olunan tahkîkât ve mesmûata göre kuvve-i mezkûrenin on dört tabur ile iki batarya topdan ibâret idigi anlaşıldığı Tebriz şeh-benderliğinden el-yevm alınan 26 Teşrîn-i Sani 1296 tarihli tahrîrâtında iş'âr olunmağla arz ve malûmât olunur.

4.

Van vilayetinden makâm-ı sâmi vekâlet-penâhîye meb'ûs telgrafname hallî Rusya tarafından Nahçıvan ve hudûda sevki istihbâr olunan ve lede-s-suâl esbâbı hudûdun muhafâzası için olduğu Tebriz Rusya konsolosu cânibinden beyân olunan kuvve-i külliyye-i askeriyenin on tabur ile iki batarya topdan ibâret idiginin tahkîkât-ı ahîre üzerine anlaşıldığı Tebriz şeh-benderliğinden müşîr paşa hazretlerine mevrûd 27 Teşrîn-i Sani 1296 tarihli tahrîrâtın iş'âr olunmağla fermân.

14 Kanûn-ı Evvel 1296 (26- 12- 1880)

5.

MECLİS-İ VÜKELA MAZBATASI

Hudûd-ı İraniyye dâhilinde zuhûra gelen kıyâm ve isyân Şeyh Ubeydullah ile Hamza Ağa menkûrun tahrîkâtından münbais olduğu beyânıyla bunların ve bizim taraf aşâir ve Ekrâdından hudûd-ı İraniyyeye tecâvüz edenlerin te'dîb ve terbiyeleri ile hudûdun muhâfazası İran sefâretinden bâ-takrir taleb olunmuş olduğu gibi İran Şahı hazretleri tarafından dahi Tahran sefâret-i seniyyesine şifâhen bu yolda ifâdât vuku' bulmuş ve muhâfaza-i hudûd için iktizâ edenlere evvel ve âhir icrâ-i teblîgât edilmiş olup ancak tebaa-i saltanat-ı seniyyeden hudûd-ı İraniyyeye tecâvüz edenlerin te'dîbi bahsine gelince aşâir-i İraniyyeden dahi öteden beri bizim taraf ahâlisi haklarında icrâ-yı mezâlîm ve ta'diyât edenlerin icrâ-yı mecâzâtıyla muâmele-i mütekâbele-i irâesi lâzım geleceğinden bizim taraf aşâirinden öte tarafa îfâ'-yı hasar edenler var ise bi-l-tahkîk anların ba'de-mâ bu misillu ahvâl îfâ edememeleri mümkün ve usûlen mütehattim olan tedâbirin istihsânı için mahalline bir heyet-i mahsûsa irsâli müsemmem olduğu cihetle İranîler tarafından dahi tebaa-i Osmaniyeye haklarında vuku'undan şikâyet olunan mazarrat ve hasârâtın men'i esbâbının istihsâl ve temîni lüzumu meclis-i âcizânemiz kararıyla Hariciyye Nezâretinden İran sefâretine teblîğ olunmuştur.

Hudûd-ı Devlet-i Aliyyenin ehemmiyet-i tabiiyyesi muhârebe-i sâbıkadan dolayı kesb eylediği inkılâbâtın nâşi bi-l-vücûh tezâyüd etmekle beraber Ekrâd ve aşâirin mecmû' olmasından ve diğer taraflardan Ermenilerin ekseriyeti dahi Van ve Hakkari cihetlerinde bulunmasından dolayı Şeyh-i mûmâ-ileyh gibi beyn-el-aşâir mevcûd olan nüfûzunu ahvâl-i mevki'yyeye ve menâfi' devlete muvâfik olmayacak sûrette isti'mâl ile böyle gavâil zuhûruna sebep olanların men'i harekâtı ferâiz-i umûrdan olduğu gibi İran sefirinin dahi işbu harekât-ı âsiyânîyyenin def'i ve ref'iyle heyecânın henüz zâil olamamasını Şeyh-i mûmâ-ileyhin tahrîkâtına atıf ile bunlar te'dîb ve hudûd üzerinden tebâ'id olunmadıkça istikrâr-ı âsâyiş kâbil olamayacağından ve bu babda devlet metbûasının taraf-ı devlet-i aliyyeden ümîd-i muâ'venetden meyus olduğu hâlde diğer bir çare taharrîsine mecbûr olacağından bahisle Rusya devletine müracaât edeceklerini telmîhen vuku' bulan ifâdâtı ve Rusyalının Nahçıvana ve hudûda asker sevk etmekte olduğuna dair Dördüncü Ordu-yı Hümâyun Müşîriyyetinden Harbiye Nezâretine ve Van vilâyetinden bab-ı âliye gelen ve leffen arz ve takdîm kılınan telgrafnâme mündericâtı dahi nazar-ı dikkat ve ehemmiyeti câlib görünmüştür.

Egerçi Rusyalının hudûd-ı İraniyyeye asker sevk etmesi zâhiren hudûdu muhâfaza ve icâbı hâlinde İranlıyı müzâhere maksadına mahmûl ise de hakikâti devlet-i aliyye ile İran devleti arasında tabi'ül-muhâfaza olan münâsebeti ihlâl ile oralarca menâfi'-i devletine muzır müdâhelât îka' arzına mütebenni olarak bu surat hâlen ve aynen bizim için muhâzîr-i âzimeyi

istilzâm edeceği derkâr olub bu işin devlet-i aliyyece tedâbir-i mümkün ittihâz ve icrâsıyla biran evvel önü alınmasının lüzûm ve ehemmiyeti hakkında bazı bî- taraf devletler süferâsının ma'ruz-ı hayr-ı hevâhiden vuku bulan ihtârâtı dahi şu mütâlaata dâir olduğundan maslahatın kesb eylediği ehemmiyete göre bir tedbîr ittîhazı lâzımeden ve şimdiki hâle göre mes'ele İranîlerin şikâyatından ibâret olub kâbil-i tahkîk bir şey denilemeyeceği umûr-ı bedîhîyeden olmağla evrak-ı iştikâye üzerine bilâ- taraf icrâ-yı tahkîkât ile tebin edecek hale göre icâbına bakılmak üzere evvel emirde karar-ı vâkıa tevfi ken bir heyet-i tahkîkiye tayin ve îzâmı iktizâ-yı maslahata muvâfık görünmekle beraber bu sûret-i şikâyat vakalarının devlet-i aliyyece nazar-ı itibârâ alındığını arâi ederek İranîlerin Rusyaya temâyül mecbûriyyetini def' edeceği İran sefirinin esnâ-yı mukâlemede henüz heyet-i tahkîkiyenin dahi gönderilmediğini îrad etmesiyle müstedill idiğinden heyet-i mezkûrenin hemân intibâh ve îzâmıyla karar-ı vâkıanın ibrâz-ı faâliyâtı lüzûm ve vücûbu tayin etmiş ve telgraf nazırı sabık Haydar Efendi hazretleri mukaddema iki def'a Tahran sefâret-i seniyyesinde bulunarak oraların ahvâl ve âdâtına tamâmıyla matlu' ve şu hizmet-i mühimmeyi hakkıyla ifâya muktedîr bendegândan bulunmuş olduğundan dâire-i Harbiyyeden dahi münâsib bir zat terfik olunmak üzere müşârün-ileyhin birinci ve geçende Amare mutasarrıflığına tayin olunan Kemal Efendinin dahi ikinci komiser sıfatıyla ve ber-minval-i ma'ruz hudûd-ı İraniyyeyi tecâvüz edenler var ise onların müsâraaten bil-tahkîk men'î ve sâir lâzım-ül ittihâz olan tedâbir ve muâmelâtın icrâsı me'muriyyetiyle evrâk-ı iştikâyenin kendilerine verilerek hemân seriyyen îzamları ve müşâr ve mûmâ-ileyhümaya Anadolu cihetine gönderilen birinci ve ikinci teftîş memûrlarına verilen maaşlara tevfi ken ilk tahsîsiyle iş bu maaşlar ile kararnâme hükmünce iktizâ eden harcırahlarının dahi mesârif-i fevkalâde meyânında tesviyyesi bi-l-ittihâd tezekkür ve tensîb kılınmış olmağla kati' ahvâlde emr-ü fermân hazret-i veliyy-ül-emr efendimizindir
Fi 1 Safer 1298 / 21 Kanun-i evvel 1296 (02- 01- 1881)

BELGE 3

Belge No.: YA-HUS (Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Hususi Mruzat Evrakı)167/42

Belgenin Özeti

[Şeyh Ubeydullah Van'ın Erciş kazasında bulunan ahaliye hitaben bir mektup gönderir, Şeyh mektubunda; İranlıların Müslümanlara büyük kötülükler yaptığını ve bu nedenle baharın gelmesiyle birlikte İran'a karşı başlatılacak cihada tüm Müslümanların katılmaları gerektiğini bildirir. Mektubu getirenlerin şifâhen ayrıca bir mesaj daha ileteceklerini belirten Şeyh, ayrıca bu ayaklanmanın Osmanlı Devleti ve diğer Avrupa devletlerince de olumlu karşılandığını ve bunların hepsinin İran'ı kusurlu bulduklarını belirtmiştir. Farsça olan bu mektup daha sonra Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmiş ve çevrilerek sadarete sunulmuştur.]

1.

Şeyh Ubeydullah Efendinin Van vilâyeti dahilinde kâin Erciş kazası ahâlisine hitaben yazmış olduğu halde ele geçirilerek Dördüncü Orduyu Hümayûn müşiriyyet-i celîlesinden irsal olunan faris'ül-ibare mektubla tercümesi suretidir.

Erciş kazasıyla o tarafın umûm ahâlisiyle cem-i muhallasan ve mensubâne selam ve duâ' ederim.

Malûmunuz olsun ki bu sene İranîlerin gözü içlerinde bulunan Müslümanların başlarına getirdikleri şey hiçbir zamanda görülmemiş ve işidilmemiştir. Bunun üzerine cümle islâmiyâna vâcib ve farzdır ki gayret ve hamiyet-i islâmiyyeti elden bırakmayı bahar için cihâd tedârikini görüb mart ahirinde hazır ve muhya olmanız lazımdır. Bu taraf islâmî cümleten müttefik ve müttehîd olarak İran ile olunacak cihâda hazır ve Müslümanların

intikâmından geri kalmayacakları emr-i zâhir olup inşallah-ı teâla sizler dahil cümleten ittifâk edib baharın cihâdına hazır ve amâde ve bundan böyle cihâd ele geçmeyeceğinden her kim kendisini bu hânedânın mahsûblarından add eder ise lâzım gelir ki bu sefer hayr-ı esere gelmesinde rehâvet ve müsâhile etmesin. Bir de mektubun hâmillerinde ifâde-i şifâhîye vardır el-hamdüli-llâh devlet-i aliyye vesâir Avrupa devletleri efkârları muhalasaların murâdı üzerine olub ve cümleten İranîleri muvâheze ve sâhib-i taksîr tutmuşlardır. İnşallah bu kere cümleten din yolunda ve hamiyet-i islâmiyete merdâne fedâ-yı can ederseniz ziyâde te'kîd lâzım değildir. Esselam-ı aleyküm.

21 Rebi'ülevvel 1298 (20- 02- 1881)

2.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Şeyh Ubeydullah Efendi tarafından Van vilâyeti dahilinde kâin Erciş kazası ahâlisine hitâben yazılmış olduğu halde ele geçirilmiş olan Faris-ül ibâre tahrîrâtın sûretiyle tercümesinin irsâl kılındığı Van'da bulunan Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn müşîriyyet-i celîlesinden bâ-tahrîrât iş'âr olunmuş olduğundan tahrîrât-ı merkûmenin tercümesinin ihrâc etdirilen sûreti mazûr-ı âli dâver-i ifhamıyla buyurulmak üzere leffen huzûr-ı maâlî-i mevkûr vekâlet-penâhîlerine takdîm kılınmış olunmağla ol babda emr ü fermân hazret-i veliyy-ül-emrindir.

18 Cemâziyelevvel 1298 / 5 Nisan 1297 (17- 04- 1881)

3.

Şeyh Ubeydullah tarafından Erciş kazası ahâlisini cihâda dâvet yolunda yazılmış ve Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn müşîriyyetince ele geçirilerek Harbiye Nezâretine gönderilmiş olan tahrîrâtın sûret-i mütercümesi Nezâret müşâr'ün-ileyhinin tezkiresiyle beraber manzûr-ı âli buyurulmak üzere leffen arz ve takdîm kılındı efendim.

20 Cemâziyelevvel 1298 / 7 Nisan 1297 (19-04-1881)

BELGE 4

Belge No.: YA-RES: 10/12

Belgenin Özeti

[Şeyh Ubeydullah'ın Müslüman ve Hıristiyan halkı birleştirerek onların hukuklarını muhafaza edeceği bahanesiyle bir isyan hareketine hazırlandığı İran ve diğer devletler tarafından, Osmanlı Devleti'ne bildirilmektedir. Şeyh'in Osmanlı sınırında olması ve böyle bir harekete kalkışmayacağı konusunda herhangi bir garanti verilememesi, genel kamuoyunu Osmanlı aleyhine çevirmiştir. İran Şahı ise, Şeyh'in verdiği bunca zarara rağmen, bölgeden uzaklaştırılmasını dahi istemediğini, sadece Osmanlı'nın, Şeyh'in bir daha böyle bir şey yapmayacağına ve Osmanlı tarafındaki Kürt aşiretlerin böyle bir duruma karıştırılmayacağı konusunda garanti vermesini istediğini bildirmiştir. Aslında Şeyh'in bir daha ayaklanmayacağına inanılsa, garanti verilerek bu iş halledilebilir. Ancak yapılan incelemeler ve alınan istihbarata göre İran'ın ve diğer devletlerin amaçladıkları şudur; Osmanlı böyle bir garanti verdikten sonra devreye girilerek Şeyh yeniden ayaklandırılacak ve böylece:

1. İran Osmanlı'dan zararlarına karşı tazminat talep edebilecek
2. Rusya ve İngiltere İran taraftarlığına kalkışacak
3. Ermenistan ve Kürdistan'ın muhtariyetleri talep edilecek.

Zaten Rusya'nın Türkmenler aleyhinde Göktepe bölgesini işgali ve İngiltere'nin buna ses çıkarmaması, bu iki devletin Asya konusunda uzlaştıklarını göstermektedir. Kürtler konusunda da Rusya ve İngiltere'nin ortak davranacağı hiss olunmuştur. Bu nedenle Şeyh ve oğullarıyla görüşülüp, iyi niyetle ikna edilerek derhal sınırdan uzaklaştırılmaları gerekmektedir. Bu konularda istihbarat için Tahran'a gitmiş olan Sipahsalar'ın (Serasker,

askerlerin en büyük âmiri anlamında kullanılan bir tabir) verdiği bilgiye göre; Osmanlı'nın bölgedeki askeri gücünün yetersiz olduğu ve bu kuvvetlerle bölgedeki asayişin sağlayamayacağı, Şeyhin ikamet ettiği Nehri bölgesinin Osmanlı nüfuzu dışında bir alan olması nedeniyle kolayca müdahale edilemeyeceği ve Şeyh'in hem Osmanlı depolarından, hem de başka yollardan yeni silahlar edinmekte olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Sipahsalar, Osmanlı'nın bölgeye müdahale edemeyeceği düşüncesi nedeniyle, İran'ın bölgeye müdahale edebileceğini söylemiştir.

Bu konu görüşülmüş ve alınan diğer bilgilerle beraber, Şeyh'in Mart sonunda İran'a karşı bir harekete girişeceği saptanmıştır. Zaten Şeyh'in Erciş'e gönderdiği mektupta bu açıklandığı gibi, bu isyanın Osmanlı ve Avrupa devletlerince de desteklendiği bildirilmiştir. Şeyh Ubeydullah'ın, yapılan görüşmelerde defalarca isyan etmek gibi bir niyetinin olmadığını söylemesine rağmen, isyan hazırlığı içinde olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle gerekli tüm askeri tedbirlerin alınması gerekir.]

1.

Hâriciyye Nezâret-i Celflesi Cânib-i Âliyesine

Devletlü efendim hazretleri

Fi 6 ... 1881 tarih ve yüz on dokuz numarolu telgrafnâme-i çâkerânemle arz ve işâr olunduğu vechile güyâ Şeyh Ubeydullah efendinin tedârikât-ı külliyye ile meşgûl olduğu gibi tarafeyn-i Kürdistânî ahâli-i İslâmiyye ve Hıristiyanîyesini birleştirecek muhâfaza-i hukukları serriştesiyle ilân-ı asiyâne cür'et ve idâre-i muhtâriyyet talebine cesâret eyleyeceği birkaç gündün beri sûret-i mevsûkada İran ve ecnebi me'mûrları taraflarından rivâyet kılınmakta olduğu cihetle bu havâdis geçenlerde cana ve mala zarar-dîde olan ve olmak havfında bulunan ahâli-i İraniyyeyi fevk-al-me'mûl heyecâna getirib ahz-i sâr olunmalıdır ve Ekrâdın ettiği yanlarına birağılmamalıdır efkârı taammüm eylemiş ve Şeyhin el-yevm hudûdda bulunması ve hiç olmazsa bu tarafa tekrar tecâvüzü hakkında henüz te'minât verilmemesi ezhân-ı umûmiyyeyi kâmilten aleyhimize davet etmiştir. Şâh hazretleri ise Şeyh Ubeydullah'ın ifa' eylediği bunca hasarât meydanda olduğu halde bunlardan bahs olunmayıb ve hatta teb'îdi hususûndan dahi sarf-ı nazarla ba'de-mâ ifsâdât ve ilkaât ve tecâvüzâtıdan keff-i yed ile asâyîş-i hudûdu ihlâl eylemeyeceğine dair cânib-i saltanat-ı seniyyeden taleb-i te'minât edilmiş olduğu halde henüz bu babda dahî bir cevâb-ı kat'î verilmemiş idiginden bahisle her ne denilecek ise serîan bildirilmesini cânib-i sefâret-i seniyyeden musirr-âne taleb ettirmekte bulunmuş ve bu babda vüzerât-ı umûr-ı hâriciyyeden bu kerre dahî vârid olub bir sûreti melfûfâtı nüshalarıyla beraber leffen takdîm kılınan takrîr-i resmî ile de te'kid ve isti'câl olunmuşdur. Eger Şeyh ve tevâbi'nin ba'de-mâ bir güne tecâvüzât ve ilkaâtda bulunmayacağı bizce muhakkak olubda te'minât-ı matlube i'tâ' edilebilmiş olsa işin politikaca olan ciheti reside-i hitâm olmuş olacak ise de tahkîkât-ı ahîre-i acizâneme göre şu taleb-i temînât husûsuna muvahirân Rusyalının parmağı girib taraf-ı saltanat-ı seniyyeden temînât verildikten sonra teşvîkât-ı ecânib ile Şeyh mûmâ-ileyhine tecâvüzât ve harekât-ı sâbıkasını tecrîd eyleyeceği ve bu halde devlet-i İraniyyenin tazmînât talebine kıyâm edeceği ve tabî cânib-i bâb-ı âliden olunacak muhâlefet üzerine Rusya ve İngilterelinin İran tarafdarlığına kalkışacak ve bir taraftan dahî el-yevm mevzu'-i bahs olan Ermenistan ve Kürdistan muhtâriyyet idârelerinin teşkîli sûretini iltizâm eyleyecekleri ve bir de Rusyalunun Türkmenler aleyhinde olan galebesi ve Göktepeyi istîlâ edib ileriye müteheyh'i-i hareket bulunması üzerine İngiltere tarafından kat'â bir şey denilememesi Asya için beynlerinde bir ittihâd olduğunu isbât eylediğinden Ekrâd meselesinde dahi Rusyalının İngiltere ile beraber ittîfâkı his olunmuş çâkerlerini teminât-ı matlûbenin i'tâsından ziyâde Şeyh ve mahdûmlarının

hudûddan hüsn-i sûretle te'bidleri ve tedâbir-i lâzıme-i sâirenin ittihâzı ile asâyîş-i mahalliyye ve hudûdiyyenin ikmâli ve bu sırada menâfi'miz cümlesinden olan bazı mevâdd ve şerâ'itin İrana kabûl etdirilmesi saltanat-ı seniyyece daha hayırlu olacağı cihetine meyl etdirmiş ise de gerek bu mes'ele hakkında bâb-ı âlînin efkâr ve mütâlaa-i âliyesini ve gerek ahvâl-i mahalliyyeyi fıkân-ı talimât ve ma'lûmât cihetiyle bi-t-tab'ıyle bilemediğinden efkâr-ı çâkerânemin ruhiyyet-i sevâb olub olmadığıнын temyîzi ârâ-yi sâibe-i mehâmm-perverilerine menûtdur üç gün mukaddem Tahrana muvâsalat eylemiş olan sipâh-sâlâr hazretleri vukû' bulan mülâkât-ı acizânemde Van ve Hakkari vilayetlerinde yalnız üç bin nefer kadar mevcûd asâkir-i nizâmiyye olub bu kadar kuvve-i askeriyeye ile oraların muhâfaza-i asâyîşi mümkün olamayacağından bahs ile beraber Şeyh mûma-ileyhin bulunduğu Şemdinân nâhiyesi ve ikâmetgâh-ı mahsûs olan Nevçe nâm-ı diğêr Nehri karyesi asâkir-i şâhânedan hâlî ve hukuk ve nüfûz-ı hükûmet-i devlet-i âliye bu nâhiyede gayr-ı cârî olduğundan Şeyh mûma-ileyhin keyfe mâ yeşâ oralarda hükûmet ve hareket eylediği gibi civârda bulunan asâkir-i şâhâne mühimmât ve debo me'mûrlarını igfâl ile hükûmet-i seniyyenin haber ve itlâ'ı olmaksızın oralardan ve hâricden esliha-i cedîde ve mühimmât tedârik ve iştirâsıyla meşgûl bulunduğunu söylemiş ve güyâ Şeyhin bulunduğu nâhiye ile mezkûr karye zîr-i idâre-i devlet-i âlîyede bulunmadığından devlet-i İraniyyenin oralara sevk-i asker eylemeğe hakkı olacağı zu'munda idigi revş-i hâl ve kâlınden his olunmuş ve şu mâde dahi ayrıca cây-i dikkat ve ehemmiyyet bulunmuş olduğundan keyfiyyeti hemân bâ-telgrâf Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn müşîrriyyetiyle Van vilâyet-i celîlesine iş'âr eyledim. Herhâlde emr ü fermân hazret-i men leh-ül-emrindir.

7 Rebi'ülevvel 1298 / 26 Kânûn-ı Sâni 1296 (06- 02- 1881)

2.

MECLİS-İ VÜKELA MAZBATASI

Tahran sefâret-i seniyyesinden vârid olup melfûfuyla maan arz ve takdîm kılınan tahrîrât meâlinden muhât-ı ilm-i âlî buyurulacağı vechile Şeyh Ubeydullah Efendinin tedârikât-ı külliyye ile meşgûl olduğu gibi tarafeyn-i Kürdistânî ahâlî-yi İslâmiyye ve Hıristaniyyesini birleştirecek muhafaza-i hukukları ser-riştesiyle îlân-ı âsi-yâne ve idâre-i muhtâriyyet talebine kıyâm eyleyeceği İran ve ecnebî me'mûrları tarafından rivâyet olunduğu cihetle bu havâdis geçenlerde leffen ve meâlen zarar-dîde olan ve olmak havfında bulunan ahâlî-yi İraniyyeyi pek ziyâde heyecâna getirib ahz-i sâr efkârı ta'mîm eylemek Şeyhin el-yevm hudûdda bulunması ezhân-ı umûmiyyeyi külliyyen tahrîş etmiş idiği ve Şâh hazretleri ise hasarât-ı vâkıadan bahsolunmayıb ve hatta Şeyhin teb'îdi husûsundan dahi sarf-ı nazar olunub yalnız bundan böyle tecâvüzâtıdan keff-i yed edeceğinden mutmain olmak arzûsunda olarak te'mîn mâdesini sefâret-i seniyyeden musırr-âne talep ettirmekte bulunmuş ve bu babda vüzerât-ı umûr-ı hâriciyyeden sûreti melfûf takrîr ile te'kîd ve istîcâli kılınmış olduğu ve eğer Şeyh ve tevâbi'nin ba'de mâ bir güne tecâvüzât ve ilkaatte bulunmayacağı bizce muhakkak olup da te'mînat-ı matlûbe i'tâ edilebilmiş olsa işin politikaca olan ciheti resîde-i hitâm olmuş olacak ise de tahkikat-ı âhireye göre taleb-i te'mînat husûsuna muahheren Rusyalının parmağı girib taraf-ı saltanat-ı seniyyeden te'mînat verildikten sonra teşvîkât-ı ecânib ile Şeyh-i mûmâileyhin yine tecâvüz ve harekâtı sâbıkasını tecdîd eyleyeceği ve bu hâlde devlet-i İraniyyenin tazmînât talebine kıyâm edeceği ve tabîi cânib-i bâb-ı âlîde olacak muhâlefet üzerine Rusya ve İngiltereli İran tarafdarlığına kalkışarak bir taraftan dahi el-yevm mevzû'yu bahsolan Kürdistân ile Ermeni sâkin mahallerin muhtâriyyet-i idârelerinin teşkîli sûretini iltizâm eyleyecekleri ve bir de Rusyalının Türkmenler aleyhinde olan galebesi ve Göktepeyi istilâ edip ileriye müteheyyi' hareket bulunması üzerine İngiltere tarafından kat'â bir şey

denilmesi Asya için beyinlerinde bir ittihâd bulunduğu isbât eylediğinden Ekrâd mes'alesinde dahi Rusyalının İngiltere ile ittifâkı his olunmuş matlûbenin i'tâsından ziyâde Şeyh ile mahdûmlarının hudûddan hüsn-i sûretle teb'îdleri ve tedâbir-i sâirenin ittihâzı ile âsâyiş ve emniyyet-i mahalliye ve hudûdiyyenin ikmâli ve bu sırada menâfi-i devletten olan bazı mevadd ve şerâitin İrana kabûl ettirilmesi saltanat-ı seniyyece daha hayırlı olacağı gösterilmiş sefâret-i müşârün-ileyhin şu işârâtı meclis-i vükelâca verilen karârı müeyyid görünmüş olduğu gibi bu def'a Van vilâyetine gelen telgrafta dahi Şeyh tarafından Erciş ahâlî-yi umûmiyyesine yazılıb tutulan şukkada İrana tecâvüz-i ittifâk eden ahâlî-yi İslâmiyye ile beraber hareket olunmak üzere Mart âhîrinde hazır bulunmaları ve devlet-i âliye ile Avrupa devletlerinin efkârı kendi efkârına muvafık bulunduğu i'lân olunub mûmâ-ileyh-i maa-t-taltîf icrâ edilen bunca teblîgat ve kendi tarafından yemîn ile verilen te'mînât üzerine şu i'lân-ı efkâr-ı sâbika-i tecâvüz-kârânelerinden kat'â feragât etmediklerine delîl olduğundan ve eğerçi bizim taraf-ı aşâiriyyenin Şeyhin efkârına hizmet etmemeleri yolunda taahhüdât ve senedât-ı kuvviyyeye rabtolunmakta iseler de mûmâ-ileyhin efkâr-ı tecâvüziyyeden ferâgat etmeyeceği ve vakt-i hareket ve taarruzu takarrüb ettiği cihetle bunun vehâmet-i azîmesinden korkulduğundan istîzânı muâmeleye ibtidâr ve sür'atle cevâba intizâr olduğđu ve mezkûr şukka sûretinin posta ile gönderileceği ve keyfiyet-i taraf-ı müşrîden Harbiye Nezâret-i celîlesine bildirildiği beyân olunmuş olacağından karâr-ı sâbık ma'rûze tatbîken tedâbir-i lâzımeye teşebbüs olunması hakkında her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şerefsudûr buyuruyor ise muktezâ-yı âlîsi icrâ olunacağı beyânıyla tezkire-i senâ-veri terkîm olundu efendim.

Fi 18 Rebiülâhîr 1298 / Fi 7 Mart 1297 (19-03-1881)

BELGE 5

Belge No.: YA-RES 10/ 59

Belgenin Özeti

[Şeyh Ubeydullah'ın ikna edilerek İstanbul'a getirilmesi düşünüldüğünden bu konu Şeyh'e iletilmiştir. Gerçi Şeyh İstanbul'a geleceğini bildirmişse de niyetinin pek de gelmek olmadığı ve zaman kazanmak istediği düşünülmektedir. Çünkü Şeyh, Osmanlı Devleti'nin, kendisini, İran'a karşı yürüttüğü mücadelede desteklediği yolundaki neşriyatına devam etmektedir. Ancak Osmanlı Devleti bunun doğru olmadığını ilan edince, bazı aşiretler Şeyh'i desteklemekten vazgeçmişlerdir. Bu nedenle üzüntü içine girmiş olan Şeyh'in İran tarafına iltica edebileceği düşünülmektedir. Eğer böyle olursa İranlılar Şeyh'i Osmanlıya karşı kullanabilir düşüncesiyle, Şeyh'in bir an önce istemese de İstanbul'a getirilmesi ve bölgede ilanlar dağıtılarak, Şeyh'in yaptıklarının desteklenmediğinin herkese duyurulması kararı alınmıştır. Ayrıca Şeyh'in İran'a iltica etmesi durumu için İran sefaretiyle görüşülmesi ve Şeyh'in onlara ilticasını kabul etmeyecekleri konusunda garanti vermeleri aksi takdirde Şeyh konusunda Osmanlıya verdikleri şikayeti geri çekmeleri istenecektir.]

1.

Tezkîre-i Vekâlet Sûreti

Yaverân-ı hazret-i şehriyâriden Musulda bulunan mîr-livâ saâdetlü Ahmed Râtib Paşa tarafından Şeyh Ubeydullah Efendiye dâir meşhûdât ve istitlâât-ı husûsiyyesini hâvî atabe-i ulyâ-yı hazret-i mülûk-âneye arz ve takdîm olunup sûreti irsâl buyurulan telgrafnâmenin meclîs-i mahsûs-ı vükelâda bi-l-mütâlaa ol babda ittihâzı lâzım gelen tedâbir ve muâmelâtın kararlaştırılıb hâk-i pâyi şevket ihtivâ-yı(?) cenâb-ı padişâhîye bâ-mazbata arz-ı irâde ve fermân buyurulduğđunu manzur-ı tezkîre-i aliyye-i husûsiyyeleri ile mezkûr telgrafnâme

mütâlaa ve sûret-i iş'âra göre îcâb-ı maslahat bilâ- taraf müzâkere olunarak ol babta kaleme alınan mazbata leffen arz ve takdîm kılınmakla icrâ-yı mîr-livâ hakkında her ne vechile irâde-i isâbet-âde cenâb-ı şehinşâhî şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise icrâ-yı hükm-i celîline ibtidâr edileceği beyânıyla tezkîre-i senâ-verî terkîm olundu efendim.

18 Cemâziyelevvel 1298/4-6 Nisan 1297 (17- 04- 1881)

Hâmiş Sûretidir

Resîde-i dest-i taazzim olan işbu tezkîre-i sâmiyye-i vekâlet-penâhîleriyle melfûf meclîs-i vükelâ mazbatasını manzûr-ı maâli mevîr cenâb-ı padişâhî buyurularak zikrolunan mazbatada arz ve istizân kılındığı vechile Şeyh Ubeydullah Efendî'nin darsâdete celbinde olunacak icbâr üzerine şayed İranîlere ilticâ ederse kendisi himâyeye ile aleyhimizde istimâl olunmak esâsı dâiresinde İran sefâretiyle müzâkere edilmek üzere Hariciyye Nezâretine me'zûniyyet itâsı ve Şeyh'in neşriyatını tezkîbe îcâb eden mevâki' hükümet-i seniyye nâmına olarak ilannâmeler dağıtılmasının dâhi Dördüncü Ordu-yı Hümâyun-ı Müşîriyyet ve Van vilâyetine teblîği rehîn-i tensîb âlî-yi hazret-i padişâhî olmuş ve Şeyhin İranlıya dehâlet ve ilticâsını mani' olacak her güne tedâbir ve esbâbın tamamıyla ittihâz ve istihsâline bezl-i mesahi eylemesi zımında müşîriyyet-i müşârün-ileyhâya teblîgât-ı ekberde ve katabe-i icrâsı dahi irâde ve fermân buyurulub mazbata-i mezkûre îade kılınmış olmakla ol babda

20 Cemâziyelevvel 1298 / 8 Nisan 1297 (19- 04- 1881)

2.

MECLİS-İ VÜKELA MAZBATASI

Şeyh Ubeydullah Efendinin davetine dair şeref-sâdır olan emr ü fermân-ı hümâyuna hazret-i padişâhî üzerine vâki' olan teşebbüsât ve istilââtına dair me'mûriyyet-i mahsûsa ile ol tarafda bulunan yâverân-ı sefâret-i şehriyariden Ahmet Ratib paşa cânibinden takdîm olunan telgrafnâme ol babda müteallik buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhîye mutazammın tezkîre-i husûsiyye ile bu günki meclis-i acizânemizde mütâlaa olunan telgrafnâme-i mezkûreyi hulâsa-i meâli Şeyh mûmâ-ileyh davet-i seniyyeye arz-ı memnûniyyetle beraber bu babda hâk-i pâ-yı âlîye bazı mahâzîr arz etmiş olduğundan yine azîmeti fermân buyurulur ise imtisâl edeceğini der-miyân etmekde ise de kendisi darsâdete azîmet niyetinde olmayıb maneviyyâtını icrâ için vakit kazanmak fikrinde ve tehiyyât ve tecâvüzâta dair ilânât ve neşriyyâtını devlet-i âlîyenin rey ve talimâtına isnad eylemekde olduğundan işbu davet-i seniyyenin bir dereceye kadar intişârıyla harekât ve ilânâtının hallaf-ı maraz-ı âli olduğu anlaşılmasıyla aşâirden birtakımı Şeyhinden yüz çevirib bu hâlden kendisi ye's ve fütûre düşmüş olduğu ve Kürdistan dan ayrılması işine gelmeyeceğinden İranîler ile bi-l-muhâbere temîn edilir ise İrana ilticâ edeceği mütâlaasına göre şimdiden bu cihetin taht-ı te' mînât-ı resmiyyeye alınması lüzûmunu havî idiginden iktizâ-yı hâli bilâ- taraf müzâkere edildi. Şeyhin teşebbüsât ve tahrîkâtından İranîler ile beraber Rusyalılar dahi şikâyet ederek devlet-i âlîyyeye bir tedbîr-i ittihâz olunmadığı hâlde Şeyhi takîbe mecbûr olacaklarını resmen ifâde etmekde bulunmuş ve Şeyh mûmâ-ileyh dahi her nasılsa igfâlâta kaymış olduğundan şu aralık bir münâsib sûretle oradan kaldırılmış şikâbât ve müdâhilâtın önü alması maksadına ve davet-i seniyye dahi bu mütâlaa üzerine meclis-i acizânemizce verilen karara mütebenni olub ancak şeyhin rızâsıyla darsâdete azîmet etmeyeceği anlaşılmış ve icbâr edilecek olur ise İranîlere ilticâ etmesi melhuz olub ol halde İranîlerin Şeyhi bizim aleyhimizde istimaal ve şimdi İranîlerin etdiği şikâyet bize intikâl eyleyeceği mütâlaasına binâen ol emirde İran sefâretiyle müzâkere edilmesi lâzîme-i hâlden görünmüştür. Çünkü Şeyh mûmâ-ileyhin oradan kaldırılmasına esâsen İranîler tarafından vukû' bulan şikâyet üzerine teşebbüs edilmiş olduğu cihetle kendisinin icbârı halinde onlara ilticâ edecek olur ise kabûl etmeyeceklerini İranîlerin

resmen te'mîn etmeleri ve buna muvafakât etmezler ise şikâyetden vazgeçmeleri lazım geleceği gibi İranîler tarafından böyle bir te'mînât verildiği takdirde dahi Şeyhin behe-mahal oradan kaldırılması zarûri olarak bu cihetinin İranîlerden alınacak cevab üzerine icrâ-yı icâbe ve Şeyh mûmâ-ileyh harekâtını devlet-i âliyyenin rızâsına isnâd ile aşâiri igfâl eylemekte olduğundan bu neşriyyâtın muvâfık neffî ol emr olmadığını işidenler kendisinden yüz çevirmekte olduğu gibi geçende meclis-i acizânemiz kararıyla güşîde olunan telgrafname üzerine neşriyyât-ı mezkûre Dördüncü Ordu-yı Hümâyun müşirriyeti ve Van vilâyeti cânibinden tezkîb etdirilmiş idiginden bu sûretin her tarafca ilâmıyla Şeyhin igfâl ettiği aşâiriyle aralarına tefrîk düşürülmüş tezkîr ve tensîb kılınmış olmağla rehin-i tasvib-i alî buyurulduğu hâlde şu esâsı dairesinde İran sefâretiyle müzâkere edilmek üzere Harbiyye Nezâretine mezûniyyet itâsıyla Şeyhin neşriyyâtını tezkîben icâb eden muvâkıa hükûmet-i seniyye nâmına olarak ilân-nâmeler dağıdılmasına dahi müşirriyyet ve vilâyet müşarünileyhimâya teblîği bâbında ve kât'iyeye-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyy-ül-emr efendimizindir.

18 Cemâziyelevvel 1298 / 5 Nisan 1297 (17- 04- 1881)

Notlar:

* Bu yazı; Vesta Dergisi, Sayı 6, Yıl 2006'da yayımlanmıştır.

[1] Celile Celil, 1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması (İstanbul: Pêrî Yayınları, 1998).

[2] Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999).

[3] Martin von Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 341, ayrıca a.g.e. s. 268 ve devamı.

[4] Martin von Bruinessen, a.g.e., s. 341-342.

[5] Martin von Bruinessen, a.g.e., s. 347.

[6] Wadie Jwaideh, a.g.e., s. 144.

[7] Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, T.T.K Yayınları, Ankara 1988, Cilt 8, sayfa 76; François Georgen, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), Cilt 2, s. 145.

[8] Celile Celil, a.g.e., s. 55.

[9] Bu söylentinin güçlenmesine neden olan en önemli şey Berlin Antlaşması'na konulan bir maddedir. Antlaşmanın 61. Maddesine göre; "Bab-ı âli Ermenilerin sakin oldukları eyâletlerde ihtiyâcât-ı mahalliyyenin icâb ettiği ıslâhat ve tanzimâtı bilâ-tehir ihrâ ve Ermenilerin emniyetini Kürdler ve Çerkeslerden muhâfaza edeceğini tehid eder."

[10] İran'a karşı yürütülen mücadeleye dini bir nitelik de kazandırıldığına dair bakınız; BOA, YA-HUS 167/42 (Belge 3).

[11] Celile Celil, a.g.e., s. 90 ve devamı.

[12] Bu konuda bakınız; W. Jwaideh, a.g.e., s. 162 ve devamı.

[13] Bakınız; BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), YA-RES (Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı) 5/17 (Belge 1).

[14] Bakınız; BOA, YA-RES 9/23; YA-HUS (Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı) 167/42; YA-RES 10/12; YA-RES 10/59. (Belge 2-3-4-5)

[15] Bakınız BOA, YA-RES 8/23. (Bu belgeyi ve isyanla ilgili diğer Osmanlı belgelerini, hazırlamakta olduğumuz daha geniş kapsamlı bir çalışmada okuyucuya sunacağız.)

[16] Celile Celil, a.g.e., s. 113.

[17] Rus Devlet Arşivi belgelerinden aktaran Celile Celil, a.g.e., s. 114.

Kürt Edebiyatı Tarihi

Kürt edebiyatı uzun yıllar gelime imkanı bulamadı. Sözlü edebiyatın bolluğu ve zenginliği, yazılı edebiyatı gözden kaçırmamıza sebep olmamalı. Yazılı edebiyat, ilk kez Erzurum'da Rus konsolosu olarak vazife yapan Polonyalı A. Jaba tarafından günışığına çıkarılmıştır. O zamandan beri araştırmalar devam etmiş, bilgimiz genişlemiştir. Kürt edebiyatı konusunda basılmış olan en kapsamlı kitap, Bağdat'da 1933 senesinde Kürtçe olarak basılan olan Aladdin Secadi'nin Kürt Edebiyatı Tarihi dir. Bu kitap 634 sayfalık geniş bir eserdir. Yazar, edebiyatı ve üslupların gelişimini safha safha incelemektedir. Ardından, 24 şairi geniş bir şekilde tanıtır ve Irak ile İran'ın tüm yaşamayan 212 şairin eserlerinden örnekler verir. Nesir yazarlarına yer verilmemiş, bu konu daha sonraki bir cilde bırakılmıştır.

Burada tüm örnekleri nakletmek gibi bir işe girişmek mümkün değil. Ancak, okurların tüm edebiyatçılar yelpazesinde din adamlarının geniş bir yer tuttuğunu öğrenmekle hayrete düşmeyeceğinden eminiz. Bu tabiidir ve kadim zamanlardan beri ve her yerde "ulema" arasında öğrenim ve şiirin elele gittiği bilinen bir gerçektir. Bu uzun listede şairlerin dini mensubiyetleri her zaman belirtilmemiş olmakla beraber, 50 molla, 31 şeyh, 5 mevlana ve 4 feqinin isimleri dikkat çeker. Bunların arasında 9 han, 3 emir, 11 bey ve kadın ismi de vardır. Kürt edebiyatının kökenleri belirsizdir ve kesinliğe kavuşmamıştır. Bazı şairlerin yaşadıkları dönem konusunda da tarihçiler her zaman aynı fikirde değildirler. Genel olarak, Kürt yazarlar, eserlere dair çok eski tarihler vermekle birlikte, bu kronoloji daima kanıtlanamaz. Bazı şiirler hakkındaki tarihlerde de aynı sorun karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Bay Socin'e göre Dımdım Destanı'nın şairi Mele Ehmedi Batê'dir (1417-1495). Oysa destana ilham olan olayın tarihi 1608 olduğuna göre, bu mümkün değildir. Benzer şekilde, 1481'de ölmüş olan üstadı Melayê Cızırı için bir mersiye yazmış olduğuna göre, Feqiyê Teyran'ın (1307-1375) yazmış olması mümkün değildir. Aynı şekilde Kürt Ronsardi Eli Vermuki'nin 11. asırda yaşamış olduğunu kabul etmek hayli zordur. Bu, pek çok tarihçi için meçhuldür ve ondan bahsedenler birbirlerini tekrar eder. Şairin kullandığı kelimeler ve üslubu üzerinde ciddi bir çalışma yapılacak olursa, mesele çözülebilir. Ancak, özgün metinler, Berlin bombardımanı sırasında kaybolmuştur. Bazı Kürt editörleri, eski edebiyatçıların metinlerini, modern okuyucu için daha anlaşılabilir kılmak amacıyla hiç çekinmeden asrileştirebilmektedir. Ama bu başarıları, eleştirel incelemelere mani olmaktadır. Hemedan'lı Baba Tahir'in dört tasavvufi rubaisi karışık ve arkaik bir lisanla yazılmış olmakla beraber, Kürtler, bunları kendi edebiyatının bir örneği olarak kabul etmektedirler. Bu Gestes Şarkıları'nın, Fransız edebiyatına mal olmasına benzer. Fakat bunlardan yararlanmak için okunması bile gerçek bir öğrenimi gerektirmektedir. Kesin olan şu ki, Şeyh Ahmet Tekhti (1640 dolayları) ve Şeyh Mustafa Besarani (1641-1702) gibi bazı Gorani şairleri onu takip etmişlerdir.

Müphem kalan hususlar bir yana, Kürt edebiyatının klasik çağı 15. asırda başlar; bu dönemde mükemmel şairlerden oluşan bir galaksi ile karşılaşırız. Hepsinin üstünde ve hepsini geride bırakan isim, daha çok Cizreli Molla olarak bilinen Şeyh Ahmet Nişani'dir (1407-1481). Tasavvufi divan'ı, konuya yabancı olanlarca anlaşılması zor bir eserdir. İran tasavvuf geleneğine ait temaları işler. Sık sık yeniden yayınlanan Mevlûd'uyla ünlü Mela Ehmedê Batê, Eli Heriri (1426-1495), Mukuslu Mir Muhammed veya "Sinna Şeyhi'nin Tarihi" ve "Kara Süvari Tarihi" ile meşhur Feqiyê Teyran da onu ve ekolünü takip etmişlerdir. Bir asırdan fala süren bir duraklamadan sonra, Kürt edebiyatının simalarında yeni bir yıldız

doğmuştur: Hakkari kökenli Ehmedê Xani (1650-1706). Pekala Kürt milli tarihi olarak vasıflandırılabilir Mem û Zin'in yazarıdır. Memê Alan destanının işlendiği bu eserde, destan klasik edebi kurallara ve İslami geleneğe uyarlanmıştır. Öğrencisi Beyazidli İsmail (1654-1709), pekçok gazelin yanı sıra Gülzer adlı Kürtçe-Arapça-Farsça manzum bir lugat hazırlamıştır. Siyapuş, aynı dönemde yaşamış diğer bir şairin mahlasıdır.

17. asır pek parlak olmamakla beraber, Çölemerikli Şerif Han (1688-1748), Beyazidli Murad (1736-1778) ve Kürt dilinde bir benzeri daha olmayan tıbbi bir risale yazmış olan Erivashlı Molla zikredilebilir. Aynı dönemde, Hana-ê Abadi (1700-1750) ve Selevatname adlı eser ve lirik şair Mahzuni (1783) ile başlayan, Gorani dilinde dini nazım geleneği hızla yayıldı.

19. asırdan I.Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde çok sayıda şair yetişti. Bu dönemde iki akım tespit edilebilir. İlki: Dini ve tasavvufi gelenek, pekçok tekrar ve taklidiyle tasavvuf öğretilerini, Divanların beyitleriyle yaymaya çalışan şeyh ve mollaların yazılarında sürmekteydi. Bu akım, klasik İran şairlerinden çok açık bir şekilde etkilenmiştir. Nakşibendi Tarikatı'nı Kürdistan'da yayan Mevlana Halid (1777-1821), dini eserleri 20 cildi bulan Şeyh Maruf Nuri (1755-1837), Siirtli Molla Halil (1830'a doğru), Molla Yahya Mizuri, dava vekili Revanduzlu Mir Kor (1826-1889), Nureddin Bifirki (ölümü 1846) ve Xani'yi taklid ederek, Peygamber ve Kürdistan'ı metheden eserler veren Evdereham Aktepi özellikle zikredilmelidir. Süleymaniye şeyhleri de anılmalı. Bunlar; bu dünyanın azaplarına ağlayan Selim (1845-1909), Herik veya Molla Salih'i (1851-1904) taklid ederek sofi teorilerini savunan eserler veren Nakşibendi Mehri'dir (1830-1904). İran'da ise şairler daha verimlidir, örneğin; Sefi Vako (1808-1881) 20.000 beyit yazmıştır; Fatih Jibaru (1806-1876), Kürtçe, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Mevlevi olarak anılan, Molla Rehim Tevagozi (1806-1852) bir yenilikçidir, pekçok yeni fikrin babasıdır ve kafiyeleri farklı olan kıtalar yazmıştır. Nihayet, Ehli-hak mutasavvıfların defter ve kaleminden de sözedilebilir: 1852'de ölen Timur Kuli ve mirasçısı olan ve 1875'lere doğru yaşamış olan Teyfur ve Derviş Newruz. Leyla ve Mecnun üzerine Kürtçe bir destanı Molla Vele Han'a (1876-1885 civarında) ve karısının ölümü üzerine yazdığı hareketli bir mersiye Ahmed Bey Komasi'ye (1795-1876) borçluyuz.

İkinci bir cereyan ise, 19. asırda ortaya çıkmıştır. Lirizm hızla yayılmış ve vatanseverlik nihayet ve sürekli olarak şiirde yerini almıştır. Kısaca, Hakkarili Şah Pirto (1810), aynı dönemde yaşayan ve "Aşk ve Dostluk Kasidesi" ile meşhur Muhammed Ağa Caf; Kurdi (Mustafa Sahibkiran, 1809-1849); Salim (Abdurrahman Sahibkiran 1800-1866), pekçok türde usta olan Mufti Zehavi (1792-1890), Vefayi (Mirza Rahim 1836-1912) ve maharetli Edeb (Evdellah Bey Mizbah 1859-1912), hem lirik hem de tasavvufi ve vatanseverlik şiirleriyle ün kazanmışlardır. Şehrizar'lı Nadi (Mela Hizer 1797-1855), anavatanı Kürdistan'ı övmüş; uzlaşmaz Hacı Kadir Koyi (1815-1892) ise, bilimsel ilerlemenin verdiği ilhamla, molla ve şeyhlerin zihni uyusukluğuna veryansın etmiş, şeyhlerin modern yaşama uyum sağlayamayacağını iddia etmiştir. Din adamlarını bencillik ve fikir hürriyetine mani olacak şekilde zihni tembellekle suçlamıştır. Şiirleri hala gençleri heyecanlandırmakta, ayağa kaldırmakla, materyalist felsefesine rağmen (veya bu sebeple), bugünkü şairleri bile etkilemektedir. Şeyh Rıza Talabani'den (1835-1910) ayrıca sözetmeli; Talabani, tuhaf bir şahsiyet, tuhaf olmakla beraber, bir agnostiktir. Yalnızca Kürtçe değil, Farsça ve Türkçede irticalen şiir söyleme kabiliyetine sahipti. Kısa hicivlerin kendine has bir tadı ve cazibesi vardır. Genellikle derin bilgisini sergiler, bazen öğreticidir; fakat zaman zaman kabalığa ve alaycılığa kayar. Ancak, hala Iraklı Kürt şairlerinin en iyi bilinenlerindedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesinden sonra, yeni devletlerin kurulmasıyla Orta

Doğu'ya hayli değişiklik getirmiş olan I. Dünya Savaşı, Kürt edebiyatını da etkiledi. Önceleri İstanbul, Kürt münevverlerinin biraraya geldiği ve eserlerini neşrettikleri bir merkezdi. Bugün ise, Kürt edebiyatının odak noktası Irak'a ve özellikle başkent Bağdat'a kaymıştır. Ancak tek merkez burası değildir. Lakin Kürt edebiyatına ivme verebilecek olanlar, sadece Kürt dergilerini yayınlayanların çabalarıdır; eski şairlerin eserleri ve yeni yazarların ürünleri, bu dergilerde sergilenmektedir. Düşmanlıkların sona ermesi ile birlikte, Kürt yayıncılığı ve dergiciliği, Irak'ta, başta merkezleri olan Bağdat, Kürt miliyetçiliğinin ocağı Süleymaniye, Revanduz ve Erbil olmak üzere, serbestçe gelişmeye başladı. Çoğu kısa süreli olduğundan hepsini sıralamak gereksiz. Fakat, edebi ve sosyal değerlerini gözönünde tutarak bazılarını kısaca tanıtalım. Süleymaniye'de çıkan Jin adlı haftalık dergi, 1924'den beri aksamadan yayınlanmıştır; 1939-1949 arasında Bağdat'da Gelawej; 1954'ten beri Erbil'de Hetaw yayınlanmıştır. Sovyet Ermenistan'ında, 1929'dan beri Erivan'da Rêya Teze; İran'da 1959-1963 arasında Kurdistan yayınlanmıştır. Bedirhan kardeşler Şam'da 1932-1935 ve 1941-1943 yıllarında Hawar'ı (57 sayı), 1942-1945'de Ronahi'yi (28 sayı); Beyrut'da 1943-1946'da Roja Nû'yu (73 sayı) yayınladılar. Kürt Demokrat Partisi, 1958'den beri Xebat'ı yayınlıyor. Bugün, Kürt edebiyatı sadece Sovyetler Birliği ve Irak'ta kazasız, belasız yaşayabilmektedir. Şimdi bu dönemi inceleyebiliriz.

Nesir

Nesir, uzun zamandır hayli fakir bir alandı; ancak I. Dünya Savaşı'ndan beri yabancı edebiyatla ilişki sayesinde gelişebildi. Bu gelişme, Kürtçeye yapılan tercümelere kaynaklanmıştır. Tercüme gayreti, kelime haznesinin yenilenmesini, çağdaşlaşmasını ve zenginleşmesini sağladı. Kürt okuyucular bu yolda, Kürdistan'a yabancıların yaptığı seyahatlerle ilgili değerlendirmeleri okuma fırsatı buldular. Özellikle Rich, Milingen, Hobbard, Lord Curzon, Freya Jtark ve benzerlerinin gözlemlerini okudular. Özellikle tıbbi alanda bilimsel makaleler ve dünya edebiyatından örnekler tercüme edildi. Sovyetler Birliği'nde Rusça ve Ermeniceden yapılan tercüme, Marks, Lenin ve Stalin sözkonusu olduğunda bile, sadece nisbeten önemli alıntılarla sınırlıdır. Burada, Puşkin, Lermontov, Tolstoy, Gorki, Taumaninan ve diğer Rus, Sovyet yazarlarından pek az sayfa tercüme edilmiştir. Lübnan'da Victor Hugo, Daudet ve Lamennais'den pek az pasaj tercüme edilmiştir. Irak'ta ise Arapça ve İngilizceden bazı metinler tercüme edilmiştir; ancak burada, mütercimler daha cesur, daha ehliyetlidirler ve kısa pasajlarla tatmin olmazlar. Gerçekten de, Shakespeare'nin "Fırtına", Voltaire'in "Zadig", Gorki'nin "Palto" ve Corcis Zeydan'ın "Selahaddin'in Hayatı" gibi eserleri tamamen tercüme etmekten kaçınmamışlardır. Bu kuşkusuz daha ilginç ve daha öğretici olmaktadır.

Kürtlerin kendilerini daima rahat hissettikleri bir alan ise tarihtir. Cizreli ibn Athir (1160-1234), Erbilli ibn Xalikan (1209-1282) ve Selahaddin ailesinden Abdul Fida (1273-1331) gibi Kürt tarihçilerinin, umumi tarih sahasındaki eserlerini Arapça olarak kaleme aldıkları doğrudur. Diğer taraftan Şerefhan Bidlisi ise, Şerefname (Kürtlerin Tarihi 1596) adlı eserini Farsça kaleme almıştır. Bu temel kitap, yakın zamanlara kadar Arapçaya çevrilmemişti. İlk kez M. J. B. Rojbeyani tarafından yapılan tercüme 1953'te Bağdat'ta ve M. Eli Evni (1892-1961) tarafından yapılan diğer bir tercüme ise 1958-1960'da Kahire'de basıldı. Evni, Arapça'ya başka Kürtçe tarih kitaplarını da tercüme etti. Bu tarih yazıcılığı mirası, Kürtler tarafından ihmal edilmemiştir. Yaptıkları önemli çalışmalarla Kürt ve Kürdistan tarihine hayli ışık tutmuş üç Iraklı Kürt yazarının ismini zikretmek yeterlidir. Hüseyin Hüsnî Mukriyani

(1886-1947), M. Emin Zeki (1880-1948) ve Refik Hilmi (1961). R. Hilmi, Şeyh Mahmut isyanları üzerine bir çalışma yapmıştır. Dr. Nuri Dersimi ve Albay A. Yamulki ise, Dersim tarihi ve Kürt isyanları üzerine Türkçe eserler vermişlerdir (1957). M. Brifkani (1953), M Ciyawok (1954) ve Hasan Mustafa (1963) ise Barzani hareketleri üzerine Arapça eserler vermişlerdir. İran'da ise Kürt yazarlar Raşid Yasimi (1940), İhsan Nuri (1955) ve Muhammed Marduhi Kürdistanî tarih çalışmalarını Farsça kaleme almışlardır. Bu kitaplar yakın dönemde, ilk ikisi Dr. A. Müftizade tarafından Kürtçe'ye ve üçüncüsü M. Fida tarafından kısmen Arapça'ya tercüme edilmiştir (1958). Tezat bir şekilde, Ermenistan'da yaşayan N. Mahmudov, Kürt halkı üzerine yazdığı Kürtçe kitabını 1959'da, Erivan'da yayınlamıştır. Kürt yazar, Muhammed Mukri'nin Ehli Hak üzerine Fransızca kaleme aldığı dini ve sosyolojik çalışmalar da zikredilebilir.

Pek az Kürt, Kürdistan'ın içlerine yolculuk yapmış, gezi ve gözlemlerini kaleme almıştır. Elimizde, Ali Seydo'nun 1939'da Arapça ve E. Sacadi'nin 1956'da Kürtçe olarak kaleme aldığı gezi notları bulunuyor. Goran'ın Hevraman'a yaptığı seyahatin notları, Kürtçe ve manzumdur (1933).

Sovyet Ermenistan'ında iki yazar, propaganda unsurlarıyla dolu olmasına rağmen canlılık ve renklilikten mahrum olmayan, hayat hikayelerini yayınlamış bulunuyorlar.

Kürt Çoban'ın (1935) yazarı Ere Şemo, 1958'de Berbang (Şafak) başlığını taşıyan bir kitap yazdı. Aynı yazar, yalnızca başlangıcını Sovyetler'de yazdığı Mutlu Hayat adlı eserini ise 1959'da yayınladı. 1947'de ölen Vezir Nadir ise, Sefaletle Öğrendik adlı aynı türde bir eser verdi. E. Avdal'ın "Transkafkasya Kürtleri'nin Tarzları ve Adetleri" ise maalesef Ermenice kaleme alınmıştır.

Edebiyat eleştirisi, edebiyat tarihi ile yakın ilişki içindedir. Genellikle makale ve notlar üzerine ürün verilmekteyse de, bu, Celadet Bedirhan (1893-1951), Yunus Rauf (1917-1943) ve Cemil Bendi Rojbeyani gibi, özellikle Zengene, Kelhur ve komşu aşiretlerin yazar ve şairlerine eğilmiş otoritelerin dahice eserleri için söylenemez. M. Haznedar, çeşitli şiir antolojilerine önsöz yazarak katkıda bulunmuş ve Kürt şiiri üzerine bir inceleme yayınlamıştır. Sovyet Ermenistan'ında iki genç münekkid dikkat çekmektedir; Emerik Serdar ve Ordihan. Fakat bu sahanın yıldızı, Iraklı Kürt Alaaddin Secdi'dir; Kürt Edebiyatı Tarihi (1952) adlı eseri, akademik ve kültürel bir abidedir. Kuşkusuz bu eser hata ve noksanlıklar içermektedir. Ancak bir bilgi hazinesi olduğu da kesindir. Ele aldığı yazar üzerine şiirsel bir nesirle yazdığı bir medhiye ile başlamakta, kısaca hayatını anlatırken, kronolojiye ve zamanmekan

ayrıntılarına özel bir dikkat sarfetmektedir. Ardından, özellikle hala yayınlanmamış olan eserlerinden geniş alıntılar yapmakta, daha sonra yorum yapmaktadır. Eğer eser, Irak'ta kullanılmayan bir lehçeyle, mesela, Goranice yazılmışsa, tam bir tercüme yapar. Gerekğinde sunulan eserin baskılarını da verir.

Nesir olarak yazılmış edebiyat harikalarına geçebiliriz. Masallar ve kısa hikayeler. Bunlar çok sayıdadır ve çoğunluğu, gençlerin maharetlerini sergilediği dergilerde yayınlanmıştır. Kısa hikaye ve masal konularında harikalar yaratan Kürtler'in kökeninden, tamamen tabii bir şekilde akmaktadır. Bu sahada sivrilmiş yazarların bir listesini vermek niyetinde değiliz; kaldı ki, pekçok ismi de biliyoruz. Ancak, Irak'lı Kürtler arasında M. M. Emin, M. J. Wurdî, K. G. Baban ve aynı zamanda çok iyi bir mütercim olan J. A. Nebez anılmalıdır. Ortadoğu'da yayınlanan Kürtçe dergilere geçmişte katkıda bulunmuş yazarlar hakkında daha fazla bilgiye sahibiz; ahlaki dersler veya güzel hayvan masallarının yazarı M. E. Botî, okuyucuların zihninde yeni fikirler açan Kadri Can; Lausanne'da Momier'min şahsiyetçiliği üzerine bir

doktora tezi yazmış olan ve hikayelerinde daima vatansever bir koku yeralan Dr. Nureddin Yusuf Zaza. Osman Sabri'den ayrıca sözetmek gerekir. Daha ziyade maceralı ilişkilerden ve yurttaşlarının adetlerini naklederken haz duyan Sabri, Selahaddin ve Napolyon üzerine tarihi makaleler yazmıştır. Av hikayeleri, kendine has bir renk taşır. Basit ve dolaysız tarzı, geniş hayat gücüyle gözümüzün önüne yaşam dolu sahneler getirir. Kendisini günümüzün en büyük nesir yazarı olarak selamlıyoruz. Daha sonra bir yazar olarak değineceğimiz Cigerxwin, 1946'da, Cim ve Gülperi adında genç bir çiftin sıradan maceralarını anlattığı uzun bir hikaye yayınladı; kendisi bunu roman olarak değerlendirmede hatalıdır. Sovyet Ermenistan'ının pek nesirci yetiştirmemiş olması üzücüdür. Ancak, Yeni Bir Sabah (1947) ve Kürt Halk Hikayeleri (1959) yazarı H. Cındi ve Damê Xatê (1959) ile Uyanış (1960) yazarı Evdrehman zikredilebilir. Gerçekten de çok üretken bir yazar olan ve edebiyat tahlilleri, masallar, felsefe, fikir ve tarihin harmanlandığı kısa hikayeler içeren, üç ciltlik Makale ve Yazılar'ın (1957-1958) yazarı E Secadi'nin "İnci Dizisi", kendi türünde eşsiz bir eserdir. Tüm bunlar bir gerçeği ortaya koymaktadır; bazı önemsiz denemelere karşın, Kürt edebiyatında roman yoktur. Aynı şekilde, tiyatro eserlerinin de mevcut olmadığı söylenebilir. Bazı hamilerin yardımıyla bazı girişimler yapılmışsa da, bu fazlailerlemedi. Oysa, roman ve dram için konu yokluğu sözkonusu değildir. Kürt halkının tarihi, efsane ve destanları, feodal imtiyazlar ve başlık parası gibi eski adetler ve hatta modern psikolojik ve toplumsal durumların yarattığı duygusal, bilinçsel ve ahlaki çatışmalar pekala malzeme olabilir. Lakin, bu hakiki veya efsanevi olguların, sanatsal hayal gücüne dayalı yaratıcılık sahasında işlenmesi ve rasyonel olarak bu sahaya uyarlanması, bir kaç kıta yaratmak için gerekli olandan daha fazla çabaya ihtiyaç duymaktadır. Bugüne kadar eksikliği çekilen de budur. Fakat aynı husus, Araplarda dram sanatı için de söylenebilir.

Nazım

Kürt edebiyatında nesir yazarlarının artış göstermesi nedeniyle, şiirin kaybolmakta olduğu sanılmasın. Bu gerçekten hayli uzaktır. Şeyhler, tasavvufi şiirsel kaygı ve tasarımlara yönelerek dengeyi tekrar tesis etmişlerdir. Özellikle Irak'ta, büyük bir kısmı elyazmaları halinde bir köşede kalmış bulunan 19. asır şiiri 1920-1939 senelerinde yayınlandı. Mehvi'nin şiirleri 1922'de, Nali, Kurdi ve Hacı Kadir Koyi'nin 1931'de, Salim'in 1933'de, Talabani'nin 1935'de, Edeb'in, 1936 ve 1938'de Herik ve Mevlevi'nin 1938 ve 1940'da yayınlandı. Kürt şairlerinin hayli açıklayıcı müstear isimler kullanmakta oldukları dikkat çekicidir. Aynı dönemde, Emin Fevzi (1920), Eli Hemal Bakir (1938), Mela Ebdilkerim (1938) ve Refik Hilmi (1941-1956) sayesinde, eski şairlerin antolojileri de günışığına çıktı.

Fakat herşey gibi Kürt şiiri de değişmektedir. M. A. Haznedar, 1962'de kafiye ve vezin üzerinde özellikle durduğu ve münevver Arap ve Fars şiirinin karışık kurallarını izleyen kadim veya klasik şiirle, ölçü ve biçim açısından daha serbest olan modern şiiri mukayese ettiği harika bir inceleme yayınladı. Genç kuşak, yeni tarzı yeğlemektedir.

Tamamen tasavvufi eserlere gittikçe daha nadiren rastlasak da, bunlar bütünüyle kaybolmamışlardır; Kake Heme Nari (1874-1944), hala Allah aşkı ve yalnızlık üzerine şarkılar söylemektedir. Dahası Iraklı, Suriye veya Sovyet ülkelerinin vatandaşı olsun, hiçbir şair tek telden çalmaz; havaya girdiklerinde, bazen lirik, bazen adanmış, bazen vatansever şairler olarak karşımıza çıkarlar. Bu nedenle, bunları kategorik olarak sınıflandırmak bir hayli zordur.

Öğretmenlerden henüz sözettik. Pekçoğu hemen her zaman fabl türünde didaktik eserler

vermişlerdir. Osman Sabri'nin (kendisi öğretmen değildir) Suriye'de yaptığı ve genç Sovyet yazarlarının yapmakta olduğu budur. Yazarken zihinleri öğrenciyle meşguldür ve eserlerinde ahlaki dersleri veren tınıları algılamamak mümkün değildir. Bu her zaman büyük şiir değildir; ancak, genellikle basitlikten ve canlılıktan kaynaklanan bir kalite sergiler.

Gerçek şairler, lirik eserler verir; aşk, aile, tabiat ve harikalarını, çalışma ve gündelik hayatın şarkılarını söylerler. Irak'ta şair-i azam, Kürt toprağının güzelliklerine ve tarihine duyduğu aşkı, genç kalplere aktarmayı bilmiş olan Piremerd (ihtiyar) Hacı Tefvik'tir (1867-1950). Ziver olarak tanınan Evdellah Muhammed (1875-1748) de, gençlerle ilgilenmektedir; tabiatı ve memleketinin cazibelerini şiirleştirdiğinde derin hisleri ayağa kalkar ve okurun hislerini de ayağa kaldırır. 1900'de doğmuş olan Kani veya Muhammed Şeyh Evdal Kadir, yurdun çeşitli mest edici sahnelerini, bir kısa cüzler dizisi aracılığıyla tasvir etmektedir; bu cüzlerin isimleri de gönlü ve ruhu okşayan ıtırlar gibidir: Mervan'ın Gülbahçesi (1951), Germiyan Ovası (1955). Bêkes, Faik Evdelah'tan (1905-1948) hayli farklı bir şahsiyettir. Bêkes, Verlaine gibi sadece şiir için yaşamış, fizik ve moral bedbahtlığına rağmen genç kuşakları adalet, iyilik ve vatan için mücadeleye sevk etme uğraşını asla bırakmamış, çok eza görmüş, talihsiz bir hayat sürmüştür. Şahkir Fatar, 1924'de Kufri'de doğmuş olan Neriman (Mustafa Seyid Ahmed) ve 1926'da Kameran'da doğmuş olan Resul Bizar Gerdi gibi genç şairler, saleflerinin izinden gitmektedirler.

Sovyet Ermenistan'ında ise, eski efsaneleri derlemeye ve daha kişisel eserleri derlemeye girşmeden önce, akademisyenler için yazmaya yönelmiş, kıymetli bir grup mevcuttur. 1906 doğumlu H. Cındi ve 1910 doğumlu Eminê Evdal'ın kendileri de öğretmendir ve şiirlerinde akademik bir tad sezilir. Mikail Raşid, daha genç görünmektedir ve Kalbim (1960) adlı hayli ustalıklı bir şiir örneği vermiştir. Gerçekten de, mısralarında çeşitli teknikleri sergilemekte ve sekizlik kıtalarından sıcak duygular taşmaktadır. Fakat, bütün olarak bakıldığında, şiiri ideolojik ve komünist idealizmini yansıtmaya yöneliktir. Yine de, 1908 doğumlu Casimê Celil gibi, o da parlak bir şairdir. Celil, yıllık Sovyet Kürt yazarları antolojilerinin resmi editörüdür. Doğal olarak, kendi eserleri de bu antolojide yer almaktadır. Kendi şiirlerini topladığı eserleri de vardır; Alagöz, (1954) ve Günlerim (1960). Farklı baskıları karşılaştırmak ilginç olacaktır, zira, her biri geniş bir şekilde yeniden işlenmiştir. Sanatsal bilincinin bir işareti olarak, eserlerini neredeyse yirmi defa yeniden dokumuştur. Bu iki cilt, şiirsel ve ustalık bakımından daima mükemmel olmasa da, sıradanlıktan ustaca kaçış denemesini sergilemektedir. Bir sevgilinin, şu meydan okumasında da bu görülmektedir:

Ben vahşi bir gül goncası;
Parlaklığını verir bana
güneş,
Parlaklığını yağdırır çiy damlaları.
Dokunmazsan bana,
Çiçeklenemem ya;
Dokunmazsan bana,
Mahrum kalırsın kokumdan.
Ben bir yaban gülü, dağların gülü...
Senden uzaklardasın sen.
Çiçekler sevda okşayışlarında.
Aşkla yumuşasın, köklerimi saran toprak
Dokunmazsan bana,
Çiçeklenemem ya;

Dokunmazsan bana,
Mahrum kalırsın kokumdan.
Ben bir yaban gülü, dağların gülü...
Senden uzaklardasın sen.
Ey hassas bahçevan, gülden anlayan...Gel kopar beni, aşır beni dağlardan.
Dokunmazsan bana,
Çiçeklenemem ya;
Dokunmazsan bana,
Mahrum kalırsın kokumdan.
Cesursan, aparırsın beni uzaklara;
Hoş edersin gönlümü,
Bir taze gelin gibi.
Dokunmazsan bana,
Çiçeklenemem ya;
Dokunmazsan bana,
Mahrum kalırsın kokumdan.

Emir Kamuran Bedirhan da, dilbilimsel ve siyasi faaliyetleri dışında, güzel şiirler yazmıştır. Çok sayıda derleme yayınlamıştır. Okul çocukları için *Çocuklarının Kalbi* (1932), Fransızca ve Almancaya tercüme edilen *Işık ve Kar* (1935) ile mizahi Hayyam Rubaileri (1938). Aşk temasını işleyen bu lirik mısralar, büyük bir duygu inceliği, kendine has bir hayal gücü ve etkileyici bir ifade usulü sergilemektedir.

Temelde lirik olan bu şiirlerin yanısıra, toplumsal içerikli, “adanmış” eserlerle de karşılaşmak şaşırtıcı olmamalı. Çünkü, şairler daima yeniden doğuşu vaazdeden, geçmişteki istismarı eleştiren ve gelecekteki mutluluk ihtimallerini sezen peygamberler olagelmişlerdir. Sovyet şairlerinde sıklıkla tekrarlanan temalar, önce kadının özgürleşmesi, feodal sömürüye son verilmesi, dini ibadet ve inançların kökünden sökülüp atılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Yazarın bu temaları vurgulamadığı bir derleme bulmak mümkün değildir. Etar Şero, dörtlüklerinin hemen hemen tamamında, Kürtlerin eski devirlerdeki halini işlemektedir; cehalet, sefalet, baskı ve tekrar tekrar kaldırılması gereken bir kölelik kalıntısı olarak gördüğü başlık parası ödeme adetine döner. Bu, diğer şairlerin de sıklıkla işlediği bir nakarattır adeta. Öyle ki, bu adetin kökünün kazınmasının hayli zor olduğu anlaşılır. Usiv Seko, “Sihid” adlı şiirinde, zenginlerin ve tacirlerin zorbalığı karşısında, fakirin daima kurban olduğu toplumsal çöküş halini tasvir etmektedir. H. Cındi ise, feodalizmin sınır tanımaz adaletsizliğine karşı, sınıf mücadelesini desteklemektedir; mazlumların safında heyecanlı bir tepki oluşturmayı da başarmaktadır. Uzun şiiri “Gülizar”ın konusu budur. Sonuçta aşk, feodal istismar, aşiretsel kan davası, kaba başlık karşısında aşk, milli savaş, hürriyet mücadelesi sayesinde üstünlük sağlar. Vezir’in, Nado ve Gülazır’ın maceralarını anlattığı eserinde de aynı olgu takdis edilmektedir.

Hêvî Gazetesi, 3-9 Ocak 1997, Sayı: 50

Kaynak: Thomas Bois – *The Kurds (Kürtler)*, Beyrut, 1966

İngilizce’den çeviren: B. Peker

Bu yazı, Mehmet Bayrak’ın *Kürdoloji Belgeleri* adlı kitabından alınmıştır. Şimdide Kürtlerin kullandığı alfabenin nereden geldiğine geçiyoruz.

Marogulov'un Kürtçe alfabeti

Kürtler ilk hangi alfabeyi, ne zaman kullandıkları bilinmiyor ama bilinen birkaç alfabe var İstanbul Kürt Enstitüsü tarafından Kürtçe, Türkçe, İngilizce hazırlanan 'Kürt dilini tanıyalım' adlı kitapta şunlar sıralanıyor: 1- Çivi Yazısı, 2- Avesta Alfabeti, 3- Avesta Alfabeti, 4- Eski Pehlewi Alfabeti, 5- Masi Sorati Alfabeti, 6- Ezidi Kürtlerinin kullandıkları alfabe, 7- Arap harflerinden oluşan Kürtçe Alfabe, 8- Latin-Kürtçe Alfabeti, 9- Kiril-Kürtçe Alfabeti.

Şu an Kürtler Latin, Arap ve Kiril alfabetini kullanırken, istatistiklere göre en çok Latin-Kürtçe alfabeti kullanılıyor. Daha çok Celadet Ali Bedirxan'ın ilk Kürtçe alfabetini hazırlandığı biliniyor, ama Bedirxan'dan önce Kafkasya'da Kürtçe-Latin alfabetini Kürtler kullanmış. Kürtçe-Latin alfabetini hazırlayan İshak Marogûlov, hayatı boyunca alfabe, dilbilgisiyle birlikte, Kürtçe öğretmenlik yaptı, akademik yazılar kaleme aldı.

Aslen Asuri olan İshak Marogûlov 1868 yılında dünyaya geldi. Babası 19. yüzyılda İran'dan Ermenistan'a göç edip, Erivan'ın Dıvin köyüne yerleşir. Burada dünyaya gelen Marogûlov, eğitimi tamamladıktan sonra 1888 yılında Nahçıvan'ın Şaxtaxte köyünde, sonra ise Qemerli köyünde öğretmenlik yapmaya başlar.

Çocukluğunda ailesiyle her yıl Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı Elegez yaylalarına giden İshak Marogûlov Kürtler olan ilişkisinden dolayı Kürtçeyi ana dili kadar öğrenir. Marogûlov'un tayini 1905 yılında yine bir Kürt köyü olan Zor'a çıkar. Sürmeliye bağlı olan Zor köyünde Marogûlov Rusça ve Kürtçe ders verir ve bu köyde Kürtçe için Latin alfabetini hazırlamaya çalışmasına girişir.

1920'li yıllara gelindiğinde Sovyetlerde azınlıklar için alfabe oluşturma komisyonları oluşturulur. Komisyonlar Kürt, Türk, Asuri, Oset gibi azınlıklar için Latin alfabetini uygun görür ve alfabeyi oluşturmak için çalışmalara başlar. 1920'lerde Kürtçe-Latin alfabeti için dilbilimci Orbeli ve N. Marr çalışır, ama çalışmalarını tamamlamazlar. Bu alanda en çok emek harcayan İshak Marogûlov sonunda Kürtçe yazım ve fonetiğini dikkate alarak Kürtçe-Latin alfabetini tamamlar ve komisyona sunar.

Komisyon 1928 yılında Marogûlov'un alfabetini kabul eder ve 1929 yılında ise bu alfabe Kafkaslarda yaşayan Kürtlerin ortak alfabeti olarak resmi olarak kabul görür. Ancak 1941 yılında Ermenistan devleti 909 sayılı kararla bu alfabeyi iptal edip, Kiril alfabetini kullanma zorunluluğu getirir.

Bedirxan ve Marogulov'un birbirinden haberi yok

Alfabe resmi bir şekilde kabul edilir edilmez İshak Marogûlov, okullarda bu alfabeyi geliştirmeye, merkezi yerlerde öğretmenlere kullanması için dersler verir, alfabenin olabildiğince yaygınlaşması için çalışır.

Bu dönemde Suriye'de Celadet Ali Bedirxan Kürtçe-Latin alfabetine el atmış, ilk ürünü 1932 yılında Hawar dergisiyle hayata koymuş. Hawar Latin alfabetiyle çıkarken, bundan sonraki süreçte 'Hawar kuşağı' denilen Osman Sebri, Cegerxwîn, Kamûran Bedirxan, Nûredîn Zaza, Qedrîcan gibi aydınlar yetişir, Latin alfabetini kullanırlar ve bu alfabe gittikçe gelişir.

Mevcut durumda Kürtlerin büyük bölümünün kullandığı Kürtçe-Latin alfabeti Hawar'dan.

Ama Kürtler için acı olan taraf ne Bedirxan'ın Marogûlov'dan ne de Marogûlov'un Bedirxan'dan haberi vardır. Kürtlerin arasına yüzyıllardır çekilen sınırlar alfabe konusunda da kendisi göstermiş oluyordu bir şekilde.

Bir tarafta Bedirxan Kürtçe-Latin alfabe ve gramerinin gelişmesi için çalışmalar yaparken, diğer taraftan İshak Marogûlov, Latin alfabeti çalışmasını 6 Eylül 1933 yılında vefat edene

kadar sürdürür.

Marogûlov'un vefatı üzerine Riya Teze gazetesi iki sayfa ayırır, yazı şöyledir: 'Marogûlov yoldaş son yıllarda, Kürtçe Eğitim Yüksekokulu'nda, Kültür Enstitüsü'nün Kürmanca seksiyonunda yeni Kürtçe alfabe oluşturma komisyonunda görev yapıyordu. O, birçok Kürtçe şarkı, destan, efsane ve daha birçok folklorik ürünler derlemiştir. Bugüne dek elinden kalem eksik olmadı ve 1929 yılında kabul edilen Kürmunca alfabesinin yaygınlaşması ve öğrenilmesi faaliyetlerine var gücüyle önderlik ediyordu. Son yıllarda 5 tane Kürtçe kitap yazdı.'

Riya Teze'de birçok Kürt yazarda Marogûlov üzerine yazı yazar, görüş belirtir, çalışmasının öneminden dem vurur.

İsahak Marogûlov'un ölümü üzerine Kürt camiası büyük yasa bürünür, hemen ardından Kürt aydınlanma dünyasının emekçileri, Kürtçe gazetesini temsilen toplanır şu kararları alırlar:

- 1- Açılacak ilk Kürtçe okul onun adını taşıyacak.
- 2- Eşine maaş bağlanacak.
- 3- Yıllardır üzerinde çalıştığı arşivindeki yazıları basılacak.

Kürdistan Gazetesi

İlk Kürt gazetesi Kurdistan, 22 Nisan 1898'de Kahire'de yayın hayatına başladı. Mikdat Mithad Bedirxan tarafından çıkartılan gazetenin ilk beş sayısı Mısır'ın başkenti Kahire'de, 6-19 arası sayıları Cenevre'de, 20-23 arası sayıları Londra'da, 24-29 arası sayıları Folkston'da, 30 ve 31. sayılıysa Cenevre'de yayımlandı. Gazetenin ilk beş sayısında sahibi ve yazışleri sorumlusu Mikdat Mithad Bedirxan'dı fakat onun ölümünden sonra bu görevi Abdullah Bedirxan üstlendi.

Gazete yayımlanmaya başlandığı ilk dönemde politik olmaktan çok dil ve eğitime önem veriyordu. Gazetenin Cenevre'ye taşındığı dönemde ise daha çok Abdülhamid aleyhtarı liberal-demokrat düşünceler savunuluyordu. Süreya Bedirxan'ın yönettiği 3. dönemde ise gazetenin basımı, Londra, Folkston, Cenevre ve Kahire'de yapılmak zorunda kalınmış ve yayın aksamıştır. Toplam 31 sayı çıkan gazete, 1902 yılında yayınını durdurmuştur. Bu gazetenin çıkış günü olan 22 Nisan, 'Kurdistan Gazetecilik Günü' olarak kutlanmaktadır. Üstte, Kurdistan Gazetesi'nin Cenevre'de çıkan sayılarından biri. Gazetenin alınlığında Arapça harflerle şöyle

yazılı: Kurdistan -1310-, Pazde Rojade Carekê Têyî Nivisandin. Cerideya Kurdî ye (Kürdistan - hicri 1310-

Onbeş Günde Bir Neşrolunur Kürdçe Gazetedir)

Şark ve Kurdistan Gazetesi

Şark ve Kurdistan, 1908'de yayın hayatına başladı. İstanbul'da haftada iki kez çıkarılan 4 sayfalık gazetenin tüm yazıları Arapça harflerle Türkçe'ydi. Kaç sayı çıktığı bilinmeyen gazetede ağırlıklı olarak Kürdistan'ın durumu, Bosna Hersek ve Hersek Kürtleri ile ilgili yazılar yer alıyordu. Gazetenin sorumlusu Hersekli Ahmet Şerif, başyazarı ise Malatyalı Bedri'ydi. Molla Said-i Kurdî'nin de yazarları arasında bulunduğu gazetenin ilk sayısında Said-i Kurdî (Nursî) Abdülhamid'e şöyle sesleniyordu:

“Şu medeniyet dünyasında ve bu ilerleme ve yarış çağında diğer arkadaşları gibi Kürtlerin de ilerlemeye ayak uydurabilmesi için hükümetin yardımı ile Kürdistan'ın kasaba ve köylerindeki mekteplerin kurulmuş olması memnuniyetle görülmekte ise de bu mekteplerden Türkçe'yi az da olsa öğrenmiş olan çocuklar ancak yararlanabilmektedir. Türkçe'yi bilmeyen Kürt çocukları ise, medreselerde okutulan ilimleri terakki etmenin biricik kaynağı olarak bilmektedirler. Yeni açılan bu mekteplerdeki öğretmenlerin mahalli dili (Kürtçe) bilmemeleri

dolayısıyla bu çocukları eğitim ve öğretimden mahrum bırakmaktadır. Bu ise vahşete, karışıklığa, dolayısıyla batının gürültü ve patırtı çıkarmasına sebep oluyor. Aynı zamanda halkın devamlı olarak vahşet ve taklitte yerinde sayması, sürekli olarak vehim ve şüphelerin etkisi altında kalmalarına sebep oluyor. Eskiden her yönden Kürtlerden geri olanlar bugün onların hala yerinde saymalarından dolayı çeşitli şekillerde istifade etmektedirler. Bu ise, biraz olsun hamiyet duygusu taşıyanları düşündürür. Bu üç nokta, Kürtler için gelecekte korkunç bir darbe hazırlıyor gibi ileri görüşlü olan kimseleri yaralamıştır. Bunun çaresi, örnek olacak şekilde bu konuda teşvik ve rağbete öncülük yapması için Kürdistan'ın farklı yerlerinde yeni medreselerin açılması ve bir kısım medreselerin de canlandırılması, Kürdistan'ın maddi ve manevi olarak geleceğinin garanti edilmesi açısından önemlidir. Bunun ile eğitimin temelleri atılmış olur. İşte o zaman herkesten çok adalete muhtaç ve medeni olmaya müsait olan Kürtler fitrî cevherlerini göstereceklerdir.”

Hawar Dergisi

I.Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Anlaşmalar ile Kürdistan beşe bölünmüştü. Bu parçalanmanın ardından yapılan baskı ve zulümlere bir tepki olarak 1925 yılında Kuzey Kürdistan'da bir başkaldırı patlak vermişti. Başarısızlıkla sonuçlanan bu başkaldırının ardından kuzeydeki Kürt aydın ve yurtseverleri Küçük Güney Kürdistan'a (bugünkü Suriye'nin kuzey tarafı) göç ettiler. Bunlar Celadet Bedirxan, Kamuran Bedirxan, Osman Sabri, Nurettin Zaza, vs.

O yıllarda Suriye, Fransa mandası altındaydı. Bu yüzden Kürtler'in bazı kültürel faaliyetlerine karışmıyorlardı. Celadet ve Kamuran Bedirxan kardeşler, bunu fırsat bilerek Suriye'nin başkenti Şam şehrinde 15 Mayıs 1932 yılında “Hawar” dergisini yayınladılar. Şam kentinde yayınlanan “Hawar” dergisi, düzenli olmayan aralıklarla yayınlandı. Toplam 57 sayısı yayınlanmıştır. İlk sayısı tamamıyla Türkçe yayınlanan derginin daha sonraki sayıları Kürtçe ve Fransızca yazılmıştır. 20 sayfalık olan derginin 16 sayfası Kürtçe, 4 sayfası ise Fransızca olarak yazılmıştır.

Dergide ilk önceleri Kürtçe yazılar hem Arap hem de Latin alfabesi ile yazılıyordu.

23. sayısından sonra tamamıyla Latin alfabesi ile yazılmıştır. Dergide kullanılan dil son derece anlaşılır ve duru bir dildir.

Hawar Dergisi, Kürt yazı dilini ve yapılan yenilikleri halka benimsetmek için Kürt edebiyatını sevdirmek ve bilinç kazandırmak için sistemli bir çaba harcamıştır. Dergi, Kuzey ve Güney Kürtleri'ne de ulaştırılmaya çalışılmış ve oralardaki Kürtler'i de etkilemiştir. Yalnız olumsuz bazı sorunlarla da karşılaşmıştır. Gerek buralardaki halkın(özellikle Kuzey Kürtleri) okumayazmasının

çok az olması, gerekse de iletişimden kaynaklanan bazı sorunlarla karşılaşılması.

Bu yüzden dergide dil üzerinde çok durulmuştur.

Derginin 1. sayısında da dil ile ilgili şöyle bir giriş eklenir: “Hawar bilginin sesidir. Bilim ve bilgi kendini tanımadır. Kendini bilme, bilinçte iyiliğin ve kurtuluşun yolunu açar. Kendini bilen ve bilinçlenen herkes, kendini tanıtabilir, anlatabilir. Bizim Hawar'ımız her şeyden önce dilimizin varlığını tanıtacaktır. Çünkü dil var olmanın ilk koşuludur.”

Dergide Melayê Cizirî'nin şiirlerine de yer verilmiştir. Hawar Dergisi, Kürt dili ve kültürüne ilişkin kitap yayınları da yaptı. Bunların sayısı 17'ye ulaştı. Fakat bu çalışmaların uzun sürmesine izin verilmedi. Fransa devletinin Suriye'den ayrılmasıyla beraber, Suriye yönetimi faşistçe yaklaşımlar ortaya koyarak diğer despot hükümetler gibi Kürt dilini ve yapılan kültürel faaliyetleri yasakladı. Hawar dergisi de bu şekilde 1943 yılında kapatıldı.

Riya Teze Gazetesi

Ereb Şemo ve Süryani asıllı İshak Maragulov 1929 yılında Ermenistan’da latin alfabesiyle yazı çalışmasına başlarlar. Okullarda ve Kürt köylerinde Kürtçe eğitim verirler. Onların latin alfabesi ile Celadet Bedirxan’ın kullandığı latin alfabesi arasında bazı farklılıklar vardır. O dönemlerde Kürtler arasında okuma-yazma oranı oldukça düşüktür.

Riya Teze 20/9 1967

Bu olumsuz durumun önüne geçebilmek için Kürtçe bir gazeteye ihtiyaç vardır. Köy köy, kasaba kasaba dolaşarak Kürtlere ulaştırılacak sözkonusu gazete ile okuma-yazma oranının yükseltilmesi hedeflenmektedir. Bir yıl sonra, yani 1930 yılında Riya Teze, devlet çatısı altında Erivan’da yayın hayatına başlar. Kürtler arasında gazeteyi yönetip, çekip çevirecek kimse olmadığından, Kevork Paris, Hraçya Koçar ve Haruçi Mıgırdıçyan, dönemin Komünist Sovyet yönetimi tarafından gazetenin başına getirilir. Paris, Koçar ve Mıgırdıçyan Kürtçeyi anadilleri kadar bilen ve bu dili ustalıkla kullanan Anadolu-Mezopotamya sürgünü üç Ermenidir. 4 Yıllık Ermeni editoryasından sonra, gazetenin yönetimi gerçek sahiplerine yani Kürtlere devredilir. 1934-1937 döneminde gazetenin başındaki ilk Kürt ismi Cerdoyê Gêncô’dur.

1937 Stalin dönemidir ve Kafkasya’daki Kürtler için kara günlerin başıdır. Gece ve gündüz Kürtlere haram olmuştur adeta. Kürtler adına, kürtlük adına hiç birşey yapılmadığı gibi, var olan gelişmelerin önü tıkanır. Dil, kültür ve müzikleri yasaklanır. Riya Teze de bundan payını alır ve kapatılır. 1955 yılına kadar, özellikle Ermenistan Kürtleri için durum son derece vahimdir. Bu tarihten itibaren durum normalleşir ve düzelen bir hal alır. 1955 yılında, aralarında ‘Ermenistan Ulusal Radyosu Kürtçe Bölümü’nün de bulunduğu birçok kurumun açılması ile birlikte, Riya Teze de okuyucusuna 18 yıllık suskunluktan sonra ‘Merhaba’ diyerek tekrar yayınlanmaya başlar. 1955 yılından 1989 yılına kadar Mîroyê Esed aralıksız 34 yıl gazeteyi yönetir. Daha sonra yaklaşık 1,5 sene Tîtalê Efo gazetenin başı olarak görev alır. 1991 yılından günümüze kadar ise Emerîkê Serdar gazetenin başredaktörü ve yöneticisidir. Riya Teze Sovyetler Birliği döneminde çıkan tek ‘Kürtçe’ gazete idi. 1994 yılına kadar haftada iki kez basılıyordu. Gazetenin sayfa sayısı dört. Sovyetler Birliği’nin yıkıldığı 1990 yılına kadar, Sovyet sınırları içerisinde farklı dillerde yayın yapan 4 büyük gazete vardı. Bu dört gazete Ermenice, Rusça, Azerice ve Kürtçe dillerinde idi. Kürtçe yayımlanan gazete Riya Teze idi. O tarihlerde Riya Teze, sadece Ermenistan’da değil, bütün Sovyetler Birliği sınırları içerisinde dağıtımı yapılan bir gazete idi. Gazete ayrıca Avrupa, Kanada ve ABD’ye de ulaştırılıyordu. 4000 adet basılan gazetenin tamamı abone sistemi ile dağıtıyordu. Riya Teze, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra sadece Ermenistan’da basılıp dağıtılıyor. Tiraj ise 500 e düşmüş. Emerîkê Serdar, 500 gazeteyi de köylerde Kürtlere ‘bedava’ dağıttıklarını belirtiyor.. Yine aynı odada, o zaman 50 yaşında olan gazete muhabiri Mirazê Cemal’in köyleri tek tek gezerek gazeteyi dağıttığını belirtiyor. Gazete çalışması 4 kişi tarafından yürütülüyordu; Emerîkê Serdar (Genel Yayın Yönetmeni-Redaktör), Grîşayê Memê (Redaktör Yardımcısı), Rizganê Cango (Sekreter) ve Mirazê Cemal (Muhabir-Dağıtımcı).

500 adet basılan bir gazetenin finansmanı, bedava dağıtıldığı da gözönüne alınırsa nasıl sağlanır? Sorunun cevabını Emerîkê Serdar’dan dinliyoruz; “Yapılan yardımlarla kendimizi finanse ediyoruz. Sağolsun gazete gönüllülerimiz mevcut. Sovyetler’in yıkılmasından sonra devletin bize bir kuruş yardımı bile olmadı. Üstüne üstlük bizlerden düzenli olarak bir de kira, su ve elektrik parası alıyor. Dediğim gibi, gazete Ukrayna, Kazakistan, Rusya ve diğer ülkelerde yaşayan bazı gönüllü Kürtler tarafından yapılan bağışlar sayesinde ayakta tutuluyor...”

Sovyetler Birliği yıkılana kadar Riya Teze Komünist Partisi'nin yayın organı idi. Bundan dolayı sözkonusu yıllarda gazetenin durumu oldukça iyi. Redaktör Yardımcısı Grîşayê Memê'nin bilgilerine göre Komünist yönetim döneminde buldukları 14 katlı basın binasında, kendilerine 11 odadan oluşan bir katın tamamı tahsis ediliyor. Fakat daha aynı binada, 2 küçük odadan ibaret bir dairede gazeteyi okuyucuya ulaştırma gayreti veriliyor. Emerfkê Serdar, Sovyet döneminde 25 Kürdün gazetesinin çeşitli birimlerinde çalıştığını belirtiyor.

Geçmişten günümüze gazeteye emekleri ve yazılarıyla katkı sunan bir çok ünlü Sovyet Kürdünün simleri şöyle: Hacıyê Cîndî, Emînê Evdal, Qaçaxê Miraz, Şekiroyê Xidoyê Mihoyan, Mikayîlê Reşîd, Keremê Seyad, Eliyê Evdirehman, Tital Muradov, Hesenê Qeşeng, Babayê Keleş ve daha bir çoğu...

Yayın hayatına 1930'da Erivan'a başlayan gazetenin Küt bası yayı hayatıda önemli bir yeri vardı Küt gazeteleri arasında en uzun ölügazete olan Riya Teze, 73 (1930-2003) yılı yayı hayatı boyunca çeşitli dönemlerde yayına ara vermek zorunda kaldı Gazetenin kapanı ş sebebi ekonomik sorunlar. Bir dönem Kiril harfleriyle yayınısüdüen gazete son yıllarıda Latin harflerini kullanıyordu

Roji Kurd Dergisi

6 Haziran 1913'te İstanbul'da yayına başlayan Roji Kurd dergisi 30 Ağustos 1913'te İstanbul Hükümeti tarafından yasaklandı ve yayımına son verildi. Süleymaniyeli Abdülkerim'in imtiyaz sahibi olduğu dergiyi Hêvi Kürt Talebe Cemiyeti desteklemekteydi. Haber ve yazılar Arapça harflerle Kürtçe ve Türkçe'ydi. Dergide daha çok Milli Kürt sorunu ve Kürt kültürü üzerine tartışmalara yer verildi. Dr Abdullah Cevdet, ilk kez Kürtçe alfabeyi tartışmaya açtı ve Arap alfabesinin Kürt diline uygun olmadığını söyleyerek yeni bir alfabe oluşturmayı önerdi.

32 sayfadan oluşan ve ancak 4 sayı çıkabilen dergide, Süleymaniyeli Abdülkerim, Dr. Abdullah Cevdet, Kerküklü Necmeddin, Harputlu Hasan Basri, Fexrî, Süleymaniyeli Mesud, Diyarbekirli Nejdî, Fuad Temo, Fazil Muxlîsê Millî gibi yazarlar vardı. Roji Kurd'un ilk üç sayısı, derginin kapanışından sonra Bağdat'ta Cemal Xeznedar tarafından tekrar yayımlandı. Rojî Kürt' adında yalnızca 4 sayı yayınladıktan sonra 'Hetawî Kürt' dergisi olarak adı değiştî. Hetawî Kurd Dergisi Müküslü Hamza yönetiminde çıkarılmıştır. Hetaw, güneş demektir. Isı ve ışık veren cisim 5 Ekim 1913 tarihinde çıkarılır.

İçerik olarak sosyal ve kültürel ihtiyaç duyulan hususlar ele alındı ve değişik görüşler sunuldu. Doktor Abdullah Cevdet ve Mevlana zade Rıfat yazılar yazmışlardır.

1914'te seferberlik ilanına kadar Hetawî Kürt yayımına devam eder. Harp ilanıyla Hewî mensubu aydınlar ve gençler askere alınır. Böylece gazete yayına ara verir.

Hetawî Kürt Kürtlerin toplumsal-ulusal tarihi bilincinin gelişmesi açısından önemli bir katkı sayılmaktadır. Hewî cemiyeti'nin gelişmesi açısından önemli bir katkı sayılmaktadır. Hewî cemiyetinin yayınladığı Roja Nu ve Hetawî Kürd, cemiyet için bir ümit meselesi olmuştur.

Roja Newê Gazetesi

Kürtçe-Türkçe çıkan aylık edebiyat, fikir ve siyasi gazete Roja Newe 15 Mayıs 1963'te İstanbul'da yayın hayatına başladı. Kaç sayı çıktığı bilinmeyen gazetenin imtiyaz sahibi Doğan Kılıç Şihhesenanlı, sorumlu yazıişleri müdürü Halil Kılıçkaya, genel yayın yönetmeni ise Hasan Buluş'tu.

Bu gazetede ilk defa Kürtçe'nin Dimilî (Zazakî) lehçesiyle yazılar yer aldı. Daha çok Kürtlerin kültür yaşamını konu alan yazılarıyla

dikkat çeken gazetede Türk devletinin Kürtlere karşı politikaları sert bir dille eleştirilmekteydi.

Gazetede Abdurrahman Efhem Dolak, Selim Hangül, Zülküf Karahan ve Doğan Kılıç Şihhesananlı gibi dönemin Kürt aydınları yazılar yazmaktaydı.

Ronahi Dergisi (1942-1944)

Mîr Celadet Alî Bedirxan tarafından 1942 yılında Şam'da yayınlanmıştır. Sade Kürtçe'nin Kurmanci lehçesinde ve Latin alfabesiyle okuyucuya ulaşmıştır.

Ronahi ile beraber Kürt basınında bir ilke tanık oluyoruz. O da, derginin resim ve foto kullanması olayıdır. Toplam 28 sayı yayınlanan Ronahî, 1945 yılında okuyucularına veda etmiştir. 2. Dünya Savaşı'nın tüm sıcaklığıyla sürdüğü yıllarda sürekli olarak cephelerde yaşanan olayları neşretmiştir. Savaş kahramanları, yeni kullanılan silahlar, savaş uçakları gibi konular Kürtlerin edebi ve aydınlanma konuları yanında sürekli olarak işlenen konular olmuştur. Faşizm ve Nazizme karşı tavır alan bir yayın politikası olmuştur Ronahî'nin. Sonraki yıllarda İsveç Stockholm'de, Jina Nû yayınevî tarafından Ronahî'nin 28 sayısı toparlanıp ciltlenmiştir.

Toplam sayfa sayısı 584'tür. Celadet Alî Bedir-Xan, Osman Sebrî, Hesên Hişyar, Cigerxwîn gibi Hawar'da yazan birçok edip Ronahî için de emek vermiştir.

Hürriyet Âşığı Bir Osmanlı Kürt Aydını MEVLANZÂDE RIF'AT BEY

Panteion Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Tarih anabilim dalı Yakın Çağ Tarihi Araştırmalar Merkezi Araştırma Görevlisi Murat Issı, Toplumsal Tarih dergisinde 16 Nisan 2010'da yayımlanan makalesinde karanlık kalmış bir tarihe ışık tuttu. İsmi birçok yerde anılmasına rağmen biyografisi hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Mevlanzâde Rıf'at Bey, II. Meşrutiyet ve sonrası dönemin önemli şahsiyetlerinden biridir. Bu çalışmadaki amacı, Mevlanzâde'nin neredeyse hiç bilinmeyen 1908 öncesi yaşamından kesitler sunmak. Atina'da sürgünde iken çıkardığı Fârûk ve Cihâd gazetelerini okuyucuya tanıtmak. Serbestî sahibi Mevlanzâde Rıf'at Bey. Kaynak: Serbestî, No.145, 29 Mart 1325 “Ben hürriyet âşığı bir adamım. Hem hürriyeti na-mahdut(sınırsız) görmek isterim ki, insanlığın ilerlediğine gerçekten kail(ikna) olayım”. (M.Rıf'at) Süleymaniye Kürtlerinden olan Mevlanzâde, Küçükçekmece'de doğmuştur. Bu kaniya varmamızı sağlayan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgedir. Bu belgede, Mevlanzâde, kardeşinin doğum tarihinin tashihi için kayıtlı bulunduğu Küçükçekmece Kaymakamlığı'na başvuruda bulunmuştur. Böylelikle Mevlanzâde, bize aile kütüğünün bulunduğu yer hakkında ipucu vermiştir. İstanbul'da kütüphaneler müfettişliği vazifesinde bulunan meşhur kütüphaneci Abdurrahman Nacim'in oğlu olan Mevlanzâde Rıf'at Bey, Mekteb-i Hukuk-i Şahane mezunudur. Mezuniyetinden sonra bir süre Matbu'at-ı Ecnebiye Kalemî'nde bulunmuş, buradaki başarılarından dolayı terfi edilmesi için sadrazama yazı gönderilmiş ve bin kuruş maaş tahsisıyla Beyoğlu Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemî'ne, ardından Sinop Cezaevi müdürü olarak Sinop'a tayin edilmiştir. Sinop Mutasarrıflığı'nın şikâyeti üzerine, 22 Ağustos 1895 tarihinde hakkında soruşturma açılmış ve Sinop'ta tutuklanmıştır. Sinop Mutasarrıfı Fazlı Bey'in bu şikâyeti önemlidir.

Mutasarrıfın çaresizliğini, “şikâyet” dışında yapacak başka bir şeyi kalmadığını belirtip, eğer Mevlanzâde görevinden alınmaz ise kendisinin başka bir livaya mutasarrıf olarak atanmasını istemektedir. Fazlı Bey'e göre, “Mevlanzâde kayırma yöntemiyle bu göreve atanmış olsa da, namus ve sıfat-ı memuriyeti vikaye etmez.” Telgrafta “yirmi beş yaşında Rıf'at namında birinin hapishane-i umumi müdürlüğüne tayin” edildiği ifade edilmiştir. Telgrafın gönderim tarihi 9 Eylül 1895 olduğuna göre Mevlanzâde'nin doğum tarihinin miladi 1869/1870 9 olması kuvvetle muhtemeldir.10 Bu telgraf sayesinde Mevlanzâde'nin yaşıyla ilgili bir veri elde etmiş oluyoruz.

Bir süre Sinop'ta kalan Mevlanzâde, birdenbire önce Çorum'a, ardından da Kayseri'ye sürülmüştür. Sürgün olmasına rağmen niçin tutuklandığını bilmeyen Mevlanzâde, Dahiliye Nezareti'ne telgraf üzerine telgraf yollamaya başlamıştır. Bu sürgün, bir ömür yaşayacağı meşakkatli hayatının da başlaması demektir. Sürgün edilme nedeni hakkında iki gerekçe ileri sürülmektedir.

Birincisi “uygunsuz hareketleri”, ikincisiyse V. Reşad taraftarı olmasıdır. Bu konuda Mevlanzâde'nin verdiği cevap ise kesin ve nettir: “Abdülhamid devrinde, Sultan Mehmed Reşad Han Hazretleri'ne intisabımızdan dolayı on iki sene sürgünlerde, zindanlarda ölüm günleri geçirdik. Evimiz.., malımız talan edildi.”

17.12.1904 tarihli başka bir belgeye göre, Kayseri'de sürgünde iken, “boş bulunan Kayseri

sancağı Müstantikliği'ne tayinini istida eden Mevlanzâde'nin kim olduğu anlaşılamadığından reddedilmiştir. Bu belge üç lef'ten oluşur. İki numaralı lef; 17 Ekim 1904 tarihinde telgraf olarak "Kayseri'den Ankara'da zat-ı sami-i vilayetpenahiye'ye Mevlan Rıf'at" imzasıyla yollanmıştır. 8 Kasım 1893 tarih ve "14 numarolu müstantiklik" seçmelerine "talib" olduğunu, bugüneb kadar birçok hizmetleri geçtiğini, çok zor durumda olduğunu belirtmiş ve (devlete) "sadaikle ifa-i hizmet eyleyeceğine ve Kayseri'den bir yere gitmeyeceğine namus üzerine" söz vermiştir. Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Ankara vilayetine ise üç ay sonra, 17 Aralık 1904 tarihinde konu ile ilgili telgraf çekilmiş, "boş bulunan Kayseri sancağı Müstantikliği'ne tayinini istida eden Kayseri'de ikamete memur Mevlan Rıf'at'ın hüviyeti anlaşılamadığından" diye belirtilip "Rıf'at ne vakit ve ne tarafın işarı üzerine Kayseri'de ikamete memur edildiğinin ve hal ve etvarı ne merkezdedir buralarının bilvuzuh?" cevaplanması istenmiştir.

Mevlânzâde ve Hasan Fehmi Bey birlikte Serbestî gazetesini çıkarmak için 11 Aralık 1908'de başvuruda bulunmuşlar ve ilk sayısını 13 Aralık 1908 tarihinde yayınlamaya başlamışlardır. Hasan Fehmi, Serbestî'de fikirlerini özgürce kaleme alırken, 5 Nisan 1909 günü, Osmanlı'nın ilk basın şehidi olacaktır.

Ama Mevlânzâde yılmamış, bu defa da kendisine durumunun kötü olmasından ötürü maaş verilmesi talebinde bulunmuş, verilmesi gereken maaş Dâhiliye Nezareti'nce beş kuruş olarak kararlaştırılmasına rağmen ya sürekli gecikmeler olmuş ya da bir başkasına Mevlânzâde'nin maaşları verilmiştir. Maaş ödemelerindeki bu düzensizlikler kendisini ekonomik olarak çok zor durumlarda bıraktığından, 21 Ocak 1905 tarihli dilekçede durumunun vahim olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır. Durumunda herhangi bir düzelme gerçekleşmeyince 13 Şubat 1905'te durum tekrar Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne bildirilmiş ve "Kayseri'de tutuklu bulunan Mevlânzâde Rıf'at Bey'e tahsis edilmesine rağmen Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinde bulunan Mehmed Sukut bin Ali ve Kani Efendi'ye yevmiye" olarak verildiği ve "28 Ocak 1905 tarihinden sene-i haliye Şubat'ı nihayetine (13 Mart 1905) kadar geçen müddete ait miktar olan iki yüz yirmi beş kuruşun nezaret-i acizi hesabına mahsuben vilayet-i mezkure(?) emvalinden ödenmesi" ne karar kılınmıştır. 1908 Devrimi'nden sonra tüm siyasi mahkûmlar için çıkartılan aftan Âkıl, no.18, 2 Kanunuevvel 1918.

yararlanan Mevlânzâde:21 " ...bizi de binlerce siyasi mağdur gibi tam on iki sene hapisten hapse, sürgünden sürgüne sürüklendikten sonra son sürgün yerimiz olan Yemen'in San'a şehrindeki sefil yaşantımızdan kurtardı... Yemen'den; iki mazlum ile, senelerce San'a zindanında tüyler ürpertecek mahrumiyetler içinde yaşamış iki arkadaşla yola çıktık. Bu arkadaşlarımızdan biri Kasidecizade Ziya Molla Bey, diğeri Kemal Paşazade Sait Bey'di..." diyerek uzun yıllar beraber sürgün kaldığı iki arkadaşıyla birlikte Dersaadet'e doğru yol almıştır. Sürgünlerden evvelki müdüriyeti de göz önüne alınarak kendisine maaş bağlanmıştır. Mevlânzâde'nin en önemli karakteristik özelliklerinden biri ifade özgürlüğüne olan inancıdır. 1908 Devrimi'ne mesafeli yaklaşmış, İttihatve Terakki'ye alkış tutanlardan olmamış, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti üyesi olup bu cemiyetin neşrettiği Hukuk-ı Umumiye gazetesinin sorumlu müdürlüğünü yapmıştır. Yine bu inancı doğrultusunda, Fedakâran'dan ayrılmış ve gazetenin müdürlüğüne Hüsnü Paşazade Doktor Ali Sahib Bey getirilmiştir. Mevlânzâde ve Hasan Fehmi Bey birlikte Serbestî gazetesini çıkarmak için 11 Aralık 1908'de başvuruda bulunmuşlar ve ilk sayısını 13 Aralık 1908 tarihinde yayınlamaya başlamışlardır.

Hasan Fehmi, Serbestî'de fikirlerini özgürce kaleme alırken, 5 Nisan 1909

günü, Osmanlı'nın ilk basın şehidi olacaktır. Ertesi gün Mevlanzâde, muhterem dostu Hasan Fehmi için Serbestî'nin ilk sayfasında: "Serbestî-i matbuatın ilk kurbanı, ömrünü menfâlarda geçirmiş olan evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna fatiha." diye seslenmiştir. 31 Mart olaylarından yaklaşık iki hafta sonra hakkında tutuklama kararı çıkartılıp Serbestî gazetesine ve matbaasına, çalıştığı büroya el konularak, Mevlanzâde 10 yıllık sürgün cezasına çarptırılmıştır. Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi'nde İstanbul Divan-ı Harb'leri mahkûm olan kesianın üç kıt'a resmi listesi verilir. Ve böylece Mevlanzâde'nin meşakkatli hayatının ikinci sürgün evresi başlamıştır. Mısır'a, orada hastalanıncada tedavi için önce Atina'ya, daha sonra Paris'e geçerek yurtdışında muhalefet hareketinin önde gelen isimlerinden biri olan Şerif Paşa ile ilişkilerini geliştirmiştir. Temmuz 1909'da Şerif Paşa'yla imzaladığı bir anlaşma çerçevesinde Serbestî'yi haftalık olarak Paris'te yayınlamaya başlamış, 12 sayıdan sonra Serbestî yayınına ara vermiş ve Mısır'a geri dönmüştür. Mısır'da tekrar Serbestî'yi çıkarmış, gazetenin kapatılması sonucunda tekrar Paris'e dönmüştür. Burada da dört sayı olarak çıkarabildiği Serbestî ile hem İttihad ve Terakki hem de Şerif Paşa'nın Meşrutiyet gazetesine sert eleştirilerde bulunmuştur. Mevlanzâde'nin neredeyse ismiyle özdeşleştirdiği ve her koşulda çıkarmaya çalıştığı Serbestî gazetesi, kendisinin matbu'at yaşamındaki en önemli çalışmalarından biri olmuştur. Sürekli kesintilere uğramasına rağmen 770 sayı çıkabilen Serbestî hakkında ne yazık ki hâlâ akademik, bilimsel bir çalışma yapılmamıştır. Mevlanzâde, Mısır'dan Atina'ya İngilizlerin yardımıyla geçmiş, Fâruk ve Cihâd adında iki gazete çıkarmıştır. Bu gazeteler birbirinin devamı niteliğindedir. Fâruk gazetesinin 3. sayısı ile Cihâd'ın 10. sayıları arasında tam 10 cuma günü vardır. Dolayısıyla Fâruk 3. sayıdan sonra kapanmış/ kapatılmış ve hemen öbür hafta ise Cihâd çıkmıştır.

Her iki gazete de haftalık olarak Cuma günleri neşrolmuşlar ve biçim, içerik konularında ise birbirlerinin aynısı gibidirler. Yunan hükümetinin baskıları sonucunda İstanbul'a dönerek polis müdürlüğüne teslim olan Mevlanzâde'ye, Divan-ı Harb-ı Örfi kararı gereğince Bursa'da ikamet mecburiyeti getirilmiştir. Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti zamanında çıkan af üzerine 29 Temmuz 1912'de İstanbul'a dönmüş ve Serbestî'nin İstanbul'daki ikinci dönem serüvenini başlatmıştır.

Mevlanzâde'nin bu dönemle ilgili anlatımları önemlidir: "Şerif Paşa'yla Paris'te anlaşmamız... bozulup Paris'ten Mısır'a dönünce, bizi takdir eden mürüvvet ve hamiyet sahibi kişilerin yardımlarına kavuştuk.

Mısır'da Serbestî'nin yayınına başladık, 7 sayı kadar çıkarabildik... Hasımlarımız, zorlukların bizi yayınlarımızdan alıkoyamadığını, kararlılık ve vatanperverlere yakışır girişimlerimize engel olamadığını görünce şiddeti, vicdansızlığa kadar ilerlettiler. Mısır Hıdivi Hazretleri 120.000 forma kadar bulunan basılı kitabımıza ve çeşitli evraklarımıza bedellerini ödemedi, hatta borçlarımızı kapatmadan el koyarak bizi Mısır'dan sınır dışı etti.

Mevlanzâde'nin birlikte çalıştığı Abdullah Cevdet. Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY, cilt I

Düşmanlarımızın bu kanun dışı kuvvet şiddet nedeniyledir ki Mısır'ı terk edip Atina'ya geldik. İngilizlerin yardımı olmasaydı, polis denetiminde İstanbul'a sevk edilecektik... (Atina'da) Fâruk ve Cihâd'ı taşbasması olarak çıkardık... Yayınımız, fikirlerimiz Yunan hükümetine hoş görünmedi, tepkiler başladı. Çünkü Yunan hükümetinin memleketimizin bazı siyasi kaynaklarıyla bağlantısı vardı. Bu nedenle baktık ki durum kötüdür; ister istemez memlekete geri dönüp teslim olmaya karar verdik". Bab-ı âli Baskını'ndan (23 Ocak 1913) sonra Serbestî tekrar kapatılmıştır. Ali Birinci'ye göre, Mevlanzâde siyasi neşriyat yapmama

sözü verdiğiinden İstanbul'da kalabilmiştir. Bu, yerinde bir tespit gibi görünmektedir çünkü bundan sonra, çıkardığı Erkekler Dünyası⁴³ adlı dergide hiçbir siyasi yazı bulunmamaktadır. 1913'ten 1918'e kadarki hayatı ne yazık ki karanlıktır. Büyük bir ihtimalle vaktinin çoğunu Kadınlar Dünyası'nın idarehanesinde geçirmiştir.

1918'de geri dönüp Radikal Avam Fırkası adında siyasi parti kurup İnkılab-ı Beşer adıyla bir gazete neşretmiş,⁴⁵ koyu İngiliz yanlısı hüviyetinde Mütareke İstanbulu'nda arz-ı endam etmiştir. Bu gazete de diğer bütün gazeteleri gibi takipten kurtulamaz ve 1919'da süresiz olarak kapatılmıştır. 1918 yılında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'ne katılan Mevlanzâde Rıf'at, bu cemiyetin bölünmesinden sonra oluşan Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Rohat Alakom'a göre, bir Kürt kafilesiyle birlikte bazı çalışmalar yapmak için Irak'a gittiğinde kendisine geçiş izni verilmemiştir.

Kürtler adına Osmanlı hükümetiyle 10 Temmuz 1919 tarihinde yapılan resmi bazı görüşmelere katılmış olan Mevlanzâde Rıf'at'ın, dönemin Kürt mücadelecisi aydınları arasında yer aldığı görülmektedir.

Kürtler adına Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzâde Rıf'at gibi şahsiyetlerin katıldığı bu toplantıdan bir sonuç çıkmamıştır. Mevlanzâde Rıf'at, Kürtler konusunda kimi zaman yazılar yazmakta, kimi zamansa gazetelerinde seri makaleler şeklinde Kürtler konusundaki yazılara yer vermekteydi. Kürtler hakkındaki görüşlerinden bir tanesi, 1913 yılında Kürt öğrencilerin yayınladığı Hetawi Kurd (Kürt Güneşi) adlı dergide yayımlanmış ve bu makalede "Kürtlerin artık kendi başlarının çaresine bakması gerektiğini" belirtmiştir.

Aslında bu makale son yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı dramın trajik bir versiyonudur. Tüm yaşamını Osmanlı milliyeti fikrine adanmış, bu uğurda yirmi beş yaşından itibaren sürekli sürgünleri, gözaltıları, hapisleri göze almış olan bir Osmanlı aydını, ömrünün geriye kalan son on iki yılında Osmanlı-Kürt kimliğindeki Osmanlılığı artık terk etmesi gerektiği fikrine varmış ve göğsünü artık yeni esen politik rüzgâra açmıştır. Bu rüzgâr etnik ve ulusal rüzgârdır. Mevlanzâde Rıf'at, 1922'nin Kasım ayında Osmanlı topraklarını son kez terke mecbur kalmış ve aynı yıl içinde İtalya'nın San Remo şehrine giderek, burada Sultan Vahideddin ile Kürtler konusunda görüşmüştür. Lozan Antlaşması'ndan sonra (1924), meclis tarafından yurtdışına sürülen 150 kişi arasında yer alan Rıf'at, son sürgün yeri olan Suriye'ye geçmek zorunda kalmıştır. Ömrünün geriye kalan altı yılını Suriye'de geçiren Mevlanzâde'nin Hoybûn üyesi olup olmadığı ise cevaplanamamış bir soru olarak kalmıştır. Mevlanzâde Rıf'at, 1930'da geçirdiği bir kalp krizi sonucunda yaklaşık 70 yaşlarında yaşama veda etmiştir.

Mevlanzâde'nin yaşamının önemli bir kesiti; 1913-1921 yılları arasında yayınlanan Kadınlar Dünyası dergisinin sahibi, Nuriye Ulviye Mevlan ile olan evliliğidir. Ulviye Hanım'ın Mevlanzâde ile olan evliliği süreciyle ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Ulviye Hanım'ın, Mevlanzâde ile evlenmeden önce Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti'ni kurduğunu ve cemiyetin yayın organı olarak da 1913 yılında Kadınlar Dünyası dergisini çıkardığını biliyoruz. Derginin 20 Eylül 1913 tarihli 108. sayısından itibaren Ulviye Hanım'ın imzasını "Nuriye Ulviye Mevlan" olarak attığını görüyoruz. İsveç'te 1913'te yayınlanan bir dergide de Ulviye Hanım'ın Mevlanzâde ile evlendiği yazılmıştır. Aynı dönem derginin matbaası olarak Serbestî gösterildiğinden şöyle bir sonuç çıkarmak pek yanlış olmasa gerektir: Ulviye Hanım ve Rıf'at Bey, 1913'te evlenmişler ve Ulviye Hanım ek isim olarak Mevlan'ı kullanmaya başlamıştır. Görüldüğü kadarıyla Ulviye Hanım Serbestî Matbaası'nı kimi zaman adres olarak kullanmış, aynı şekilde Mevlanzâde de yayınlarına yönelik her kapatma ya da tatil uygulamasında Kadınlar Matbaası'nı adres olarak kullanmıştır. Ulviye-Rıf'at evliliği,

Rıf'at Bey'in Kemalist iktidar döneminde Suriye'ye 150'likler listesine eklenerek sürgün edilmesinden üç yıl sonra (1927), Ulviye Hanım'ın boşanma talebiyle son bulmuş.

Mevlânzâde'nin gerek sahipliğini, gerek mesul müdürlüğünü ya da muharrirliğini yaptığı gazeteler görebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

Mevlânzâde 1922'de Türkiye'den çıktıktan sonra Vahideddin ile Roma'da Kürtler konusunda görüşür.

Hukuk-i Umumiye, Serbestî, Âkıl, Âhali İnkılâb-ı Beşer, Hukuk-i Beşer, Meşrutiyet, Fârûk, Cihâd, Kadınlar Dünyası, Erkekler Dünyası. Bu gazeteler arasından Âkıl'ı tanıtmak amacıyla şunları eklemek isterim. Elimizde bu gazetenin iki nüshası bulunmaktadır. Birincisi: Âkıl, 2 Kanun-i evvel 1918, onuncu sene, no:18. Mevlânzâde gazetenin ilk sütununda şöyle bir açıklama gereği duymuştur:

“Matbu'at müdürü muhterem Mehmed Salih Bey Efendiye dün akşam meclis-i vükelaca ta'til-i neşriyat olunmasına karar verilip hiç vakit (kaybetmeden) resmen a'cizlerine teblig buyurulan emre itaaten “Serbestî”nin evvelce ta'til edilen “İnkılab-ı beşer” ve cehle neşrini tenhiz eyledim.

Birinci sahib ve muharriri olduğum “A'kıl” namındaki gazeteyi bugünden itibaren neşre başladım. Kanunen lazım olan teminat akçesinin emr-i a'lilerine evvelce bankaya bırakmış olduğum beşyüz liradan tefriki... bugün ba istid'a-i kemal edileceğini arz ederim efendim.

Mevlânzâde Rıf'at". Âkıl'ın onuncu senesinde 18 olarak

geçen sayısı tek yaprak, iki sahife olarak yayınlanmıştı. İkinci sayfasında, “Kürdler ve Ermeniler” başlığıyla Kürt entelijensiyasının önemli isimlerinden Kamuran Ali Bedirhan'ın bir makalesi bulunmaktadır.

“...Husumetsiz, kinler, ıstıraplar u'mran u i'rfan nuruyla ezele, ta'dil, teskin olunacak ve her mukadderatta hâkim ikbal ve istikbalini müstakir bir vaziyette sahib etmeğe kadir a'kıl kürd ermeni gençliği artık bir daha ayrılmamak üzere kalblerini birbirine bağlayacaklardır. ... Aynı zamanda bu kuvvetli hayat, türk milletinin, mütemadiyen, münevver, zeki, fa'al olmağa namzed bulunan osmanlı devletinin olacak vasıf bir amel tümünden başlayan bu iki zümre kavmi(kavi) bir tesanüd sayesinde muhafaza-i mevcudiyet etmeğe muktedir olacaklardır... Tekrar ediyoruz. Yanan ve yakılan .. küller bir olsun kürdün ve ermeninin sa'adeti ve ancak oradadır.”

İkincisi: Âkıl, 4 Kanunisani 1328, no: 5. Bu sayının “sahib ve müdürü Mevlânzâde Rıf'at”tır.

4 yaprak olarak çıkmış olan bu sayıda “adres: Binbirdirekte Serbestî idarehanesi” olarak gösterilmiştir. Başmakale olarak “Kamil Paşa Hazretlerinden Açık Temenni” (devamında Mevlânzâde Rıf'at imzalı cevap) ve ikinci makale olarak da “Şu'un-i Telakki Önünde” başlığıyla Ermeni basınının Kürt basınına yönelik tavrına ilişkin eleştirel, tek sütunluk, imzasız bir yazı tercih edilmiş. Bu yazı üslup bakımından Mevlânzâde'yi animsattır. Mevlânzâde'nin dünya görüşünün bir aynası olan sosyo-politik fikirlerini, yukarıda adlarını zikrettiğimiz yayınları temel alarak daha geniş bir çalışmada tartışmayı düşünüyoruz.

Bu çalışmamızla, hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz “Mevlânzâde Rıf'at Bey'in yazılmamış ve heyecanlı bir roman gibi olan hareketli” yaşamıyla ilgili karanlıkta kalmış bir kısım dönemlerin -özellikle 1908 öncesinin-, ilk defa burada açıkladığımız belgeler ışığında bir nebze de olsa açığa çıkarılmış olduğuna inanıyoruz. II. Meşrutiyet ve sonrası dönemin hemen hemen tüm önemli olaylarında bulunan bu şahsiyetin hayatı ve eserleri incelenmeye değerdir. Yeni Cumhuriyetin yasaklı ilan ettiği 150'likler konusuna geçelim.

150'likler “Yüzellikler”

Lozan Anlaşması'na göre, Türkiye genel af ilan edecekti. Ancak, Türkiye'nin, vatan karşıtı çalışmaları çok belirgin olan 150 kişiyi bu genel affın dışında tutma hakkı vardı. Bunlar sınır dışı edildiler. Bu 150 kişiye, yakın tarihimizde“Yüzellikler” dendi. Bunlar arasındaki Kürtlerin tümü politik işlevler yüklendiler. Dersim'li Bahriye Eski Nazırı Kürt Hamdi Paşa, – Cakacı Hamdi- Mısır'a sığındı ve oradan Arnavutluk'un Tiran şehrine geçti. Büyük olasılıkla orada öldü. Mevlânzade Rıfat Bey, Suriye'ye geçti. Gazeteci ve siyaset adamı olan Rıfat Bey, “Serbesti” gazetesinin sahibiydi. 24 Mart 1919 tarihli “Hukuku Beşer” gazetesinde, Kuvayı Milliyeci'ler aleyhindeki yazısı Mustafa Kemal'ı çok kızdırdı. Komutan ve subaylar için “ ali safihler ”, “haydut başları” deyimlerini içeren bu yazı, onun 150'likler arasına girmesinde büyük rol oynadı. 1930'da Halep'te öldü.

Kürt Mustafa Paşa için, yakın dönem tarih ve araştırmacıların büyük bölümü “Nemrut Mustafa Paşa” deyimini kullanırlar. Süleymaniyeli olan Mustafa Paşa, Irak'ta Şeyh Mahmud Berzenci'nin Kürt Hükümetinde yer aldı ve orada öldü.

150'likler listesinde yer alan Kürtlerden Adana'daki “Fanizade”lerden üç kişi vardı. Aslen Kürdistan'ın Revanduz şehriden olan bu aile babaları Şeyh Mehmed Efendi'nin 1840'lı yılların başında sürgün edilerek Tarsus'ta mecburi iskana tabi tutulmasında dolayı birçok araştırmacı tarafından Adanalı bilinir. İyi yetişmiş bir mutasavvıf olan Şeyh Mehmed'in 6 oğlu vardı.

Fanizadelerden en büyük kardeş Kerim Fani Doğan'dır (1826-1934). 1870'li yıllarda Osmanlı saltanatına muhalif faaliyetlerinden dolayı Sarıkamış'a, oradan da sırasıyla Muş vilayetine ve Ginc(Kaleköy) mutasarrıflığına sürüldü. 1926 yılında Şeyh Said başkaldırısı nedeniyle tam yüz yaşındayken bu kez Cumhuriyet idaresi tarafından Konya'nın Ermenek ilçesine sürüldü. Soyadı kanunundan sonra Doğan soyadını aldı. 1934 yılında 108 yaşındayken Ermenek'te öldü. Zeynel Abidin Fani (1884-1938), İstanbul Hukuk Fakültesinde müderristi. Osmanlı Meclisi Mebusanı'na Adana milletvekili olarak seçildi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Genel Sekreterliği yaptı. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kapatılmadan önceki son Genel Sekreteri'ydi. İlk kürt bayrağı Zeynel Abidin Fani tarafından hazırlanarak Kürdistan Teâli Cemiyeti kimliklerine bastırıldı, kendisinin Genel Sekreterliği döneminde cemiyet üyelerine dağıtıldı. 1924 yılında 150'liklere dahil edilerek vatandaşlıktan atıldı. Fransa'ya gitti, oradan Mekke'ye geçerek Mekke Şerifi Hüseyin ile birlikte “Vahdettin'i Karşılama Komitesi” kurdu. İngilizlerin Suudi Hanedanı'na darbe yaptırarak Şerif Hüseyin'i yönetimden uzaklaştırmaları üzerine Mısır'a geçti. Daha sonra yakınlarının yaşadığı memleketi Revanduz'a döndü ve 1938 yılında Rewanduz'da öldü.

Ali İlmi Fani (1878-1964), 18 Nisan 1912 – Ağustos 1912 döneminde Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Kozan milletvekilliğine seçildi. “Ferda” ve “Rehber” gazetelerini çıkarırken İttihat ve Terakki karşıtlığı yaptı. Adana Resmi Gazetesi'nde müdürlük ve yazarlıkta bulundu. Ayrıca Adana'da yayınlanan “Anadolu” ve “Tecedüd” gazetelerine başyazarlık, Adana Lisesin'de edebiyat ve farsça öğretmenliği yaptı. Kürdistan Teâli Cemiyeti üyesiydi. 1924 yılında 150'liklere dahil edilerek vatandaşlıktan atıldı. Sonra kardeşi Mesud Fani ile birlikte “bağımsız” Hatay'a yerleşti. 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra antlaşma gereği yeniden Türkiye vatandaşlığına geçti. Affından sonra yazarlığı ön plana çıkarılarak törenle karşılandı. Soyadı Kanunu'ndan sonra Bilgili soyadını

aldı. Maraş lisesinde bir dönem felsefe öğretmenliği yaptı. 1964 yılında İstanbul'da öldü. Dr. Mesut Fani "Bilgili" (1889-1979), Mersin'de yargıçlık ve "Cebelberek" (Osmaniye) mutasarrıflığı yaptı. Kürdistan Teâlî Cemiyeti üyesiydi. Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti yayın organı Rojî Kurd'a yazılar yazdı. 1924 yılında 150'liklere dahil edilip vatandaşlıktan çıkarılınca önce Suriye'ye, daha sonra Fransa'ya geçti. Dr. Mesut Fani Bilgili Paris'te hukuk doktoru oldu ve orada 1930 yılında L.Rodestein yayınevi tarafından yayınlanan "La Nation Kurde et Son Evolution Sociale" (Kürt Ulusu ve Sosyal Gelişimi) kitabını yazdı. 1938 yılında, 60 sayfalık "Atatürkün Hayat Felsefesi" adlı kitabı yayınladı. 1939 yılından sonra Hatay'da avukatlık yaptı ve 1979 yılında orada öldü.

Alb. Selahattin Fani Doğan, 1919 yılında İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. 12 yıl sürgün yaşamından sonra salıverildi. İzmir'e yerleşerek orada öldü. Dr. Baki Bilgili (1879-1979), kardeşlerinin aksine kemalistlerle anlaştı. Adana'nın kurtuluşunda aktif roller oynadığı için Kurtuluş Savaşı Madalyası'yla ödüllendirildi. 1979 yılında İstanbul'da öldü.

Kaynaklar:

- 1- 150'likler / Kimdiler, Ne yaptılar, Ne oldular?, İlhami Soysal, Gür Yayınları, 3. Basım, 1988 İstanbul.
- 2- 150'likler Albümü, Tarih ve Toplum Dergisi, Ekim 1989.
- 3- Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti, Malmîsanij, Avesta Yayınları, 1. Basım, 2002 İstanbul.
- 4- Bir 150'liğin Kitabı, İsmail Arar, Tarih ve Toplum Dergisi, 1988.
- 5- İttihat-Terakki ve Kürtler, Naci Kutlay, Vejîn Yayınevi, 1990 Stockholm.
- 6- Kürdoloji Belgeleri, Mehmet Bayrak, Öz-Ge Yayınları, 1994 Ankara.
- 7- Kürdistan Teâlî Cemiyeti, İsmail Göldaş, Doz Yayınları, 1. Basım, 1991 İstanbul.
- 8- Said-i Nursi ve Kürt Sorunu, Malmîsanij, Jîna Nû Yayınları, 1. Basım, 1991 Uppsala / Sweden.
- 9- Bitlisli Kemal Fevzi ve Kürt Örgütleri İçindeki Yeri, Malmîsanij, 1. Basım, 1993 Stockholm / Sweden.
- 10- Maraş Tarihi ve Coğrafyası, Besim Atalay, Yeni Basım, 1973 İstanbul.
- 11- İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958, Ahmet Mesut, Doz Yayınları, 1992 İstanbul.

Kürt Özerkliği

Mustafa Kemal, Dersim'in Mebusu Diyar Ağa'yı Kürtlerin temsilcisi olarak TBMM'ye taşıdı. (22 Mart 1921). Diyar Ağa, Dersim'in ileri gelenlerinden etkili bir Kürt aşiret lideriydi. Mustafa Kemal ile Sivas Kongresi'nde tanışmışlardı. Kürt liderleri yanına çekmek isteyen Mustafa Kemal ile sıkı bir dostluk kurdular. İlk TBMM'de mebus olarak Mustafa Kemal tarafından seçtirildi (Bu dönemde Koçgiri İsyanı patlak vermişti). Soyadı Kanunu'yla birlikte Yıldırım soyadını aldı. Meclisteki ateşli konuşmaların hatibiydi, Kürtler ve Türklerin ortak vatan kurduklarının fotoğraflardaki çok az yansımasından biri olarak hafızalarda yer etti. 4 Kasım 1922 tarihli meclis tutanaklarından anlaşıldığı kadarıyla Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey ile Lozan ile ilgili istişare toplantılarında Türk-Kürt ortaklığının savunucularındandı ve Kürtlerin Türklerle ortak vatanda kalmaları gerektiğini savunuyorlardı lakin Yusuf Bey, 1925'te Bitlis'te idam edilecekti. 1926'da ölen Diyar Ağa'nın damadı Seyid Rıza ise 11 yıl sonra baş kaldıracaktı. Fransız arşivlerindeki bir belgede* 1921 Haziran ayında Kürt liderler ile Ankara hükümeti arasında küçük çaplı çatışmalar sonunda karşılıklı delegelerin anlaşığından ve imzalanan bir protokoldan söz ediliyor. Mardin'deki aşiret liderlerinden Pirizade Bekir, Derwîn'den Musa Beg ve Millî Aşiret Reisi Mirliva İbrahim Paşa, Kürt tarafının önde gelenleri olarak bu belgede ismi geçiyor. Mustafa Kemal liderliğindeki hükümet tarafından otonom bir Kürt devletinin resmen tanınmasından bahseden bu tutanağın Haziran'ın son günlerinde karşılıklı olarak imzalandığı belirtilmektedir. Fransız arşivlerindeki belgeye göre antlaşma şu noktalardan oluşuyordu:

- 1-Ankara hükümeti tarafından Kürtlerin yaşadığı bölgede otonom bir Kürt devletinin tanınacaktır.
 - 2-Sınırlar Kürtler tarafından çizilecektir.
 - 3-Türk jandarmalarının ve Türk devlet görevlilerinin Kürdistan'ın sınırları dışına çağrılacaktır.
 - 4-Otonom Kürdistan örgütlenme işlerinden Türkiye elini çekecektir.
 - 5-Ankara hükümeti tarafından toplanan tüm askeri vergilerin ve askeri bağımsızlıklar Kürtlere tahsis edilecektir
 - 6-Türkiye toprakları içinde kalan Kürtler dış mihraklara karşı korunacak ve orduda bulunan Kürtler özgür bırakılacaktır. (Haziran 1921)*
- İngiltere'nin o tarihlerde güneyde Kürt sorununu gündeme getirdiği biliniyor. M.Kemal de İngiltere'nin elindeki Kürt kozunu geçersiz kılmak için Kürt otonomisini dar bir çevrede konuştu. 10 Şubat 1922 tarihinde Kürt otonomisi yasalaştı. Fakat her ne hikmetse bu yasa ve yasaya ait meclis müzakereleri ne açık ne de gizli meclis zabıtlarında yok. 9 ve 11 Şubat tarihli zabıtlar var fakat 10 Şubat 1922'ye ait zabıtlar ortada yok.
- O günlere dönecek olursak, 14 Ocak 1922 günü yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa, 17 Ocak 1922 günü İzmit'teki durağında İzmit Kasrı'nda gazetecilerin sorularını yanıtlamıştı. Akşam Gazetesi yazarı Falih Rıfki'nin (Atay soyadını alacaktı daha sonra) bir sorusu üzerine Musul ve Kürtler konusuna değiniyordu ve şöyle konuşuyordu:
- “... Musul'u da kendi topraklarımız içine alan sınıra ulusal sınır demiştim. Gerçekten o zaman Musul'un güneyinde bir ordumuz vardı. Fakat biraz sonra bir İngiliz kumandanı gelmiş ve İhsan Paşa'yı aldatarak orada oturmuş. Musul bizim için çok önemlidir. Birincisi, Musul'da sınırsız servet oluşturan petrol kaynakları vardır. (...) İkincisi onur kadar önemli olan Kürtlük sorunudur. İngilizler orada kendilerine bağımlı bir Kürt hükümeti kurmak

istiyorlar. Bunu yaparlarsa, bu düşünce bizim sınırlarımız içindeki Kürtlere de yayılır. Buna engel olmak için sınırı güneyden geçirmek gerekir...”

Nitekim Mustafa Kemal’in, bir diğer gazeteci olan Vakit Gazetesi başyazarı Ahmet Emin’in (Yalman soyadını aldı) sorusuna verdiği cevap tutanaklara geçmesine rağmen gazetede yayımlanmamış ve dönemin belgelerini açıklayan Türk Tarih Kurumu bu sorunun cevabının yayınlanması için 12 Eylül darbecilerinden izin alamamıştı. 64 yıl boyunca gizlenen cevap 1987 yılında 2000’e Doğru dergisinde yayımlanacaktı. Tarih Kurumu-Atatürk Devrim Araştırma Merkezi mührü taşıyan ve 1089 numaralı tutanağın 15. sayfasında şu diyalog yer alıyordu:

Ahmet Emin “Kürt meselesine değinmiştiniz. Kürtlük sorunu nedir? Bir iç sorun olarak değinseniz iyi olur.” diye soruyordu.

Gazi Paşa’nın yanıtı şöyleydi:

“Kürt sorunu, bizim, yani Türklerin çıkarları için kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bizim ulusal sınırlarımız içinde Kürt ögeleri öylesine yerleşmişlerdir ki, pek sınırlı yerlerde yoğun olarak yaşarlar. Bu yoğunluklarını da kaybede ede, Türklerin içine gire gire öyle bir sınır oluşturmuş ki Kürt adına bir sınır çizmek istersek Türkiye’yi mahvetmek gerekir. Örneğin, Erzurum’a giden Erzincan’a, Sivas’a giden Harput’a kadar giden bir sınır çizmek gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürtleri de göz önünde tutmak gerekir. Bu nedenle başlı başına bir Kürtlük düşünmekten çok Anayasamız gereğince zaten bir çeşit özerklik oluşacaktır. O halde hangi bölgenin halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak yöneteceklerdir. Bundan başka Türkiye’nin halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman bundan kendileri için sorun çıkarırlar. Şimdi Büyük Millet Meclisi hem Kürtlerin hem de Türklerin yetkili temsilcilerinden oluşmuştur. Ve bu iki öge bütün çıkarını ve bütün kaderlerini birleştirmiştir. Yani onlar bilirlir ki bu ortak bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmek doğru olmaz.”

*Bu belge Robert Olson’un, Kürt milliyetçiliği ve Şeyh Said adlı kitabında ilk olarak yer aldı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgelerinden aktarmıştı bu belgeyi Robert Olsun. Siyaset Felsefesi Tarihi Uzmanı Hasan Yıldız ise Fransız arşivlerinde bu yasa ile ilgili belgeleri ve bu konudaki yazışmaları bulmuştu...

Kaynak: KurdistanTime (Kürt beylik ve devletleri konusundaki bilgiler bu kaynaktan derlenmiştir. Verilen tarihi bilgiler, akademik kaynaklara ve kitaplara dayandırılmıştır.)

Bo Şerif Paşa

Osmanlı dağılırken Kürtlerin bağımsız veya Özerk bir devlet kurma konusunda bel bağladığı tek isim Osmanlı diplomat Şerif Paşa'dır. Murat Bardakçı'nın Habertürk'te 5 Haziran 2011'de yayımlanan 'Özerk Kürdistan' konusundaki ilk yazışma, 'Boş Herif'in bu mektubudur' makalesi, özerklik peşindeki Kürtlerin nereden koştuğunu belgeliyor.

Gündeme artık oldukça sık gelmeye başlayan "Kürtlere özerklik" konusundaki ilk yazışmalardan biri, 1920'de İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazılmış Fransızca bir mektuptur. İşte, Avrupa'nın "Bo Şerif" yani "Güzel Şerif" dediği, bizde ise "Boş Herif" diye tanınan zamanın Kürt liderlerinden olan Şerif Paşa'nın yazdığı mektubun bazı bölümleri... Oldukça uzun olan bu mektubun önemli bölümlerini yayınlamadan önce, Paşa'nın tuhafliklarla dolu hayatından bahsetmem gerekir.

Şerif Paşa, 1865'te İstanbul'da doğdu. Irak'ın Süleymaniye bölgesinden gelen ve imparatorlukta önemli vazifeler almış bir Kürt ailesine mensuptu. Galatasaray Lisesi'ni bitirdi, sonra Fransa'nın en önemli askeri mektebi olan Saint-Cyr Akademisi'nden mezun oldu. İkinci Abdülhamid'in yaverliğini yaptı, Avrupa başkentlerine askerî ataşe olarak gönderildi, 1898'de Stockholm Elçisi oldu ve İsveç'te on sene kaldı.

Paşa, adını bu göreve tayin edilmesiyle duyurmaya başladı. Mısır'ın en zengin prenseslerinden Emine Halim ile evlendi ve karısının serveti sayesinde İsveç'te refah içerisinde, şatafatlı bir hayat sürdü. İsveç Kralı ile dostluk kurdu ve sarayda verilen özel davetlere de katıldı.

Stockholm kadınları, çok yakışıklı buldukları Paşa'ya Fransızca bir lâkap takmışlardı: "Beau Şerif" (okunuşu: Bo Şerif), yani "Güzel Şerif"...

Şerif Paşa, hayatı boyunca herşeye muhalif oldu. Bu muhalif ruhu İsveç'te refah içerisinde yaşadığı sırada da depreşti ve Sultan Abdülhamid'e karşı faaliyet gösteren İttihadçılar ile yakınlaştı. Abdülhamid iktidarının son aylarında istifa edip Paris'e gitti, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle İstanbul'a döndü ama bu defa İttihadçılarla kapıştı ve yeniden Paris'e yerleşti. Burada "Islahat-ı Esasiyye-i Osmaniyye" adında siyasi bir parti kurup "Meşrutiyet" diye bir de dergi çıkarmaya başladı.

Edebiyatımızın önemli isimlerinden olan Süleyman Nazif, Paşa'nın Türkiye'nin aleyhine çalışmaya başlaması üzerine "Bo Şerif" lâkabını "Boş Herif'e" çevirdi, hattâ 1910'da bu isimle bir kitapçık bile yayınladı. Kapakta, eserin adının hemen altında "Stockholm eski büyükelçisi jurnalci Şerif Paşa'nın şahsı ile sülâlesinin hayat hikâyesini anlatan risâledir" sözleri vardı ve kitap bugünün Türkçesi ile "Bazı suratlar vardır ki ne kadar gizlemek istenseler de yine en çirkin çizgileri ile ortalıkta görünürler. Şerif Paşa bunlardandır ve bunların en alçak ve iğrençlerindendir" cümlesi ile başlıyordu.

Şerif Paşa'nın İttihadçı düşmanlığı sadece beş sene sürdü; 1914'te Paris'ten sıkıldı, Monako'ya yerleşti ve Monte Carlo'da bir villa satın aldı, villaya "Mon Keyif" adını verdi ve orada yaşamaya başladı. Karısının serveti ve birkaç sene önce ölmüş olan kendi babasından kalan yüklü miras sayesinde hiç sıkıntı çekmiyor, canı ne isterse yapabiliyordu.

Aradan dört sene geçti, Monte Carlo'daki tatlı hayattan bıkan Şerif Paşa bu defa çok daha başka bir yola girdi: Sıkı bir Kürtçü kesildi ve "Kürdistan Kralı" olma hülyasına kapıldı! Birinci Dünya Savaşı sona ermiş, Osmanlı devleti savaştan yenik çıkmıştı ve artık yeni bir dünya kurulacaktı. Azınlıklar bağımsız olmak istiyorlardı.

Sevr Andlaşması öncesinde bu iş için çaba gösteren örgütlerden biri olan "Kürdistan Teâlî

Cemiyeti”, Şerif Paşa’yı “Kürt delegesi” yaptı. Paşa hemen bir “Kürt Delegasyonu” teşkil edip bir zamanlar büyükelçisi olarak senelerce temsil ettiği devletten toprak koparmaya çalışacaktı. Bunun için Ermeni tarafıyla temasa geçmekte de bir sakınca görmedi ve 1919’un 11 Kasım’ında “Kürt temsilcisi” sıfatıyla Ermeniler’in temsilcisi Boğos Nubar Paşa ile bir “bağımsızlık belgesi” bile imzaladı.

Sevr’in taslağının Osmanlı diplomatlarına verildiği resmi toplantıda, galip devlet temsilcilerinin yanında Şerif Paşa da vardı.

Hayali, kurulacak Kürdistan’a “Kral” olmak, Musul’u başkent yapıp orada hüküm sürmekti. Ama oğlu olmamıştı, sadece iki kızı vardı, dolayısıyla kendisine bir veliahd tayin edebilmesi zor idi fakat Paşa bunu da düşünmüştü; “Tahtına senden sonra kim geçecek?” diye soranlara kızlarından birinden olan erkek torununu gösteriyordu.

Ama, günün birinde bu hayalinden de vazgeçti. Türk ve Fransız gazetelerine ilânlar verip “Padişahıma ve halifeme bağlıyım ve bu işi bırakıyorum” deyip bütün zamanını Monte Carlo kumarhanelerinde oynadığı rulette kazandıracak bir sistem icadına harcar oldu.

Şerif Paşa, son senelerini İtalya’da geçirdi. Krallık hevesi bir ara yeniden depreşti ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu defa da Birleşmiş Milletler’e mektuplar gönderdi, bağımsız Kürdistan meselesini tekrar gündeme getirmeye çalıştı ve adından az da olsa tekrar bahsettirdi ve bu tuhaf hayatı 1951’de, İtalya’da noktalandı.

Bende, Şerif Paşa’nın İttihad ve Terakki’nin ileri gelenlerine yazmış olduğu çok sayıda mektubu ve başka bazı belgeleri var. Herbiri diğerinden farklı fikirlerle dolu bu mektupları okuyunca, “Paşa bütün bu faaliyetlerinde acaba samimi mi idi?” diye düşünmeden edemiyorum.

Paşa’nın İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a “Kürdistan’a özerklik” konusunda gönderdiği ve bugün bazı bölümlerini bu sayfada yayınladığım 18 Ocak 1920 tarihli çok uzun mektubu da işte bu yazışmalarından biri...

Şerif Paşa’nın İngilizler’den mütevazî talebi: Ermeniler’e aldırmayın, oraları bana verin!

Şerif Paşa, İngiltere’nin Hariciye Nâzırı, yani Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon’a Paris’te 18 Ocak 1920 tarihinde gönderdiği ve daha ilk sayfada Lord Curzon’un adını ve unvanını yanlış yazdığı Fransızca mektupta “Osmanlı İmparatorluğu’nu tamamen parçalamayın ama Kürtler’e özerklik verin” diye yazıyordu.

İşte, Paşa’nın tamamı yedi sayfa olan imzalı bir kopyası bende bulunan mektubunun bazı bölümleri:

“Nâzır Beyefendi,

Büyük savaş sonrasında ortaya çıkan sosyal meseleler, bu devâsâ çatışma boyunca adaletin ve hakkın zaferi için mücadele etmiş olanların, Müslümanlar’ın ve Hıristiyanlar’ın zihinlerinde pekçok düşünceler yarattı.

...Vazifelerinin şuuruna vâkıf olan Müslüman entelektüeller, o muhteşem milliyetler prensibi ile halkların kendi geleceklerini tayin kuralının İtilâf Devletleri tarafından zafere ulaşmak için temel kaide ilân edilmiş olmasına rağmen Müslümanlar’a uygulanmasının her gündeme gelişinde bir kenara atıldığını üzüntüyle görüyorlar.

... İzmir, Yunanlar tarafından işgal edildi. Türkler, Hilâfet’in merkezi İstanbul’un ve tamamen Türk olan eski başkent Edirne’nin ellerinden alınabileceği ile tehdit ediliyorlar. Kafkaslar’dan Toroslar’a uzanan, büyük çoğunluğu Kürt olan ve beş milyon kişinin yaşadığı bölgenin, azınlıktaki Türk nüfusun bile Ermeniler’den fazla olmasına rağmen bir Ermenistan haline getirilmesine çalışılıyor. Entelektüel Müslümanlar, bu gibi çarpıcı vak’aları, dinî inançlardan

kaynaklanan bir düşmanlığın delili olarak değerlendiriyorlar.

...Memleketimin hürriyet davası için şimdiye kadar verdiğim mütevazî hizmetler sebebi ile etrafıma toplanan bütün milliyetçi unsurlar, eskinin Jöntürkler'i, Araplar, Kürtler ve hattâ Ermeniler, beni özlemlerinin sözcüsü olarak seçmiş bulunuyorlar.

...İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivleri, her türlü şahsî menfaatten uzak kaldığıma, İngilizler'e duyduğum muhabbete ve Büyük Britanya'ya verdiğim hizmetlere pek çok belge ile zaten şahitlik etmektedir.

Bu vazifeyi üstlenirken, başarıya ulaşabilmek için Britanya Hükümeti'nin manevî ve yarı resmî şekilde güçlü desteğini bulmayı ümid ediyorum. Daha şimdiden, Türkiye'deki nüfusun dörtte üçünü temsil eden gruplar adına, Majestelerinin Hükümeti'ne gelecekte İngiliz aleyhtarı hiçbir propagandanın yapılmayacağı, Müslüman İngiliz kolonilerinde hiçbir kışkırtmaya izin verilmeyeceği ve de Türkiye'nin Panislâmist hareketlere asla yönelmeyeceği konusunda kesin teminat verebilirim.

...Haritanın, şöyle şekillenmesi gerektiğini düşünüyorum:

Mekke ve Medine, Halife'nin dini otoritesi altında bulunacak ama siyasî bakımdan bağımsız olacaktır.

Kürdistan idari özerkliğe sahip olacak, Ermenistan ise cumhuriyetini muhafaza edecek ama bir sınır düzenlemesi yapılacaktır.

Bütün azınlıkların hakkına saygı gösterilecektir.

Türkiye, Mısır ve Kıbrıs üzerindeki her türlü hakkından vazgeçecektir.

İşgal orduları, buna karşılık Osmanlı topraklarını, bu arada Türk İmparatorluğu'nun ayrılmaz parçası olan Adana ile İzmir'i ve Edirne vilâyetini de terketmek zorundadır.

Boğazlar'dan geçiş tamamen serbest olacaktır.

İmparatorluk siyasi bağımsızlığını muhafaza edecek, yalnızca malî denetimi kabul edecektir.

Kapitülasyonlar geçmişteki şekilleriyle yeniden getirilecek ama gümrük harçları ve vergilendirme konusunda istisna yapılacaktır.

Ekselânslarına ...kendilerine iletmekle yükümlü bulunduğum herşeyi açıkça yazmakla, insanlığa karşı olan görevimi de yerine getirmiş olduğuma inanıyorum.

Nâzır Beyefendi, en derin hürmetlerimin kabulünü istirham ederim.

Şerif'

Kürt Alevilerin Kürdistan hayali

Kürt Alevilerin psikolojisini anlamak açısından tek kelimesine bile katılmayabilirsiniz ama bu bölümü sabırla okumak zorundasınız. Tuncelinin Kürt Alevileri Selçuklu ve Osmanlı'dan beri hep problemlili bir nüfus olagelmıştır.

İtilmişlik kakılmışlık psikolojilerini anlamak için Tuncelinin Kürt Alevisi Nazmi Doğan'ın aşağıdaki analizini okumanız ve onun gibi düşünenleri anlamaya çalışmanız gerekiyor: Osmanlının dağılması ve ezilen halkların özgürlük bağımsızlık talepleri Alevi-Kızılbaş halklarının yoğunlukta yaşadığı Dersim – Koçgiri otonomisinin hala ayakta durması Kemalist İttihat Terakkicileri korkutuyordu. Lübnan ve Suriyede de bağımsız devletlerin kurulması, artık sıranın Anadolu Alevilerinde olduğunu ve bunların bir an önce etkisiz hale getirilmesini acil kılıyordu. O dönemde Osmanlı padişahının en güvenilir adamı diye Anadolu'ya gönderilen M. Kemal'in önündeki en önemli görev de bu idi. Fransız veya İngilizlere tek bir kurşun sıkmadan ilk yaptığı iş Koçgiri de Kürt isyanı var diyerek İstanbul'a telegraf çeken M. Kemal yaklaşık 24 000 Aleviyi acımasızca katletti. İttihat Terakki artıkları Paşalar, Koçgiri de Alevileri katle derken Padişah ve aynı zamanda onların ağababası olan İngiliz ve Fransızlara da rapor verdiler. Çünkü, M. Kemal'in bölgeye resmi olarak gönderilmesinin sebebi, İngiliz istihbaratına göre, artan başıbozuk eşkiya eylemleridir. Yani o dönemde İngiliz ve Fransızlar için birincil konu din temelinden örgütlenen çetelerin Ermeni soykırımından ele geçirilen mal-mülkler, altın ve paraları paylaşım kavgası ve de askerlere ait yiyecek malzemelerini yağmalama hareketleridir. M. Kemal müteffikler adına sözde bu başkaldırıları kontrol altına almalıydı: Koçgiri katliamı ile bayram etmeye başlayan Müteffik ordu komutanları, Kemal'in daha sonraki faaliyetlerini kontrol etme gereğini bile duymadılar ve böylece Kemal de bu fırsattan yararlanarak kendi çıkarları için bütün çeteleri bir araya getirmeye başladı. Dikkati çeken diğer bir nokta ise, bu katliamdan sonra tek bir Fransız veya İngiliz askerinin burnunun kanamamasıdır. 1920'lerden 1923 kadar sadece 2 İngiliz askeri yaralanmıştır ve bu Beyoğlun da Rum kadınlar yüzünden çıkan bir kavgada olmuştur... Koçgiri de Alevilerin kitlesel imhasından 1 ay sonra M. Kemal Fransızlarla dostluk antlaşması imzaladı. Kurnaz İngilizler de onun göstermelik "asayiş problemi"nin kamufülajını iyi kullandılar ve sınıra dayanmış Bolşevik hareketine karşı gerekli tamponu sağlayacak tek liderin o olduğunu Londra'ya bildirdiler. İngiliz gizli arşivlerinden anlaşılacağı gibi M. Kemal hemen onların gözüne girmişti. Laz Topal Osman'ın bu katliama çekilmesi ise ona teklif edilen Sivas, Malatya, Tokat ve Erzincan'ın kuzey alanlarındaki Alevi mal varlıklarıdır. İttihatçılar, Ermeni ve Rumların yok edilmesinde kullanılan yöntemi burada gene uyguladılar. Sözde Topal Osman'a Lazkiye otonomisi verilecek ve Alevi Kızılbaşlardan boşalacak alanlar da onun topraklarına katılacaktı. Mustafa Kemal 1923 yılına kadar amaçlarının "Saltanatı ve Hilafeti kurtarmak olduğunu tekrarladı durdu? öyle yaptı, çünkü bir Türk devleti için çalıştığını söyleseydi, yanında kimseyi bulamazdı. Etrafına topladığı bütün başıbozuk çeteler (kuvvai miliye denilen eşkiyalar) yağma ve talandan başka bir şey düşünmüyorlardı. İngiliz ve Fransız ordularını rahatsız eden bu Müslüman çeteleri bir araya getirmek için onlara kan emiciliğin sembolü durumunda olan "padişahı koruma", "halifeliği ve saltanatı yaşatma" hedefini göstererek düzenli ordu kurmaya başladı. Padişah için savaşma, o dönemde Müslüman olmayan halkların mal ve mülklerini yağmalamayla özdeş idi. Koçgiri de kan akarken, M. Kemal bu seferde din, Müslümanlık adına Karadeniz alanında da büyük bir yağma talan hareketi başlattı. Kriminallik eşkiyalardan kurulan terör çeteleri Rumların evlerini

basıyor ve onları acımasızca katlederek mal ve mülklerine el koyuyorlardı. Kemal onlara bunun ” padişahın bir fermanı ” olduğunu söylüyor ve çığ gibi büyüyen bu eşkiya sürüleri sayesinde kendi gücünü de artırıyor.

Diğer yandan Osmanlıyı yöneten İngilizler M. Kemal konusunda tam emin olmak için yeni bir olayı ölçü olarak kullanmayı planladılar. TKP yönetimi Mustafa Suphi liderliğinde Anadolu’ ya geliyordu. Bütün istihbarat M. Kemal’ e İngiliz gizli servisinden aktarıldı, yani bütün bu yöneticilerin nerden hareket ettikleri ve nereye ne zaman varacakları tamı tamına ona aktarıldı. İngilizler Bolşeviklik hakkında Kemali test yapmak istediler. Bilindiği gibi Kemal, İngilizlerin istediklerini fazlasıyla yaptı, TKP yöneticilerini sağ yakalama değil hepsini sorgusuz sualsiz denizde boğdurdu. Bu olaydan sonra İngiltere Kraliyet ailesi tamamıyla ikna oldu ve artık Anadolu’ nun geleceği M. Kemal’ e bırakıldı. Bu kararın sonuçları diğer Anadolu halkları için çok vahim olacaktı. Rumlar ve Dersimliler de Ermeniler gibi feda edildi. Batı Anadolu’ da bulunan Yunanlılar resmen satıldı. Karşılığında Kemalistlerden İngiliz askerine dokunulmaması istendi ve bu aynen de böyle oldu. Rumlar’ ın 3 000 yıllık vatanları olan batı- Anadoludan kovulmalarının da yolu böylece açılmış oldu. “Kurtuluş savaşı” denilen uyduruk hikaye sonradan İsytanbul İngiliz konsolusunun da dediği gibi, “itlerin kendi aralarında ki dalaşmalarından kuvvetlinin çıkmasını bekledik...” İşte Türk devleti denilen yapının ortaya çıkış şekli...Başta Rumlardan yanaymış gibi görünürken, M. Kemalın Anadoluda ki bütün eşkiya çetelerinden derleyip topladığı hırsızlar kalabalığını görünce ondan yana yer aldılar. Tek istekleri ise M. Kemal’den bolşevikliği durdurmaları oldu. Ermeni menşevikleri ile arası iyi olmayan Stalin ise o sıralarda Kafkaslar da idi. Stalin olmasaydı TC devleti gene kurulamazdı. Stalin, politik karşıtları olan menşevikleri bahane ederek Ermenileri arkadan vurdu. Böylelikle yağma ve talana gelmiş osmanlı kırıntılarının Kars, Ardahan ve Van şehirlerini de almalarına kendisi yardım etti. Ermenilerin çoğunlukta oldukları bu şehirlerin TC devletinin ordusu diye lanse edilen bu eşkiya çetelerine devredilmesi sovyetlerin tarihlerinde işledikleri ağır bir suçtur...

İngiltereden gelen emir ile Kemal’ in önü açılıyor ve birincil tehlike olan Bolşevikliğe karşı tampon bir devlet kurulması aciliyet kazanıyordu. Bu meyanda diğer konular tamamıyla arka plana geçiyor, Rum, Ermeni, Kürt, Alevi, Pontus halklarının hak ve talepleri yok sayılıyordu. İngiliz ve Fransızlar artık M. kemal’ e oynuyordu. Kemal bu fırsattan yararlanarak Anadolunun bütün yerli halklarını yok etmeye başladı. işte bu etmizlik hareketine daha sonra ” kurtuluş savaşı” denilecekti.

Alevilerin 500 senelik Osmanlı hükümranlılığı döneminde Müslüman sayılmamaları ve şimdi birden bire “rütbe” almaları, Şevket Süreyya Aydemir ‘ in de dediği gibi ‘Kemalizmin bir dehasıydı’. Bu proje başarıya ulaştı, hafıza kaybına uğratılan Aleviler hak ve özgürlük telaplerinden vazgeçerek düşmanlarının saflarına geçtiler. İnönü Anılarında; “bunların hemen hemen hepsinin okuma yazması yoktur, Türkçe bilmezler, onları mecmua kitap ile değil, resimlerle ikna edelim yönünde bütün kadrolardan öneriler geldi...Onlar kendi inanclarının adına benzeyen ve “AL” ile başlayan bizim Alevilği hemen birden benimsemedilerse de kafaları allak bullak oldu.....” der. Dersimliler, Rum ve Ermeniler Kemalizmin ırkçı milliyetçiliğinden ve Kemalist devlet dindarlığından çok çekmişlerdir. Kemal Atatürk dönemi Türkiye’ nin en karanlık, diktatoryal dönemidir. Ermeni, Asuri-Süryani katliamları ve milyonlarca Rumu denize döken odur. Atatürk laik değildi, demokrat hiç olmadı. Şimdi yaşasaydı sonu aynen Mübarek, BenAli veya Kadafi gibi olacaktı... TC nin varlığı anlamına gelen Müslüman olmayanların yok edilmesi AKP’ li devlet döneminde de hızında bir şey kayb etmemiştir. Enver Paşa: „Ermeniler olmazsa, Ermeni sorunu da kalmaz.“ Kemalistler laik

değildirler. Onlar öncekilerin yarım bıraktığı politikayı hayata geçirmeye çalışmışlardır. Savaş esnasında ana slogan: “padişahı koruma”, “halifeliği ve saltanatı yaşatma” idi. İslam adına cahil cuhul kan emici Müslümanları bir araya toplayan Kemalistler, 1925’te Tekke ve Zaviyeler Kanunu ile Aleviliği resmen yasaklamış, buna karşılık İslamı da resmi din yapmışlardır. Diyaneti kuran Kemal’ in bizat kendisidir. 12 Eylül cuntacıları da Kemalizm adına türk islam sentezini TC nin ana ideolojisi yapmadılar mı? Kemal Kılıçdaroğlu hemen hemen bütün konuşmalarında bu konuya ilişkin soru geldiğinde “Biz Atatürk ne yaptıysa onu savunuyoruz.” demeye devam ediyor. Utanmadan soykırımı haklı gösteriyor, taptığı celladın yaptığına aynen sahip çıkıyor. Gerçekte olan, ırkçı CHP’ nin kendi kimliğine dönüşü ya da boyanın dökülüp altta gerçeklerin çıkması vardır.

CHP İttihat terakkinin devamıdır. Kürdistan devletinin kurulması bölge halklarının ağır baskı ve zulümden kurtarılması için somut bir seçenektir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika da başlayan halk hareketleri Türkiye toprakları içinde yer alıp da hiçbir özgürlük va haka sahip olamayan Kürt, Laz, Alevi ve Çerkezlerin bir an önce harekete geçmelerini zorunlu kılıyor.

Cahiliğin en yüksek olduğu Yemen ve Mısırdaki halk toplu ayaklanmışken Türkiye de insanların korku içinde celladına tapmaya devam etmesi ve hiçbir hak talebinde bulunmaması şizofrenik bir ruh haline tekabül ediyor.

Kürtlerin ise dil, vekil, tabela, demokratik toplum gibi safsatalarla zaman kaybetme yerine, tam bağımsızlık için harekete geçmeleri gerekiyor. Türkiyede ki devlet Libya ve Yemen den daha kötüdür. Mısır halkı milyonlarcası ile ayaklanıp demokratik haklarını isterken, kendisine Türk diyen hiçbir unsur en ufak bir hak talebinde bulunmuyor. Bunların oluşturduğu hiçbir yapı rasyonel olamaz ve Kürtlerin de bunlardan alacakları veya verecekleri bir şey olmamalıdır. Artık zamanları bitmiştir. Türk devleti denilen oluşumun sonu gelmiştir.

Alevi olsun, Laz olsun bütün Karadeniz ve kuzeydoğu Anadolu halkları Kürtlerle aynı kaderi paylaştıklarını bilmeli ve harekete geçmelidir. Bu köhne yapıya son vermenin şartları artık olgunlaşmıştır.

Oldukça sert ve nefret dolu bir dille kaleme alınmış bu yazı ve benzerleri Kürtlerin pek çok haber sitesinde dolaşmaktadır...

Kürt meselesi 90 yıllık İngiliz planı mı?

Genç kuşaktan modern Türkiye'nin en popüler tarihçisi Erhan Afyoncu'nun Bugün gazetesinde 3 Ekim 2010'da yayımlanan 'İngilizlerin 1920'deki tesbiti' başlıklı makaledeki tesbiti oldukça yerindeydi: 1920 yılında İngilizler eğer Kürt devleti kurulursa Türkiye, Suriye, Mezopotamya ve İran'da tekrar nüfuz kuramaz diyorlardı. Kürt meselesinin temelleri çok eskiye indirilmeye çalışılsa da asıl ortaya çıkması Milli Mücadele dönemidir. Bu meselenin hangi şartlar altında ortaya çıktığı anlaşılmalıdır ve arkasındaki en önemli güç olan İngiltere'nin bu konudaki siyaseti bilinmeden mesele anlaşılabilir. Ali Satın'ın editörlüğünde Tarihçi Yayınevi tarafından yayınlanan 1920 yılına ait İngiliz yıllık raporu bu konuda önemli bilgiler veriyor. İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold tarafından 1921 baharında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazılan raporda Kürt meselesi ile ilgili bilgilerin hazırlanmasında İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'nde görevli baştercümanı Sir Andrew Ryan'ın önemli katkısı olmuş. Raporun Kürt meselesi ile ilgili kısmı "Askeri çıkarlarımız ve Büyük Britanya için doğrudan siyasi bir öneme sahip olması açısından Kürt meselesinin geleceği İstanbul'dan ziyade tüm Mezopotamya'yı ilgilendirmektedir. Buna rağmen, meselenin Türkiye genelinde etkili olduğu ve oldukça fazla dikkat çektiği de gözden kaçırılmamalıdır" diye başlıyor. İngiltere'nin meseledeki konumu da "Kürtler, milli emellerinin Büyük Britanya'nın koruması altına girdiği hakkında daha derin bir ümit beslemeye başlamışlardır... İstanbul'daki her iki Kürt cemiyeti de gelecekteki Kürt devletinin güvencesinin Britanya'nın vereceği desteğe bağlı olduğunu açıkça dile getirmişlerdir... Türk idaresinin musibetlerinden tam anlamıyla kurtulmuş bir Kürdistan'ın, Britanya'nın himayesinde olmak üzere kendi ayakları üstüne durduğunu görmek arzusunda olduğuna dair dile getirdiği sözlere şüphe ile bakmamızı gerektirecek bir durum yoktur" diye açıklıyor.

Raporun en ilgi çekici kısmı ise Kürt devleti kurulduğunda Türkiye'nin geleceğinin nasıl şekilleneceği ile ilgili. Bu konu şu şekilde analiz edilmiş: "Kürtler'in milli emellerine Türkler'in şiddetle karşı çıkıyor olmasının esas nedeni, bölgede bir Kürt devletinin var edilişinde Türk topraklarının uğrayacağı kayıplardan ziyade gelecekte Türkiye'nin hemen yanı başında vücut bulacak bu tür bir devletin Türkler'in askeri ve siyasi açıdan Suriye, Mezopotamya ve İran'ın sahip olduğu düzlüklere tekrar nüfuz etme ümitlerini ortadan kaldıracak endişesidir. Dağların denetimini her kim elinde tutarsa, adı geçen bu ülkelere karşı hiç şüphesiz ki, potansiyel bir tehdit oluşturacaktır."

"İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye" dizisinin birinci kitabı olan 1920 yılı raporu, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold tarafından 27 Nisan 1921'de İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazılmış. Raporda 30 Ekim 1918'den 1921 yılının ilk aylarına kadar İstanbul ve Anadolu'da yaşanan olaylar ve gelişmeler anlatılıyor. Raporda, İstanbul ve Ankara hükümetlerinin dış ilişkileri, Müttefik Polis Teşkilatı ve Türk Polisi, sıhhi yönetim, Türkiye ile yapılan ticarete iktisadi bakış, basın, gayrimüslimlerin durumu, Kürt meselesi, Osmanlı Hükümdarı Vahdettin, Sadrazam Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa hakkında birçok ilgi çekici tespit ve analiz var. Örneğin raporda Ermeni meselesi hakkında şöyle deniyor:

"Ermeniler'e karşı girişilen başarılı mücadele Türkler'in moralini hayli yükseltmişti. Çünkü tam da Başkan Wilson'ın Sevr Antlaşması'nın maddelerinde Ermeniler lehine değişiklikler yapılacağını duyurduğu sırada Milli Mücadele temel hedeflerinden ilkinde ulaşmıştı. Bir gram

gerçek binlerce tonluk Müttefik teorisine bedeldir."

Şimdiye kadar Türkçe olarak birçok İngiliz belgesi yayınlandı ama ilk defa yıllık raporlar yayınlanıyor. İngilizler'in bu raporlarında kapsamlı ve soğukkanlı analizler yapılıyor. Bütün Anadolu'dan çok ciddi bilgi akışına sahip oldukları anlaşılıyor. Ali Satab, böylece İngiliz belgelerinden 90 yıllık sırrı ortaya çıkardı. Son padişah Sultan Vahdettin'in Kurtuluş Savaşı öncesi milli mücadeleye yardım edip etmediği tartışması ortaya çıkan 90 yıllık bir belgeyle yeni bir boyut kazandı. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr Ali Satan'ın yazdığı "İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye: 1921" adlı kitapta yayınlanan İngiliz raporu Sultan Vahdettin yönetimindeki İstanbul Hükümeti milli mücadeleyi silah ve cephane göndererek desteklediğini ortaya koydu. , 1921'de Türkiye'de bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un yazdığı rapora göre İstanbul hükümeti ve nazırlardan biri milli mücadele sırasında cepheye silah ve cephane tedarik ediyor. Bir başka konu ise İstanbul hükümetinin Yunanlılarla yürütülen mücadele de Ankara'dan yana tavır koyması. Raporu yazan Sir Rumbold, Sadrazam Tevfik Paşa ve Hariciye Nazırı İzzet Paşa'nın aksini iddia etmesine rağmen Ankara Hükümeti'yle doğrudan ilişkileri olduğunu da belirtiyor. Raporla birlikte ortaya çıkan bir diğer gerçek ise Türk-Yunan mücadelesinde tarafsız olduğunu söyleyen İngilizler'in aslında gizliden gizliye Yunanlıları desteklediğinin itiraf edilmesi. Ayrıca rapor 1921'de özellikle Güney Marmara'daki Müslüman nüfusu Anadolu'dan temizlemeye yönelik sistematik bir planın uygulandığını ve bunun Yunan Ordusu kontrolü altında bulunan Rum ve Ermeni çeteleri tarafından yapıldığını da dile getiriyor.

Gürkan Hacır, Akşam gazetesinde 24 Mayıs 2009'da yayımlanan makalesinde ilginç sorular soruyordu: Peki Samsun'a çıkarken Atatürk'e bir İngiliz subay neden vize verdi? Musul ve Kerkük niye bırakıldı? İsmet Paşa Lozan çıkışında 'Bir doksan yıl daha kazandık' dedi mi? İngilizlerin, Türkiye ile ilgili bilmediğimiz bir planı mı var? Kürt meselesinin arkasında kim var? Özellikle Cumhuriyetçi ve laik çevrelerin en büyük korkusu, Türkiye'nin üniter yapısını koruyamayıp bölüneceği. Hem yurtiçinde hem yurtdışında giderek artan Kürt lobisinin etkinliği, hız kazanan Anayasa tartışmaları (ki en önemli ilk dört madde tartışılıyor) ve hemen yanı başımızda kurulan Kürdistan korkulu rüyamız oldu. Ama iş bununla sınırlı değil! Ermenistan ve Ermeni diasporasının taleplerinin, sırf soykırımın kabulüyle sınırlı olmadığı artık sır değil. Bir de giderek artan Pontus faaliyetlerini ve soykırım taleplerini de ekleyin, koca Anadolu coğrafyasını öyle düşünün.

Peki, nasıl oluyor da 85 yıl sonunda Türkiye bitmek tükenmek bilmeyen taleplere muhatap oluyor? Tam 85 yıldır büyük oranda barış içinde yaşamış, küçük sürtüşmeler hariç hiçbir ülkeyle savaşmamış bir ülke, bu kadar kolay bölünme hesaplarına dahil ediliyor.

Tamam mikro milliyetçilik çağındayız, tamam kimse bu önemli bölgede bu kadar büyük güçlü ve üniter bir yapıyı istemiyor ama bir ülkenin bölünmesi bu kadar rahat telaffuz edilebilir mi?

Önce Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna bakalım: İngilizlere rağmen kurulmadı. İngilizlerle uzlaşarak kuruldu. İdris Küçükömer bunun işaretlerini kitabında verir. Dikkatli bir üslupla Doğan Avcıoğlu da bundan bahseder. İngilizlerin İstanbul'u işgalinde ve sonrasında, İstanbul'u terk etmelerinde tek kurşunun atılmaması hiç merak etmediğimiz bir konudur. Neden Rum ve Ermeni çetelerine karşı örgütlenen direniş, İngilizlere karşı yapılamadı? Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı basıldığında, İngilizlere hiçbir direniş sergilenmedi. Hatta, 16 Mart 1920'de, Fındıklıdaki Meclis baskınında milli mücadelenin önde gelen isimleri Kara Vasıf ve Rauf Bey kaçma imkanları varken kaçmadılar ve teslim oldular. Çünkü İngilizlerle

uzlaşarak, varlıklarını koruyacaklarını biliyorlardı. Malta'ya sürüldüler. İttihat ve Terakki'nin ve o yok olduktan sonra kurulan Karakol Cemiyeti'nin iki büyük temsilcisinin, bu tavrını anlamak için İngiliz faktörüne bakmak gerekir. Onlar, İngilizlere rağmen politika üretilemeyeceğini düşünüyorlardı. Bütün yazışmalar İngiliz istihbaratının eline geçiyordu. İttihatçı büyük şefler, Almanya'ya sığınmışlardı. Ve Osmanlı'nın büyük bir borcu vardı. Bu borçla, İngiltere'nin izni olmadan idare edilemeyeceğini hesaplıyorlardı. Biraz öncesine gidelim ve asıl tarihsel yanılmımıza gelelim. İngilizlerle büyük mücadelemiz olan Çanakkale'ye... Çanakkale'de büyük bir direniş ve insanlık dramı yaşandı. Sayısı halen tartışmalı olsa da yüz binlerce şehit verildi. İngilizler, büyük askeri güçlerine rağmen Çanakkale Boğazi'nda sulara gömüldü. Ama bu savaşın Kurtuluş Savaşı'yla bir alakası yoktur. Arada 4 koca yıl vardır. Bu basit gibi gözükken ayırım aslında herkesin aklında karmakarışıktır. Kronolojik düşünme ne yazık ki eğitim sistemimizde bizlere verilmiyor. 1915 ile 1919 birbirine giriyor.

Ondan sonra Atatürk'e ve 36 arkadaşına Samsun'a gitmek üzere vize veren kişinin bir İngiliz İstihbarat subayı olduğunu öğrendiğimizde şaşırıyoruz. John Bennet bir İngiliz subayıydı. Atatürk ve yakın arkadaşlarının, İstanbul Boğazi'ndan ayrılması için gerekli vizeyi bizzat o hazırladı. Bu işlem için özellikle de İngiltere Dışişleri'nin baskı yaptığını anılarında anlattı. Anılarını 'Tanık' isimli kitapta topladı. Yakın bir zamanda yaşamını yitirdi.

Milli Mücadele yıllarında İngilizlerle hep masa başında karşı karşıya geldik. Cephede değil. İngilizler izin vermeselerdi Cumhuriyet kurulabilir miydi acaba? Emin değilim. Lozan'da hakem rolündeydiler. Ama asıl büyük oyunları hep Musul ve Kerkük üzerine oldu.

Musul Misak-ı Milli sınırları içerisindeydi ama Lozan'da çok kolaylıkla bıraktık. Asıl büyük zenginlik, haritamızın dışına bırakılmıştı. Referandumla da olsa güzel kent Hatay, yıllar sonra bünyemize katıldı. Ama petrol deposu ve hayati önemdeki Musul'da neden ısrar etmedik? Ve neden bu kadar kolay bıraktık? İngilizlerin kurduğu oyun tıkr tıkr işledi. İtiraz edemedik. Peki, o yıllar için yeni bir plan mıydı bu?... Hayır sanmıyorum.

Bakın buraya dikkat. Sadece tesadüflerden hareket etmiyorum. Yunanlıların özgürlüklerini kazandıkları yıl 1829'dur. Onları Osmanlı'ya karşı başkaldırmaya teşvik eden ise elbette İngilizler'di. Tam 90 yıl sonra yani 1919'da Osmanlı parçalanırken, onları Anadolu'ya çıkmaları için tahrik eden yine İngilizler olmuştu. Tam 90 yıl sonra dayağı yiyen Yunanlılar hayal kırıklığıyla evlerine döndüler.

Aradan tam 90 yıl geçti. Şimdi Kürtlere aynı şey yapılıyor. Yani 1829'da Yunanistan'ın, 1919 da (başlayarak birkaç yıl içinde) Türkiye'nin ve aradan doksan yıl geçtikten sonra yani 2009'da da Kürdistan'ın kurulmasına izin veriyorlar. Eğer kurulmayı becerebilirlerse onların ömrü herhalde 90 yıllık olacak. Hesap ne kadar açık değil mi?

Bu arada kurucu doktrinimizin yıpranma dönemi de geldi. Atatürk için yapılan seviyesiz ve ahlak dışı saldırılar, son bir iki yılda ne kadar arttı. YouTube'un yasaklanmasına kadar varan seviyesiz saldırıların, hemen tamamı Gazi'nin özel yaşamına ilişkin. Evet, internetin yaygınlaşması ve YouTube'un hayatımızı daha etkin bir şekilde girmesini kabul ediyorum ama her şey bu kadar kısa sürede nasıl bir saldırıya dönüştü. Bu yazının konusu değil ama Lozan görüşmeleri bir kez daha incelenmelidir. Musul'dan vazgeçip neyi kazandığımız net olarak sorgulanmalıdır.

Kürt meselesinin Osmanlı'dan bu yana dallanıp budaklanmasında İngilizlerin rolünü bilmeyen yok. Ama Ermeni olaylarından dolayı kurulan Divan-ı Harp'te İngilizler, kendilerine karşı kim varsa darağacına veya hapse yollamaktan çekinmediler.

1918 sonrasında Berlin'de sıkışan İttihatçı şeflerin adresleri, Ermeni suikastçılara İngiliz

istihbaratı tarafından verildi. İngilizlerin kurduğu plan hep tıkr tıkr işledi. Mustafa Kemal ve arkadaşlarını da Musul ve Kerkük'ü bırakmaya zorladılar.

Evet yazdıklarım determinist tarih çıkarsamaları... Ama bir düşünün lütfen! İngilizler her işin içinde olup da neden bu kadar az hedef oldular. Neden antiemperyalist eylemler hep Amerika'ya yöneldi? Neden Türkiye-İngiltere ilişkileri hiç ayrıntılarıyla incelenmedi ve belgeler süresi geldiği halde açılmadı?

Yazar Dido Sotiriyu'nun kitabı her ne kadar bir insanlık dramını anlatsa da anlatım ve içerik olarak çokça tartışılan bir kitaptır. Kitabında anlattığı tüm Türk karakterler olumsuz, Rumlar ise daha görgülü seçkin ve iyi tiplerdir. Ama ben işin orasında değilim. Kitabın 80'inci sayfasında bir yerinde kitabın kahramanlardan biri 'Kemal 90 yılığına anlaştı' diyor.

İki küçük soruyla bitirelim. Neden Güneydoğu'ya yatırım yapmıyorsunuz sorusuna, eski Başbakan Şükrü Saracoğlu 'İleride ne olacağı belli olmayan topraklara niye yatırım yapalım' cevabını verdi mi? İsmet Paşa Lozan çıkışında 'Bir doksan yıl daha kazandık' dedi mi? Acaba o dönemin devlet adamları, bizim bugün bilmediğimiz şeyleri mi biliyorlardı. Her ne olursa olsun kendi tarihimize yüzleşmeliyiz. Sonucu her ne olursa olsun gerçeği öğrenmeliyiz. Ama bunu art niyetli araştırmacılara, fonlardan beslenen gazetecilere ve AB kuyrukçusu popülist aydın bozuntularına bırakmamalıyız...

Kürtlerin medreselerini anlamadan Kürt sorununu çözmek mümkün değildir. İslam dinş ve tarikatlar Türkler ve Kürtlerin ortak paydasıdır. Şimdi Kürt medreselerine göz atalım...

Kürd Medreseleri

Kürtlerin hayatında İslam dininin ve tarikatların çok büyük önemi vardır. Kürt medreseleri pek çok sağlam İslam alimi de yetiştirmiştir. Müslümanlıkla Türkler ve Kürtler bin yıldır ile kemik gibi beraber yaşamış ve hiç bir güç onları ayıramamıştır. Şimdi de Kürt medrese ve tarikatların dünü ve bugününe kuşbakışı bakalım.

Müslüman halklar kendi tarihlerine baktıklarında, İslam'a en çok hizmeti olmuş, İslami noktalarda en etkili olmuş isimlerin medrese kökenli olduğunu görürler. Bu isimlerin tarihte önemli bir yeri vardır. Özellikle Kürd tarihinde medrese ulemasının büyük bir önemi vardır. 1. Dünya savaşı öncesinde pek çok Kürd medresesi vardı. Bahçesaray (Müks)'te Hasen-i Veli Medresesi, Van'da Şikal Medresesi, Siirt'te Mele Halil Medresesi, Hizan'da seyda Medresesi, Doğubeyazıt'ta Çolamerik Medresesi en meşhur medreselerdir. Ayrıca Bitlis, Norşin, Muş, Oxin, Tillo, Musul, Zaho, Süleymaniye, Silvan ve Eruhta çeşitli alimlerin medreseleri vardı. Bu medreselerdeki alimlerin birçoğu Nakşibendi tarikatının şeyhleriydiler. Dolayısıyla medreselerinin yanında veya medresede divanları vardı. Divanda zikir yapılır, halkın sorunları şeyh tarafından dinlenir ve çözülmeye çalışılırdı. Bu şeyhlerin en meşhurları; Seyyid Taha-yi Nehri, S.Mele Halil-i Siirdi, Şeyh Abdurrahman Taxi, Şeyh Diyauddin (Hazret) ve Şeyh Halid-i Oxin-i idiler. Ayrıca Mewlana Halid-i Bağdadi'nin halifelerinden 60 küsür halifesinden 30 tanesinin Kürd olduğu bilinmektedir. Anadolu'daki Nakşibendi şeyhlerinin birçoğu'da Mewlana Halid'in kurucusu olduğu Nakşi-Halidi kolundan gelmektedir. Burada şunu da belirtelim ki Norşin'in özellikle Nakşibendilik hususunda bölgede büyük bir etkisi vardır. 1870'li yılların sonlarında Şeyh Abdurrahman-i Taxi tarafından kurulan medrese kısa zamanda civar beldelerde şöhret bulmuştur. Şeyh Abdurrahman vefat etmeden önce 19 alime Nakşî tarikatı halifeliği verdi. Yerine'de Şeyh Fethullah El-Verkanisi'yi seçti. El-Verkanisi ise Hazret namıyla meşhur Şeyh Diyauddin'i, o da Şeyh Masum'u yerine seçti. Şu anda Norşin'de bu vazife şeyh Masum'un oğlu 75 yaşındaki şeyh Nureddin tarafından devam ettirilmektedir.

Bölgedeki birçok alim burada yetişmiş, birçok şeyh buradan hilafet almışlardır. Üstad Bediüzzaman, Molla Sadreddin Yüksel gibi meşhur alimler bu medresede yetişmişlerdir. Ayrıca Haznevi tarikatının kurucusu olan Şeyh Ahmedî Haznevi, Zokayd şeyhleri, Tillo'dan Molla Burhan ve Menzil şeyhleri de buradan hilafet almıştır.

Şark medreselerinde yetişen alimler:

Şark medreselerinde birçok büyük mutasavvıf ve alim yetişmiştir. Bunlardan bazılarını sayacak olursak: Seyyid Taha-yi Nehri, Mele Halil-i Siirdi, Said-i Nursi, şeyh Said, M. Abdurrahman-i Taxi, şeyh Alauddin Oxin-i, Mele Abdulhakim el Halenzi, Mele Muhammed-i Zıvıngi, S.Abdulhakim-i Arvasi, Ş. Abdulhakim-i Bilvanisi, Molla Muhyiddin-i Havili, Şeyh M.Şefik Arvasi, M. Sadreddin Yüksel, Şeyh Muhammed-i Arepkendi, Mele Ahmed-i Koği, şeyh Müşerref...

Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in hocalarından Molla Gürani, Kanuni'nin hocası Şehrezor'lu Ebus-Suud Efendi, Yavuz S. Selim'in hocası İbn-i Kemal'de şark medreselerinde yetişmişlerdir.

Kürd medreselerinde yetişmiş bazı alimler şairliğiyle ön plana çıkmış şiirleriyle ün kazanmışlardır. Ahmed-i Xani, Melay-i Cezeri, Melay-i Batehi, Ahmedî Xani, Feqiyi Teyran, Mele Mizgin, Seyyid M. Kadri gibi ...

Günümüzdeki medreseler:

Günümüzde'de medrese eğitimi almış alimler vardır. Siirtte Molla Bedri, Seyyid Abdurrahim el Bedevi Tillo'da Mele Burhan, Şeyh Bedreddin, Midyat'ta Mele Zübeyr, Van'da Mele Nasreddin, Elazığ'da, Şeyh Ubeydullah, Oxin'de şeyh Kasım, Mele Mesud, Norşin'de Şeyh Nureddin, Mele Mahmud, , Diyarbakır Dar-ul İlim'de Mele Abdulkuddus, Zinaf'da Seyyid Sıbgatullah, Kızıltepe'de Şeyh Selhaddin, Konya'da Molla Salih, Bejingir'de Mele Abdurrahman gibi... Anadolu'nun, özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun sosyal hayatını ve davranış biçimlerini son birkaç yüzyıl içerisinde en fazla etkileyen kişilerden bahsedildiğinde, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin mutlaka zikredilmesi gerekir.

Temelleri, Buharalı bir Türk olan Bahaüddin Şâh-ı Nakşibend tarafından 14. asırda atılan Nakşibendîliğin "Hâlidîyye" kolunu kuran ve aslen Kuzey Iraklı bir Kürt aileye mensup olan Mevlânâ Hâlid, 1779'da Irak'ın Süleymaniye bölgesinde doğdu ve 1827'de Şam'da vefat etti. Mevlânâ Hâlid'e göre, kişilerin İslâm'ı içlerine hapsetmemeleri ve dini günlük hayatlarında da yaşamaları gerekirdi. Kitaplarında, meselâ "Şemsü's-Şümûs", yani "Güneşler Güneşi" isimli eserinde bunu anlatmış, talebesine ve halifelerine de bu görüşü hayata geçirmelerini öğretmişti. O zamana kadar kendi hâlinde bir tarikat olan Nakşibendîlik, Mevlânâ Hâlid'den sonra siyasî bir kimlik kazanınca, devlet Nakşibendîliğe, daha doğrusu Hâlidîliğe ilk tepkiyi İkinci Mahmud döneminde, Hâlid-i Bağdâdî'nin daha sağlığında gösterdi. Mevlânâ Hâlid'in İstanbul'a gelmiş olan halifeleri şehirden çıkartılıp memleketlerine gönderildiler ama bazı devlet adamlarının, meselâ Şeyhülislâm Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi'nin de Hâlid-i Bağdâdî'nin görüşlerini benimsemelerinden sonra, Hâlidîlik hiçbir engele uğramadan yayıldı. İlk yayılma, Sünnî Kürtler arasında oldu. Hâlidîlik, Kuzey Irak'tan Anadolu'nun güneydoğusuna ilerledi ve tarikatın halifelerinin o zamanın payitahtı İstanbul'a yeniden gelmelerinden sonra Anadolu'da ve Rumeli taraflarında da rağbet gördü.

Türkiye'de dinin siyasete de hâkim olması çabasının gerisinde, işte Hâlidî doktrininin İslâmiyet'in günlük hayatta da hâkimiyeti düşüncesi vardır. Büyük Millet Meclisi'nin 30 Kasım 1925'te çıkarttığı 677 sayılı kanunla tekke ve zaviyeleri kapatmasından sonra, şiddetli bir şekilde izlenen tek tarikat, Nakşîler'in Hâlidî kolu oldu. Zira, Osmanlı zamanından itibaren devletle çatışmaya giren dinî grupların neredeyse tamamı, özellikle de 31 Mart ayaklanmasının önde gelen isimleri ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Şeyh Said ve Dersim ayaklanmaları gibi hareketlerin liderleri, Nakşî yahut Nakşîlikten kaynaklanan diğer kolların mensubuydular. Nakşibendîliğin Hâlidîyye kolu, bütün bu denetimlere ve engellemelere rağmen, özellikle 12 Eylül sonrasında siyasî alandaki etkisini daha da artırdı ve sadece siyasetçilere değil, İslâmî sermayeye de hâkim olan en güçlü tarikat hâlini aldı. Ama, bu süreçte bir tuhafılık yaşandı: Kurucusu bir Kürt aşiretinin mensubu olan ve ilk zamanlarda Kürtler arasında yayılan Hâlidîlik, siyasetteki gücünü hissettirip iktidar etkili olmaya başladığı sırada, dinî çevrelerin sosyal kimliklerinde önemli değişiklikler yaşandı. Meselâ, İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından olan, Bağdad taraflarından yayılan ve Ortadoğu'da kabile ve aşiret liderlerinin aynı zamanda "şeyh" olmaları sayesinde geçmişte epey güç kazanan Kadirîliğin, Türkler ve Kürtler arasındaki siyasî etkisi azaldı ve Kadirîlik daha ziyade bir inanç ve kültür sistemi haline geldi. Buna karşılık, aslen bir Türk tarikatı olan ama Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ile halifelerinin öğretileriyle yeni bir kimlik kazanan Nakşibendîlik ve tarikatın Hâlidî kolu, siyasette tartışılmaz bir güç haline gelirken, Güneydoğu'daki şeyhlerin etkisiyle eski Türk kimliğini kaybetti ama tuhaf bir şekilde Kürt değil, Arap etkisine girdi. "Kıt'a Arabistanı çerçevesindeki bir köy İslâmı" şeklinde yaşanan bu değişiklik, şimdi çocuklara verilen isimlerden ezanın okunma tavrına, Kur'an'ın telâffuzuna ve hattâ bazı

evlerde duvarlara asılan objelere kadar, İslâmî çevrenin hemen her yerinde görülüyor. Kürtlerin hayatında Türkler'de olduğu gibi dinin ve buna ilâveten medrese öğretiminin önemli bir yeri vardır ve bu hafta gündeme gelen Norşin, Kürtler'de dinî gelenek bakımından önem taşır. Yer isimlerinin değiştirilmesi konusunun tartışılmaya başlanmasıyla Norşin'in üzerinde önemle durulmasının sebebi, Norşin ve çevresindeki medreselerin Hâlidî geleneğindeki yeridir. Hâlidîlik buralardan yayılmıştır ve "Hâlidî" kavramı bölgede yaygın şekilde kullanılmasa da, "din" ve "amel" gibi kavramlar konuşulduğunda, kastedilen mânâ hep Nakşî-Hâlidî yoludur.

Kürt açılımının hayata geçmesi hâlinde Nakşî-Hâlidî kolu etkinliğini artıracaktır.

Yahudi Kürtlükten Nakşibendi - Halidi Şeyhliğine Barzaniler

Radikal Türk milliyetçilerinin Kürt fobisinin temelinde Barzani aşireti bulunuyor. Ramazan K. Kurt'un Ortadoğu gazetesinde 22 Haziran 2008'de yayımlanan makalesi Barzani aşiretinin dünden bugüne hangi konuma geldiğini özetliyor: Barzani aşireti, Osmanlı Türkiye'sinin parçalanmasından sonra Cumhuriyet Türkiye'sine karşı kullanılmak üzere değişen dünya konjonktürüne uygun olarak ABD-İsrail-İngiltere üçlüsünün semirttiği bir "mayın eşiği"dir. Barzani aşireti her fırsatta Osmanlı Türkiye'sine isyan etmişti. Yahudi Barzani ailesi Yahudilikten Müslüman Nakşibendî-Halidi tarikatına doğru müthiş bir dönüşüm yaşamıştır. Yahudi Barzani ailesinin, 16. Ve 17. Yüzyılda Yahudi mistisizmi Kabala öğretisinin Barzan merkezli Irak'ın kuzeyinde yayılmasında önemli bir rol üstlendiğini biliyoruz. Hatta Filistin'den Yahudilerin dinlerini ve Kabala'yı öğrenmek için Barzan'a gittikleri pek çok kaynakta yer alıyor. Barzan adeta ikinci Kudüs haline getirilmiştir. Yahudi Kürt Barzani ailesi 19. Yüzyılda birden hidayete ererek Müslüman oluyor.

Barzaniler 1900'lere kadar Barzan köyünde kurdukları tekkelerde pek çok Nakşibendî-Halidi mürit yetiştirdiler. 1900'lerden günümüze kadar Barzan köyü İngiliz, Yahudi, Rus, İran, İsrail ve ABD ajanlarının uğrak yeri oldu. Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümünden sonra Kürtçü iç ve dış manipülasyonları görmezlikten gelen Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki Kürtlerle de uzun süre ciddi bir temas kurmadı. Konu tamamen öncelikle İngiltere-İsrail-Rusya ve nihayetinde ABD'nin inisiyatifine bırakıldı. Elbette bunlara Türkiye'deki Kürtçü hareketler açısından AB'yi de eklemek gerekir. Barzaniler önce Osmanlı Türkiye'sine, sonra İngiltere, sonra da Irak'taki merkezi hükümete karşı farklı zamanlarda isyan ettiler. Barzan köyükasabası Türkiye, Irak ve İran sınırının kesişme noktasında yer alıyor. Barzan önce Yahudi hahamlar sonra da Nakşibendî tarikatı şeyhleri ile ve Kürt milliyetçiliğinin cazibe merkezi olarak varlığını sürdürdü. Barzan Türkiye sınırına 15, İran-Irak sınırına 70 kilometre mesafede.

Zibati, Berzenci gibi köklü Kürt aşiretleri Irak'ın kuzeyinde yüzyıllardır hüküm sürerken Barzani aşireti 19. Yüzyılın başlarında ortaya çıkarak diğer Kürt aşiretlerinden çok farklı saiklerle bugünlere kadar geldi. Zibari aşireti ile Barzanilerin yıldızı dünden bugüne hiç barışmadı. Hatta Mesut Barzani'nin annesinin bu aşiretten olmasına rağmen. Kürt aşiret reislerinin büyük çoğunluğu Kadiri tarikatına mensupken Barzaniler ile birlikte bölgeye Nakşibendî-Halidi tarikatı da yerleşmiştir. Barzan, Kabala ve Tevrat merkezi olması dolayısıyla Mesihçi inançların merkeziydi. Yani Yahudi Mesihçiliği bölgede Barzan merkezli olarak yayılmıştı. Yahudi Mesihçiliği, Kabala'daki adom kadmon (insan-ı kâmil) felsefesine bağlı olarak "Ben Tanrı'yım" çizgisine kolayca geçiveriyordu. İlginçtir, Barzani ailesinden çıkan Nakşibendî-Halidi şeyhlerin hepsi kendilerine Mesih-Mehdi payesi vermişlerdir.

Barzani ailesine ait Nakşibendî-Halidi şeyhler müritlerine bağımsız Kürdistan fikrini empoze etmekteydiler. Osmanlı Türkiye'si içindeki ilk fikri anlamda eylem anlamında Kürt isyanını başlatan ilk Barzani, Nakşibendî-Halidi Şeyhi I.Abdüsselam, müritleri tarafından Mehdi olarak kabul ediliyordu. I.Abdüsselam İstanbul'u ele geçirerek halife koltuğuna oturmak rüyaları içindeydi..Ancak müritleri tarafından uçuğuna inanılan I.Abdüsselam Barzani pencereden fırlatılınca yere çakılarak ölmüştü.

Bir başka Nakşibendî-Halidi şeyhi Muhammed Abdürrahim Barzani de müritleri tarafından mehdi olarak kabul edilmekteydi. Şeyh II. Abdüsselam Barzani ise Osmanlı Türkiye'sine karşı silahlı isyana teşebbüs eden ilk Nakşibendi-Halidi Kürt şeyhidir. Nihayet bir başka Barzani ailesi mensubu Nakşibendî-Halidi şeyhi, Şeyh Ahmet Barzani (1896-1969) kendini, 1927'de önce Mehdi, daha sonra da Kabala'daki adom kadmon (kâmil insan) geleneğine uygun olarak "Tanrı" ilan etti. İlginç bir tesadüf herhalde; bütün Mesih-Mehdiler Barzan ve Barzani ailesi mensubuydu. Şeyh Ahmet Barzani İslamiyet'i, Hıristiyanlık ve Yahudiliği birleştirerek yeni bir din icat etmek istemişti. Barzan Yahudiler için ikinci Kudüs'tü ve Yahudiler Kral Davud soyundan kurtarıcı Mesih'i-Mehdi'yi beklemekteydiler

Irak'ın kuzeyindeki Kürt aşiret beylerinin hepsinin köklü bir geçmişi vardır, köklü ailelerden gelirler. Ancak Barzani ailesi için bunu söylemek mümkün değildir. Barzaniler Yahudi kökenlerini gizlemek için Şafi mezhebine inanan Kürtler üzerinde İslam, yani Nakşibendî-Halidi tarikatı üzerinden siyaset yapmaya yönlendirildiler. Zaman içinde bölgede dini nüfuzlarını artırdılar. Tarikat literatüründe "SİLSİLE" ve "İCAZET" kavramlarının özel bir manası vardır. Kısaca silsile, Hz. Muhammed'den bugüne uzanan kan bağı olarak kabul edilir. İcazet ise, silsileye mensup bir tarikat şeyhinden el alma (izin alma) anlamına gelir.

Nakşibendî tarikatının kurucusu, asıl adı Muhammed Bahaüddin bin Muhammed olan Şah-ı Nakşibend Muhammed Bahaüddin Buhari'dir. (Buhara 1318-1389) Nakşibendî tarikatının Halidiye kolunu kuran ise, Kürt Mevlana Halid-i Bağdadi'dir. (Doğum 1779 Süleymaniye ölümü, Şam 10 Haziran 1826)

Barzanilerin büyük dedelerinden Taceddin Barzani'nin, Mevlana Halid-i Bağdadi'nin talebelerinden Hakkârili Nakşibendî Şeyhi Taha Nehri'den icazet aldığı rivayet olunur. Bitlisli Kürt Bey'i Şeref Han tarafından 1597 yılında yazılan "Şerefname" adlı kitapta bölgedeki bütün Kürt aşiretlerinin ayrıntılı tarihçesi yer almaktadır, ancak kitapta Kürt sülale ve aşiretleri içinde Barzaniler yer almamaktadır. Kürt isyanları ile Barzani aşiretinin ortaya çıkışı hemen hemen aynı zamanlara denk geliyor. Barzani aşiretinin yaklaşık 200 yıllık macerası Osmanlı Türkiye'sinin zayıflaması ile başlıyor. Aynı tarihler, Siyonistlerin İsrail devletini kurmak için Yemen'den Filistin'e bölgeyi karış karış dolaştığı zamandır da. Her nedense Yahudi ve İngiliz "gezginler"ın yolu bir vesileyle Barzan köyüne hep düşmüş.

Barzani aşiretinin macerasını üç dönemde ele almak mümkündür.

1- Barzanlı Yahudi Kürt Taceddin Barzani'nin Nakşibendî tarikatı Şeyhi Taha Nehri'den "icazet" alarak Barzan köyünde tekke açması.

Burada üzerinde durulması gereken bir husus var. Şeyh Taha Nehri'nin tam adı: "Seyyid" Taha Nehri el Hakkârî'dir. Esas adı ise Taha bin Molla Ahmet'tir.

Önce dipnot niyetine bir bilgi: Şeyh Taha Nehri'nin torunu "Seyid" Abdülkadir Kürt Teali Cemiyeti'nin başkanıydı. Atatürk'ün Nutuk'ta yazdığına göre de Koçgiri isyanının elebaşısıydı. İdam edildi.

"Nehri" Şemdinli'nin Bağlar kasabasının adıdır. Türk ve Araplarda "Nehri" veya "Hakkari" şeklinde kişi adı ve soyadı yoktur. Yani şehir, kasaba ve köy adı insan ismi olarak alınmaz. Bunun yerine Buhari, Bağdadi, Erbili, Ahlatlı, Acıpayamlı, Bitlisi gibi isimler alınabilir.

Yerleşim yerlerinin insan ismi olarak kullanılması Yahudilerde yaygındır. Hakkari'de de Yahudi Kürtlerin olduğunu biliyoruz.

Nitekim Taha Nehri'nin (ölümü 1853) amcasının adı da "Abdullah Şemdinli"dir. Şeyh Abdullah Şemdinli Halidi Bağdadi'nin halifelerindendir.

2- Şeyh Taceddin Barzani'nin torunu Nakşibendî-Halidi Şeyhi II. Abdüsselam Barzani'nin Osmanlı Türkiye'sine karşı çıkararak Kürt devleti kurmak için dini otoritesini kullanarak Kürtleri organize etmesi. Osmanlı arşivlerinde II. Abdüsselam Barzani ile ilgili çok sayıda belge yer alır.

3- Mesud Barzani'nin babası Molla Mustafa Barzani'nin sürgüne gönderildiği Sovyetler Birliği'nden "1958'de Irak'ın kuzeyine dönmesi ve o tarihten bugüne kadarki gelişmeler. Şeyh Ubeydullah 1880 yılında ve aynı tarihlerde Cüneyt Zapsu'nun da mensubu olduğu Bedirhan aşireti lideri Bedirhan, Osmanlı Türkiye'sine isyan ettiler.

Nakşibendî-Halidi Şeyhi II. Abdüsselam Barzani liderliğindeki Kürt isyanı ise 1907 ve 1909'da İngilizlerin desteği ile gerçekleşti. Bir Osmanlı arşiv belgesinde aynen şöyle yazmaktadır: "İngiltere devletinin Musul konsolosunun dahili vilayette birçok mahallerde dolaştıktan sonra Barzan Şeyhi Abdüsselam ile muhaberatta bulunduğundan başka bir mahalle nakli" istenmektedir. (Dahiliye Nezareti Muhaberati Umumiye İdaresi Belgeleri, Dosya No: 1/-5, 50, 25, Za 1327)

Abdüsselam Barzani'nin Osmanlı padişahına yazdığı mektupta dile getirdiği istekler ile bugünün PKK ve militan Kürtçülerin istekleri aynı: "Kürtçenin bölgede resmi dil olması, bölgeye tayin edilecek resmi görevlilerin Kürt olmaları, okullarda Kürtçe öğrenim yapılması" Nakşibendî-Halidi Kürt Şeyhi Abdüsselam Barzani, Osmanlı Türkiye'si tarafından 14 Aralık 1914'te Musul'da idam edildi. Şeyh Abdüsselam, bugünün Mesud Barzani'sinin babası Molla Mustafa Barzani'nin ağabeyidir. Yani Mesud Barzani'nin amcası. Gazeteci Abdullah Muradoğu'na göre Şeyh Muhammed Halid Barzani'nin 2006 yılında ölümüyle birlikte Barzani-Nakşibendî, Halidi ilişkisi de sona erdi. (Yeni Şafak gazetesi, 13 Kasım 2007)

Barzani ailesinin adı yaklaşık 200 yıldır hep isyanlarla, sürgünlerle, İngiliz, Yahudiler, Ruslar, İsrail, İran ve ABD ile birlikte anılmaktadır. Bugün Cumhuriyet Türkiye'sinin en önemli milli güvenlik meselesi olan Kürtçü isyanların başlangıç tarihi 19.yüzyıldır. Osmanlı Türkiye'sinin güvenilmez bulduğu Kürt aşiretlerine yönelik yargı, benzer şekilde Selçuklu devletinin "Selçukname"lerinde de yer almaktadır. Osmanlı Türkiye'si, çıkardığı isyanlarla Osmanlı merkezi devlet yönetimi için tehlike teşkil eden yarı-otonom Kürt derebeylerinin (ayan) ortadan kaldırılmasına karar verdi. Irak'ın kuzeyindeki Soran Emirliği'ni 1834'de, Bahdinan Emirliği'ni 1839'da, Botan Emirliği'ni 1847'de ve Baban Emirliği'ni 1850'de siyasi otorite olmaktan çıkardı.

Son Kürt İsyanı: PKK

PKK hadisesi denen aslında son Kürt isyanıdır ve öyle algılanmalıdır. Cumhuriyet tarihinin en uzun, en derin, en yaygın, en dayanıklı Kürt isyanıdır PKK. Kürt isyanlarının sayısını 29'a çıkarırlar ama, aslında dört tane ana Kürt isyanı var geçmişte. 1925 Şeyh Sait isyanı, 1929 Ağrı Dağı isyanı, 1938 Dersim isyanı ve PKK isyanı. PKK isyanı, önceki üç isyandan çok farklı. Bir, bu isyanın lideri yaşıyor. İki, bu isyanın silahlı gücü yok olmadı, duruyor. Türkiye'de tutuklu olan isyanın lideri, örgütüyle, yandaş kitleleriyle temasını koruyor. Bu tesbitler, gazeteci ve yazar Cengiz Çandar'a ait.

Cengiz Çandar müthiş bir iş başarmış ve dokuz ay boyunca Türkiye devletinin yetkilileri, PKK yöneticileri ve yakın çevreleri, Irak Kürdistanı'nın liderleri ve ileri gelenleri, doğu'da ve batıda her kesimden Kürt aydınları ve siyasetçileriyle yüz yüze görüşüp, yerli yabancı bütün yayınları tarayıp, etnik kökenli isyanların gelişmiş dünyada nasıl çözüldüğünü örnekleriyle inceleyip, Kürt sorununun çözümü için Türkiye'ye bir yol haritası hazırlamış. Bazı kesimlerin tüylerini diken diken edecek olan bu yol haritası, Kürt sorununun aslında ne olduğunu ve nasıl çözülebileceğini bütün çıplaklığıyla ortaya koyuyor. Kürt siyasetçilere, "Sen önce PKK'yi kına. PKK'ye terörist de" diye yapılan sıkıştırılmaların anlamsızlığını gözler önüne seriyor. Bu beşinci sınıf siyasi saçmalıkların, Türkiye toplumuna neler kaybettirdiğini sıralıyor.

Herşeyden önce PKK'nin bir terör hareketi değil, bir halk isyanı olduğunu, Öcalan-PKK ve BDP- KCK'nin birbirinden ayrılmaz yapılar olarak, tarihin en büyük Kürt isyanının değişik yüzlerini oluşturduğunu ve Kürt sorununun ancak bu ön kabullerle çözülebileceğine dikkat çekiyor. Yılların gazeteci-yazarı Cengiz Çandar, TESEV için hazırladığı "Dağdan İniş-PKK Nasıl Silah Bırakır" başlıklı Kürt raporunda, Kandil'i, Öcalan-devlet görüşmelerini, Kürtlerin ne istediğini, PKK'nin gerçekte ne olduğunu ve neler yapılırsa PKK'lilerin dağdan ineceğini perde arkası olaylarla anlatıyor. Kürt sorununun gerçekte ne olduğunu, PKK'nin ve Öcalan'ın konumunu, devletin hamlelerini ve siyasilerin hesaplarını gündeme getiriyor.

Çandar'ın cesur raporuna iki itirazım var. PKK Kürtlerin tek temsilcisi değildir, olamazda. İkincisi Kürtlere tavizler vererek Kürt sorunu çözülemez. PKK ile Kürt sorunu farklıdır... Bilinen Kürt isyanların sayısı oldukça fazladır. Kısaca göz atalım.

OSMANLI DÖNEMİNDEKİ KÜRT İSYANLARI:

Babanzade Abdurrahman Paşa isyanı (1806- Musul)

Babanzade Ahmet Paşa isyanı (1812 – Musul)

Zaza'ların isyanı (1820)

Yezidilerin isyanı (1830- Hakkari)

Şerefhan isyanı (1831- Bitlis)

Bedirhan isyanı (1835- Botan)

Garzan isyanı (1839- Diyarbakır)

Ubeydullah İsyani (1881- Hakkari)

Bedirhan Osman Paşa ve kardeşi Hüseyin Paşa isyanı (1872-Mardin-Cizre)

Bedirhan Emin Ali isyanı (1889- Erzincan)

Bedirhaniler ve Halil Rema isyanı (1912-Mardin)

Şeyh Selim Şehabettin ve Ali isyanı (1912- Bitlis)

Koşgari isyanı (1920- Koşgiri)

CUMHURİYET DÖNEMİ KÜRT AYAKLANMALARI:

- Nasturi isyanı (1924- Hakkari)
- Jilyan isyanı (1926- Siirt)
- Şeyh Sait isyanı (1925- Bingöl-Muş-Diyarbakır)
(SaiD NuRSi Denen Şahıstır KendisiNi Bazıları yere göğe sıgdıramaz)
- Seit Taha ve Seit Abdullah isyanı (1925-Şemdinli)
- Reşkotan ve Reman isyanı (1925- Diyarbakır)
- Eruh'lu Yakup Ağa ve oğulları (1926-Pervani)
- Güyan isyanı (1926-Siirt)
- Haco isyanı (1926- Nusaybin)
- I. Ağrı isyanı (1926)
- Koçuşağı isyanı (1926- Silvan)
- Hakkari- Beytüşşebab isyanı (1926)
- Mutki isyanı (1927- Bitlis)
- II. Ağrı isyanı
- Biçar hareketi (1927- Silvan)
- Zilanlı Resul Ağa isyanı (1929- Eruh)
- Zeylan isyanı (1930- Van)
- Tutaklı Ali Can isyanı (1930- Tutak-Bulanık-Hımıs)
- Oramar isyanı (1930- Van)
- III. Ağrı hareketi (1930)
- Buban aşireti isyanı (1934- Bitlis)
- Abdurrahman isyanı (1935-Siirt)
- Abdulkuddüs isyanı (1935-Siirt)
- Sason isyanı (1935-Siirt)
- Dersim isyanı (1937-Tunceli)
- PKK terörü (1984-1999)

KURULUP DAĞILMIŞ KÜRT MARKSİST VE LENİNİST ÖRGÜTLER:

- Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)
- Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri (DDKD)
- Devrimci Halk Kültür Dernekleri (DHKD)
- Anti Sömürgeci Demokratik Kültür Derneği (ASDK-DER)

BÖLÜCÜ ÖRGÜTLER :

- Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi (TKDP)
- Kürdistan Öncü İşçi Partisi (KÖİP-PPKK)
- Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi (TKSP)
- Rizgari Örgütü
- Ala Rizgari Örgütü
- Kawa Örgütü
- Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları Örgütü (KUK)
- Kürdistan Sosyalist Harekatı (TSK)
- Kürdistan Sosyalist Birliği (Yekitiya Sosyalista Kürdistan – YSK)

- Tekoşin örgütü
- Kürdistan Kurtuluş Harekatı (TEVGER)
- Kürdistan İşçi Partisi (Partiye Karkaren (işçi) Kürdistan /PKK)
- Teali Cemiyeti
- İstiklal Cemiyeti
- İstanbul Talebe Cemiyeti

BÖLGEDEKİ DİĞER KÜRT HAREKETLERİ :

İRAK:

- Irak Kürdistan Demokratik Partisi (IKDP)
- Kürdistan Yurtseverler Birliği (PUK- YNK-KYB)
- Kürdistan Özgürlük Partisi (PÜK)

İRAN:

- İran Kürdistan Demokratik Partisi (İKDP)
- İşçileri Devrimci Örgütü (KOMALA)

27 Kasım 1978'de Diyarbakır'ın Lice İlçesi'ne bağlı Fis Köyü'nde kurulan PKK, terör eylemlerine Türkiye'de 15 Ağustos 1984 tarihinde başladı. Neden bu kadar bekledi biliyor musunuz? Parası yoktu. Kürtleri, ilk kullanmayı hedefleyen Sovyet KGB'sidir. 12 Eylül öncesi tüm illegal sol örgütler gibi PKK'nında yapısı Markist- Leninisttir. Bakü'de araştırmacılara açılan eski KGB arşivinde Bakü'de siyasi, ideolojik eğitim gören 70'li yılların hızlı solcuların isimlerini bulabilirsiniz. Azeri Milletvekili dostum Prof. Dr. Rafael Hüseyinovda liste mevcut. Bana bazı isimleri gösterdi, ama belgelerin asıllarını vermedi.

KGB için asıl mesele 12 Eylülden sonra kapatılan Sovyet oyuncağı örgütlerin yerine hangisinin ikame edileceğidir. PKK'nın adı bile olmayan bu periyotta Türkiye ile ilgilenen şubede en yetkili üç isim tarihi bir karar alırlar: PKK desteklenecek. Kararın altında Azerbaycan Komünist Parti 1. Sekreteri, Kafkas KGB Reisi Haydar Aliyev, Ermenistan Komünist Parti 1. Sekreteri ve Ermenistan KGB Reisi Karen Demirciyan ve Sovyetler Birliği KGB Patronu Yevgeni Primakov'un imzası vardır.

Aliyev ve Primakov, 1982 yılında Beka Vadisini kurmak için bizzat Suriye'ye giderler. Yanlarında bulunan fotoğrafçıdan aldığım bu bilginin fotolarını tüm ısrarlarıma rağmen öldürülme endişesi taşıyan bu gazeteciden alamadım. Ancak rahmetli Elçibey, bu yönde beyanatda bulunduğu için Aliyev tarafından mahkemeye verilmişti. CIA'ya 1992'de az bir paraya satılmış ve ABD'ye götürülmüş sözkonusu belgelerin CIA-MİT işbirliği ile son mahkemeye Bakü'de yetiştirilmesi nedeniyle Aliyev şikayetini son dakikada geri almıştı. PKK'yi kurduran, yaşatan 1987 yılına kadar Aliyevdi. PKK'nın Bekaa üssü hem silah hemde siyasi eğitim adına lojistik bakımdan kusursuz hale getirilir. Abdullah Öcalan'ın Suriye'ye geçtiğinde teröristler hazırdu Öcalanın onlara herhangi bir eğitim vermesine gerek kalmamıştır; PKK, ilk terör eylemini Türkiye'de 15 Ağustos 1984 tarihinde yaparken emir KGB'den gelmiştir, Öcalan sadece küçük bir figürdür. Örgütü daha sonra Fransızlar, İtalyanlar ve Almanlar devralmıştır.

Sovyetlerin yıkılmasından önce ve sonra PKK'nın ırzına çok sayıda yabancı ülke istihbaratçıları, diplomatları ve politikacıları geçtiği için PKK tam bir veledi zina ve kimin çocuğu belli olmayan bir piçtir. Fransa, Almanya, İtalya, Yunanista Yugoslavya, Ermenistan ve Kıbrıs Rum Kesimi. Hepsinin siyasi aleti PKK'nın meşrebi zengin mahreminde dolaştı. Peki nereden koşuyorlar?

PKK nereden koşuyor?

Türklerin çoğunluğuna göre, Cumhuriyet Döneminde 1984 yılındaki Eruh ve Şemdinli baskınları ile başlayan PKK isyanının temel amacı, Türkiye Cumhuriyetinin kalkınmasının engellenmesi ile bölgede ekonomik ve siyasi güç olmasına set çekilmek istenmesidir. 1990'lı yıllar PKK'nın hem yükseliş hem çöküş dönemidir. Paradoks gibi gözüksede Çekiç Güç ile PKK'ya lojistik destek veren ABD, Almanya ve Fransa 1993'den sonra fikir-taktik değiştirmeye başlamıştır. Almanya'nın kendi ülkesinde teröre başlayınca 1993'de PKK'yi terör örgütü olarak tanıması manidar. ABD'nin de PKK'yı terörist kabul etmesi epey geç oldu. 1993-1995 arası Doğan Güreş'in genelkurmay başkanlığı döneminde büyük kayıplar veren PKK elemanları pek çok Avrupa ülkesine sığındı ve bu ülkelerde siyasi eğitim almaya başladı. Son 10 yıldır ortaya militan ama aydın bir Kürt aydını tipi çıkartıldı. Bu nesil yeni oluşum için hazırlanıyor. Terör yoluyla Türkiye'ye çok zarar verildi, ama sonuca ulaşamadı. PKK'yı siyasi güç haline getirme çabaları AB ülkelerinden destek görünce rakipleri ABD farklı bir tepki verdi. Demokrat Başkan Clinton döneminde MOSSAD-CIA yardımıyla 15 Şubat 1999 tarihinde PKK elebaşısı Abdullah Öcalan Kenya'da paket-teslimi yapıldı. Ancak asılması gereken Öcalanı AB, bize astırmadı ve halen İmralı Adası'nda terörist başını besleyerek ellerine yeni kozlar vermeyi sürdürüyoruz. Küçük figürü ejderha yapan yılanın başını ufakken ezmek istememizdir. Eşref Bitlis ve Hulusi Sayın, PKK elebaşısını koruyanların bu politikasının kurbanlarıdır. KADEK, 4 Nisan 2002 tarihinde kurularak kendisini fesheden PKK'nin mirasını devralan Kürt terör teşkilatıydı. ABD'nin KADEK'i terörist teşkilat olarak tanıması, Kürdistan adı altında Kuzey Irak'ta 2. İsrail kurmaya çalışan, PKK'yı oluşuma çağırarak radikal İsraili ve Evangelist Amerikalı Şahinlerin Irak planını bozuyordu. TBMM aniden Irak'a asker göndermeye karar verince Kürtler yaygarayı PKK'yı kurtarmak için kopardı. Aslında film Türk askerinin başına Amerikalı Albayın özel görevli timinin çuval geçirdiğinde kopmuştu. Türk Özel Timi, Kerkük valisine değil PKK'nın üç elebaşısına özel bir operasyon yapacak ve ABD-İsrail planları bozulacaktı. Tam tersi oldu. Amerikalılar Türk istihbaratçılara baskın yapıp öldürdü. Kamuoyu çuvala uğraştı ama Genelkurmay Özel Harp elemanlarını açıkca öldüren Amerikan subaylarına ses çıkaramadı. Kamuoyu aldatıldı. Bu bilgi çok sağlam yerden. Şimdi işin seyri değişti. PKK siyasi olarak Kürdistan'a entegre edilecek ve bölgedeki Kürtleri ayaklandırma konusunda kilit rol oynayacaktı. Bu planla Türk askerinin PKK'nın kelle pazarlığı uyuşmuyordu. ABD güya Ankara'nın PKK'nın temizlenmesi şartını kabul etti. Ama yakın tarihte silahlı bir mücadeleye karşı çıktı. Şahinleri şoke eden bu girişim alelacele engellendi. Kafaları karışmış gözükene ABD'nin ricasıyla Ankara'nın geri adım atmasıyla sonuçlandı. Oysa kafalarını karıştıran kendi koydukları kuklalarıydı. Ve Ankara'nın ' Türk askeri Iraklılar isteyene kadar gitmeyecek' kararının hemen ertesinde KADEK denen PKK yine isim değiştirdi: Yeni belamızın adı Demokratik Kurtuluş Partisi (DKP).

ABD'nin talepleri çerçevesinde siyasi yapısı baştan sona yenilenen PKK'nın yeni örgütü DKP veya DHP'de olabilir; sıkı durun artık Markist-Leninist, yani Komünist değil. Demokratik bir devlet hedefinde tüm Kürtlere ulaşmaya çalışan; esasında ise kapitalist dünyanın kucağında büyümek, korunmak isteyen tehlikeli, zehirli bir yılan şekline dönüşüyor. Müjdeler olsun. Markist-Leninist PKK belasından kurtulduk, artık kucağımızda kapitalist bir siyasi şeytan var. Ebeside yeni komşumuz ABD-İsrail.. Daha sonra BDP ve KCK oldular. Kılıktan kılığa girdiler. 26 Ekim 2002 dönüm noktasıdır. Barzani ve Talabani'nin gözetiminde Kuzey Irak'ta tek gündem maddesi KADEK'in feshi ve Demokratik Kurtuluş Partisi adı altında yeni siyasi terör hareketinin

kurulmasına amacıyla biraraya gelen Avrupa, Ortadoğu ülkeleri ve Kafkasya'dan gelmiş 364 delegeydi. Çok sıkı güvenlik önlemlerinin alındığı bölgeye nasıl girmişlerdi? Ya ABD'nin yada Barzani-Talabani'nin izniyle girdiler. KADEK militanı Cemil Bayık, açılış konuşmasında isim değiştirmelerinin gerekçesini, ABD'nin bölgeye gelişiyle değişen şartlara yani araziye uyum sağlama isteklerine bağlıyor. Oybirliği ile alınan kararda, KADEK'in feshedilmesi somut olarak şu gerekçelere dayandırılmış:

1. Demokratik ekolojik sisteme denk düşecek yeni bir örgütsel yapılanmanın yolunu açmak;
2. Kapsayıcı, demokratik, özgür katılıma imkan veren ve Leninist Parti etkilerini aşan yeni bir yapılanmaya yol açmak;
3. Bu temelde Kürt halkını temsil edebilecek, uluslararası kriterlere uygun, meşru, demokratik ve yasal siyaset yapabilen bir muhataplık durumunun gelişmesinin yolunu açmak;
4. Egemen ulus-devletlerle Kürt sorununun barışçıl demokratik çözümünü gerçekleştirmek için KADEK örgütsel varlığına son verir."

Bu girişimin Türkçe açıklaması şuydu: İsrail-ABD ortak yapımı Kürdistan Devleti kamuflajlı 2. İsrail devletinde PKK yine taşeron olarak kullanacak. Yani yeri geldiğinde Türkiye susturulacak. Bundan sonra terör eylemleriyle değil DHP adında siyasi platformda PKK'nın yaşamı devam ettirilecek. Leninist yapılanmaya son verilerek Sovyet-Komünist izleri silenen DHP, belki de Kuzey Irak'ta oluşumu tamamlanan Kürdistan Federasyon'unda bir parti olarak seçime sokulacak. Ankara, bundan sonra PKK ile dipolması alanında siyasi arenada mücadele etmek zorunda kalacak. Hemde dün dağda askerimizi öldüren teröristle belki Dışişleri bakanı olarak. İsrailde dünün teröristleri bugün başbakan, cumhurbaşkanı olmadı mı ? Aynı süreç PKK için işletiliyor. İsim değişikliklerine bakmayın aynı hedeften zerre sapma gözüküyor.

Bilal Şimşir , Kürtçülük II adlı eserinde , PKK isyanının alt yapısının ABD , Almanya , Fransa , İsrail , İngiltere , Hollanda , İsveç ve daha bir çok ülke tarafından nasıl hazırlandığını çok güzel bir şekilde anlatmaktadır. Şeyh Sait , Dersim ve PKK isyanlarının ileri hedefi "ötekileştirmek" , "yabancılaştırmak ve başkalaştırmak" ve nihayet "asimile" etmektir .

Böylece Türkiye Cumhuriyeti topraklarında başka bir millet yaratılacak ve ülkenin bir bölümü bunların kontrolüne verilerek bölünecektir . Bu Türkleri böl , parçala ve yut hedefinin uygulamaya sokulmuş küçük bir kısmıdır . Esas plan bu coğrafyadan Türkün varlığına son vererek izini silmektir . Günümüzdeki PKK isyancıları ve siyasi yandaşları bu planın taşeronlarıdır . Örneğin Amerikalılar "Vahşi Kürdistan'da" adlı bir film hazırlamışlar . Bunu 28 Ekim 1966 yani Cumhuriyet Bayramından bir gün önce Rüsselsheim Opel Fabrikasında çalışan ve adresleri önceden saptanmış olan ve özel davetiye ile çağrılan Türk işçilerine bir gece düzenleyerek izlettirmişlerdir . Bu gece için salonu Rüsselsheim Belediyesi sağlamıştır , Türk işçilerine "siz Türk değil Kürtsünüz , ülkeniz Türkiye değil Kürdistan'dır , Türkçe konuşmayın Kürtçe konuşun" denmiş ve bu çalışmalar günümüze kadar sürüp gitmiştir . Kürtlerin çoğunluğuna göre, demokratik bir toplumda yetişmiş ve büyümüş olsaydık hiç böyle bir isyan olur muydu? Kendini bile yasaklamış bulan, ağzından çıkan sözü ana dilinden suçluluk telaşı ile gizlemeye çalışan bir insandan her şey beklenir. Bunu iyi görmek gerekir. Çağdaş uygarlıkta benzeri olmayan bir durumu bahane göstermiyor mu? Şunu ısrarla anlatmak istiyorum; kendimi bile tanımaktan korkarsam cumhuriyetten ve tüm yasal nizamını nasıl tanıyacağım, nasıl çağdaş olacağım? Yaşadığımız coğrafyada Kürt halkının gerçekliği budur. Hatta bir alternatif olarak ezici bir kısmı Türkleşmemişse bu halkın suçu olamaz. Kaldı ki bu yöntemin de çağdaş olmadığı böyle zorla yürüyemeyeceği de ortaya çıkmıştır. O halde hatalar karşılıklı büyümüş ve acımasız hükmünü bu son isyanda okumaya çalışmıştır.

Yukarıdaki paragraf PKK elebaşısı Abdullah Öcalan'ın yargılanma sürecinde kullandığı

ifadelerdir. Öcalan şunları da söyledi:

Tüm gücümle yapmaya çalıştığım sorunun asla bir daha şiddetin diline başvurmadan çözüme götürülmesidir. Savunma gerekçem ve tezlerimi ağırlıklı bu yöne bilinçli verdim. Çünkü hiç ölmeyen topluma ve onun yüceltilmesi gereken ifadesi olarak devlete saygın ve bağlılığımın gereği budur. Vatana ihaneti asla ağzıma bile almam. Olsa olsa onun Misak-ı milli gereklerini çağdaş ölçüler içerisinde yerine getirilmesi yani büyütülmesidir. Savunmamın bu anlamda en büyük ifadesi Misak-ı Milli'nin başlangıç ilkeleri ile özellikle Kürt halkına neyi söylemişse cumhuriyete nasıl kurucu bir halk olarak katılmışsa onun gereklerinin yerine getirilmesi gereğidir. Bu cumhuriyetin en önemli barış davasıdır Bu yargılama cumhuriyet tarihinin en önemli barış davası da olmalıdır. İsyanların getirdiği tüm acıları, korkuları ve gerilikleri bu davanın bir kilometre taşı olarak geride bırakması demokratik sistemin gerçekleştireceği barışı ile mümkündür. Adil ve onurlu bir barış olmadan ne ülkede ne de dünyada yaşamın hiçbir anlamının olmadığı derin bilinciyle bunu herkesten önce gören ve slogan haline getiren Mustafa Kemal Atatürk'ün “Yurtta Barış Dünyada Barış” ilkesi de daha çarpıcı yaşam ifademiz olmaktadır. Kurduğu cumhuriyetin ancak demokratik esaslarda barışı getireceğine ve bunun da dünya, bölge barışına en büyük hizmet olduğuna inanıyoruz.

Savunmamın temelinde, Cumhuriyet Başsavcılığı'nın hakkımda hazırladığı iddianameye ayrıntılı bir yanıt olmaktan çok daha önemli gördüğüm Kürt sorunu ve PKK öncülüğündeki son isyandan tarihi bir uzlaşma ve çözüm imkanının nasıl geliştirebileceğidir. Orta boy bir savaş olarak da anlaşılabilir bu eylemliliğin barış şansını ortaya koymaya çalıştım. Aslında bu çizgiyi, dönemin Cumhurbaşkanı Sayın Özal'ın çağrısı üzerine ilk defa seslendirmeye çalışmışım. 15 Mart 1993 basın toplantısında aynen şunu söylemişim. Biz, hemen Türkiye'den ayrılalım diye bir yaklaşım içinde değiliz. Bu konuda gerçekçiyiz. Bu tutumu, basit bir taktik olarak anlamamak gerekir. Bir çok nedeni vardır. İki halkın tarihi, siyasi, ekonomik durumunu anlayanlar, parçalanmanın olmayacağını belirler. Etle - tırnak gibi iç içe geçmişlerdir. Ben birçok röportajda vurguladım. İlişkilerin yeniden düzenlenmesini istiyoruz. Mevcut ilişki düzeni hem Kürt halkının hem Türk halkının kanını, malını muazzam kaybettiriyor.

Sayın yargıçlar,

Başsavcının iddianamesindeki hususların bu tarz yanıt vermeyle sadece şahsım adına değil sorumlu tutulduğum için PKK ve adına isyan ettiği halk kesiminin sorunlarına yanıt vermeye çalıştım. Suçlamalar ne kadar belgeli olsalar da sorunların varlığı ve çözümü için çabalarımızın gerekli olduğuna dair nedenleri ortaya koydum. İsyanda karşılıklı hatalar ve yanlışlıklar olmuştur. Eylemlerin bir çoğundaki gereksizliği acımasızlığı belirttim. Acısı iliklerime kadar yaşadığımı ve barışa en çok susayanlardan olduğumu dile getirmeye çalıştım. Tüm isyanlar için de acımasızlıklar vardır, bastırmada da vardır ama en büyük tesellimiz bunu gerçekten Cumhuriyetimizin sürekli ağrıyan bir hastalık olmaktan çıkarmak sağlıklı bir parçası ve barış gücü haline getirmektir. Halkımızın buna ekmek su kadar ihtiyacı olduğuna inanıyorum. Onun için diyorum ki bu dava kutsal barışın kilometre taşı olmalıdır.

Cumhuriyete karşı borcun demokratik birlik dışında ödeme yolu yoktur. Bu borcu ancak özgürleşmiş yurttaşlar olarak vereceğimiz mutlak birimleridir. Köleliğin, inkarcılığın Cumhuriyeti olamaz. Bu anlamda çaba ve mücadelemizin cumhuriyetin özüne bağlı ona ulaşmanın bir gereği olduğuna asla kuşku duymuyorum. Cumhuriyetleşmenin ta kendisine inanıyorum. Bu anlamda ağır feodal koşullardan ötürü Cumhuriyet halkı haline gelememiş halkımızın artık ne mutlu demokratik cumhuriyet halkı olmak sloganı altında barış içinde ayrılma kabul etmez özgür bir halk gerçekliğine ulaşmakla mutlu olacağına bunun tarih

sürecinin Türkiye'nin ülke bütünlüğü ve devlet varlığı içinde tüm halkı ile yakaladığına ve başaracağına inancımı belirtmek istiyorum.

Atatürk de cumhuriyeti, hem de görevi devraldığı saltanata karşı, idam hükmü altında kurmuştur. Yıkıldığı devletin özü değil, çağa yanıt vermeyen saltanat ve hilafet biçimidir. Yanlış anlaşılmasın, büyüklük iddiasında değiliz. Ama şu iddiayı kesinlikle baştan beri taşıyorum, taşıyoruz. Karşı çıktığımız, cumhuriyetin özü değil, onun genelde tüm Türkiye'deki oligarşik demokratik olmayan yanıyla doğduğumuz toplumun bağrındaki feodal inanç değer yargıları ve yapılarıdır. Bunun sonuç hedefi demokratik cumhuriyettir. O'nun anayasası altındaki gerçekleşmesi gereken özgür yurttaş ve toplumdur. Cumhuriyet bu eylemle ancak büyük güç kazanır.

Tarihte elbette başka Kürt isyanları da oldu. 1806 Baban Aşireti ve Abdurrahman Paşa isyanları 1833-1837 Mir Muhammed (Soran) İsyanı 1838 1. Han Mahmud İsyanı 1842 - 1847 2. Han Mahmud İsyanı (son döneminde Bedirhan Beyle ittifaken) 1843-1847 Bedir Han İsyanı 1855 Yazhan Şer İsyanı 1878-1881 Şeyh Ubeydullah Nehri İsyanı 1919-22 Simko (Ismail Ağa) İsyanı 1919 Ali Batı İsyanı Mahmut Berzenci İsyanı 1921 Koçgiri İsyanı 1924 Beytüşşebab İsyanı 13 Şubat 1925 Şeyh Said İsyanı 1925 Nehri İsyanı 1925 Reşkotan-Raman İsyanı Kasım 1925 1. Sason İsyanı 1926 1. Ağrı İsyanı 1926 Hazro İsyanı 1926 Koçuşağı İsyanı 1927 Mutki ve 2. Ağrı isyanı 1927 Bıcar İsyanı 1929 İt Resul ve Tendürek isyanları 1930 Savur Zilan Berzencivis isyanları 1937 2. Sason ve Dersim isyanları isyan değil mi?

Evet bunlar isyandır ama “Kürt isyanı” değildir. Elbette birileri devlet gücüne baş kaldırmış oluk gibi kan dökülmüş acılar yaşanmış kalplerin arasına uzun yılların tedavi edemeyeceği öfke ve intikam hisleri girmiş ama inanın bunların Kürt halkının ayrılıp bağımsız bir devlet kurmak için başlattığı isyanlar değil. Aksine hepsi idareye ve kötü yönetime karşı çıkıştır ve yönetici sınıfını adil olmaya çağırmaktır.

Eğer Kürtlerin ayrılmak niyeti olsaydı istiklal savaşının başlangıç yılları bunun için müsaitti. Pekala ayrılıp devletlerini kurabilirlerdi. Bulgarlardan Araplardan ve Ermenilerden daha aciz değillerdi ki...

Kürtler kendilerini ne Osmanlıdan ne de Türk halkından ayrı görmedikleri için bu vatanın asli sahipleri olarak acıyı ve ekmeği paylaştılar.

Bölge idarecilerinin zulmü merkezin yanlış reçeteleri zaman zaman Kürt halkını canından bezdirmiştir. Bunu fırsat bilen bazı kanun kaçakları bireysel ikballeri için bu memnuniyetsizliği kullanıp devlete isyanı bayrağı açmışlardır. Ayrılmak için değil devleti adalete mecbur etmek için. Tamamen yönetici takımının aczinden ve adaletsizliklerinden doğmuş isyanlar yani...

O yüzden de yukarıda saydığım isyanların kahir ekseriyeti ferî mevzi ve şahsi isyanlardır. Dikkat ederseniz hepsi de bizim işleri iyi idare edemediğimiz dönemlerde baş göstermiştir. Cumhuriyet döneminde –ki özellikle 1925 ila 1935 yılları arasında- yaşanan silahlı çatışmalar ise cumhuriyet adı altında yapılan bazı icraatların din karşıtlığı olarak algılanmasından kaynaklanmıştır. Çoğunun da arkasında -şimdi PKK'da olduğu gibi- dış parmaklar vardı. Kürt halkının bir isyanı haksızlığa ve kötü idareyedir. Ayrılmak diye bir derdi yoktur.

Kürt halkı serazattır hürriyete ve adalete düşkündür. İtaate zorlamasından hoşlanmaz ama kendi gönlüne bıraktığın zaman itaatın ve saygının en güzelini sergiler.

Dindardır ve dinine bağlıdır. Kendisi dinini tam yapamazsa bile amirinin ve yöneticisinin dindar olmasını sever ve bekler...

Doğuya ve güney doğuya gönderilecek memurlar “Zülcenaheyn” (Türkün kabul ettiği Kürdün

beğendiği zatlar) olması gerekirdi. Bölgedeki huzursuzlukların giderilmesi için bölge illerine “seyyid valiler” tayin edilmesi lazımdı. Ama o dönemde kimsenin bunu görececek anlayacak hali yoktu. Çünkü PKK gemi azıya almış çoluk çocuk demeden katliamlar yapıyordu. PKK'nın ilk işlediği cinayetlerin hemen hiç birisi TC'ye ve Türk halkına yönelik değildi. Doğrudan Kürt halkına yönelikti. Yakılan okullar yok edilen köprüler ve yollar halkı imkanlardan mahrum etmeler hep bölge halkına yönelikti. Marksist örgüt başarılı olmak için Kürt halkını yanına almak zorunda olduğu için önce onun yüreğine korku ve nefret yerleştirmek istedi. O yüzden de ilk dönem eylemlerinin hepsi Kürt halkına yönelikti. Nitekim o öldürülen bebekler bölge halkının bebekleriydi...

Ergenekoncu komutanlar ve aşırı Türk milliyetçi PKK isyanını bastırmada sergiledikleri acımasızlıklar bugün hem Kürtlerin hemde Türklerin esefle andığı karanlık bir geçmiş...

HEPAR partisi ile siyasete atılan ve başarısız olan generallerden Erdal Sarızeybek'in Çarçella adlı kitabında PKK olayına böyle farklı bir pencereden bakılıyor:

1514 yılında, Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail'in karşı karşıya geldiği Çaldıran savaşında, Doğu'daki Kürt aşiretleri Osmanlı'nın yanında yer aldı. Türkmenlere karşı savaştılar. Ardından İdris-i Bitlis-i çıktı, görüşmeler yapıldı ve Sultan Yavuz Selim'in fermanıyla, Doğu'da Kürt derebeylikleri kuruldu. Zaman içerisinde, Cizreli Botan Emiri Halid-i Nakşî Kürt Bedirhan Bey bu derebeylerin en güçlüsü oldu. Tanzimatla birlikte derebeylikler ortadan kaldırmaya başlayınca, Osmanlı'ya ilk isyan eden de bu derebeyi oldu, Cizira Botanlı Bedirhani Bey, yıl 1839. Önce kendine isyan eden Hıristiyan topluluk Nesturileri ağır bir şekilde cezalandırdı, ama ardından da Osmanlı'ya başkaldırdı. Sonu değişmedi, Tepedelenli Ali Paşa'ya yapıldığı gibi, Osmanlı tarafından tepelendi.

Sonra Mevlana Halid-i Bağdadi ortaya çıktı ve Nakşibendiliğin Halidiye Kürt kolunu hem Irak'ta, hem İran'da, hem de Anadolu'da yaymaya başladı, derebeylikler ortadan kalktı, yerini bu şeyhler, şihlar ve seyitler aldı. Halid-i Bağdadi'nin en büyük halifesi Şemdinli'den Halid-i Nakşî Kürt Şeyhi Seyit Taha idi. Seyit Taha, sessizce, bölgede yaşayan halkımızı örgütledi ve etrafında topladı.

93 harbinde Osmanlı çatırdamaya başlayınca, bu kez, Halid-i Nakşî Kürt devleti kurmak isteyen Seyit Taha oğlu Şeyh Ubeydullah ortaya çıktı. Onunla ikinci Nakşî- Kürt isyanı tarih sayfalarımıza yazıldı. Şeyh Ubeydullah-ı Nehri Osmanlı'ya isyan etti, yıl 1880. 19. yüzyıldaki Kürt isyanları içerisinde, belki de, en fazla tartışılan bu isyan oldu. Hatta bunun isyan mı, yoksa Osmanlı Sultanı ile anlaşmalı, çok planlı bir siyasi hareket mi olduğu bugüne kadar tam olarak aydınlatılmadı. Bazı araştırmacılara göre Şeyh'in isyanı, Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışıdır. Bazıları ise bu görüşe tamamen karşı çıkar. Ama asıl özelliği, Osmanlı tarihinde, dini bir lider tarafından başlatılmış ilk Nakşî-Kürt isyanı oluşudur.

Şeyh Ubeydullah isyanından Birinci Dünya Harbi'ne(1914) kadar geçen sürede, Anadolu'da yaşayan Hıristiyan toplulukların, Kürt Derebeylerinin ve şeyh gibi, seyit gibi Nakşî- Kürt dini otoritelerinin içten içe kendi hesaplarını yaptıkları bir süreç yaşanır.

Bu hesapların dayandığı temel ise Osmanlı'dır; Osmanlı bu süreçte güç ve otoritesini koruyabilecek midir yoksa dağılıp tarih sahnesinden silinip gidecek midir?

Güç ve otoritesini korursa mesele yoktur ama ya dağılırsa?

Belki bir yüzyıl bu soruya cevap aramakla geçmiştir, hem Hıristiyan toplulukları açısından, hem de Kürtçülüğü öne alıp bir Kürt devleti kurmayı hayal eden Kürt derebeyleri ile Nakşî-Kürt şeyhleri açısından. Bu konuda asıl belirleyici Birinci Dünya Savaşı olur. Savaşın doğu cephesinde önce Nesturiler ve Ermeniler, ayrı bir devlet kurmak düşüncesiyle Rusların yanında, güney cephesinde ise, Mekke Şerifi Hüseyin İngilizlerin yanında yer alır ve

Osmanlı'ya karşı savaşır, ardından da feodal güçler...

Bugüne kadar ki okuduğumuz tarihte bu isyanlar, 'Cumhuriyet'e karşı çıkarılmış isyanlar' ya da 'Kürt İsyanları' temelinde ele alınmıştır. Bu temel, ne yazık ki, tarihten ders çıkarmamız için yeterli olmamıştır. Olmadığı içindir ki bugün Türkiye'nin temiz aydınları PKK terör örgütünün siyasi hedefini ve gücünü değerlendirmekte zorlanmaktadır. 1920 Koçgiri isyanı, 1924 Nesturi isyanı ve 1925 Şeyh Said isyanı bu çerçevede değerlendirildiğinde, bu sonuca kolayca ulaşmak mümkündür.

Bu isyanların çıkarıldığı dönem, tarih ve yer ile çıkarılan kişiler itibarıyla da değerlendirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Birinci Dünya Harbi öncesi ve sırasında çıkarılmış olan isyanlar, küresel güçlerin desteğinde, ayrı bir devlet, tampon bir devlet kurmak ya da kurdurmak için ya Hıristiyan topluluklar tarafından, Ermeni, Rum, Nesturi gibi ya da Müslüman derebeyleri ve Şeyhler-Seyitler tarafından, birbiriyle ilgili ancak güç birliği yapılmadan çıkarılmış isyanlardır.

Ama birinci Meşrutiyet'e(1908) gelince durum çok farklı bir yapıya dönüşür. Bundan sonraki 'Kürtçülük ve Nakşî Kürt' üzerinden yapılan isyanlar, derebeyleri ile Nakşî şeyhlerin güç birliği yaparak, gerek Osmanlı'ya gerekse Mustafa Kemal Cumhuriyeti'ne karşı çıkardıkları isyanlar olarak karşımıza çıkmıştır. Kiminde bağımsız Kürt devleti kurmak vardır, kiminde ise Halid-i Nakşî Kürt din devleti kurmak vardır ama bu kez, geçmişten farklı olarak, aralarında güç birliği sağlanmıştır.

Ve bu amaçla ilk örgütlenme 1908'de yapılmıştır. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti kurulur. Bu cemiyette iki ünlü isim yer alır; biri, derebeyi Bedirhan Bey oğlu Emin Ali Bedirhan, diğeri ise Kürt Halid-i Nakşî Şeyhi Ubeydullah'ın oğlu Kürt Halid-i Nakşî Seyit'i Abdulkadir. Aynı ekip, 1918'te Kürt Teali Cemiyeti'ni kurar ve yine aynı ekip, Cumhuriyet tarihimizde ilk 'Nakşî- Kürt- Derebeyi' isyanını, 1921'de, çıkarır.

1921 Koçgiri isyanının elebaşısı Kürt Teali Cemiyeti'nin kurucusu Seyyid Abdulkadir'dir. Seyyid Abdulkadir, Türk Ordusu İnönü'de Yunan güçleriyle savaşırken, 1921 yılında Koçgiri'de, devlete karşı isyan başlatmış olan bir kişidir. İsyanda başı çeken Nakşî Kürt şeyhleri ve ağalardır. 1908'de yaptıkları güç birliğinin, ilk kez, eyleme dönüştürüldüğü ilk isyandır.

1921'de başarılı olmayınca, bu kez, İngilizlerle işbirliğine giderek ve Anadolu'daki Hıristiyan unsurları da yanlarına alarak, 'Müslüman Nakşî Kürt- Hıristiyan Nesturi' şeklinde güç birliği yaparak yeniden isyana kalkışmışlardır. Nehri (Bağlar) köyünde bulunan jandarma taburu, Nakşî Kürt Şeyh ve Ağaların yönetiminde Hıristiyan Nesturiler'in, 19 Haziran 1924'te, saldırısına uğramış, tabur komutanı katledilmiştir. İsyana, Nehri(Bağlar) köyünde bulunan Nasturiler ve Nakşî Kürtlerin de bir kısmı katılmıştır. Bu güçler Nehri'den çıkararak, Eylül ayında Şemdinli-Bembo vadisine gelmiş ve Yüzbaşı Hilmi Bey ile askerlerini kuşatmaya almıştır. Şapatan ve Gerdi bölükleri ele geçirilmiş, Yüzbaşı Hilmi Bey ve halkın desteği ile isyancılar püskürtülmüştür.

Bu isyanı, 1925'te Şeyh Sait isyanı izlemiştir. Bu da bir Nakşî- Kürt- Ağa- Şeyh isyanı olarak tarihe geçmiştir. Hepsinin tek ortak özelliği vardır, o da, bu isyanların hiç birinde halk desteği yoktur, masum halk ağaların, şeyhlerin, şıhların peşinden sürüklenip gitmiştir.

Ama bugün Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı durum farklıdır. Nasıl mı? Anlatalım...

PKK, geçmişte çıkarılmış olan isyanların, küresel siyaset temelinde, bir devamıdır.

Geçmişteki isyanlarda halk desteği yoktur, halk isyanın bir figürü olarak kullanılmıştır, doğrudur. Bugüne kadar süregelen PKK cinayetlerinin ardında da halk desteği yoktur, halkımız PKK'ya destek vermemiştir, bu da doğrudur ama ya şimdi?

PKK'ya katılanlar, genel olarak, ağa çocuğu değildir, şeyh-şih çocuğu da değildir, yoksul, eğitimsiz, cahil halk çocuğudur. Ancak PKK'yı yönetenler içinde ağa çocuğu da vardır, şeyh şih çocuğu da. Hakkârili ağa Zeydan'ın oğlu, PKK'nın üst düzey yöneticilerinden biridir. Mardinli ağa Ahmet Türk, PKK'nın siyasi kanadında önemli bir isimdir.

32 yıldır süregelen terör olayları sonucunda, halk PKK'ya destek vermemiştir ama PKK'nın eline silah verip cinayetlere ortak ettiği kişiler halk çocuğu olduğu için, PKK ile halk arasında, istemeden de olsa, bir bağ kurulmuştur. Şimdiye kadar yok olması gereken bu örgüt, siyasetin ve emperyalistlerin desteği ile yok olmayıp aksine yıllar içinde güç kazanmaya başlayınca, halk ile PKK arasındaki bu bağ da gittikçe güç kazanmıştır.

Bir de buna, terör yüzünden mağdur olan ama sorunları çözülmeyen mağdur halk kitlesini ilave ettiğinizde, PKK'nın, geçmişe oranla çok önemli bir halk desteği elde ettiğini söylemek mümkündür. Bunun üstüne de Habur olayını koyarsanız, örgüt 30 yılda elde edemediği geniş halk desteğini, ne yazık ki, Habur olayı ile elde etmiş ve halkın sözcüsü, temsilcisi durumuna getirilmiştir. Bu ne demektir, biliyor musunuz; PKK terör örgütü, artık halkın bir örgütü haline getirilmiş demektir.

Peki şeyhler, şihlar, seyitler ve mirler, PKK'nın neresindedir?

Bunlar ikiye ayrılmış durumdadır; bir kısmı PKK'ya doğrudan destek vermekte ve siyasi kanadında açıkça yer almaktadır. Diğer bir kısmı, AKP siyasetine destek vermekte, geri kalanı da gelişmeleri uzaktan seyretmektedir, yani sessiz kalmaktadır. Önümüzdeki günlerde ortaya çıkacak gelişmeler, PKK'nın devlete karşı güç kazandığını işaretleyecek olursa, bu unsurlar da PKK siyaseti ile birleşme yoluna gidecektir. Eğer bu da gerçekleşecek olursa, işte o zaman, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin karşısına ağalar, beyler, mirler, seyitler, şehler ve şihlar, hep birlikte güç birliği yaparak çıkacaktır. Hedefleri, küresel proje olan Kürdistan'ı kurmak olacaktır yani ayrı bir devlet kurmak!

Böylece Devlet, üniter ve laik olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, hem Osmanlı tarihinde, hem de Cumhuriyet tarihinde ilk kez, sonuçları belki de kaldırılamayacak kadar çok ağır olacak, bir halk isyanı ile karşı karşıya kalacaktır. Çünkü bu isyan, bu kez, 'Ağa-Bey-Şeyh-Şih-Seyit' yönetiminde, yine küresel güçlerin desteğinde ama bu kez, halkın büyük bir çoğunluğunun da peşinden sürükleneceği, ağır bir toplumsal olay olarak karşımıza çıkacaktır.

Bu bir felaket senaryosudur. Ancak bu senaryonun hayata geçirilmeye başlandığını gösterir işaretler vardır, hem de ciddi işaretler, bunu görmezden kimse gelemmez.

Erdal Sarızeybek'in unuttuğu veya bilerek atladığı pek çok hakikat var. İslam dini ve tarikatları laiklik ebeliği adına küçümsüyor. JİTEM'in işlediği faili meçhul cinayetlerin üstünü örtme çabası gözlemleniyor.

Gazeteci ve yazar İsmet Berkan, Radikal gazetesindeki köşe yazısında, bu hakikatlara işaret ediyor. 1992'lerden bugüne nasıl gelindiğini, Radikal gazetesinde yayımlanan 3 Temmuz 2011'deki makalesinde kısaca şöyle özetliyor:

TurgutÖzal henüz hayatta. 1992 sonları. PKK, Hakkârî Şemdinli kırsalında çok büyük bir karakol baskını gerçekleştiriyor. O sırada bir yurt gezisinde olan Cumhurbaşkanı Özal, hemen basılan karakola gitmeye karar veriyor, ertesi sabah da Diyarbakır üzerinden buraya ulaşıyor. Tabii Cumhurbaşkanı gidince Genelkurmay Başkanı, Kara Kuvvetleri Komutanı, Jandarma Genel Komutanı ve bölgedeki Asayiş Kolordusu'nun komutanı da onunla birlikte karakola geliyor.

Cumhurbaşkanı ve beraberindekilerle komutanlar karakola vardığında havada hâlâ barut kokusu var, helikopterler hâlâ şehitleri ve yaralıları taşıyor.

Karakolun bahçesinde Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş kapsamlı bir brifing veriyor

Cumhurbaşkanı'na. Bu, tarihi bir brifing.

Doğan Güreş, yanında durulan karakol dahil Irak sınırı boyunca uzanan karakolların neden savunulamayacağını anlatıyor uzun uzun ve sonra da çözümleri söylüyor: Bu dağlardan ya geri çekileceğiz ya da ileri gideceğiz.

Geri çekilmek gibi bir seçenek olmadığına göre komşu Irak topraklarında adı konmamış bir işgalin başlatılması, PKK için bir güvenlik kuşağının yaratılması kararlaştırılıyor.

Bu arada başka bir şey daha oluyor, Genelkurmay Başkanı brifingi tarihi yapan askeri strateji değişikliğini de anlatıyor ve bir anlamda onay alıyor. Artık Türk Silahlı Kuvvetleri sabit karakollarla savunma yapmayacak, tam tersine saldırgan ve alan hâkimiyetine dayalı bir strateji izleyecek.

Bu kararın acı sonuçları var. En iyi hatırlananı köy boşaltmalar. Birkaç yıl içinde bölge kırsalı neredeyse insansızlaşıyor; direnenlerin köyleri yakılıyor yıkılıyor, insanlar gönülsüz bir sürgüne gidiyorlar.

İkinci önemli acı sonuç, askeri terminolojide 'preemptive' yani 'önalıcı' olarak adlandırılan savaş doktrininin yarattıkları. Bu doktrin sadece kırsal alanda PKK'ya karşı kullanılmadı, aynı zamanda 'terörü destekleyen maddi manevi her şey' denilerek, faili meçhul cinayetlere, itirafçıların başrolde olduğu kirli işlere, 'mafyalara mafyası'nın yaratılmasına neredeyse yol açacak olan olaylara, kısaca 'Susurluk'a da yol açtı.

O yüzden, 'Susurluk' dediğimiz şeyin temelinde (daha sonra ortaya çıkacak olan Ergenekon'un da temelinde yer aldığı gibi) PKK ile mücadelede sapılan yan yollar, kirli yollar var.

Bu teorik sayılabilecek girişi ve çerçeveyi kuruyorum ki, bundan sonra bu konuda yazacaklarımda aynı şeyleri tekrar etmek zorunda kalmayayım. Konuyla ilgilenenlerin, bunu akılda tutmasında yarar var.

Doğan Güreş'in tarihi brifingine dönecek olursak... Bu strateji belki Özal'ın

Cumhurbaşkanlığı, Süleyman Demirel'in Başbakanlığı döneminde çizildi ama uygulamaya geçmesi için Tansu Çiller gibi hevesli bir başbakanın göreve gelmesi beklendi.

Çiller döneminde oluşan güvenlik ekibi, bu stratejiyi sadece kırsalda değil kent merkezlerinde de uyguladı, 'Bin tane operasyon yaptık' lafları boşuna söylenmedi. Yapılan operasyonlar suçu önleme ve suçluyu yakalama operasyonları değil büyük ölçüde karşıdakini yok etmeye dayalı infaz operasyonlarıydı.

Maalesef o dönemde devletin güvenlik güçleri çok sayıda infaz gerçekleştirdi. Üstelik bu infazların bir bölümünün PKK ile mücadeleyle ilgisi bile yoktu. Türk kamuoyu bu kavramı büyük ölçüde 11 Eylül saldırıları sonrası Amerikan Başkanı Bush'un açıklamalarıyla öğrendi ama aslında kavramın tarihi daha eskiye dayanıyor. İlk olarak İngiliz ordusunun Malezya'daki isyanı bastırırken uyguladığı bu doktrini daha sonra İngiliz polisi ve askeri özel kuvvetleri (SAS) IRA'ya karşı da kullandı, bazı militanlar takip edildi, tam eylem yapmak üzereyken yakalanmak yerine öldürüldü. Türkiye de aynı taktiği hem PKK'ya hem de DHKP-C'ye karşı kullandı. İsrail aynı şeyi uzun süre yaptı, yapmaya devam ediyor. Türkiye'nin bugün PKK ile mücadelesinde kırsalda uygulanan savaş taktiği hâlâ bu. Turgut Özal'ın ölümü ve ardından Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasıyla, daha birkaç yıl önce davet üzerine siyasete girip bakan olmuş bir isme, Tansu Çiller'e başbakanlık yolu açıldı.

Çiller, ilk başbakan olduğunda, doğru bir teşhisle Kürt sorununu çözmeye niyetlendi, hatta bir sefer gazetecilere 'Bask modeli'nden bile söz etti.

Hoş Bask modeli zaten başarılı bir model değildi, bölgede terör geniş özerkliğe ve bölgesel parlamentoya rağmen hâlâ bitmemişti ama işler daha oraya varamadan kesildi. Tansu Çiller,

eski Başbakan Mesut Yılmaz'ın 'Bir MGK'ya katılsın, askerle tanışsın, görürüz biz Bask modelini' demesindeki gibi, askerle tanıştı ve Bask modelini bir daha ağzına almadı.

Onun yerine, askerın maddi talepleri hızla karşılanmaya başlandı. Gece görüş dürbünlerinden saldırı helikopterlerine ve diğer silah ile mühimmata kadar her şey sağlandı, köy boşaltmalar, yani Kürt nüfusun bir bölümünün tehciri dahil işleri yapması için askere geniş bir hareket alanı bırakıldı.

Ama hepsi bu değildi. PKK ile mücadele sadece kırsalda yapılmayacaktı. Çiller'in Emniyet Genel Müdürü yaptığı Mehmet Ağar da Genelkurmay'a paralel bir strateji oluşturulmasında rol aldı. Bu amaçla ABD'ye, İngiltere'ye, İsrail'e gidildi, tecrübeler toplandı.

Ağar'ın geliştirdiği strateji, terörün maddi-manevi kaynaklarını da kesmek, terör örgütünü ve onun destekçilerini ümitsizliğe sürüklemek yöntemlerinden oluşuyordu. Yani, dünyanın bütün 'isyanla mücadele' el kitaplarında yazılanlar.

Aynı kitapların bazılarında bu mücadelenin resmi güç dışında paramiliter güçlerce yürütülmesi ve gerektiğinde bu paramiliter güçlerin devlet tarafından inkâr edilebilmesi de yazılı.

Abdullah Çatlı, Haluk Kırcı, 'Drej' Ali gibi isimler ve daha başkaları böyle devşirildi, hepsi de aranan suçlular olan bu kişilere silah taşıma yetkisi, polis önünde dokunulmazlık vs. verilip onlardan kirli operasyonlar düzenlemeleri istendi, operasyonlar planlandı, infazlar gerçekleştirildi.

Ama durun, hemen oraya gitmeyelim. Bugün bir başlangıç yapıyoruz, daha teorik temelde sürdürüelim anlatımımızı.

Geliştirilen bu yeni ve bir hayli karanlık güvenlik stratejisi sonunda ortaya 'PKK'ya destek olan Kürt işadamları' listesi çıktı. Üstelik listenin varlığı bizzat Başbakan tarafından, Tansu Çiller tarafından açıklandı. Kirli savaş öyle başladı. PKK terörü azdı.

1992'den sonra geçen beş yıl boyunca Türkiye, failleri saptanamayan, yakalanamayan bu esrarengiz cinayetleri konuştu. Her gün yeni bir fail çıktı. Tam 17 nin cinayet veya 1000 operasyon. Ortaya JİTEM'le, Cem Ersever'le, itirafçıların cinayetiyle ilgili ürpertici belgeler, bilgiler, tanıklıklar döküldü. Kamuoyunun kafası fena halde karıştı. Yasalar, nizamnameler üstü bir resmi kuruluşun varlığından söz ediliyordu. Oysa dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'e göre JİTEM bir hayal ürünüydü. Ardından gelen Org. Hakkı Karadayı döneminde, basına sızan haberlerde, JİTEM'in lağvedildiği söylendi.

Değişen başbakanların her birinin tepkisi farklıydı. Demirel 'Devlet rutin dışına çıkabilir' görüşündeydi. Halefi Çiller, PKK destekçisi işadamlarının listesinden, Bask tipi çözümden bahsediyordu. Ersever cinayetinin bir iç hesaplaşma olduğunu savunuyordu. Herkes JİTEM'den bahsediyor, hangi yasayla kurulduğunu, kime hesap verdiğini kimse bilmiyordu.

Nihayet TBMM Susurluk Komisyonu devreye girdi. Bir bilene sormaya karar verdi: Jandarma Genel Komutanı Org. Teoman Koman'a. 1988-92 arasında MİT Müsteşarlığı da yapmıştı, ondan iyi kim bilebilirdi? Koman davete mektupla cevap verdi: 'Jandarma teşkilatı içinde JİTEM adında legal ya da illegal bir örgüt kurulmamıştır, yoktur. Ama jandarma dışında bu ismi kullanıp kanunsuz işler yapan bir grup vardır.'

3 Kasım 1996'da Susurluk'ta meydana gelen trafik kazası, MİT Operasyon Dairesi'ne ve Emniyet Genel Müdürlüğü Özel Harekat Dairesi'ne bağlı iki hukuk üstü silahlı grubun daha varlığını ortaya çıkarmıştı. Bilmecenin karmaşıklaştığını, hukuk devleti ilkesinin rafa kalktığını gören vatandaşlar, 'Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık' kampanyasını başlattı.

Dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan, gelişmeleri veciz bir ifadeyle değerlendirecekti: 'Glu glu dansı yapıyorlar!' Başbakan farkına varmasa da, MİT lojmanlarının ışıkları bile her

gece 21.00'de yanıp sönmeye başlamıştı. Erbakan'ın sahip çıkmadığı toplum hareketi, bumerang gibi yön değiştirip RP iktidarını vurdu. Erbakan'ın yerine Mesut Yılmaz geldi. Yılmaz, yedi ay önce Budapeşte'de Yeşil lakaplı Mahmut Yıldırım'ın organize ettiği bir grubun saldırısına uğramış, burnu kırılmış, Türkiye'ye iade edilen, DGM'de yargıç önüne çıkan sanıkları affedince dava düşmüştü. Ama, başbakan olur olmaz Kutlu Savaş'tan 'ülke menfaatleri ve terörle mücadele adı altında yürütülen para, güç, menfaat sağlamaya yönelik' tüm faaliyetlerin araştırılmasını istedi. Susurluk olayının kapatılması tüm umutları söndürdü. 2002 Kasım'nda başlayan AK Parti döneminde saflar belirginleşti. PKK ve Ergenekon arasındaki ilişkiler ortaya çıktı. Mossad deşifre oldu ve İsrail ile ilişkiler bozuldu.

Hakkari Pilot Bölgesinin Kopartılması Oyunu

12 Haziran 2011 bir dönüm noktası oldu. Hakkâri ve Diyarbakır'dan seçim öncesi ulaşan bilgiler hoş değildi. Global Ergenekon'un Suriye'de başlattığı Baas rejimini devirme hamlesine ve Hakkari'de oynanan eşgüdümlü büyük oyuna daha fazla sessiz kalamayız. Çünkü düğmeye aynı merkezden basıldı. Ergenekon'un baronu ve ejderi, global Ergenekon'dan aldıkları cesaretle 'Kürt kozunu' sahneye koydular. Kandil ve İmralı'nın emirlerini CIA ve Mossad'dan aldığı talimatlarla yerine getiren Demokratik Toplum Kongresi (DTK) ve BDP, "sürgünde Kürdistan özerk parlamentosu" kurma niyetindeydi. Mesele Kürt sorununu çözmek değil, çözdürmemek... Bu noktaya nasıl ve neden geldik? 10. Ergenekon dalgasında mason localarına ulaşılması, global Ergenekon'u rahatsız etti. İstanbul baronları ve medya ayaklarına dokunulmaması için hükümetle pazarlığa giriştiler. Başarılı oldular, Ergenekon soruşturması sadece ordudaki ayaklara yönelirken, işi maliyeleştirenleri bilerek ıskaladı. Medyanın propaganda ayağında tutuklananlar deve de kulaktı. Seçimde zoraki seçtirilen Silivri ve PKK adaylarının oluşturacağı kaos, seçim sonuçlarına gölge düşürmek için "Baron" ve "Ejder" ikilisinin global Ergenekon'dan aldığı onayla tasarlandı. Aslında onları kendilerine dokunulmaması ve ihalelerden daha fazla pay kapmak amacıyla hükümete şantaj için kullanıyorlar. Servetlerine servet katmayı sürdürmelerinden rahatsız değilim ama Hakkari'de oynadıkları oyunu artık deşifre etmek zorundayım.

Hakkâri için 3 yıl önce alınan global Ergenekon kararı, 12 Eylül 2010 referandumu ve 12 Haziran 2011 seçiminde başarı ile uygulandı. Hakkari'de yaşayan her vatandaşımızın evinden baskıyla, zorbalıkla, şantajla dağa, PKK'ya en az bir adam kaçırma projesi, bölgedeki Ergenekoncu komutanların göz yumması ile gerçekleştirildi. 2008 yılına kadar PKK'ya Hakkâri'den katılan insan sayısı yılda elli iken, son üç yılda bu rakam yılda beş yüze çıkartıldı. Kimse inkar etmesin, elimde sağlam bir istihbarat raporu var. Karakol baskınları ile hükümet küçük düşürüldü. Halk korkutuldu. Silah zoruyla yapılan seçimde BDP, Hakkâri'de tamamı, 36 bağımsız adayını seçti. Böylece planın ilk aşaması olan "kurtarılmış" Hakkâri kotarıldı. Bundan sonra Şırnak ve Cizre başta olmak üzere başka iller Türkiye'den kopartılacak ve dört yıl içinde bölge halkının tüm oyu sadece PKK'nın gösterdiği aday veya partiye kaydırılacak. Bunun adı demokrasi değildir, diktatörlük, despotluktur. Hükümet acilen Yüksekova'ya il statüsü vererek emniyet güçleri kadrolarını burada artırmalıdır veya bölgeye özel eğitimli tim birimleri kaydırılmalıdır.

Diyarbakır'da seçim öncesi ele geçirilen ve ağzı çözülen Mossad ajanından elde edilen bilgiler ve belgeler kamuoyuna açıklanacak mı acaba? En kilit soruyu soralım: Hakkari'den ve diğer Doğu illerimizden zorla seçtirilen BDP'li milletvekillerinden kimler hangi yabancı istihbarata ve devlete çalışıyorlar? Nereden mali destek alıyorlar? Bu durum, milletvekilliğinin düşmesine

sebepler değil midir? Ülkemizde bu işleri koordine eden yabancı diplomatlar kimlerdir? Neden sınır dışı edilmiyorlar? En önemlisi Kürt sorunu, bu karmakarışık, çapraz, ensest ilişkilerle nasıl çözümlenecek? Yeni anayasanın yapılmasına desteğe hiç niyeti olmayan CHP, MHP ve BDP'yi kimler yanlış yönlendiriyor?

Mossad ajanından elde edilen istihbarat, bu sorulara ve fazlasına açıklama getiriyor. Irak, İran ve Suriye'deki Kürtleri kapsayan plan çerçevesinde global Ergenekon, "Büyük Kürdistan" için devrede. Suriye'deki Baas rejimi iktidarı, bizdeki cuntacı Ergenekoncularla aynı meşrepten (Nusayri Alevileri dine oldukça uzak bir Şii koludur) olduğu halde neden tasfiye ediliyorlar? Çünkü İran'ın Suriye ve Lübnan'daki Şii bağlantılarını sağlayan Şam rejimi artık işlevini yitirdi, miadı doldu. Bizde de Baas benzeri cunta kurmaya çalışan Mason Bektaşî çetenin savunduğu azınlıkların çoğunluğu yönetme stratejisi çöktü. Global Ergenekon, oyun ve oyuncu değiştirdi. Yüzde 85'i Sünni Suriye halkı, AK Parti'ye ve liderine bayılıyor, er geç Türkiye'nin izinden gidecektir.

Kendilerine ulaşılamamasın diye bu kadar fırıldak çevirmeye gerek var mı? Ergenekon'da kod adı "Ejder" olan şahıs, 9 Haziran günü AK Parti Genel Merkezi'ne giderek Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'la görüştü ve helâlleşti. CHP'nin birinci parti olarak çıkacağı kehanetinde bulunan kodaman işadamımız, aslında baronun sağkoludur, özel ulaşıdır. Rahmetli Vehbi Koç'un milyon dolarlarını Milliyet gazetesini satın alması için 1979'da Aydın Doğan'a getiren isimdir o. Ergenekon yapılanmasında ilk ona giremeye bile fitne çıkarmada üstad sayılır. Kim olduğu zaten basına yansdı.

Gazeteci ve yazar Avni Özgürel, Radikal'daki köşe yazısında onu şöyle tanımladı: Yurtbank patronu Ali Balkaner'in mahkeme ifadesinde "Bizler 18 büyük aileyiz. Hepimizin bağlı olduğu bir başkanımız var. 18 büyük aile bir havuz oluşturduk. Tüm ekonomi bunların elinde toplanıyor. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nı manipüle eden kişi, bizim bağlı olduğumuz başkanımızdır. Tokyo Borsası'nda 800 milyon dolar kaybetti, bana mısın demedi" diye tarif ettiği kişi. Çılgın fitne projeleri ile baronu etkileyen, AK Parti'den ilk yerli otomobil projesini Karsan adına kapacak kadar da uyanık bir işadamıdır Koçların damadı İnan Kırış. Askerleri, siyaseti, medyayı, yargıyı, iş dünyasını hatta sendikaları yöneten, yönlendiren, dış bağlantıları güçlü ve oldukça masonik olan barondan bir kaç ricam var:

Lütfen, kendi ülkenize Fransız kalmayı artık bırakın! "Bidon kafalı", "göbeğini kaşıyan adam" dedirttiğiniz kitle ülkenin yarısı, yüzde 50'si olduğunu tescilledi. Nostaljik özlemle Jön Türkler'in ruhunu çağırılmayı da bırakın! Ordumuza yazık oluyor. Genelkurmay'ın boynuna taktığınız süslü püslü kementi de çıkartın, sırtıyor! Milletimiz uyandı, emanetini teslim aldı. Size bir daha pabuç bırakır mı sanıyorsunuz? Kürt kartınızda boğulmadan kördüğüm haline getirdiğiniz sorunda ve Hakkari'de ilmekleri açınız. Kürtlere ve Türklere, bu vatana yazık oluyor. Yamalı bohçaya dönmüş darbe anayasamızın değişmesi için sadece siz CHP'yi ikna edebilirsiniz... Bugüne kadar ülkemizde milyar dolarlar kazandınız. Faili meçhul cinayetlerin altını kazırsak, emri veren eli ve elleri görebiliyoruz. Global Ergenekon da artık sizi kurtaramaz. Siz Hacısınız, toplum olarak barışalım, uzlaşalım, helalleşelim... Bu çağrılar işe yaramadı. 2011 Ramazan'ında terör saldırılarının azması ve şehit sayısının artması, ülkemizi yeniden yol ayrımına getirdi. Terörü sonlandırmak için iki çarenin var olduğu zannedilir: Şiddet kullanarak başını ezmek, köklerini kurutmak veya karşılıklı tavizler vermek, barışçıl yöntemle kanı durdurmak, orta yolu bulmak... Aslında her zaman bir üçüncü yol daha vardır. Türkiye'de ve gurbetteki Türkiyelilerin dilinde, kalbinde, gönlünde aynı özlem ve kırgınlık, elbette kızgınlık hissediliyor: Yeter artık, sabır taşı kırıldı; ne olacak bu PKK'nın hali!...

Ameller niyetlere göredir. Niyetler karanlıkta aydınlık yola çıkılması güçtür. İçte ve dışta bazı

hain odaklar ve güçler PKK'yı bitirmemek için direniyorlar. Kürtler elinden silahı bırakırsa pazarlık güçlerini kaybedermiş... Verdikleri şeytani akıl bu! Oysa gelinen nokta tam tersine doğru işliyor. PKK şiddette ısrar ettikçe Kürtler, elde ettiği kazanımları kaybetme riski taşıyor. Tarihimiz boyunca, hiç bir isyancı hayal ettiklerini elde edememiştir, hep aksiyle tokat yemiştir. Kabakçı Mustafa'dan Şeyh Bedreddin'e Patrona Halil'den Şahkulu isyanına kadar ayaklanmalara kısaca bir göz atınız. Şahkulu'nu bizzat öldürtenin, isyan emrini veren Şah İsmail olduğunu göreceksiniz. PKK isyanı da bir savaş değildir, ayaklanmadır ve isyancıların iki dünyada da yatacak yeri yoktur. Oyunağı kuranlar oyuncaktan bıkınca oyunağı parçalar, çöpe atar. PKK pimi çekilmiş serseri bir bomba, mayındır. Kendisini gümlütmesine az kaldı! Ortada yakın geçmişte Sri Lanka'da yaşanan Tamil Kaplanları örneği bulunuyor. 30 yıl süren ayrılıkçı terörün ardından Norveç'in devreye girmesiyle Sri Lanka hükümeti 2006 yılından itibaren ateşkes ilan etti ve silahların bırakılması ile ilgili barış görüşmeleri taraflar arasında Cenevre'de yapıldı. Sonuçta, Tamil Kaplanlarının asla silah bırakmaya niyeti olmadığı üç yıl sonra başlayan terör olayları ile anlaşıldı. Tıkanan görüşmelerin peşi sıra Sri Lanka hükümeti ordusunu Tamil Kaplanlarının bölgesine sürdü. Sonuç 20 binden fazla ölüydü, milyonlarca Tamil ise yurt dışına kaçtı.

Bugün Batı ülkeleri ve Hindistan'da 6 milyon Tamil ilticacı konumunda. Tamillerin lideri Vellupillai Prabhakaran dahil örgütün tüm elebaşları öldürüldü ve örgüt ülke içinde bitirildi. Kanada'da 300 bin Sri Lankalı var, çoğu Tamil. Burada barış içinde birbirlerini öldürmeden yaşıyorlar. Colombo hükümetinin 2009 ve 2010 katliamlarına BM dahil tüm dünyanın sessiz kaldığını PKK'luların dikkatine arz ederim. Silah bırakmayan terör örgütü masum değildir. ABD ve AB ülkelerinin acizlikten Suriye'deki katliamlara müdahale edemediği, Libya'ya ise 2 aydır NATO yardımıyla müdahale ettiği halde durumu daha da kötüleştirdiğini hatırlatalım. Dış konjonctürün ekonomik krizlere kitlendiği bir dönemde, kimse PKK'yı dinlemez. Türk ordusu ve polisinin ortaklaşa büyük ve gerçekçi bir operasyon düzenlenmesi halinde rahatlıkla yok edilebileceği beş bin PKK militanına dünya kamuoyunda hiç kimse yas tutmayacaktır. PKK, eğer 'KCK ile dağdan şehre indik, şehirleri yakarız' diyorsa, şehirlerdeki bin beşyüz kişilik yapılanmalarının tüm isim ve adreslerinin emniyet güçlerinin elinde bulunduğunu unutuyorlar. Bol katliamlı politikalara yol yaparak Ankara hükümetini yanlış yapmaya zorlamakla Kürt hakları savunulamaz!

AK Parti'nin yürüttüğü Kürt açılım paketini PKK militanları ve BDP, Ergenekon ile dirsek temasında baltaladı ve ellerine koca bir hiç geçti! Kürtlerin ülke nüfusunun yüzde 20'si olduğunu varsaysak bile yüzde beş oy alan BDP'nin Kürtlerin tamamını temsil etmediği açık. BDP'nin PKK'nın borazanı, sözcüsü olduğu ise bariz belli, hatta belgeli ve partilerini kapatacak kadar da aşikâr. O halde horozlanmaları nafiye çaba! Kürtlerin üçte ikisi AK Parti'ye oy verdiğine göre pazarlık güçleri zayıf. Kürtlerin hakları bugün çiğnenmiyor, tersine pek popülerler, son 2 yılda yayınevleri habire Kürtlerle ilgili kitap basıyor. Ülkemizdeki Lazlar ve Çerkezler Kürtlere tanınan hakları kıskanmaya başladı.

O halde PKK kime güveniyor? Elbette, 1998'den beri PKK'yı taşeron örgüt olarak kullanan ve denetimine alan Mossad'a bel bağlıyorlar. Oysa Ankara hükümetinin İsrail ile ilişkileri limoni ve eskisi gibi Genelkurmay'da odaları, MİT'de eğitimcileri yok. Ülkemizin her tarafını dev kulaklarıyla dinleseler de, etkili olamıyorlar. Ancak yüzlerce ajanları bölgede cirit atıyor. PKK'yı cesaretlendiriyor, organize ediyorlar. Bu zamana kadar Ergenekoncu askerler, Mossad ile PKK işbirliği olmasaydı, çoktan terörün kökleri kurutulmuştu. PKK, 1980 ile 1987 arasında Diyarbakır Cezaevinde yapılan işkencelerle zorla doğurtuldu. Kasıt vardı. Daha sonra PKK'yı kullanmayan istihbarat örgütü kalmadı, 'Yedi Kocalı Hüzmüz'e döndü. Devletin karanlık yüzü

elini uyuşturucudan, insan kaçakçılığında, silah ticaretinden çekmeden PKK veya Kürt sorunu bitirilemez. Birbirinden beslenen vampirleri mağaralarından çıkartmayacak hamleleri yapmanın zamanı geldi. Maalesef halen Hakkari’de 16 tane PKK kampı var, bazıları eskiden beri bizim askeri birliklerimize 3-5 km mesafede. Kimse kimseye güvenmiyor. Halkın korkusu bitirilip, belirsizlik devletine güvene dönüşmeden açılım ve yatırım paketleri hikayedir... O halde üçüncü yoldan başka mantıklı seçenek kalmıyor. Bölgeye gelecek beş bin kişilik özel eğitimli polis timlerinin aynı personeli, 2 yıl değil 10 yıl orada kalacak ve halk ile iç içe, kardeşce yaşayacaktır. Öldürmeye değil yaşatmaya geliyorlar. Bu sefer, 1993 ile 1996 periyodunda ‘bin operasyonla onbin kişiyi faili meçhul cinayet’ ile yok eden Ergenekon’un silahlı örgütü JITEM yok! Ergenekon’un karanlık general ve subayları hapiste yargılanıyor. İsrail ülkemize batamıyor! ABD, Irak ve Afganistan’da çuvallamış, yeni maceradan uzak duruyor. Ekonomik krizlerle boğuşanlar, ekonomik patlama yapan ülkemizin dinamizmini pörsümüş PKK ile durduramaz... Bundan sonra, halkın dinine, inancına, gelenek ve göreneklerine saygılı, devletin gülen yüzünü gösterecek bir polis kuvveti görev başında olacak. Kandil Dağında göstermelik şovlara da ihtiyaç kalmayacak, zira yalandan dağ taş dövmekle, 18 yaşında dağa zorla çıkartılmış fidanları öldürmekle terör sona ermez. Vatandaşı yaşatırsan, devlet bölünmeden yaşar!.